

Studijní materiály výzkumného projektu
Krise komunistického systému v Československu 1953–1957

řídí Jiří Pernes

Svazek 3

**SLOVENSKÁ LITERATÚRA A MOC
V DRUHEJ POLOVICI PÄŤDESIATYCH ROKOV**

Juraj Marušiak

BRNO 2001

- © Juraj Marušiak, 2001
© Nakladatelství Prius, Kateřina Mikšová, Brno 2001
pro Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze

ISBN 80-902995-1-2

Vychází v rámci Výzkumného úkolu č. 409/00/1227 Krize komunistického systému v Československu 1953–1957 podporovaného Grantovou agenturou České republiky

ÚVOD

Kniha je doktorandskou dizertačnou prácou, ktorá bola vypracovaná na pôde Politologického kabinetu SAV v Bratislave pod vedením PhDr. Jozefa Jablonického, DrSc. Touto cestou mu chce autor vysloviť svoje úprimné poďakovanie za jeho cenné rady a pripomienky, ktoré umožnili vznik práce. Zároveň sa chce poďakovať Politologickému kabinetu SAV za to, že mu pri písaní práce vychádzal v ústrety a podporoval ho.

Kniha sa zaoberá politickou dimenziou vzťahov medzi slovenskou literatúrou a komunistickou mocou v období druhej polovice 50. rokov. Konkrétny časový rámec, ktorý predkladaná kniha sleduje, nebol zvolený náhodne. Obdobie nasledujúce po XX. zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu v roku 1956 do začiatku 60. rokov je obdobím začiatku emancipácie občianskej spoločnosti vrátane kultúry od mocenského a ideologického diktátu Komunistickej strany Československa. Hoci obdobie po roku 1957 až do začiatku 60. rokov sa vyznačovalo snahou vedenia KSČ o obnovu plnej kontroly nad spoločnosťou, tieto snahy neboli korunované úspechom. Začiatok 60. rokov sa niesol v znamení ďalšej vlny politického uvoľnenia, inšpirovanej destalinizačnými procesmi prebiehajúcimi v ZSSR.

Podobne nebola náhodne zvolená ani téma práce. Povedané slovami Petra Pitharta, v strednej Európe kultúra a presnejšie povedané literatúra neraz nahrádzala politiku. Dialo sa tak najmä v období národnej a politickej neslobody, keď práve do jazyka umenia, resp. do sporov okolo neho sa premietali politické spory, predovšetkým však najmä požiadavky na väčšiu mieru slobody. Osobitne sa táto sociálna funkcia kultúry prejavovala v obdobiach, v ktorých síce bol už oslabený rozsah a účinok represíí, ale ešte nebolo možné artikulovať otvorené opozičné názory. Práve humanitná inteligencia a osobitne literatúra aj v Československu druhej polovice 50. a 60. rokov nahrádzala absentujúcu politickú opozíciu. Hoci teda vybratá téma sleduje len parciálny úsek spoločenskej rozpravy v uvedenom období, autor sa nazdáva, že ide o pomerne dôležitú časť československého vnútropolitického diskurzu. To, že práve do literatúry, resp. neskôr aj žurnalistiky, sa premietali vnútropolitické konflikty, sa naplno ukázalo aj neskôr, v 60. rokoch, či už to bolo počas vlny revízie vykonštruovaných procesov s komunistickými funkcionármi v rokoch 1962–1963, alebo v roku 1967, keď sa konal IV. zjazd Zväzu československých spisovateľov. Práve na osudoch literatúry, resp. jej jednotlivých tvorcov, možno demonštrovať latentný vnútropolitický konflikt v československej spoločnosti medzi tou časťou komunistických elít, ktoré svoju legitimitu odvodzovali od

režimu a priorit období rokov 1948–1953, t. j. od období stalinizmu, resp. podľa českého historika Karla Kaplana zakladateľského obdobia komunistického režimu a reformným prúdom v československej spoločnosti, ktorý sa začal formovať práve v roku 1956. Jeho vznik bol reakciou na odsúdenie nezákonností obdobia stalinizmu na XX. zjazde KSSZ. Zároveň však treba zdôrazniť, že išlo o prúd vznikajúci spontánne. Mal heterogénny charakter, združoval rozličné sily a jednotlivcov vnútri KSČ i mimo nej. Jeho priaznivcov spájalo azda len minimum spoločných postulátov, medzi ne patrila väčšia miera slobody slova a zmiernenie štátnej kontroly nad spoločnosťou. Len časť jeho príslušníkov, resp. stúpcov mu bola verná počas celého obdobia komunistického režimu, aj ich motivácia postaviť sa v jednotlivých momentoch do opozície voči oficiálnemu kurzu bola rozličná. Prelínanie literatúry a politiky bolo typické pre osudy humanitnej inteligencie nielen v Československu, ale aj v iných krajinách bývalého sovietskeho bloku, napríklad Poľska, Maďarska (kde sa tamojšia spisovateľská organizácia, mimochodom zriadená komunistickou mocou, stala jednou z hlavných zložiek revolúcie v roku 1956), ale aj v ZSSR. Postavenie kultúry v krajinách s komunistickým režimom bolo špecifické. Na jednej strane tvorila kultúra, umelecké periodiká, umelecké zväzy a samotná tvorba súčasť občianskej spoločnosti, ktorá z času na čas rebelovala, pokúšajúc sa o emancipáciu spod všadeprítomnej štátnej kontroly, zároveň však bola vládnuou skupinou považovaná za súčasť mocenských štruktúr a propagandistickej mašinérie zameranej na duchovné ovládanie spoločnosti. Preto je pri analýze vzťahu medzi kultúrou a mocou v niektorých prípadoch ťažké stanoviť jednoznačnú hranicu medzi kolaboráciou a opozíciou, tým skôr, že „kultúrni pracovníci“, ako ich označoval komunistický newspeak, boli podobne ako ostatní občania krajiny štátnymi zamestnancami a často boli od štátu závislí viac ako príslušníci iných profesných skupín. Humanitná inteligencia bola ľahko zraniteľná politickými represáliami tým skôr, že postihy voči nej spravidla v spoločnosti nevyvolávali takú vlnu pobúrenia, ako sa to stávalo napr. v prípade zásahov voči roľníkom alebo voči cirkvám.

Predkladaná práca sa na pozadí vzťahu medzi kultúrou a mocou pokúša zodpovedať na viacero otázok týkajúcich sa dominantných trendov dejín Slovenska, resp. Československa v analyzovanom období. Ide o otázky kontinuity, resp. diskontinuity medzi jednotlivými obdobiami komunistického režimu v Československu. Na základe analýzy metód a cieľov, ktoré voči literatúre používala komunistická moc, sa autor snaží nájsť odpoveď na otázku, či si komunistický režim v Československu uchoval svoj totalitný charakter aj po roku 1956.

V neposlednom rade sa práca snaží zistiť pomer medzi formálnymi a neformálnymi nástrojmi využívanými komunistickým režimom s cieľom dosiahnuť kontrolu nad spoločnosťou. Pod pojmom formálne mechanizmy ovládania spoločnosti v predkladanej práci autor rozumie

konkrétne represívne opatrenia, politické uznesenia či právne akty, ktorými si komunistický režim vynucoval realizáciu svojej politickej vôle.

Pod neformálnymi mechanizmami sa skrývajú rozličné jemné nástroje ovplyvňovania spoločnosti, počínajúc priateľskými kontaktmi, presvedčaním či už veľkého súboru verejnosti alebo jednotlivcov, využívanie sociálnych vzťahov založených na rodinných, priateľských, regionálnych, náboženských, alebo iných väzbách, rozhodovanie mimo oficiálnych politických či štátnych štruktúr, ktorým táto kompetencia bola nominálne zverená, alebo presadzovanie vôle vláducej skupiny v nižšom „prevodovom orgáne“ (napríklad v satelitnej politickej strane, v umeleckom zväze a inde) prostredníctvom ľudí, ktorí sa tešili jej osobitnej dôvere a disponovali väčším množstvom informácií ako ostatní, „nezasvätení“ členovia dotyčného orgánu. Súčasťou neformálnych mocenských mechanizmov však môže byť aj charisma vedúceho predstavitela a sieť ľudí na rozhodujúcich mocenských pozíciách (či už vo vlastnej komunistickej strane, na štátnych postoch alebo v satelitných krajinách), ktorí jemu osobne vďačia za svoje postavenie. Tieto neformálne nástroje mocenského vplyvu boli osobitne rozšírené v období stalinizmu.

V období po Stalinovej smrti sa v komunistických režimoch začali vo väčšom rozsahu uplatňovať práve spomínané formálne mocenské mechanizmy. Ich aplikácia bola spôsobená absenciou charizmatického vodcu, ale aj oslabením účinnosti neformálnych kontaktov najmä vnútri komunistických elít, čo napríklad v Poľsku a najmä v Maďarsku v roku 1956 vyústilo do dekompozície celého komunistického systému. Na druhej strane však komunistické režimy naďalej uprednostňovali neformálne mechanizmy kontroly spoločnosti, pomerne často však boli donútené utiekať sa práve k mechanizmom formálnym, ktoré otvorene, aj pri absencii slobody informácií, odhalovali podstatu komunistického systému. Podiel formálnych a neformálnych mocenských mechanizmov sa v jednotlivých obdobiach komunizmu menil, rozličným spôsobom sa oba mechanizmy aplikovali vo vnútri politických elít a vo vzťahu k ovládaným. Osobitne zaujímavé je sledovať ich aplikáciu napríklad v kultúre, ktorej postavenie oscillovalo medzi oboma pólmi spoločnosti.

Pri písaní práce musel autor čeliť relatívne malému množstvu sekundárnej literatúry, o uvedenom období existuje aj obmedzené množstvo literatúry publicistického charakteru. Aj preto v značnom rozsahu využíval archívne dokumenty. Zo slovenských archívov autor čerpal najdôležitejšie informácie zo Slovenského národného archívu v Bratislave, kde študoval fondy ÚV KSS, Povereníctva školstva a kultúry a Povereníctva vnútra. V tejto súvislosti sa chce osobitne poďakovať pracovníkom SNA Mgr. Zlatici Kalouskovej a Petrovi Magurovi, ktorí mu pri sprostredkovaní prístupu k archívnym dokumentom obetavo vychádzali v ústrety. Zo slovenských štátnych archívov autor zároveň využil Archív Krajského súdu v Bratislave. Okrem toho pri písaní práce

využíval informácie z Archívu Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska. Zároveň študoval dokumenty súkromnej proveniencie, konkrétne z osobného archívu pani Olgy Hirnerovej, dcéry sociológa a editora rozmetaného „Príručného encyklopedického slovníka“ Alexandra Hirnera, a pani Dalmy Špitzerovej, vdovy po spisovateľovi Jurajovi Špitzerovi. Im obom chce autor touto cestou vysloviť svoje úprimné poďakovanie. Zo zahraničných archívnych zdrojov by rád na prvom mieste spomenul Státní ústřední archiv v Prahe (Česká republika), ktorého pracovníkom sa chce poďakovať za ochotu pri sprístupňovaní dokumentov aj v komplikovaných technických pomeroch, v ktorých sa počas písania práce archív nachádzal. V SÚA autor študoval dokumenty z proveniencie ÚV KSČ, ktorých poznanie je vzhľadom na existenciu Slovenska v rámci spoločného štátu nevyhnutné. Okrem toho mal možnosť v ústredných archívoch Ruskej federácie (Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj Federacii a Centr chranenija sovremennoj dokumentacii, resp. v súčasnosti Centr sovremennoj informacii) oboznámiť sa s dokumentmi KSSZ z uvedeného obdobia. Hoci ich v knihe necituje, pomohli mu rozšíriť si prehľad o tom, akou optikou vtedajšiu situáciu v krajinách sovietskeho bloku vnímali vedúci predstavitelia ZSSR. Negatívom pri využívaní archívnych materiálov je, že celý rad dokumentov v archívoch Ruskej federácie je dosiaľ neprístupný z dôvodov utajenia. Mnohé z bádateľského hľadiska dôležité archívne fondy sú neprístupné aj v Českej republike a na Slovensku, v tomto prípade však z dôvodov nespracovania. Týka sa to napríklad fondu prvého tajomníka ÚV KSČ Antonína Novotného či fondu Ministerstva školstva a kultúry ČSR v SÚA v Prahe, v Bratislave je to zas rozsiahly fond prvého tajomníka ÚV KSS Karola Bacílka, ktorý dosiaľ nemá spracovaný inventár, a preto nie je prístupný bádateľom.

Pri vymenovaní najdôležitejších zdrojov, z ktorých autor čerpal pri písaní práce, nemôže nespomenúť dobovú tlač, t. j. ústredné denníky i umelecké časopisy. Práve umelecké časopisy sa po roku 1956 stávali autonómnym aktérom politického života v Československu a túto rolu zohrávali až do nástupu normalizácie začiatkom 70. rokov. Prirodzene, cenným zdrojom poznatkov bola aj memoárová literatúra, resp. odborná literatúra z oblasti literárnej vedy, resp. umenovedných disciplín.

V neposlednom rade poďakovanie autora patrí aj PhDr. Jiřímu Pernesovi, Dr. a brnianskemu vydavateľstvu Prius, vďaka ktorým bolo možné predkladanú prácu vydať knižne.

ZVÄZ SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV, KULTÚRNY ŽIVOT A KOMUNISTICKÁ MOC (1956–1957)

Pod vplyvom diania medzi intelektuálmi v Poľsku a Maďarsku ako aj pod vplyvom oslabenia účinnosti strachu ako jedného z najdôležitejších mocenských nástrojov dochádzalo aj medzi slovenskými spisovateľmi k postupnej dekanonizácii tzv. „socialistického realizmu“, hľadaniu individuálnych výrazových prostriedkov a vlastných umeleckých koncepcií, ale rovnako aj ku hľadaniu kontinuity s vývinom literatúry, kultúry a myslenia vôbec v obdobiach, ktoré predchádzali roku 1948. Po roku 1954 sa objavili literárne diela kriticky reflektujúce spoločenskú atmosféru (napr. Alfonza Bednára, Ivana Kupca alebo Jána Brezina), resp. budiace záujem kvôli akcentu na individuálne prežívanie skutočnosti. Básnik Ivan Kupec spolu s prozaikom Dominikom Tatarkom koncom roku 1955 vystúpili s otvorenou kritikou oficiálnej koncepcie literatúry. I. Kupec¹ žiadal oddeliť umenie od agitácie a politickej propagandy a odmietal potláčanie individuality umeleckého výkonu. Na stranu I. Kupca sa postavil aj básnik Ján Brezina. O prekonanie konceptu tzv. socialistického realizmu sa usilovali aj ďalší básnici, napr. Mikuláš Bakoš, Vladimír Reisel, Štefan Žáry, Ján Smrek a i. D. Tatarka² vyvolal na stránkach *Kultúrneho života* na vtedajšiu dobu búrlivú diskusiu o „budovateľskom“ románe Františka Hečku „Drevená dedina“, oficiálnou kritikou zaradený na najvyšší piedestál vtedajšej prózy. Označil ho za príklad „neživotnej, tézovitej literatúry“, ktorému sa budovala „umelá sláva“. Svojou kritikou narastania aparátu Zväzu slovenských spisovateľov (ZSS) sa dotkol aj inštitucionálnej roviny literárneho života. Za pozitívnu alternatívu označil vytváranie literárnych skupín mimo zväzového aparátu. To, po čom volal D. Tatarka, v skutočnosti znamenalo zbaviť zväz spisovateľov tej úlohy, ktorá bola priamou príčinou jeho vzniku – byť nástrojom kontroly literárneho života a zabráňovať diferenciacnému procesu medzi spisovateľmi. Obaja spisovatelia boli obviňovaní z hlásania idealistickej estetiky a protisocialických názorov.³ Vladimír Mináč hovoril v súvislosti s oboma príspevkami o „kríze kritérií“, resp. o pokusoch zmieriť idealistickú estetiku s estetikou dialektického materializmu.⁴ František Hečko z pozície predsedu ZSS k ideologickým argumentom pripojil aj argumenty politické. Hovoril o „zlom duchu Ženevy“, vyhlasoval, že D. Tatarka a I. Kupec by, „keby na to prišlo, predali celý náš socializmus za deravý grajciar“.⁵ Cieľom Hečkovho článku bolo zastaviť ďalšiu diskusiu o súčasnom charakte re slovenskej literatúry, zastaviť snahy spisovateľov uvoľniť sa spod politickej kontroly, vzhľadom na skúsenosti

z minulosti sa medzi spisovateľmi oprávnené šírili obavy z prípadného použitia mocenských sankcií. Pavol Horov v súkromnom rozhovore jeho článok charakterizoval ako „meč, ktorým zatnú diskusiu“, Štefan Žáry hovoril o „policajtovaní literatúry“.⁶ Proti I. Kupcovi ani proti D. Tatarkovi však neboli použité represívne opatrenia, vďaka čomu polemika o ďalšom smerovaní slovenskej literatúry mohla pokračovať. D. Tatarka vystúpil s otvorenou kritikou oficiálnej koncepcie literatúry, ktorú označil za „nerealistickú, nevedeckú, pomýlenú“. Hečkovu „Drevenú dedinu“ nazval „tragickým omylom slovenskej literatúry“. Položil si otázku: „Vyjadruje naša dnešná, súčasná literatúra pravdu nášho života i náš pocit života? Pocit nás, čo sme prežili druhú svetovú vojnu, ktorí bránime ďalšej vojne?“⁷ Príznakom uvoľnenia bolo aj publikovanie Tatarkových reportáží z cesty po západnej Európe. Prechádzky po Paríži, písané živým, bezprostredným jazykom, zachytávajúce kúzlo Paríža, študentský život alebo napríklad bulvárne divadlo, boli nepochybne osviežením pre čitateľa unaveného bipolárnym, čiernobielym videním sveta. Autorove slová o tom, že „nechceme delbu sveta, ktorú si vymýšľa nepriateľ“,⁸ vyvolali nevôľu prvého tajomníka ÚV KSS Karola Bacílka, podľa ktorého sa D. Tatarka v cudzine „odtrhol od prostých ľudí“ a „vyhol sa problémom nadchádzajúcich volieb“.⁹ Na vývin nálad medzi inteligenciou najmä v sovietskych satelitoch reagovalo sovietske vedenie začiatkom roku 1956 koncepciou „rozširovania socialistického realizmu“,¹⁰ pričom sa usilovalo, aby sa diskusia medzi spisovateľmi orientovala iba na otázky umenia.

Diskusia v kruhoch slovenskej humanitnej inteligencie sa radikalizovala po XX. zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu, keď sa vo verejnosti rozličnými kanálmi rozšíril obsah tajného referátu prvého tajomníka ÚV KSSZ N. S. Chruščova. V marci 1956 bývalý funkcionár KSS a spisovateľ Juraj Špitzer s odvolaním sa na poľského literárneho vedca S. Žoŕkiewského vyhlásil: „Diskusia o umení je diskusiou politickou... diskusiou o celom živote, o všetkých spoločenských otázkach, o smere ich vývoja.“¹¹ Pokúšal sa presadzovať publikovanie prác proskribovaných autorov ako napr. Mila Urbana, Emila Boleslava Lukáča, Jána Smreka či Valentína Beniaka. Vyslovil sa za rehabilitáciu nadrealizmu.¹² Do redakcie *Kultúrneho života* sa dostal napr. aj Emo Bohún i napriek svojej ľudáckej minulosti. Prvý tajomník ZSS Ctibor Štítnický zaujímal v prvej polovici roku 1956 veľmi opatrné stanovisko. Vo svojom vystúpení na zasadnutí Výboru ZSS Špitzerove názory odmietol, nesúhlasil s kritikou vývoja literatúry za uplynulých desať rokov. Zastal sa aj Hečkovej „Drevenej dediny“. Jej nedostatky vyhlasoval za „chyby začiatkov osvojovania socialistického realizmu“. Pridržiaval sa teda oficiálnej rétoriky, nechcel však zároveň stratiť pozície v kruhoch spisovateľov, medzi ktorými prevažovali skôr kritické stanoviská. Preto svoje výroky formuloval opatrnejšie ako F. Hečko, podporil koncepciu rozširovania a prehlbovania socialistického realiz-

mu, uznal právo autora na experiment, novátorstvo a nové umelecké výboje. Jeho referát však už nemohol uspokojiť rastúcu vlnu nespokojnosti s dovtedajšou kultúrnou politikou.¹³ Odráža sa to aj v reakcii J. Špitza na Štítnického vystúpenie. Podľa jeho slov sa C. Štítnický „neopiera o svoje názory, ale o to, čo povedal niekto pred ním“. Na svojich názoroch na nadrealizmus trval.¹⁴

S kritikou dovtedajšej politiky vystúpili i ďalší spisovatelia, napr. Branislav Choma. B. Choma označil dovtedajšie chápanie socializmu za „prepolitizované úzke a nehumánne sebecké“. Socializmus definoval ako „cestu k väčšej ľudskosti, väčšej slobode, ku skutočne krajšiemu životu“, za jeho cieľ deklaroval „viac si vážiť a ctíť človeka, odstrániť jeho vysávanie a zamedziť to nesmierne veľké poníženie človeka – trest smrti“. Medzi prvými tiež použil neskôr frekventovanú charakteristiku spisovateľov ako „svedomia ľudskej spoločnosti“.¹⁵ Na jednoznačnú podporu dovtedajšej praxe v kultúre vystúpili iba Milan Lajčiak a Andrej Plávka, ich hlasy sa však ocitli v izolácii. M. Lajčiak varoval pred požiadavkom slobody tvorby, ktorá sa v jeho očiach rovnala slobode písať nezodpovedne, naliehal, aby bola zastavená „diskusia“, lebo „prestáva byť diskusiou, začína byť križovatkou“.¹⁶ Diskusia na stránkach *Kultúrneho života* sa však v prvých mesiacoch roku 1956, až do II. zjazdu Zväzu československých spisovateľov, obmedzila na výlučne vnútoliterárne problémy, nevenovala pozornosť zásadnejším politickým a sociálnym problémom. Tieto otázky sa nedostali na otvorené fórum, ale je pravdou, že v interných diskusiách spisovateľov boli reflektované. Tak napríklad pri príprave referátu tajomníka ZSS Ctibora Štítnického na krajský aktív slovenských spisovateľov v Bratislave v januári 1956 väčšina spisovateľov trvala na tom, že „osud roľníkov vstupujúcich do družstiev je nutné označiť ako tragický“. Tento názor presadzovali aj napriek tomu, že sa ocitli v rozpore s prítomnými zástupcami ÚV KSS. Podobné diskusie sa viedli aj medzi českými spisovateľmi, na aktíve pražských spisovateľov – komunistov 26. 1. 1956 odznela ostrá kritika práce Ladislava Štolla „Tricet let bojů o českou socialistickou poezii“, predovšetkým častí, v ktorých hodnotil Františka Halasu a Jiřího Koláře. Vítězslav Nezval kritizoval „zbytočne tvrdý postup zväzu spisovateľov proti spisovateľom, ktorí sa odmlčali a dnes už nepublikujú“, Pavel Kohout zas vyslovoval nespokojnosť s potláčaním kritiky. Milan Kundera v článku „O sporech dědických“ publikovanom v časopise *Nový život* poukazoval na potrebu nadväzovať na umeleckú avantgardu spreď druhej svetovej vojny.¹⁷

Vedenie KSČ sa rozhodlo ponechať diskusií na určitý čas voľný priebeh, v danej situácii, v súvislosti s vývojom v Poľsku a Maďarsku, sa ocitlo v politickej defenzíve a neodvážilo sa siahnuť k represívnym opatreniam. Na druhej strane nebolo ochotné ustúpiť viac, ako bolo nevyhnutné, pretože bolo plne zodpovedné za politické procesy a ďalšie nezákonnosti z uplynulých rokov. Ich odsúdenie by teda zname-

nalo spochybnenie legitimity vtedajšieho vedenia KSC. K výraznejšej politickej aktivizácii verejnosti došlo v apríli 1956. Na stranických schôdzach sa otvárala otázka zodpovednosti konkrétnych funkcionárov KSC, najviac kritických hlasov sa vznieslo na adresu Václava Kopeckého, Alexeja Čepičku, na Slovensku išlo najmä o Karla Bacilka a Pavla Davida, ale aj o ďalších členov vedenia KSS, napr. Augustína Michaličku, Oskára Jeleňa, Ernesta Sýkoru, Františka Tupíka a ďalších. Vedenie KSC obetovalo ministra obrany A. Čepičku a označilo ho za „nositeľa kultu osobnosti v armáde“.¹⁸ Začala sa otvárať aj otázka rehabilitácie Gustáva Husáka a ďalších slovenských komunistov, odsúdených v roku 1954 v procese proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom či parlamentnej cesty k socializmu, objavovali sa tiež požiadavky na zrušenie Národného frontu, zavedenie slobody tlače, povolenie opozičných politických strán, vypísanie slobodných volieb a i. Na mestskom aktíve KSS v Bratislave odznela ostrá kritika postavenia slovenských národných orgánov (bývalý vysoký funkcionár KSS Eduard Friš),¹⁹ ďalšie vystúpenia sa dotýkali výhod pracovníkov stranického aparátu, ale aj československej politiky voči ZSSR, objavili sa aj požiadavky na zrušenie Štátnej bezpečnosti. Veľká časť prítomných funkcionárov na tieto vystúpenia reagovala potleskom, členovia vedenia KSS ich však charakterizovali ako protistranícke. Osobitné boli znepokojení aktivitami bývalých členov vedenia KSS Ondreja Pavlíka a E. Friša. Do konca mája 1956 sa 425 základných organizácií KSC v celom Československu vyslovilo za zvolanie mimoriadneho zjazdu strany. Nespokojnosť vedenia KSS vyvolalo vystúpenie bývalého funkcionára KSC a predsedu SAV Ondreja Pavlíka na aktíve komunistov z úseku vedy a výskumu 6. 3. 1956. Kým vedúci oddelenia ÚV KSS Matej Lúčan sa na nej negatívne vyjadroval o kádrovej práci SAV, O. Pavlík ju obhajoval. Vystúpenie M. Lúčana charakterizoval ako „veľa polopравdy, nepravdy a lži“. Upozornil na „veľmi citlivú otázku pomeru k inteligencii nestraníckej“, pričom uviedol, že sa usiloval „získavať inteligenciu pre výstavbu socializmu a pre stranu... Zapojiť do budovateľskej práce každého človeka, ktorý chce pracovať a pracovať vie“ a to aj takých, ktorí majú odlišné názory. „Socializmus... budeme budovať s takými ľuďmi, akých máme. Je rozhodujúce, či títo ľudia chcú pracovať.“²⁰ Na jeho výroky reagoval vedúci oddelenia ÚV KSS Matej Lúčan slovami: „Pokiaľ ide o to, či sa triedny boj v prechodnom období zostruje alebo nezostuje, treba povedať, že zatiaľ táto poučka nebola oficiálne vyhlásená za nesprávnu.“²¹

Otvorený konflikt intelektuálov s mocou znamenal II. zjazd československých spisovateľov (22. – 29. apríla 1956). *Kultúrny život* sa pred jeho začiatkom jednoznačne postavil na stranu prúdu usilujúceho sa o obnovu literárneho života, za požiadavku slobody tvorby. „Neotrasiteľné pravdy o veľkých, nebývalých úspechoch slovenskej literatúry hlásané puncovanou oficiálnou verejnou mienkou ukázali sa

otrasiteľnými,“ uzavrel tzv. predjazdovú diskusiu redakčný článok časopisu. Skepsa a nepokoj, slová, ktorých vyslovenie v súvislosti so vzťahom spisovateľa k novej skutočnosti sa rovnalo donedávna priam heréze, boli povýšené za „zdroj každej tvorby“ a „plodnú mater veľkých myšlienok“. Tatarkovo vystúpenie proti Hečkovej „Drevenej dedine“ označil *Kultúrny život* za „útok na všetko, čo je v našom umení neumelecké, čo prekáža spisovateľovi poznať plnú pravdu života“. Redakcia sa vyslovila aj napriek nevôli vedenia ZSS za pokračovanie diskusie o medzivojnovnej avantgarde.²² Priebieh predjazdovej diskusie výrazne ovplyvnil i hodnotovú orientáciu čitateľov *Kultúrneho života*. Ešte v januári 1956 viedli v čitateľskej ankete časopisu o najpopulárnejšie slovenské diela Hečkova „Drevená dedina“, „Osie hniezdo“ Kataríny Lazarovej a Mináčova kniha poviedok „Na rozhraní“, ktoré patrili medzi oficiálnou kritikou najviac vyzdvihované diela socialistickorealistickej literatúry, pričom diela ako „Sklený vrch“ Alfonza Bednára či Mináčova „Smrť chodí po horách“ sa nachádzali na spodných priečkach čitateľského rebríčka.²³ Začiatkom apríla 1956 však už redakcia konštatovala zvýšený záujem čitateľov o literárnu kritiku, o diela psychologického charakteru. Čitateľskej verejnosti chýbali najmä knihy o problémoch citového života, manželských vzťahov, postavenia žien v spoločnosti ako aj o problémoch mládeže. Domáhali sa aj humoristickej a dobrodružnej literatúry.²⁴ *Kultúrny život* a spisovatelia v ňom publikujúci sa usilovali venovať väčšiu pozornosť daniu v kultúre a v oblasti publicistiky v Poľsku, v Maďarsku ako aj v dovtedy tabuizovanej Juhoslávií a v krajinách západnej Európy. V skutočnosti, hoci s najväčšou pravdepodobnosťou nevedome, sa bránili duchovnej sovielizácii krajiny.

Vedenie KSČ sa zjazdu obávalo, pretože očakávalo, že vnútrostranícka diskusia sa prostredníctvom zjazdu preniesie na verejnosť. Dokonca uvažovalo dva týždne pred jeho začiatkom o odložení zjazdu. Nakoniec prevládol názor v prospech jeho konania v riadnom termíne, pretože „jeho odloženie by zvýšilo nespokojnosť a nedôveru priamo k ÚV KSČ a spôsobilo napätie vo verejnosti, hlavne intelektuálnej“. Bezprostrednou príčinou týchto úvah bolo prerokúvanie výsledkov zasadania ÚV KSČ v dňoch 29. – 30. 3. 1956, na ktorom sa hovorilo o priebehu XX. zjazdu KSSZ a vedenie KSČ prijalo uznesenie, odsudzujúce „kult osobností“, medzi spisovateľmi – členmi KSČ. Tí vyslovovali nespokojnosť so stanoviskom ÚV KSČ a žiadali, aby „zjazd splnil to oslobodzujúce poslanie, ktoré nesplnilo zasadanie ÚV strany“. Tieto názory vedenie KSČ charakterizovalo ako nebezpečné tendencie, ktorých sa „ujali reakčné živly, ktoré s literatúrou nemajú nič spoločné“.²⁵

Pozornosť vedúcich predstaviteľov KSČ vzbudzovali hlavne články D. Tatarku. Na zasadnutí Politického byra ÚV KSČ 7. 3. 1956 kritizovalo spisovateľov, že „sa nedokážu vždy hneď správne vyrovnáť s vážnymi politickými udalosťami. Rozšírenie stykov s kapitalistickým Západom,

hlavne s Francúzskom, vyvolalo u časti spisovateľov, zblížených mentálne s francúzskou kultúrou už v minulosti, recidívny apolitického pohľadu na dnešný Západ, a hlavne Francúzsko. Najviac je to badateľné napríklad v článku D. Tatarku v *Kultúrnom živote*.“ V súvislosti s názormi slovenských spisovateľov na kolektívizáciu poľnohospodárstva ich členovia Politického byra ÚV KSČ obviňoval, že „upadli... do druhého extrému“. Nazdávali sa však, že „napriek všetkým uvedeným kolísaniam... je front našich spisovateľov... vcelku jednotný a má v zásade kladný pomer k nášmu súčasnému životu a k strane“, hoci v „ideovo-umeleckých“ otázkach medzi nimi panujú rozpory. Československých spisovateľov vedenie KSČ pred zjazdom rozdelilo na niekoľko skupín. S podobným „kategorizovaním“ spisovateľov sa budeme stretávať aj v neskorších obdobiach, spravidla však malo málo spoločného s realitou. Prvú skupinu údajne tvoril Vítežslav Nezval a Jiří Taufer, ku ktorým „primykali“ básnik František Branislav a Dominik Tatarka, mladí spisovatelia z redakcie časopisu *Nový život* a čiastočne aj z časopisu *Host do domu*. Táto „skupina“ vystupovala proti šedivosti vtedajšej literatúry, vyslovovala sa za umožnenie umeleckých experimentov a rozmanitosť tém, čo podľa vedúcich predstaviteľov viedlo k formulovaniu nesprávnych názorov. Do druhej skupiny boli zaradení Jan Drda, Jiří Marek, Václav Řezáč, Josef Sekera, Marie Majerová, František Buriánek, na Slovensku zas František Hečko a Ctibor Štítnický. Títo spisovatelia spravidla patrili medzi vedúcich predstaviteľov spisovateľských organizácií. Politické byro ÚV KSČ ich charakterizovalo „ako dobrých alebo priemerných spisovateľov“, ktorí presadzujú „v zásade správnu politickú líniu vo Zväze, svedomito pracujú v rôznych funkciách a vyrovnávajú niekedy veľmi pohnutú situáciu v ÚV (Zväzu československých spisovateľov – pozn. aut.). Je im vytykávané, že niekedy bránia prílivu nových smelších myšlienok a podnetov do zväzu.“ Uvedení spisovatelia spolu s Milanom Jarišom a Radegastom Parolkom „si vzali za úlohu bojovať za straníckosť literatúry proti prejavom liberalizmu“. Vedúci predstavitelia KSČ však neboli s ich činnosťou spokojní, vytykali im, že vedú diskusiu negatívne a vystupujú hlavne proti chybám druhých. Na druhej strane sami nedávajú dostatočný príklad svojou vlastnou tvorbou. Neboli spokojní ani s tým, že sa „nesprávne“ obracajú na ÚV KSČ, aby „rozhodol spor“ a verejne vystúpil, hoci by „nebolo správne, napríklad, aby ústredný výbor strany odsudzoval tú alebo onú Nezvalovu báseň a aby nahrádzal literárnu kritiku, ktorá funguje zle“. Vedenie KSČ sa teda viac spoliehalo na „neformálne“ metódy politickej činnosti a ovplyvňovania kultúry. Hoci nemalo záujem o uskutočnenie zmien v oblasti kultúry, malo záujem o zachovanie dovtedajšieho stavu svojej kontroly nad kultúrou, zároveň však nemalo záujem na tom, aby sa táto kontrola prejavovala transparentne, pomocou priamych a verejných mocenských zásahov. Svoju kontrolu vedenie KSČ chcelo realizovať prostredníctvom členov KSČ v

zodpovedných funkciách a formou osobného styku: „Riešiť spory v literatúre predovšetkým ideologickými prostriedkami a administratívne zásahy ponechať ako krajné nevyhnutné opatrenia... upevňovať u spisovateľov dôveru v stranu... vychádzať z toho, že základné o politické názory treba znova a znova bojovať...“ Pracovníci stranických orgánov mali byť orientovaní viac na to, „aby boli praktickými politikmi a ideológmi a menej kritikmi jednotlivých umeleckých diel a by ich vkus nebol vydávaný za vkus strany“.²⁶ Tieto metódy boli pre vedenie KSČ typické aj v neskorších rokoch, v prípade, keď nastalo oslabenie kontroly komunistickej moci nad procesmi v spoločnosti, sa vedúci predstavitelia KSČ v úsilí o jej obnovu veľmi často, prinajmenšom na začiatku, snažili do diania nevstupovať aktívne.²⁷

Podobne vedenie KSS vyslovovalo pred zjazdom obavy, že „mnohé náznaky svedčia o tom, že správne postavené problémy v diskusii sú do veľkej miery ovplyvňované senzačnými správami zo zdrojov zahraničných i nepriateľských, sú poznačené liberalistickými tendenciami a maloburžoáznou pseudoradikálnosťou, ktorá celý náš doterajší vývin vidí len v čiernych farbách“. Na straníckej skupine pri ZSS vystúpili s kritikou politickej praxe stalinizmu najmä D. Tatarka, V. Mináč, L. Mňačko a I. Kupec. Kritizovali najmä mechanický prístup k sovietskym skúsenostiam, prax, ktorá „podväzovala aktivitu nás“. Preto povereník vnútra Oskár Jeleň navrhol na zasadnutí BÚV KSS vynechať z kandidátky do vedenia spisovateľskej organizácie I. Kupca kvôli jeho údajnej „západniarskej“ orientácii ako aj J. Špitzera. Na základe rozhodnutia BÚV KSS nakoniec bol 13. 4. 1956 na kandidátku do vedenia spisovateľskej organizácie navrhnutý namiesto J. Špitzera Andrej Plávka.²⁸

Na zjazde spisovateľov získali najväčší ohlas vystúpenia českých básnikov Jaroslava Seiferta a Františka Hrubína. Jaroslav Seifert²⁹ navrhol, aby zjazd v záverečnej rezolúcii požadoval prepustenie všetkých uväznených spisovateľov a prijať výzvu všetkým umlčaným autorom k spolupráci. Vo svojom vystúpení hovoril o rozmetávaní sadziab kníh, a to dokonca aj Jana Amosa Komenského, o ničení knižníc, pripomenul mená spisovateľov, ktorí boli komunistickým režimom zakazovaní – Vladislava Vančuru, Josefa Horu a Karla Teigeho. František Hrubín³⁰ zas vyhlásil, že hovorí za nestraníkov. Požadoval nezávislosť umeleckej tvorby od ideológie. Odsúdil knihu ministra kultúry ČSR Ladislava Štolla „Tricet let bojů o českou socialistickou poezii“ z roku 1950, na základe ktorej boli z kontextu českej literatúry vygumovaní mnohí spisovatelia. Na druhej strane vyzdvihol meditatívnu lyriku Františka Halasa, ktorý bol síce stúpencom KSČ, ale usiloval sa udržať autonómne postavenie literatúry. Mnohí spisovatelia vystupovali sebakriticky, hovorili o strate dôvery voči spisovateľom, o vlastných chybách v uplynulom období. Týkalo sa to najmä príspevkov Milana Jariša, Ladislava Mňačku,³¹ Ivana Skálu,³² Dominika Tatarku,³³

ba dokonca aj Jana Drdu.³⁴ Na zjazde prehovorili aj viacerí slovenskí spisovatelia. Politické represie uplynulých rokov i fungovanie tlačového dozoru odsúdila spisovateľka Katarína Lazarová, vďaka čomu sa verejnosť prvý raz dozvedela z oficiálneho média o jeho existencii. Ďalej vyhlásila: „Bez rozmýšľania sme prislúhovali zlu. Jednoducho sme verili, že takto najlepšie slúžime ľudu.“³⁵ Upozorňovala aj na nebezpečie rozpútania antiintelektuálnych nálad. D. Tatarka vyzval, aby sa spisovateľská organizácia stala „orgánom verejnej mienky, verejnej kontroly“, t. j. istou formou politickej opozície. Kriticky ladené príspevky predniesli aj spisovatelia Milan Ferko,³⁶ Ladislav Mňačko a Hela Volanská.³⁷ Alexander Matuška v referáte o situácii v slovenskej poézii sa pokúsil o prierez jej vývoja v priebehu posledných desiatich rokov. do literárneho kontextu začlenil aj prenasledovaných členov skupiny *DAV* vrátane ineditného básnika Ladislava Novomeského či nekomunistických príslušníkov medzivojnovnej básnickej generácie, ako napríklad Jána Smreka, Andreja Žarnova, Valentína Beniaka, Emila Boleslava Lukáča, ktorých diela sa v tom čase nachádzali na indexe. Ostrej kritike podrobil poéziu prvej polovice 50. rokov.³⁸ Tón zjazdu sa čiastočne úspešne pokúsili zvrátiť svojimi vystúpeniami prítomní zástupcovia vedenia KSČ prezident ČSR Antonín Zápotocký a predseda Národného zhromaždenia Zdeněk Fierlinger (v prípade Františka Hrubína sa im to aj podarilo),³⁹ rezolúcia zjazdu však kriticky zhodnotila nielen literárny vývoj v uplynulom desaťročí, ale aj akékoľvek „autoritatívne riešenie tvorivých otázok“. Do konečnej verzie rezolúcie sa však nedostali formulácie, podľa ktorých XX. zjazd KSSZ a zasadanie ÚV KSČ, ktoré sa konalo 19. apríla 1956, sú „začiatkom nového revolučného procesu v našom živote... začiatkom uvoľňovania nových tvorivých síl ľudu“. Pôvodný návrh uznesenia charakterizoval prebiehajúci vývoj ako „obrodný proces“. Pôvodnú formuláciu „straníckosť literatúry sa neraz vykladala ako poslušnosť spisovateľov nie pravde a pravdivosti, ale ako spôsob agitácie... aj za cenu pravdy“ nahradilo miernejšie konštatovanie: „Ukázalo sa, že vernosť historickej pravde je vernosťou straníckosti literatúry.“⁴⁰ Rezolúcia deklarovala podporu spisovateľom, ktorí na zjazde vystúpili s kritikou panujúcich politických pomerov: „Svätá je nespokojnosť, ktorá nás poháňa a dáva krídla snom o šťastnej budúcnosti.“ Poukázala na skutočnosť, že spomenuté nedostatky „bezprostredne súvisia so stagnáciou celej našej ideologickej práce“. Zjazd ďalej vyzval nové vedenie zväzu odbyrokratizovať činnosť spisovateľskej organizácie, zjednodušiť jej prácu, zabezpečiť, aby o podstatných otázkach rozhodoval široký okruh spisovateľov, zlepšiť prácu s mladými autormi, nadviazať spoluprácu s inými umeleckými zväzmi a udržiavať kontakt so „všetkým novým, čo sa deje za hranicami našej vlasti“.⁴¹

Na obhajobu princípov kultúrnej politiky KSČ vystúpil český básnik Jiří Taufer, za čo spolu s Václavom Řezáčom nebol zvolený do

nového Ústredného výboru Zväzu československých spisovateľov, hoci boli nominovaní na oficiálnu kandidátku.⁴² Namiesto nich boli zvolení František Vrba a Josef Rybák. Na kandidátku sa nedostali dovtedajší členovia ÚV Zväzu Ladislav Mňačko, Bohuslav Březovský, Jarmila Glazarová a Antonín Matěj Píša. Vysoký počet delegátov hlasoval aj proti V. Nezvalovi a Janovi Drdovi.

Komunistickej cenzúre sa priebeh zjazdu nepodarilo utajiť, pretože o ňom pravidelne v mimoriadnych vydaniach informoval týždenník ZSS *Kultúrny život* i český spisovateľský týždenník *Literární noviny*. Záverečná rezolúcia však svedčí o tom, že spisovatelia buď neboli ochotní, alebo nenašli odvahu na sformulovanie jednoznačne opozičnej politickej línie voči vedeniu KSČ, ako sa to stalo v prípade ich poľských, resp. maďarských kolegov. Hoci je pravdou, že II. zjazd československých spisovateľov bol spolu s vystúpeniami československých študentov, ktoré nasledovali v máji 1956, prvým otvoreným konfliktom s mocou po XX. zjazde KSSZ v strednej Európe, napriek vzletným slovám má jeho záverečný dokument dosť všeobecný charakter. Zjazd spisovateľov, ani spisovatelia, resp. intelektuáli z okruhu *Kultúrneho života* vo svojich neskorších aktivitách nedokázali reagovať na problémy, ktoré sa týkali celej spoločnosti, nedokázali vyslať posolstvo aj iným vrstvám obyvateľstva.⁴³

V predvečer a v priebehu konania zjazdu v *Kultúrnom živote* vychádzala na pokračovanie novela D. Tatarku „Démon súhlasu“,⁴⁴ ktorá patrí medzi literatúru vyrovnávajúcu sa s obdobím stalinizmu v štátoch strednej a východnej Európy, ako napr. v Rusku diela Aleksandra Solženicyna a Vladimira Dudinceva, v Poľsku zas diela Jerzyho Andrzejewského, Kazimierza Brandysa či Adama Ważyka, Czesława Miłosza, Marka Hlaska alebo Tadeusza Konwického. Alegorická groteska je osobnou svedou spisovateľa Boleráza, ktorý podľahol lákadlám moci a zradil svoje poslanie zápasit' o to, aby „ľudia... po všetkom márnom hryzovisku predsa len boli múdrejší a ľudskejší. O trošičku menej krutí.“ V novele, či skôr satirickom pamflete je obsiahnuté myšlienkové posolstvo autora: „Vy, ľudia moji, nedajte sa mýliť. Pravdou našej spoločnosti nemôže byť to, čo zabíja, čo nás štvie a dusí, čo nás vháňa do osamena a blázincov, nech si ju vykladajú, ako chcú, vykladači s prideleným mozgom. Pravda je, môže byť iba to, v súhlase s čím rastie a rozvíja sa naša ľudská prirodzenosť, z čoho rastú a rozvíjajú sa kmene, i malé, i najmenšie národy.“⁴⁵ Uvoľnenie mocenského tlaku na literatúru priniesol aj návrat spisovateľa Gejzu Vámoša do slovenského literárneho kontextu, hoci sa tak stalo až mesiac po jeho smrti v brazílskom exile. V priebehu rokovania spisovateľského zjazdu uverejnil *Kultúrny život* jeho nekrológ. Autorka nekrológu, herečka Hana Gregorová, pripomenula Vámošove priateľské styky s Jozefom Gregorom Tajovským a Jánom Poničanom i jeho časté návštevy v ZSSR.⁴⁶ Literárnou udalosťou sa stalo vydanie románu Františka Švantnera „Život bez

konca“, ktorý čakal na svoje uverejnenie šesť rokov, pravdepodobne v trezoroch tlačového dozoru. Na pulloch kníhkupectiev sa objavilo aj vydanie Maroška od Martina Rázusa. Počas študentských zhromaždení na bratislavských fakultách a internátoch v máji 1956, na ktorých študenti požadovali zlepšenie študijných podmienok, skrátenie základnej vojenskej služby a celkovú liberalizáciu atmosféry panujúcej na vysokých školách sa spisovatelia a *Kultúrny život* na rozdiel od ostatnej tlače nepodielali na masívnej propagandistickej kampani proti nim. Milan Ferko ju na stránkach *Kultúrneho života* označil za „prežitok minulosti“,⁴⁷ podobne Ladislav Mňačko uviedol, že „ani v rezolúcii Mladej gardy niet takých požiadaviek, ktoré by sa dostávali do rozporu s platnými zákonmi a zdravým cítením nášho ľudu“. Už v máji 1956 varoval pred tendenciami postaviť proti sebe robotníkov a roľníkov na jednej strane a študentov, resp. intelektuálov na strane druhej.⁴⁸

Bezprostredná reakcia vedenia KSČ na zjazd bola negatívna. Oficiálne publikované články Mieroslava Hysku a Jozefa Boboka v *Pravde* i v *Novej mysl*i sa neniesli v konfrontačnom tóne, vyzneli iba ako polemika s „idealistickými názormi J. Seiferta a F. Hrubína na postavenie básnika v spoločnosti“, nepripisovali im nepriateľské úmysly.⁴⁹ Podobne *Nová mysl* síce upozornila nemenovaných spisovateľov, že sa dopúšťajú omylu, keď si myslia, že „XX. zjazd dal vo svojom boji proti dogmatizmu za pravdu ich niektorým idealistickým a formalistickým názorom na umeleckú tvorbu“, zároveň však podrobila kritike „byrokraticky skreslenú líniu kultúrnej politiky“, najmä skutočnosť, že pri ustanovení Zväzu československých spisovateľov doň „neprijali spisovateľov, ktorí podliehali idealistickým vplyvom“. *Nová mysl* odsúdila aj „prehmaty v slovenskej literatúre roku 1951 i neskoršie“, za chybné označila „hľadanie triednych nepriateľov v strane“.⁵⁰

Napriek tomu však vedenie KSČ už 25. 4. 1956 pri prvom hodnotení spisovateľského zjazdu skonštatovalo, že jeho rokovanie „nesplnilo určené a očakávané úlohy“. Považovalo ho za „palácovú revolúciu proti vedeniu strany“, vytýkalo spisovateľom tendenciu „vidieť v uplynulom období len samé chyby a nepravosti“. Spisovateľov znova rozdelilo do niekoľkých kategórií podľa prejavenej stupňa lojality. Pozitívne hodnotilo vystúpenie Ladislava Štolla, Milana Jariša, Jana Drdu, Jiřího Taufera a iných. Názory Pavla Kohouta, J. Mareša a Hely Volanskej označilo za „nesprávne“, príspevky Alexeja Pludka, Pavla Bojara a Václava Kaplického za „popletené“.⁵¹ Vedenie KSS zatiaľ k podobnej kategorizácii spisovateľov nepristúpilo, urobilo tak až na jeseň 1956.

Politické byro ÚV KSČ sa k hodnoteniu spisovateľského zjazdu vrátilo 21. 5. 1956.⁵² Podľa Jiřího Hendrycha „značná časť spisovateľov zostávala nepresvedčená a kolísala. V procese oprávnenej revízie celého radu zastaralých názorov sa pochybovalo aj o nezvratných pravdách a pôsobila demagógia apelujúca na individualistický anarchizujúci charakter podporovaný nad to zvonka nespokojnými pražskými inte-

lektuálmi. Preto je tak obtiažne jednoznačne hodnotiť a charakterizovať zjazd, ktorý v správnej snahe hodnotiť celý rad vážnych problémov umenia a života, vyvolaných XX. zjazdom KSSZ, priniesol spolu s niektorými kladnými výsledkami aj celý rad nesprávnych a popletených názorov a dokonca aj jednotlivých nepriateľských výpadov.“ Výsledky zjazdu však hodnotil priaznivejšie, ako jeho samotný priebeh, predovšetkým sa to týkalo zjazdovej rezolúcie a odmietnutia návrhov Václava Kaplického, aby „zjazd dal smernice nášmu ľudu k činnosti“ ako aj listu ÚV KSČ, ktorý zjazd prijal. „Napriek tomu si nemožno robiť ilúzie. Zjazd odhalil veľké slabiny v politicko-ideologickej úrovni spisovateľov a ukázal, čo v literatúre bolo falošné, pokrytecky predstierané a čo skutočne zdravé,“ konštatoval J. Hendrych. Politické byro ÚV KSČ charakterizovalo zjazd ako „neobyčajne cennú... veľkú politickú previerku našich spisovateľov“ (podčiarkn. originál). Jeho pozornosti neušlo ani písanie *Literárnych novín*, ktoré sa stali pod vplyvom politickej situácie „verejným predstaviteľom nesprávnych nálad“ a zachádzali v mnohých článkoch „až do hysterickosti“. Vedenie KSČ skonštatovalo, že ich redakcia „nie je dostatočne politicky zrelá pre zodpovednú funkciu, ktorú v skutočnosti plní, to jest pre ideové riadenie nášho kultúrneho života..., nie je dost autoritatívna, aby usmerňovala celý náš literárny a *Kultúrny život*“. Za hlavnú príčinu tohto stavu považovalo jej nedostatočné riadenie vedením spisovateľskej organizácie. Nepevnosťou sa vyznačovali hlavne spisovatelia Sergej Machonin, Jan Pilař, Jaroslav Putík a Jan Vrba. Naopak, pozitívne ako „bojovníci za vec strany“ boli vedením KSČ hodnotení Vladimír Mináč, Jan Drda, Vítězslav Nezval a Miloslav Stehlík. Podobné hodnotenie získali, „aj keď v dôsledku svojich chýb alebo svojich nedostatkov neboli schopní ostatných spisovateľov presvedčiť“, Josef Sekera, Jiří Taufer, Jiří Marek a Karel Nový. Kladne bolo hodnotené aj vystúpenie Ladislava Štolla, hoci pre jeho veľkú nepopularitu medzi spisovateľmi bol po Celoštátnej konferencii KSČ v júni 1956 a následnom zrušení Ministerstva kultúry zbavený politickej funkcie. Marie Majerová, Marie Pujmanová, Jan Branislav a Vilém Závada boli označení za komunistov, ktorí však „neboli plne schopní vyrovnáť sa s novou situáciou“. Pozitívne boli hodnotení aj Milan Jariš, Vašek Káňa a Katarína Lazarová, lebo prejavili „snahu stáť na pozíciách strany, hoci s niektorými výhradami“. Vedenie KSČ prejavovalo aj spokojnosť s mladými básnikmi, ako napríklad s Milanom Kunderom, Karlom Šiktancom, Miroslavom Florianom a Václavom Havlom. Vyslovene negatívne boli hodnotení B. Novotný, J. Mareš, Hela Volanská, Pavel Bojar, Alexej Pludek a Jiří Svetozar Kupka, ktorých príspevky boli charakterizované vedením KSČ ako „nekonštruktívne, obsahovali rad všeobecných výpadov a nesprávnych názorov“. Vedenie KSČ malo záujem na opätovnom „získaní“ niektorých spisovateľov, ktorí sa postavili proti nemu. Na tomto zasadnutí Politického byra ÚV KSČ bol sformulovaný plán diferencovaného postupu proti dvom

účastníkom spisovateľského zjazdu, ktorých príspevky vzbudili najväčší ohlas – proti Jaroslavovi Seifertovi a Františkovi Hrubínovi: „Hrubín... písal v poslednej dobe poéziu, ktorej tendencia bola pozitívna a ktorou sa nám približoval. Zrejme udalosti XX. zjazdu KSSZ chápal pre seba vcelku pozitívne. Nesprávne však očiernil udalosti minulých rokov, vychádzajúc zo svojich rýdzo subjektívnych pocitov. Preto treba Hrubínovi politicky pomôcť, neodradiť ho, stále s ním pracovať. Na druhej strane Seifert predniesol demagogicky zafarbenú reč a vedome vzniesol politické požiadavky týkajúce sa oslobodenia ‚ukrivdených a väznených spisovateľov‘. Minulosť Seiferta je známa. Preto jeho vystúpenie je nutné kvalifikovať podstatne horšie ako Hrubínovo.“

Politické byro ÚV KSČ zároveň rozhodlo o vydávaní časopisu *Nová kultura*, ktorý sa mal stať protiváhou *Literárnych novín*. Nespokojné bolo aj s výsledkami volieb vedúcich orgánov celoštátnej spisovateľskej organizácie, ktoré zhodnotilo ako prejavy „politickej rozkolísanosti zjazdu v niektorých vážnych okamihoch“. Najviac hlasov totiž získali práve spisovatelia vyvolávajúci svojim vystupovaním nevôľu vedúcich predstaviteľov KSČ, ako napríklad František Hrubín, Václav Kaplický, Jan Noha a Jaroslav Seifert. Nespokojnosť vyvolalo aj nezvolenie Jiřího Taufera do vedenia Zväzu, hoci s jeho činnosťou pred zjazdom vedenie KSČ nebolo spokojné: „Nemožno tiež napriek všetkým vážnym chybám súdruha Taufera na Ministerstve kultúry pokladať za zvláštnu politickú zrelosť zjazdu to, že vo chvíli, keď vyslovil dôveru takým ľuďom, nechal prepadnúť starého člena strany, prekladateľa Majakovského, významného teoretika – komunistu.“ Viliam Široký upozornil na potrebu venovať zvýšenú pozornosť nadchádzajúcej plenárke Zväzu slovenských spisovateľov (ZSS). Politické byro ÚV KSČ sa v tom čase nerozhodlo pre radikálny zákrok, ako prvý rok sa rozhodlo predložiť Sekretariátu ÚV KSČ návrh na reorganizáciu redakčnej rady *Literárnych novín*: „Nebolo by však správne robiť konečné konkrétne závery, pretože tento politický proces prebieha medzi spisovateľmi i naďalej. Teraz bude nutné oprieť sa o aktív súdruhov, ktorí sa osvedčili, rozšíriť ho o ďalších, ktorí už vidia situáciu správne a oddeliť popletených ľudí od ľudí typu Kaplického, Pludka, Bojara a podobných živlov.“ Politické byro ÚV KSČ zároveň rozhodlo o „podstatnom zosilnení politicko-ideologickej práci medzi spisovateľmi“.

Búrlivý priebeh mala i plenárka slovenských spisovateľov, ktorá sa konala 1. 6. 1956. Prvý tajomník ZSS Ctibor Štítnický na rozdiel od svojich výrokov v prvých mesiacoch roku 1956 hovoril o „šliapaní po slobodách a právach v mene revolúcie..., zneužívaní dôvery ľudu“, či „terorizovaní ľudu“. Vyslovil sa za rehabilitáciu slovenských komunistických intelektuálov, ktorí pred druhou svetovou vojnou boli združení okolo časopisu *DAV* a začiatkom 50. rokov obvinení z tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu, vrátane Ladislava Novomeského a ich návrat do literatúry. Odsúdil tiež existenciu tlačového dozoru, vyslovil

sa za zmenu redakčnej praxe novín, vrátane *Pravdy*. Objavili sa aj málo konkrétne úvahy o vytvorení mesačníka, ktorý by sledoval vývoj svetovej literatúry.⁵³ Dominik Tatarka hovoril o potrebe ideovej diferenciácie časopisov, pričom každý z nich by zastával vlastnú líniu.⁵⁴ Šéfredaktor *Kultúrneho života* Ladislav Mňačko (od 25. 2. 1956 do 16. 6. 1956) zas charakterizoval vývin slovenskej literatúry v uplynulom desaťročí ako „desaťročie bojov a omylov“.⁵⁵ Prejav Ctibora Štítnického sa však stretol s pomerne vlažnou odozvou zo strany spisovateľov, ktorí si zrejme ešte pamätali jeho vystupovanie začiatkom roku. Plenárka spisovateľov nemala takú publicitu ako zjazd spisovateľov, čo však bolo podmienené aj zmenou politickej atmosféry a rozhodnutím režimu utlmiť diskusiu. Svedčí o tom aj článok v *Slovenských pohľadoch*, podpísaný značkou -bž-: „O literatúre a o všetkom, čo s ňou súvisí, bude možné diskutovať len vtedy, ak – okrem iného – zmizne každé upodozrievanie z protistraníckosti, ktoré nie je ničím iným, než obdoba smutne známeho termínu ‚nepriateľ ľudu‘.“⁵⁶ Najdôležitejším výsledkom plenárky však bolo rozhodnutie začať vydávať časopis pre nastupujúcu generáciu spisovateľov, *Mladú tvorbu*, za ktorej prvého šéfredaktora bol určený Milan Ferko. Novým šéfredaktorom *Kultúrneho života* sa stal predstaviteľ reformného prúdu medzi slovenskými spisovateľmi a publicistami Juraj Špitzer.

Celoštátna konferencia KSČ v júni 1956 jednoznačne odsúdila priebeh diskusie, ba naopak, za ťažisko boja proti „triednemu nepriateľovi“ bol označený ideologický front. Jeden z najkritizovanejších členov Politického byra ÚV KSČ Václav Kopecký označil kritické vystúpenia na zjazde spisovateľov za „vášnivú exaltáciu v duchu najčirejšieho liberalizmu“ a líniu českého spisovateľského týždenníka *Literární noviny* prirovnal k línii Slobodnej Európy. Vyzval spisovateľov a ich organizáciu, aby si „ujasnili svoje stanovisko k prejavom predneseným na zjazde“. V. Kopecký bol prvým oficiálnym činiteľom, ktorý otvorene zaútočil proti búriacim sa spisovateľom a študentom. Podľa jeho slov „namiesto prerokovania problémov slovesnej tvorby niektorí spisovatelia použili zjazd na to, aby z jeho tribúny verejne rozvinuli otázky našej vnútrostraníckej diskusie a aby sa oborili na naše ľudovodemokratické zriadenie“. Varovaním určeným spisovateľom mali byť jeho slová o tom, že „bude vecou spisovateľov, aby si ujasnili svoje stanovisko k prejavom predneseným na ich zjazde. Bude to i starostou Zväzu spisovateľov.“⁵⁷ Jeho vystúpenie vyvolalo šok nielen medzi spisovateľmi, ale vyvolalo aj určitý rozruch v kruhoch vedúcich predstaviteľov KSČ a v prvej chvíli nikto spomedzi nich nevystúpil na jeho podporu.

Cieľom vedenia KSČ bolo dosiahnuť, aby pri znovunastolení svojej plnej kontroly nad spoločnosťou nebol nutný priamy mocenský zákrok. Vystúpenie V. Kopeckého však v Politickom byre ÚV KSČ nebolo vopred konzultované a vyvolalo značný rozruch aj medzi vedúcimi predstaviteľmi komunistickej moci. A. Novotný vyzval 30. 6.

1956 členov politického byra, aby k vystúpeniu V. Kopeckého zaujali zásadné stanovisko. Hoci podľa neho bolo „správne namierené proti nesprávnym vystúpeniam na zjazde spisovateľov a vysokoškolským bolo správne povedané, že strana neustúpi zo svojich triednych pozícií“, aj on vyslovil určité pochybnosti o niektorých pasážach príspevku: „S.(údruh) Kopecký mal viac diferencovať.“ Zároveň sa však zasadzoval, aby vedenie KSČ vystúpenie V. Kopeckého podporilo. V. Kopecký trval na správnosti svojho vystúpenia a nebol ochotný od neho ustúpiť. Zároveň však konštatoval, že cítil „úplnú izoláciu od politického byra a nesúhlas“. Prezident ČSR Antonín Zápotocký nabádal „byť v terajšej dobe pokojný“. Voči V. Kopeckému vyslovoval výhrady: „Zo zjazdu spisovateľov i k udalostiam na vysokých školách urobil... nabubrelú udalosť. Prehnal to.“ Vyslovoval sa za „trpezlivosť pri vysvetľovaní“ oficiálnej politiky KSČ, za dodržiavanie zásady „priblížiť sa k ľuďom“: „Čím väčšie zhromaždenie organizujeme, tým je to lepšie – nenechávať ľudí samotných aby podliehali šepkande.“ Zároveň však nespochybnil správnosť dovtedajšej línie KSČ. „Trochu sekernicky“ tón vytykal V. Kopeckému aj K. Bacílek. Naopak, V. Kopeckého jednoznačne podporoval R. Barák: „Kopecký šiel na risk a vyšlo to. Dnes s tým polemizovať a pustiť dolu – nevyplatilo by sa nám.“ Varoval pred tým, aby vedenie KSČ dalo „spisovateľom satisfakciu“. Politické byro ÚV KSČ vo svojom uznesení vystúpenie V. Kopeckého nakoniec podporilo. Vytкло mu iba to, že „mal širšie objasniť líniu strany na kultúrnom fronte“.⁵⁸ Charakter diskusie na uvedenom zasadnutí Politického byra ÚV KSČ potvrdzuje, že vo vedení KSČ existovali rozdielne názory iba na otázky používaných prostriedkov, nie však na hodnotenie prebiehajúcich udalostí a základné politické princípy. Aj stanovisko politického byra k vystúpeniu V. Kopeckého túto jednotu potvrdilo.

Stranícka skupina pri ZSS sa odmietla podriaďiť oficiálnej stránickej línii, žiadala, aby sa v československej tlači umožnilo písať o kultúrno-politických polemikách v Poľsku, Maďarsku, Juhoslávii, Číne či vo Francúzsku. Vo svojom vyhlásení odmietla „viest náš ľud k socializmu so zhrbenou chrbtovou kostou“. I. Kupec v septembri 1956 spochybňoval marxistický a internacionálny charakter KSČ: „Naša strana nie je ani marxistická, ani internacionalistická. Nie je marxistická, lebo nedáva slobodu tvorivého a rôzneho myslenia a nie je ani internacionálna, lebo nemá žiadny styk s inými komunistickými stranami.“ Konkrétne žiadal, aby KSČ nadviazala užšie kontakty s komunistickými stranami v Taliansku, Maďarsku a Poľsku. „Aj to, že tu sedím, a to je výsledok neslobody myslenia. Usmerňovanie literatúry je nesprávne od základu. Nič by lepšie neprosperovalo literatúre, ako keď by zrušili tlačový dozor“, povedal ďalej I. Kupec.⁵⁹ Na jeho slová reagoval ideologický tajomník ÚV KSS Augustín Michalička slovami: „Dokážem ti, súdruh Kupec, že tvoja platforma je protistranícka“ a opustil rokovanie stránickej skupiny pri ZSS.⁶⁰ Spolu s Vladimírom

Mináčom a D. Tatarkom sa vyslovoval za revíziu procesov proti G. Husákovi a Vladimírovi Clementisovi. Táto požiadavka odznela aj na pôde Slovenskej akadémie vied (SAV). Stranícka skupina pri ZSS sa do roku 1957 odmietala dištancovať od II. zjazdu československých spisovateľov, žiadala pokračovanie diskusie ako „jedinej marxistickej metóde sporu“.⁶¹

Od konca júna 1956 sa *Kultúrny život* a časť slovenských spisovateľov, ktorí v ňom publikovali svoje články spolu s jeho novým šéfredaktorom Jurajom Špitzerom, ktorý v tejto funkcii vystriedal 23. 6. 1956 Ladislava Mňačku, dostáva do otvorenej konfrontácie s politickou líniou presadzovanou vedením KSC, resp. KSS. Odmietli sa podporiť rozhodnutiam Celoštátnej konferencie KSC. Ďalším prejavom rezistencie slovenských spisovateľov bol otvorený list spisovateľa Ladislava Mňačku adresovaný V. Kopeckému, ktorý však už nemohol byť uverejnený, dokonca ani vtedy, keď C. Štítnický a J. Špitzer ako nový šéfredaktor *Kultúrneho života* pohrozili rezignáciou na svoje funkcie.⁶² Hoci jeho autor v uvedenom období nepatrí medzi najradikálnejších oponentov oficiálnej politiky KSC, vo vedení KSS bol striedavo hodnotený ako politicky spoľahlivý alebo kolísavý, upozorňoval na skutočnosť, že sa začínajú vytvárať „dva myšlienkové životy – verejný a súkromný“. Na jednej strane odsúdil vystúpenia F. Hrubína a J. Seiferta, zároveň však žiadal „spravodlivo hodnotiť II. zjazd Zväzu československých spisovateľov“ a odmietol stotožňovať „kritiku chýb... zriadenia“ s „útokmi na toto zriadenie“.⁶³ V tejto skupine slovenských spisovateľov a intelektuálov postupne získaval najväčšiu autoritu O. Pavlík, bývalý člen vedenia KSS a predseda SAV. Vo svojich článkoch, ktoré časopis uvádzal ako názor redakcie, vyzýval na dialóg s odlišnými ideologickými koncepciami prostredníctvom argumentov a poukazoval na nízku efektívnosť slovenského školstva v porovnaní so Západom. V článku s názvom „O problémoch a úlohách našej inteligencie“, ktorý redakcia *Kultúrneho života* uverejnila ako svoj redakčný článok, varoval pred rozpútavaním nálad proti inteligencii a úsilím moci „po krátkom období slobodnejšej výmeny názorov... vrátiť všetko do pôvodných kolají“. Vyzdvihoval „základnú povinnosť socialistickej inteligencie zúčastňovať sa na verejnom živote“. Osobitnú nevôľu vedúcich predstaviteľov KSS vyvolali jeho slová, že „nositeľom ustavičného podozrievania a zaznávania inteligencie nie sú masy, ale jednotlivci, najmä polovzdanci. Títo v strachu, aby sa neodhalila ich nečinnosť a neschopnosť, udržiujú si často pozíciu rozduchávaním demagógie proti inteligencii.“ „V ovzduší strachu z herézy a dogmatizmu marxistická výchova nadobúdala črty buržoáznej ideológie a prestávala byť návodom k činom,“ argumentoval.⁶⁴ Na obhajobu inteligencie vystúpil aj J. Uher.⁶⁵ Varoval inteligenciu, aby sa pred ostatnými vrstvami neuzatvárala a nepodliehala predstavám o svojom výnimočnom postavení, na druhej strane upozorňoval na nebezpečenstvo „fetišizácie robotníckej triedy“, čo

jej znemožňuje „reálne vidieť rozloženie triednych síl a jej spojencov“. Uhrova úvaha bola v tom čase ojedinelou a až dovtedy intelektuáli neprikladali podstatnejší význam vzťahom k iným sociálnym skupinám, pričom práve kampaňou proti inteligencii a sociálnou demagógiou si režim pripravoval pôdu na umlčanie nepohodlných názorov.

V ďalšej sérii článkov O. Pavlík poukazoval na nízku efektívnosť československej školskej sústavy, najmä po realizácii školskej reformy v roku 1953. Na straníckych fórach sa vyslovoval aj za rehabilitáciu obetí procesu s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami, najmä G. Husáka a L. Novomeského.⁶⁶ Nový verejný proces s G. Husákom a V. Clementisom žiadali v roku 1956 aj členovia KSS v spoločenskovednej sekcii SAV a na geograficko-geologickej fakulte UK.⁶⁷ Podľa hlásení ŠtB bol však iniciátorom Pavlíkových článkov i príspevkov pedagógov, ktorí podporovali jeho názory, J. Špitzer. Jeho taktikou bolo: „Ošmeknúť ich, prekabátiť, obolstíť, byť chytrejší ako oni, aby ho pri ničom neprichytili a aby pritom robil proti nim, ako to robil s Pavlíkovým článkom a diskúziou okolo neho.“ Tvrdil, že hoci si uvedomuje, že môže byť odvolaný, „bude uverejňovať i také články, o nesprávnosti ktorých je sám presvedčený a pomocou nich bude rozvíjať polemiku“. Značná časť intelektuálov spájala svoje nádeje s predsedom vlády ČSR Viliamom Širokým, ktorého považovali za stúpenca reforiem. Túto teóriu rozvíjal najmä Eduard Friš.⁶⁸ Filozof Ján Uher, v tom čase pracovník aparátu ÚV KSS (tajomník A. Michaličku), upozorňoval na potrebu zapojiť do reformného procesu aj robotnícke vrstvy.⁶⁹ Prostredníctvom J. Uhra i ďalšieho pracovníka aparátu ÚV KSS Ladislava Ťažkého údajne dostávali títo kritici oficiálnej politiky informácie o pripravovaných krokoch vedenia KSS. Priateľské vzťahy spájali Juraja Špitza aj s ďalším pracovníkom aparátu ÚV KSS, Jánom Komiňárom, ktorý bol v tom čase na oddelení ÚV KSS pre kultúru inštruktorom pre otázky literatúry a prejavoval sympatie k úsiliu spisovateľov z okruhu *Kultúrneho života*.⁷⁰ Podobné kontakty udržiavali spisovatelia s Ladislavom Ťažkým. Tieto kontakty však boli sledované ŠtB azda aj v dôsledku toho, že J. Špitzer si „nedával pozor na jazyk“: „Myslia si (na ÚV KSS – pozn. aut.), že len oni majú agentúru a druhý nie, ovšem sú na omyle. Mne horeuvedení povedia všetko, čo sa o mne, alebo iných na ÚV kecne a ja sa podľa toho môžem riadiť.“ Keď bol však koncom septembra 1956 predvolaný za článok „Spisovateľ a spoločnosť“ na osobný pohovor s prvým tajomníkom ÚV KSS Karolom Bacíkom, bol podľa hlásenia spolupracovníka ŠtB „veľmi bledý“ a v rozhovore s Katarínou Lazarovou skonštatoval: „Z rozhovoru som poznal, že vedia všetko, o čom hovoríme a čo si vravíme v kaviarni.“ Keď sa K. Lazarová vyjadrila, že aj ona by mala záujem rozprávať sa s K. Bacíkom o niektorých otázkach, J. Špitzer jej odpovedal „asi v tom zmysle, že môže ísť aj za vrátnikom, ktorý sa v literatúre vyzná práve tak ako Bacílek“. Okrem J. Špitza, I. Kupca a O. Pavlíka patrili v

tom čase do skupiny nespokojných intelektuálov okolo *Kultúrneho života* aj Truchlík, Móric Mittelman-Dedinský,⁷¹ bratia Faltanovci, V. Mihálik, Pavol Horov, V. Reisel, Š. Žáry a ďalší, ktorí sa spolu stretávali a navštevovali futbalové zápasy. Hoci ich do značnej miery spájali predovšetkým priateľské kontakty a až na druhom mieste aj spoločné politické názory, ŠtB v ich stykoch videla predovšetkým politickú činnosť. Je len pochopiteľné, že pri týchto stretnutiach diskutovali aj o politických otázkach i o článkoch a karikatúrach v *Kultúrnom živote*. Táto „skupina“ dostala v intelektuálnych kruhoch recesistické pomenovanie „frakcia“, ktoré však neznamenalo označenie charakteru činnosti uvedených spisovateľov, ale ironizovanie sprofanovaného jazyka komunistických mocenských štruktúr.

Kultúrny život sa usiloval aj objektívne informovať o dianí v maďarských a poľských intelektuálnych kruhoch. Z poľského týždenníka *Życie literackie* prevzal napríklad článok pozitívne hodnotiaci II. zjazd československých spisovateľov, predovšetkým však vystúpenia J. Seiferta a F. Hrubína.⁷² Koncom júla zas priniesol obsiahly článok analyzujúci diskusiu o literatúre v Maďarsku.⁷³ Prostredníctvom neho sa časopis usiloval otvoriť fundovanejšiu diskusiu o najzásadnejších problémoch umenia, o samotnej podstate pojmu tzv. socialistického realizmu, o ktorej nenašli odvahu diskutovať ani na zjazde československých spisovateľov. Išlo napríklad o otázku „národnej špecifickosti socialistického realizmu“, jeho monopolného postavenia, ako aj o to, že „skutočný obsah socialistického realizmu je len veľmi ťažko možné definovať“. *Kultúrny život* venoval veľkú pozornosť aj literárnemu daniu v Juho-slávii.

Ešte koncom septembra 1956 sa redakcii *Kultúrneho života* podarilo zaradiť do vydania článok Juraja Špitзера, v ktorom bránil právo literatúry na emancipáciu od politickej sféry,⁷⁴ obsiahly článok pripravovaný do čísla 36 začiatkom septembra 1956 „Na obranu inteligencie“, zaoberajúci sa problematikou rozduchavania antiintelektuálnych nálad v Poľsku, už vyjsť nemohol. Jeho autorka článok uzatvárala tvrdením, že „antiinteligentské nálady sú dnes iba zámienkou, za ktorou sa skrýva odpor proti demokratizácii“ a je „ako vždy a všade tak i v roku 1956 v ľudovom Poľsku heslom hlboko reakčným“.⁷⁵

Vedenie KSČ v lete a na jeseň 1956 nemalo odvahu rozhodne zakročiť proti skupine spisovateľov. Zatiaľ sa spoliehalo na účinnosť propagandistických nástrojov (antiintelektuálna kampaň medzi robotníkmi), cenzúry, ktorá sa zostrila už v júni 1956,⁷⁶ na svoju schopnosť zvládnuť situáciu v ZSS pomocou „verných“ spisovateľov (napr. F. Hečku, Miloša Krna, Kristy Bendovej a i.) i na účinnosť neformálnych nástrojov ovplyvňovania ľudí s nepohodlnými názormi (napr. prostredníctvom osobných pohovorov na ÚV a pod.), aby svoj postoj zmenili a tým zároveň svoje opozičné vystúpenia zdiskreditovali. Podarilo sa to napr. v prípade F. Hrubína, ale nie u I. Kupca a J. Špitзера. Dokonca po

jednom takom pohovore na zasadnutí straníckej skupiny pri ZSS 21. 9. 1956, na ktorej sa zúčastnil aj tajomník ÚV KSS Augustín Michalička a ďalší funkcionári ÚV KSS, J. Špitzer zástupcom komunistickej moci otvorene povedal, že „sa nechávajú informovať iba políciou a Palom Davidom a že to podľa toho aj dopadá“. Žiadal ich, aby povedali, či je pravda, že „Správa tlačového dozoru oznamuje mená spisovateľov ŠtB, ktorých články boli cenzurované a či je to pravda, že je to v kádrovom materiále“. Predmetom výhrad A. Michaličku boli článkov O. Pavlíka a Samuela Faltana v *Kultúrnom živote* aj karikatúry Alexandra Richtera. Postoj J. Špitzer a I. Kupca v tom čase vysoko hodnotil aj V. Mihálik.⁷⁷ Vedúci predstavitelia KSS sa pokúšali tiež jednotlivých intelektuálov poštvať proti sebe, napr. K. Bacílek varoval J. Špitzeru pred O. Pavlíkom, ktorého označil za frakcionára. Navyše v súvislosti s akceleráciou vývoja v Poľsku a Maďarsku sa vedenie KSČ usilovalo prezentovať Československo ako ostrov pokoja a stabilizačný faktor sovietskej hegemonie v strednej Európe. Neformálne nástroje však už neboli dostatočne účinné. Prejavilo sa to nielen v prípade spisovateľov, ale aj v miernych postihoch účastníkov diskusií na vysokých školách i napriek osobným intervenciám povereníka Ernesta Sýkoru. Na atmosféru medzi slovenskými intelektuálmi nepochybne mali veľký vplyv aj maďarské časopisy, napríklad literárny časopis *Irodalmi Ujság* či humoristický *Ludás Matyi*, ktoré boli pred maďarským povstaním na Slovensko dovážané v počte 40 tis. kusov. Hoci to bol pomerne vysoký počet výtlačkov, boli okamžite vypredané. Nečítali ich iba príslušníci maďarskej komunity na Slovensku, ale aj Slováci, ktorí vedeli čítať po maďarsky. Karol Bacílek obsah týchto časopisov charakterizoval ako reakčný a protistranícky ešte pred vypuknutím maďarského povstania.⁷⁸

K mocenskému zákroku sa vedenie KSS rozhodlo pristúpiť v októbri 1956. V septembri 1956 hlásenie ŠtB charakterizovalo činnosť J. Špitzeru ako „záškodnícku“: „J. Špitzer a spol.... vedome, ale rafinovaným spôsobom bojujú nielen proti uvedeným funkcionárom, ale proti vedeniu strany vôbec... Skupina Špitzer a spol. je silne oportunisticky zameraná voči strane a pracuje v tomto smere na ovplyvňovaní ďalších osôb hlavne z radov inteligencie.“⁷⁹ Na zákrok naliehal tiež prvý tajomník ÚV KSČ Antonín Novotný, ktorý 18. 10. 1956 na zasadnutí Byra ÚV KSS poukazoval na „nerovnomerný vývin chápania výsledkov XX. zjazdu na Slovensku a v českých krajinách“, kde „otvoreného útoku proti strane sa neodvážia, avšak na Slovensku toto pokračuje“. Zároveň vyzval slovenských komunistov „vziať spisovateľov do presu za nedostatky v *Kultúrnom živote*“. Šéf slovenských komunistov Karol Bacílek navrhoval nehádzať všetkých spisovateľov do jedného vreca, radil zvoliť taktiku postupného rozkladania a utlmovania aktivít spisovateľov. Navrhoval zväziť zotrvanie Juraja Špitzeru na čele *Kultúrneho života*, posilnenie tlačového dozoru a uskutočnenie pohovoru s Ivanom Kupcom. V prípade, že by sa nevzdal svojich názorov,

mali byť proti nemu použité disciplinárne opatrenia. Antonín Novotný obvinil vedenie KSS a predovšetkým Karola Bacílka z defenzívneho postupovania. Na rokovaní Byra ÚV KSS dokonca presadil zamietnutie jeho pôvodnej správy o ideologických problémoch na Slovensku. Na tomto zasadnutí Byra ÚV KSS bolo zároveň prijaté rozhodnutie obnoviť kampanň proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu.⁸⁰ Prvý muž Československa v tom čase považoval prvého tajomníka ÚV KSS za „slabého v boji proti nesprávnym tendenciám“⁸¹ na Slovensku, aj preto K. Bacílek potreboval dokázať svoju nenahraditeľnosť a rozhodnosť v boji proti opozičným prejavom.

Za hlavné nebezpečie Karol Bacílek označil tzv. slovenský buržoázy nacionalizmus: „Jedným z najslabších našich ideologických úsekov sú problémy, súvisiace s nacionalizmom. Nesmieme zabúdať na to, že Slovensko má za sebou pomerne dlhé obdobie tzv. slovenského štátu... Nie je možné si myslieť, že odsúdením Husáka, Novomeského a ďalšej skupiny buržoázných nacionalistov vplyv buržoázneho nacionalizmu sme plne odstránili.“ Vplyv buržoázneho nacionalizmu a ľudáckeho separatizmu bol podľa neho najsilnejší medzi inteligenciou, určitými pracovníkmi centrálnych úradov a poverenictiev. Za „šedú eminenciu“ medzi spisovateľmi považoval Juraja Špitzeľa. Ivana Kupca charakterizoval ako človeka s protimarxistickými názormi, s ktorým sa politicky stotožňujú Štefan Žáry, Pavol Bunčák, Vladimír Reisel a Alfonz Bednár. Za jednoznačne nepriateľsky orientovaných spisovateľov označil Jána Smreka a Ľuda Ondrejova. Naopak, do „zdravého jadra“ spisovateľov zaradoval F. Hečku, Andreja Mráza, Miloša Krnu, Milana Lajčiaka a Andreja Plávku. Oskár Jeleň medzi nich zaradil ešte aj Katarínu Lazarovú. A. Novotnému sa mimoriadne páčilo, že K. Bacílek za prvoradý problém označil buržoázy nacionalizmus: „Treba vidieť, že za tzv. slovenského štátu ľud celkovo nežil zle oproti iným zemiám.“ V tejto súvislosti vyhlásil za nesprávne hovoriť v súvislosti s posilnením právomocí slovenských národných orgánov o „historickej udalosti“.

Pavol David označil aktivity bývalých významných funkcionárov ÚV KSS, ako napríklad Eduarda Friša, Ondreja Pavlíka a Juraja Špitzeľa za činnosť „skupiny urazených“, vyhlásil ich za trockistov a sionistov. „Sionistickému nebezpečenstvu“ venoval P. David osobitnú pozornosť. Podľa neho Ondrej Pavlík sa vedome postavil proti strane, podľa neho „všetky skupiny sú spojené nenávisťou proti strane“ a ich požiadavky sú totožné s názormi hlásanými Slobodnou Európou. Navrhoval Pavlíka izolovať od ostatných „poctivých“ príslušníkov inteligencie. Antonín Novotný sa s jeho názormi o pôsobení skupín nestotožnil, vyhlásil, že „na Slovensku o skupinách niet poznatkov alebo málo“. Tajomník ÚV KSS Augustín Michalička tvrdil, že „centrum“ revizionistických názorov sa nachádza v ZSS, pričom „ešte väčšou šedou eminenciou je vo Zväze Ctibor Štítnický“. Predseda Zboru povereníkov Rudolf Strechaj označil za chybu, že Andrej Plávka ešte nebol laureátom Štátnej

ceny. Katarínu Lazarovú i Juraja Špitzera označil za chameleónov. Upozornil aj na to, že pod vplyvom politického uvoľnenia sa v edičných plánoch vydavateľstiev znížil podiel prekladov z diel sovietskej literatúry. Tajomník ÚV KSS Jozef Kríž zas navrhoval spisovateľov „vopred ideovo rozbiť – odhaliť, izolovať a vyzvať k poriadku“, potom mali podľa neho nasledovať uzávery. Na tomto rokovaní Byra ÚV KSS sa objavili aj úvahy o výmene vedenia SAV. Člen Byra ÚV KSS Pavol Majling vyhlásil, že „akadémiu sme tým nepozdvihli, že namiesto Pavlíka je tam Sirácky“.

Pripravovaný mocenský zákrok oddialili udalosti v Maďarsku v októbri a novembri 1956, pretože vládnuca skupina sa obávala, že by sa konflikt mohol preniesť s novou intenzitou aj do československej spoločnosti. Na druhej strane hoci kriticky orientovaní intelektuáli prejavovali isté sympatie k daniu v Maďarsku a Poľsku, nesúhlasili s vypuknutím násilností a taktiež nenašli odvahu riskovať v danom okamihu konflikt s mocou. Najväčšie znepokojenie vedenie KSS prejavovalo z aktivít bývalých vedúcich predstaviteľov KSS, ktorí boli odstránení pred rokom 1956, najmä Ondreja Pavlíka, Eda Friša a J. Špitzera, zo strany ktorých sa obávalo ohrozenia svojich mocenských pozícií. ŠtB považovala za pôvodcu aktivít slovenských spisovateľov práve J. Špitzera, ktorý súhlasil, resp. „dal podnet k činnosti tejto skupine (t. j. básnikov a prozaikov, ktorí sa bránili oktrojovaniu socialistického realizmu do literatúry – pozn. aut.) a otvorene vystúpil na obhajobu surrealizmu“. ŠtB si z pozorovania činnosti spisovateľov od druhej polovice roku 1955 vyvodila koncom septembra 1956 jednoznačný záver, ktorý si neskôr osvojilo aj vedenie KSS: „... je zrejmé, že činnosť skupiny spisovateľov je jasne zameraná proti línii strany.“ Špitzerove aktivity a jeho úsilie o tzv. široký spisovateľský front, v rámci ktorého by mohli publikovať i donedávna proskribovaní autori, boli chápané ako „typický prejav liberalizmu, ktorý niektorí spisovatelia chcú prepašovať pod zámienkou demokratizácie“. Skutočnosť, že roku 1955 presadil do *Slovenských pohľadov* (číslo 6–7) vydanie niektorých básní Jána Smreka, ŠtB dodatočne klasifikovala ako snahu „rafinovaným spôsobom ... bojovať proti straníckosti v literatúre“.⁸² Vedenie KSS si za hlavný objekt svojho zásahu koncom roku 1956 zvolilo práve ZSS.

Slovenskí reformne orientovaní intelektuáli prejavovali na jeseň 1956 veľké sympatie k daniu v susednom Poľsku a spájali s ním svoje očakávaní. O článku ústredného denníka KSSZ *Pravda*, negatívne hodnotiacom písanie poľskej tlače, sa kriticky vyjadrovali nielen J. Špitzer, ktorý 23. 10. 1956 opätovne ponúkal svoju demisiu z funkcie šéfredaktora *Kultúrneho života*, ale aj Branislav Choma a Michal Chorváth. „Emancipovanie ľudových demokracií spod protektorského vplyvu ZSSR pokračuje a príde čoskoro doba, že to nastane aj u nás. Aj sovieta si to raz musia uvedomiť. Teraz dúfam už konečne bude aj u nás demokratizácia na postupe a že ju Bacilkovia a Michalickovia nezastavia,“ hovo-

ril Branislav Choma. Michal Chorváth, ktorý patril medzi stúpecov socializmu a obhajoval ho napríklad v rozhovoroch s Jánom Smrekom, zas tvrdil: „Buď príde u nás našská obmena poľských udalostí, alebo príde ešte (na krátky čas len) teror, ktorý však už vydržíme. Neverím..., že by sa našlo päť spisovateľov, čo by išli proti (*Kultúrnemu životu* – pozn. aut.). Dnes sme jednotní ako nikdy. Ak hore nechápu, čo táto spisovateľská jednota znamená, tým horšie pre nich.“⁸³

Podobne ako Ladislav Mňačko⁸⁴ sa aj Vladimír Mináč pokúsil 24. 10. 1956 uverejniť v *Kultúrnom živote* odpoveď na vystúpenie podpredsedu vlády ČSR a člena Politického byra ÚV KSČ Václava Kopeckého, vnímaného v uvedenom období ako hlavného ideológa komunistického režimu v ČSR, na celoštátnej konferencii KSČ v júni 1956, v ktorom odsúdil priebeh II. zjazdu československých spisovateľov. Rovnako ako v Mňačkovom prípade ani Mináčov článok nemohol vyjsť.⁸⁵ Ako už autor spomínal, v bratislavských intelektuálnych kruhoch sa už hovorilo o chystanom odvolaní Juraja Špitza z postu šéfredaktora *Kultúrneho života*.⁸⁶

Počas povstania v Maďarsku sa medzi spisovateľmi objavovali obavy z možného uväznenia „neposlušných“, ako napr. Ctibora Štítnického, Ondreja Pavlíka, Eda Friša, Vojtecha Mihálika, Milana Ferka, Zlatka Klátika a Branislava Chomu, ale najmä J. Špitza. Okrem častých prejavov súhlasu s politikou Władysława Gomułka nielen medzi spisovateľmi, ale aj medzi úradníkmi na poverenstvách. C. Štítnický a M. Chorváth sa v súkromných rozhovoroch vyslovovali, že príčinou povstania v Maďarsku bola pomalosť v demokratizácii. Početné fámy sa šírili o možných zmenách vo vedení KSS, medzi spisovateľmi sa hovorilo napríklad o tom, že prvým tajomníkom ÚV KSS sa namiesto Karola Bacílka stane Jozef Valo. Celkovo však počas maďarského povstania prevládala názor, že je „lepšie nediskutovať, nestávať sa proti, nechať si výhrady na neskôr“.⁸⁷ Mnohí z nich nevideli potrebu vyvíjať aktivity podobného druhu ako ich kolegovia v Maďarsku či v Poľsku a vstúpiť do rozhodnej konfrontácie s komunistickým, resp. stalinistickým režimom. Týkalo sa to dokonca aj Juraja Špitza, ktorého vedenie KSS považovalo za jedného zo svojich najnebezpečnejších oponentov. Aj on odmietal názory poľských spisovateľov, že by mali vyvíjať väčšie aktivity: „... na nás také reči neplatia, ... my sa máme dobre. Máme síce rôzne výhrady, ale tie nie sú také, aby sme si chceli privodiť druhé Maďarsko.“⁸⁸

Stranícka skupina pri ÚV Zväzu slovenských spisovateľov 24. 10. 1956 neprijala v hodnotení poľských udalostí výklad Karola Bacílka. Jej členovia trvali na stanovisku, že „pomalosť v demokratizácii vyvolala udalosti a nie demokratizácia“. V súvislosti s pripravovaným rokovaním ÚV ZSS v Budmericiach Vladimír Mináč odmietol požiadavku pracovníka aparátu ÚV KSS Jána Komiňára vopred predložiť pripravovaný referát na posúdenie funkcionárom ÚV KSS s odôvodnením,

že „nejde o stranícku schôdzu“. Mináč trval na tom, že spisovatelia zo svojho stanoviska neustúpia: „Ešte pred týždňom nám na ÚV vraveli: Chlapci, prestaňte, lebo sa vám niečo stane. Teraz vravia, chlapci, prestaňte, lebo sa nám niečo stane. Ale my sme si toho vedomí a od svojho neustúpime. Ostatne nejde o žiadne ďalekosiahle politické požiadavky, ale o najelementárnejšie ľudské a spisovateľské práva.“ Pripravovaná rezolúcia mala obsahovať požiadavky na zrušenie Správy tlačového dozoru, garantovanie slobody literárnej práce, slobody cestovania a výmeny kultúrnych hodnôt. „Ak nepochopia, že toto musia dať, potom si budú musieť pričítať vývin udalostí na svoj vrub“, vyhlasoval V. Mináč. Podobný názor zastávala aj Magda Gregorová. V súkromných rozhovoroch vyslovovali kritické postoje k panujúcim pomerom a k oficiálnej politike aj lojálne sa prejavujúci spisovatelia, ako napr. Vladimír Reisel, ktorý obhajoval nutnosť rehabilitovať obeť politických procesov z prvej polovice 50. rokov či Imrich Tóth, keď údajne prejavoval súhlas s myšlienkou vytvorenia Podunajskej konfederácie Slovenska, Maďarska a Juhoslávie.⁸⁹

Na pôde ZSS sa pripravoval aj protest proti rozpusteniu Zväzu maďarských spisovateľov. Iniciátorom návrhu bol J. Špitzer. M. Chorváth uviedol, že keby sa o tom rokovalo na pôde predsedníctva slovenskej spisovateľskej organizácie, on by s tým súhlasil. Neskôr sa od vydania protestu upustilo, údajne zásluhou Jána Kostru a Petra Karvaša, ktorí sa s tým odmietli zaoberať. Nepriamo ich podporil aj tajomník ZSS C. Štítnický: „... hoci ja s rozpustením Zväzu maďarských spisovateľov nesúhlasím, myslím, že by sa takou rezolúciou nič nedosiahlo.“⁹⁰ A tak zo strany slovenských spisovateľov sa neobjavil nijaký prejav solidarity s ich maďarskými kolegami, obmedzili sa jedine na prejavy sympatií s povstalcami v súkromných rozhovoroch (ako napríklad Katarína Lazarová),⁹¹ celoštátne vedenie spisovateľskej organizácie „po zásahu strany“ prijalo 26. 10. 1956 stanovisko proti maďarskému povstaniu, hlasovania sa zdržal iba P. Kohout. Podrobnejší priebeh zasadania ÚV Zväzu československých spisovateľov v Budmericiach zatiaľ autor nemohol z dostupných prameňov zrekonštruovať.⁹² Na druhej strane predseda Zboru povereníkov Rudolf Strechaj vytykal *Kultúrnemu životu*, že „o udalostiach v Maďarsku nehovoril, ako keby sa nič nestalo“, čo bol neskôr aj jeden z argumentov v prospech postihnutia O. Pavlíka a J. Špitza: „Niet sporu o tom, že tie vystúpenia našich kultúrnikov v poslednom čase prestali iba preto, že sa obávali tvrdšieho zásahu. Nechcem tvrdiť, že boli presvedčení o nesprávnosti svojho konania. Teda len preto, že sa obávali tvrdého zásahu, stiahli sa. ... Myslím, že *Kultúrny život* vôbec o udalostiach v Maďarsku nehovoril, ako keby sa nič nestalo. Nesporná súvislosť tu bola, o čom svedčia aj tie styky našich spisovateľov s poľskými a maďarskými, ten článok Pavlíka... len zásahom strany sa im nepodarilo otráviť ovzdušie. ... Nedovoliť, aby nejakí vagabundi rozleptávali našu jednotu.“ Argu-

mentoval pritom tým, že keby medzi spisovateľmi pôsobili tzv. zdravé sily, aktivizovali by sa po sovietskom zásahu.⁹³ Podobne vedúci oddelenia ÚV KSS Ondrej Klokoč kritizoval slovenských spisovateľov za nízky počet básnických diel venovaných tzv. maďarským udalostiam. Otvorene im to vytkol na besede funkcionárov ÚV KSS so spisovateľmi, ktorá sa konala na pôde ÚV KSS 17. 11. 1956 za účasti K. Bacíľka, A. Michaličku, podpredsedu Zboru povereníkov Štefana Šebestu a krajských tajomníkov z Košíc, Nitry a Banskej Bystrice.⁹⁴ Vedenie KSS spomedzi umelcov pozitívne hodnotilo iba Kristu Bendovú, Jána Poničana a Františka Hečku: „Toto sa však neprejavilo dost výrazne a jednoznačne u spisovateľov ako celku, lebo sa dalo očakávať, že vzhľadom na účasť niektorých maďarských spisovateľov v kontrarevolúcii a svoj neujasnený postoj k aplikácii záverov XX. zjazdu KSSZ na naše pomery uznajú svoje omyly a osvedčia sa výrazne pred verejnosťou.“⁹⁵

Slovenskí spisovatelia však síce neodsúdili II. zjazd československých spisovateľov ani písanie *Kultúrneho života*, ale v prípade tzv. maďarských udalostí svoje sympatie obmedzovali výlučne na súkromnú sféru. V skutočnosti sa mnohí z nich zúčastňovali na južnom Slovensku besied s obyvateľstvom, usporiadaných z iniciatívy vedenia KSS, ktoré slúžili ako prevencia proti prípadným masovým prejavom sympatií k maďarskému povstaniu zo strany príslušníkov maďarskej menšiny. Uvedených besied sa zúčastnila aj K. Lazarová, C. Štítnický, J. Špitzer, Ferdinand Gabaj, Vladimír Reisel, Milan Ferko, Imrich Tóth, Viktor Egri,⁹⁶ Vladimír Mináč a i.⁹⁷ Postupne v novembri 1956, po definitívnom potlačení maďarského povstania, už aj medzi spisovateľmi začínali prevládať názory v prospech sovietskeho zásahu. Tak napríklad redaktorka *Kultúrneho života* Agneša Kalinová tvrdila: „Ludia vravia o stratégii a podobné veci. Mňa to nezaujima. Ja viem, že je tam stála armáda, ktorej velia komunisti a tá – pred dejinami – musela zasiahnuť, keď komunistov vraždili.“ Juraj Špitzer neočakával obnovenie rákosiovských pomerov v Maďarsku, podľa hlásenia ŠtB z 9. 11. 1956 sa nazdával, že Kádárova vláda „vytvára znesiteľné pomery“. Predpokladal však, že otázky demokratizácie verejného života v Maďarsku sa znova čoskoro otvoria. Ján Rozner i Vojtech Mihálik sa nazdávali, že to, ako o udalostiach v Maďarsku písala československá tlač, nebolo na popud oficiálnych miest, ale dôsledkom zlej úrovne žurnalistiky. Vojtech Mihálik sa kriticky vyjadroval o pomoci, ktorá z ČSR smerovala do Maďarska: „Ludia sú z toho pobúrení. Ešte boli rozumní, že dali málo mäsa, lebo to je drahé a ľudí by to rozbúrilo.“ Podobné prejavy nevôle v súvislosti s poskytovanou pomocou Maďarsku boli zaznamenané v súkromných rozhovoroch aj u Jána Roznera, Petra Peteraja a Michala Chorvátha. Ten napríklad tvrdil: „U nás je nedostatok cukru a tukov a my darujeme. Somári sú tí, čo to vymysleli.“ Peter Peteraj zas vyhlasoval: „My v Bratislave nemôžeme dať k obývaniu domy, lebo nemáme krytinu a im dávame 2,5 mil. štvorco-

vých metrov krytiny. To je naše gazdovanie.“⁹⁸

V tom čase síce nominálne funkciu predsedu ZSS zastával František Hečko, ktorý jednoznačne nesúhlasil s líniou prezentovanou straníckou skupinou v ZSS a *Kultúrnym životom*. Stratil však všetok vplyv na dianie v organizácii, v ktorej sa ocitol v absolútnej izolácii. To bol dôvod, prečo sa vzdal nielen funkcie predsedu, ale „na protest proti ideovým pokriveniam a revizionistickým tendenciám v ZSS a vo všetkých jeho podnikoch...“ aj vystúpil zo ZSS. Oficiálne svoj odchod oznámil 31. 12. 1956 a odsťahoval sa z Bratislavy do Martina. Jednu z oficiálne udaných príčin jeho rezignácie boli aj zdravotné dôvody. Všetkých funkcií v ZSS sa vzdala aj Katarína Lazarová, príčiny jej odchodu však nie sú známe. Vzhľadom na výroky Oskára Jeleňa na zasadaní Byra ÚV KSS je však pravdepodobné, že boli podobné, ako v prípade Františka Hečku.⁹⁹ Povstanie v Maďarsku mocenský zákrok proti oponentom oficiálnej politickej línie iba oddialilo na dobu po stabilizácii vnútropolitických i medzinárodných pomerov, pričom moc bola rozhodnutá celú kauzu vyriešiť ešte pred zjazdom KSS v apríli 1957. Už 15. 12. 1956 prvý tajomník ÚV KSS K. Bacílek pohrozil neposlušným spisovateľom zákazom publikovania: „Nechceme tým nijakým spôsobom obmedzovať tvorivé schopnosti spisovateľov, nechceme predpisovať, čo a ako majú písať, pravdaže, súdruhovia spisovatelia musia uvážiť, že tak, ako nepreberáme a nedávame do predaja brak našich robotníkov z fabrik, nemôžeme ani zverejňovať a dávať našej spoločnosti literárny brak.“ Priamym použitím násilia sa intelektuálom vyhrážal tajomník ÚV KSS Pavol David. Ten okrem varovania pred heslami o národnom komunizme vo svojom prejave verejne napadol líniu *Kultúrneho života*, *Slovenských pohľadov* i *Mladej tvorby*. Vo vyhrážkach zašiel ešte ďalej ako Karol Bacílek: „Na tých, čo by chceli trebárs len umeleckým prejavom rozšíriť medzi nás cudzie ideológie a rozleptávať jednotu nášho ľudu, platí plne gottwaldovské heslo: Republiku si rozvracať nedáme!“¹⁰⁰ Miloš Krno v úvahe opublikovanej v *Pravde* koncom decembra 1956 odmietol názory spisovateľov opublikované v silvestrovskom čísle *Kultúrneho života*: „Nesmieme podliehať kucičím hlasom spoza hraníc, ako keby niektoré následky kultu osobnosti zatiahli čiernym mračnom všetky nevídané úspechy nášho ľudu v budovaní vlasti, aby oslabili u nás vieru vo vlastné sily, dôveru k socializmu.“ Odmietol názor V. Mináča, ktorý v súvislosti s vývojom po XX. zjazde KSSZ hovoril o obrode socializmu, podľa neho boj proti kultu osobnosti nebol „nijakou obrodou socializmu, iba vykorenením škodlivých, socializmu cudzích zjavov, lebo neznamená zmenu v generálnej línii strany“. Požiadavku po „obrodzovaní“, t. j. zásadnej zmene oficiálnej politiky označil za „nebezpečnú kľzavku, po ktorej možno sklznúť do kože niektorých tiežmarxistov“.¹⁰¹

Redakcia *Kultúrneho života* sa usilovala pokračovať vo svojom kurze i napriek zásahom Správy tlačového dozoru a otvorene formulova-

ným vyhrážkam zo strany vedenia KSS. V úvodníku novoročného čísla z roku 1957 pod názvom Čo chceme s novinami našimi sa opäť prihlásila k II. zjazdu československých spisovateľov a k pokračovaniu diskusie v oblasti umenia: „Bolo by priam sebaklamom tvrdiť, že vo všetkých otázkach súvisiacich s umeleckým zobrazením života panuje absolútna jednota.“ To isté sa týkalo aj ostatných oblastiach života: „Jednotu nemožno predstierať, treba o ňu bojovať. Preto chceme v našich novinách pokračovať v rozvíjaní zásadných ideových diskusií o všetkých závažných otázkach literatúry...“¹⁰² Juraj Špitzer reagoval na už spomínaný článok M. Krnu v *Pravde* článkom „Preč so subjektivismom“, ktorým zaútočil na *Kultúrny život*, najmä na jeho útoky proti označovaniu procesov po XX. zjazde za obrodu socializmu: „Či sa vari nepociťuje ako obroda, že sa niečo podobné (ako prenasledovanie) už nemôže zopakovať? Že sa socialistická zákonnosť bude uplatňovať proti nepriateľom socializmu a nie proti jeho stúpencom a ľuďom čestným? ... Odôvodnená obrana proletárskej demokracie... však nesmie viesť k zavrhnutiu každej kritiky a čo je ešte horšie, k stotožňovaniu každej kritiky (i keď nesprávnej) s nepriateľskou.“ Vystúpil na obranu spisovateľov, ktorí svoje názory publikovali v silvestrovskom čísle *Kultúrneho života* v roku 1956: „Slovenskí spisovatelia, ktorí vyslovili a podpísali svoje názory v ankete *Kultúrneho života*, nie sú ľživí liberálni fráziisti. Nie je správne hodnotiť ich prejavy na hranici pokrokový-reakčný. Takéto hodnotenie vylučuje možnosť spravodlivého hodnotenia... vráza klin medzi spisovateľov a ľud.“¹⁰³ Vstup do otvorenej polemiky s ústredným slovenským denníkom vydávaným ÚV KSS znamenal pokračovanie v otvorenom konflikte s vedením KSS.

Po Krnovom útočnom článku nasledovali podobné články Kristy Bendovej a znova Miloša Krna.¹⁰⁴ Krista Bendová zaútočila na spisovateľa Ferdinanda Gabaja, ktorý v silvestrovskej ankete *Kultúrneho života* zhodnotil literárny vývoj v uplynulých rokoch slovami: „Veľa potlačeného papiera, pramálo slov a viet do duše ľudí, ktorí denne statočne pracujú... Ale toto všetko preto, že nás súrili rozliční ‚činitelia‘ písať... Prosím vás, nechajte nás vyplakať, vospievať svoje, aby sme si zaslúžili mena... Premeškali sme vyše desať rokov. Začíname od začiatku, ľud nám odpustí omyly.“ V reakcii na Tatarkove slová, keď tvrdil, že „len nedostatok odvahy a ďalekého pohľadu do budúcnosti nám bráni už teraz nelichotivo nazvať toto (t. j. 50. roky – pozn. aut.) obdobie primitívnym“, Krista Bendová obvinila ich autora z toho, že „stratil vieru“. Miloš Krno zas obvinil zo subjektivismu Juraja Špitza, spisovateľský týždenník obvinil, že prináša v celej sérii článkov „čierny názor, nihilistický a bezútešný“. Tieto články boli oproti predchádzajúcemu omnoho tvrdšie a boli predzvestou rozhodnejšieho postupu voči spisovateľom. Slová o „obrode socializmu“ označil Miloš Krno za prejav revizionizmu: „Im (t. j. spisovateľom z okruhu *Kultúrneho života* – pozn. aut.) nejde o uskutočňovanie princípov socializmu v spoločnosti,

ale žiadajú obrodu, zásadné zmeny socializmu, nevidiac hlavný rozpor – medzi socializmom a kapitalizmom.“ Menovite obvinil Juraja Špitze-
ra, že „obchádza hrobovým mlčaním neprávne názory, ktoré sa vyskytli
i v ankete *Kultúrneho života*“. Juraj Špitzer na to reagoval obranne,
tvrdiac: „Metóda nedôvery je zlá metóda.“¹⁰⁵

Začiatkom januára 1957 dostal ideologický tajomník ÚV KSS
Augustín Michalička úlohu do 14 dní predložiť správu o situácii v re-
dakcii *Kultúrneho života* s návrhmi kádrových opatrení.¹⁰⁶ Vedenie
KSS spomedzi intelektuálov pozitívne hodnotilo Andreja Mráza, Ivana
Kusého, Ladislava Szántóa, Andreja Siráckeho, Ondreja Klokoča, Mi-
chala Topoľského, Júliusa Šefránka, Miloša Gosiorovského, Františka
Hečka, Andreja Plávku, L. Mňačku a Andreja Bagara.¹⁰⁷ Opäť sa pri-
tom opieralo o hlásenia ŠtB, ktorá rozdelila spisovateľov do troch sku-
pín. Prvú tvorila skupina so „správnym zameraním“, presadzujúca
líniu KSČ a tvorená F. Hečkom, Milošom Krnom, Jánom Ferenčíkom,
Katarínou Lazarovou, L. Mňačkom, A. Mrázom, Milanom Lajčiakom,
Kristou Bendovou, Karolom Rosenbaumom a Máriou Jančovou. Do
druhej, ktorá podľa tejto charakteristiky „nie je na platforme socializ-
mu a socialistického realizmu“, patrili J. Špitzer, D. Tatarka, I. Kupec,
J. Smrek, Branislav Choma, Vladimír Reisel, O. Pavlík, C. Štítnický,
Pavol Horov, Ludo Ondrejov, Štefan Žáry a jeho manželka i Alexander
Matuška, ktorý sa však od nej neskôr „čiastočne odtrhol“. Do tretej,
nevyhranenej skupiny patrili hlavne Ján Kostra, Ferdinand Gabaj a
Vojtech Mihálik.¹⁰⁸

V skutočnosti však bola politická diferenciacia vnútri slovens-
kej humanitnej inteligencie omnoho komplikovanejšia. Prvú skupinu
tvorili autori, ktorí sa v prospech politiky KSČ otvorene angažovali
už pred rokom 1948 a konštantne patrili medzi opory režimu v kul-
túre. Do tejto skupiny možno zaradiť napr. Ladislava Szántóa, Júliusa
Šefránka, Milana Lajčiaka, Miloša Krnu, Andreja Siráckeho, Andreja
Plávku či Andreja Bagara. Lojálny postoj ďalších, pôvodne nekomunis-
ticky, resp. nepoliticky orientovaných intelektuálov voči politike KSČ,
bol zas podmienený buď strachom o vlastnú existenciu (Alexander
Matuška) alebo konjunkturalizmom, čoho typickým príkladom je napr.
čiastočne aj Miloš Gosiorovský, F. Hečko, Andrej Mráz, V. Mihálik,
Ján Kostra alebo Karol Rosenbaum. Do tretej skupiny v uvedenom ob-
dobí možno zaradiť autorov, ktorých síce komunistický režim hodnotil
pozitívne, postupne však začínali zastávať odlišné postoje. Tam patrili
napr. Ladislav Mňačko, ale niektorými svojimi výroky aj Katarína
Lazarová, ktorá v druhej polovici 50. rokov mala tiež problémy s pub-
likovaním niektorých svojich kníh i článkov. Na druhej strane ani kri-
ticky orientovaní intelektuáli netvorili nijakú kompaktnú skupinu.
Patrili medzi nich ľudia vystupujúci pred i po roku 1948 na strane
komunistov, ako napr. J. Špitzer, D. Tatarka, V. Mináč, B. Choma, O.
Pavlík či C. Štítnický, bývalí nadrealisti ako napr. Vladimír Reisel, Š.

Žáry, I. Kupec, spomedzi ktorých sa otvorene politicky angažoval iba posledne menovaný, ostatní sa snažili brániť sa predovšetkým proti oficiálnej estetike. Značná časť slovenských intelektuálov prejavovala v súkromných rozhovoroch voči politike vedenia KSC kritické postoje, ale na verejnosti sa prezentovala konformne. Typickým príkladom takéhoto postoja bol napr. A. Matuška, ale aj Pavol Horov. Existovali však aj spisovatelia, ktorí voči režimu zaujímali jednoznačne odmietavé stanovisko, väčšinou boli zbavení možnosti publikovať úplne alebo len čiastočne a žili v istom vnútornom exile. Spomedzi nich mal značnú autoritu napr. Ján Smrek, ktorý niektoré svoje básne rozširoval medzi svojimi priateľmi a známymi. Antikomunistické názory prejavoval napr. aj Emil B. Lukáč. Veľká časť intelektuálov však svoj postoj ku komunistickému režimu nemala jednoznačne vyhranený a menila ho v závislosti od momentálnej politickej situácie, resp. často podliehala rozličným konjunkturálnym vlnám, ako napr. v prípade Vojtecha Mihálik a či Ferdinanda Gabaja. Je príznačné, že konštantný politický postoj si počas celého obdobia komunistického režimu udržala len malá časť spisovateľov, opozičná angažovanosť niektorých napr. v polovici 50. rokov nemala vplyv na ich neskoršie postoje, najmä v rokoch tzv. normalizácie. Typickým príkladom je napr. O. Pavlík alebo V. Mináč, ale aj V. Mihálik. Naproti tomu veľká časť intelektuálov, ktorí sa dostali do konfliktu s vedením KSC v roku 1956, patrili v roku 1968 medzi najvýznamnejších predstaviteľov inteligencie zoskupenej okolo týždenníka *Kultúrny život* a medzi najvýraznejších protagonistov demokratizačného procesu (J. Špitzer, D. Tatarka a i.).

Pavlíkove články chápali členovia vedenia KSS ako útok na svoje pozície. Mimoriadne sa cítil dotknutý prvý tajomník ÚV KSS K. Bacílek označením šíriteľov antiintelektuálskych nálad za polovzdelancov.¹⁰⁹ Články o otázkach školskej sústavy sa zas vo vedení KSS, ale aj v kruhoch bratislavských intelektuálov interpretovali ako útok na pozície slovenského povereníka školstva a kultúry Ernesta Sýkoru. Otvorenou zostáva otázka, či v uvedenom období skutočne mali príslušníci spomínanej skupiny intelektuálov (O. Pavlík, E. Friš, J. Špitzer) mocenské ambície. Obavy vedúcich predstaviteľov KSS pramenili najmä z hlásení ŠtB, ktoré pozostávali z jednotlivých výrokov prednesených v súkromných hovoroch. Preto ich nemožno považovať za bernú mincu, lebo reflektovali ani nie tak skutočný stav vecí, ako očakávania značnej časti slovenských intelektuálov.¹¹⁰ Koncom januára 1957 sa J. Špitzer usiloval v *Kultúrnom živote* presadiť ďalší Pavlíkov článok namierený proti povereníkovi školstva a kultúry Ernestovi Sýkorovi. Dal ho na posúdenie členom redakčnej rady, pričom ako prvý s ním mal súhlasiť Michal Chorváth a svojou autoritou ovplyvniť postoj ostatných členov. M. Chorváth s jeho uverejnením súhlasil: „Je to veľmi ostrý a silný útok Pavlíka proti Sýkorovi... Ak tento článok vyjde, potom odhalí Sýkorovu neodbornosť takou mierou, že to bude

nevyhnutne znamenať Sýkorovu demisiu. Špitzer práve pre ten dosah poslal článok všetkým členom redakčnej rady a my všetci s uverejnením súhlasíme.“ E. Bohúň o uvedenom článku tvrdil, že „ide o hlavu... Ďuro (t. j. Špitzer – pozn. aut.) dobre vie, čo robí. Niečo sa už musí stať, lebo atmosféra je hustá a Ďuro vie, že Sýkora je najslabší bod reťaze. Ak sa tu rozpadne, hoci len jediným ohnivkom, rozpadne sa celá. A o to ide... keď by namiesto Sýkoru prišiel Pavlík, nastane kvalitatívne iná situácia. To by bol začiatok. A ešte jedna vec. Ako systematicky útočia na *Kultúrny život*. To nie je náhoda, to je príprava na akciu, ktorú chcú urobiť. A my musíme tomu zabrániť najlepšou obranou – útokom.“ Tieto očakávania sa však neopierali o poznanie skutočných politických nálad vo vedení KSS. Hoci na jar 1956 patrili E. Sýkora medzi ostro kritizovaných politikov, najmä po študentských zhromaždeniach v máji 1956 sa opäť, hoci iba na krátky čas, znova posilnili jeho mocenské pozície. Svoju rolu však pritom zohrali aj články O. Pavlíka v *Kultúrnom živote*, ktoré vedúci predstavitelia KSS na čele s K. Bacílkom chápali ako frontálny útok na svoje mocenské postavenie i na politiku, ktorú prezentovali. Článok O. Pavlíka nakoniec vyjsť nemohol. Bol koncipovaný ako reakcia na vystúpenie poverenika školstva a kultúry Ernesta Sýkoru na V. celoslovenskej konferencii učiteľov 5. 1. 1957 v Banskej Bystrici a na jeho následný článok v *Pravde*, v ktorých odmietol „neplodnú diskusiu“ a zopakoval už dávnejšie vytyčený cieľ, t. j. zaviesť do roku 1970 na Slovensku povinné stredoškolské vzdelanie. O. Pavlík tieto plány označoval za predčasné, lebo výsledkom tohto úsilia bola preťaženosť žiakov, v dôsledku čoho sa zvyšovala „školská úmrtnosť“, t. j. opakovanie ročníka pre neprospech, a to práve najmä u detí robotníkov a roľníkov. Kým E. Sýkora navrhoval tento problém riešiť redukciou stredoškolského učiva, O. Pavlík bol proti takýmto opatreniam v záujme rozvoja medzinárodnej spolupráce a „súťaže s kapitalistickým svetom“. Naproti tomu navrhoval predĺženie školskej dochádzky, pričom argumentoval príkladmi Poľska a Bulharska, kde predĺžili cyklus základného a stredného vzdelania z 11 na 12 rokov. Za uverejnenie Pavlíkovho článku sa zasadzoval šéfredaktor *Kultúrneho života* Juraj Špitzer a šéfkla straníckej skupiny Zora Jesenská. Ideologický tajomník ÚV KSS Augustín Michalička rozhodol, že Pavlíkov článok nebude uverejnený a Karol Bacílek rozhodol o predvolaní O. Pavlíka na pohovor na ÚV KSS.¹¹¹

Na pôde ZSS vznikla na jeseň 1956 a začiatkom roku 1957 aj iniciatíva vydávať nový literárny časopis, ktorý sa mal volať *Horizont*. Hoci táto iniciatíva neprekročila štádium úvah, nikdy nebola predmetom rokovania oficiálnych orgánov ÚV KSS, ŠtB o ňom informovala ako o časopise „surrealisticko-trockistického zamerania“. Koncom januára 1957 však už tieto snahy boli definitívne zamietnuté.¹¹² I. Kupec a Rudolf Fabry chceli namiesto neho vydať zborník: „Na tento netreba žiadať povolenie, ten môžeme dať robiť priamo ako knihu vo vydava-

telstve a som presvedčený, že si nebudú trúfata ho z obavy zo škandálu dať zabaviť, keď už bude vydaný. Musíme ich nejako ošmeknúť, keď sú oni somári (ÚV KSS) a nechcú nám časopis povoliť.“ Medzi hlavných iniciátorov vzniku nového časopisu údajne patrili I. Kupec, D. Tatarka, Michal Chorváth, R. Fabry, Michal Bartko, Milan Kraus, Štefan Žáry a Vladimír Reisel. Podľa fám, zachytených ŠtB, mal byť šéfredaktorom Ladislav Novomeský, čo sa však zdá byť málo reálne. ZSS začal opatrne meniť aj svoj vzťah k autorom, ktorí boli z neho koncom 40. a začiatkom 50. rokov vylúčení. Na oficiálnu oslavu 65. narodenín Jána Hrušovského bol napríklad pozvaný aj Emil Boleslav Lukáč a Ján Smrek.¹¹³

Prvým pokusom o naplnenie hrozieb P. Davida sa v prvých mesiacoch roku 1957 stala aféra okolo knihy noviel Alfonza Bednára „Hodiny a minúty“, ktorá vyvolala negatívne reakcie vedenia KSS kvôli pasážam, opisujúcim morálne zlyhanie mnohých účastníkov Slovenského národného povstania po druhej svetovej vojne. Straníčka skupina pri ZSS sa na jeseň 1956 jednoznačne postavila proti hroziacemu uväzneniu autora. Na obranu A. Bednára a jeho knihy vystúpili spisovatelia L. Mňačko, Ján Rozner, V. Mináč a Michal Chorváth, dokonca ani spisovatelia obhajujúci oficiálnu politickú líniu nevystúpili proti nemu. I. Kupec uviedol, že keby niekto vystúpil proti A. Bednárovi, vo verejnosti by to bolo ponímané ako vystúpenie uskutočnené na „žiadost od pána“.¹¹⁴ Bednárove kontroverzné novely, predovšetkým však novela „Rozostavaný dom“ boli predmetom negatívnej reakcie vedúcich funkcionárov KSS najmä preto, lebo opisovali osudy účastníkov SNP po druhej svetovej vojne, keď mnohí z nich neodolali pokušeniu zneužívať svoju moc. Namiesto oficiálne hlásaných hodnôt triedneho záujmu a triedneho boja v nich autor kladie na prvé miesto hodnoty všeludské a myšlienky humanizmu.

Začiatkom oficiálne kampane proti Bednárovi mal byť článok publikovaný v *Pravde* 25. 4. 1957, ktorého autorom bol pracovník aparátu ÚV KSS Viliam Šalgovič.¹¹⁵ Bednárovi vyčítal, že účastníkov Povstania opisuje ako „ľudi slabých, demoralizovaných a zlomených a takých ich ukazuje aj v dnešnom živote“. Podľa V. Šalgoviča SNP pokladal za „nezmyselný boj, bezcieľne a nepremyslené akcie“, kde „nik nevie, za čo a prečo bojuje“. Kniha budí dojem, akoby „bolo škoda ísť do tohoto smrteľného boja, do ktorého sme sa nechali nahnať poverou“, pokračoval V. Šalgovič. „Recenzent“ neváhal siahnuť ani po obvineniach najťažšieho kalibru, keď vyhlásil, že A. Bednár sa z „Povstania vysmieva a znevažuje ho. Niekedy sa zdá, že kritikou sa dostáva na jednu platformu s tými, proti ktorým sme bojovali“. V novele „Rozostavaný dom“ zas Bednár podľa Šalgoviča „neznehodnocuje len Povstanie, ale aj slávne revolučné tradície robotníckej triedy, manifestácie na 1. mája a vysmieva sa z hlbokéj úcty pracujúcich k svojim revolučným vodcom“. „Pravdivé obrazy Jilemnického slúžia pokroku a najvyšším ľudským ideám. Bednárovo pero... má ďaleko od týchto ideálov. V knihe „Hodi-

ny a minúty‘ si pomýlil krok – my sme vykročili ľavou,“ uzatvára svoj článok V. Šalgovič. Tón článku a charakter obvinení vznesených voči A. Bednárovi svedčí o tom, že hrozba mocenského postihu autora kontroverznej knihy bola naozaj reálna.¹¹⁶ Ako autor už spomínal, v uvedenom období tento zásah však zrejme nebolo možné realizovať, ešte doznievalo obdobie „odmäku“ po XX. zjazde KSSZ a vedenie KSS by nemalo inú možnosť, ako zasiahnuť priamo. Na tento zákrok však v uvedenom období nemalo odvahy. Na Bednárovu obranu vystúpila nielen stranícka skupina pri výbore ZSS, ale aj viacerí ďalší spisovatelia. V bratislavskom vysielaní Československého rozhlasu, v relácii pripravenej manželkou Petra Karvaša knihu čitateľom odporúčal Vladimír Mináč,¹¹⁷ knihu kladne hodnotil aj Ján Rozner. Pozitívnu recenziu napísal aj Michal Chorváth v *Slovenských pohľadoch*.¹¹⁸ Podľa neho „celé Bednárovo dielo napísal humanistický moralista a nie komunista“. Ako presvedčený stúpenec marxizmu-leninizmu nemohol súhlasiť ani s Bednárovými názormi na morálku, pochopil však, že útoky na „Hodiny a minúty“ sú útokmi na slobodu tvorby, na elementárne právo občana na kritiku. „Kritika je oprávnená aj z takejto pozície, je skutočná, presvedčená, oprávnená... Nepomôže nám, ak toto dielo a kritiku ututláme,“ komentoval recenzent negatívne reakcie oficiálnych štruktúr. Napriek rozdielnym ideovým a politickým východiskám sa M. Chorváth s A. Bednárom stotožňuje v rovine etickej: „Ako komunista som bol zrkadlom, ktoré nám nastavil Bednár, napred veľmi pobúrený a ešte vždy som bol otrasený. Kto však môže poprieť, že to, čo uvádza, nie je pravda? Ak to niekto poprie, teda môžeme povedať len to, že má oči a nevidí, má uši a nepočuje.“ „Aj komunista by knihu napísal podobne. Vo faktoch by bol možno ešte hroznejší i keď azda menej beznádejný,“ dodal navyše M. Chorváth. Ani začiatkom apríla 1957, keď sa na Byre ÚV KSS a neskôr, 9. 4. 1957 na Politickom byre ÚV KSČ prerokúvala správa o intelektuáloch z okruhu *Kultúrneho života*,¹¹⁹ ani neskôr sa medzi spisovateľmi nenašiel nikto, kto by verejne Bednárovu knihu odsúdil a to aj napriek tomu, že tajomník ÚV KSČ Jiří Hendrych ju odsúdil ako prejav dekadencie, predseda Národného zhromaždenia Zdeněk Fierlinger zas Bednára prirovnával k sovietskemu opozičnému spisovateľovi Vladimirovi Dudincevovi. Hoci vedenie KSS a KSČ svoj názor na Bednárovu knihu nezmenili ani neskôr, v roku 1958,¹²⁰ paradoxne *Pravda* zároveň s likvidačným článkom Viliama Šalgoviča v tom istom čísle, dokonca na vedľajšej strane, uverejnila aj článok Ladislava Mňačku, ktorého tón sa od prvého zreteľne odlišoval.¹²¹ Ladislav Mňačko na jednej strane Bednárovi vyčítal zveličovanie významu negatívnych javov v spoločnosti a radil mu, aby začal pracovať s „mnohofarebnou paletou, lebo len s čiernou ani taký talent, ako je Bednár, nevydrží“. Zároveň však upozorňoval, že „literatúra môže a musí byť otriasajúca i nemilosrdná, ale nesmie jedno – aspoň od literatúry v období nevybudovaného ešte a tým nehotové-

ho, chybujúceho socializmu to treba žiadať – nesmie otravovať človeka, demoralizovať ho, nesmie v ňom vyvolávať pocity malomyselnosti a odpornosti“. Podstata jeho článku však spočíva v niečom celkom inom. Poukazoval na to, že kniha je „vo svojich detailoch až nemilosrdne pravdivá. Každá epizóda tejto knihy sa mohla stať a pravdepodobne sa aj stala“. Ako ďalej písal Ladislav Mňačko, Alfonz Bednár sa „snaží plniť odvekú funkciu literatúry povzbudzovať humanistické sily v boji s neľudskosťou v akejkoľvek podobe a v akomkoľvek čase“. „Len ten, kto nepochopil toto vzácne úsilie, môže knihu šmahom vyhlásiť za reakčnú,“ vyhlásil L. Mňačko na adresu tých, ktorí Bednára obviňovali z najrozličnejších deliktov. „Kto neverí v socializmus, neriskuje tolko ľudsky i občiansky ako riskoval A. Bednár,“ dodal L. Mňačko.¹²²

Povereník vnútra O. Jeleň, v ktorého gescii sa nachádzala aj cenzúra, konštatoval, že obsah knihy A. Bednára, predovšetkým však poviedky *Rozostavaný dom*, je „strašný“ a namierený „proti nášmu zriadeniu“. Redakcia *Kultúrneho života* podľa neho „plánovite predkladá rôzne články s pochybným obsahom. V tlačovom dozore sa snažia súdruhov presvedčiť, avšak nie s úspechom.“ Člen Byra ÚV KSS a predseda Slovenského úradu dôchodkového zabezpečenia Jozef Valo na tieto slová reagoval, že tieto otázky treba urýchlene riešiť a „ísť do toho konečne so šablou. Za robotnícke peniaze (4 mil. Kčs) robia proti nám“. Tajomník ÚV KSS Pavol David rozhodol, že všetky tieto otázky treba prerokovať ešte do zjazdu KSS v apríli 1957.¹²³ Potom sa vedenie KSS usilovalo donútiť pomocou ekonomických opatrení, napr. znížením nákladu časopisov *Kultúrny život*, *Slovenské pohľady* a *Mladá tvorba* zdôvodneným údajným „nedostatkom papiera“, donútiť ZSS k „samoočiste“ zvnútra.¹²⁴ Ani toto opatrenie nebolo úspešné.

Na prelome rokov 1956 a 1957 sa zintenzívnila aj aktivita Správy tlačového dozoru (STD). V *Kultúrnom živote* číslo 51–52/1956 sa okrem satirického silvestrovského vyhlasovania víťazov jednotlivých disciplín¹²⁵ stala predmetom pozornosti cenzúry najmä odpoveď Dominika Tatarku na anketu „Čo priniesol uplynulý rok pre literatúru, čo očakávate od nového?“ Jej autor totiž trval na tom, že byť svedomím a bojovať za pravdu je pre spisovateľa mravnou normou, podobne ako XX. zjazd KSSZ a II. zjazd československých spisovateľov: „Čestní spisovatelia nič odvolávať nemôžu. Už nie. Už by mohli odvolať iba samých seba.“ Predovšetkým však nesmeli byť opublikované jeho slová, v ktorých kriticky hodnotil súčasný stav slovenskej literatúry: „V prítomnom stave nie lietieť ako orol tatranský, ni sa nadchýnať, ale ani len dýchať sa nedá našej literatúre. Ťarcha sveta ju zavalila. Je ako mača, zaviazané v tmavom vreci. Preboha, čím skôr ju treba hodiť do Dunaja, nech sa aspoň zbytočne netrápi. Tam jej bude najlepšie. Veď načo je? Chcela byť svedomím a mlčí ako bútlavý peň. Nedorozumenia dosť na svete. Ona ho ešte zväčšuje. Vyzerá to tak, ako by sa zaprisahala, že bude vraviť: ja o koze a vy, čitatelia, chcete počuť o voze. Celý svet

totiž hovorí o tom voze, len my, ako hluchí alebo zaťatí, ako blázni, hovoríme stále iba o kočičke, ktorá, čujte, čujte, tak poeticky mäkce.“ V prvom čísle z roku 1957 zas jej zásluhou vypadla z článku o zjazde poľských spisovateľov informácia o tom, že na ňom odznela požiadavka umožniť vytváranie umeleckých skupín s vlastnými časopismi, zrušiť predbežnú cenzúru a oddelenia prohibítnej literatúry v knižniciach, nadviazať spoluprácu s časopisom *Kultura*, vydávaným Jerzynom Giedroycem v Paríži, ale aj protesty proti snahám tlmiť diskusiu na stránkach tlače. Podobne začiatkom februára v č. 5/1957 z článku Alfonza Bednára, v ktorom písal o konferencii ázijských spisovateľov, vypadli niektoré citáty, ako napríklad „na spisovateľa hľadia ako na nepriateľa, lebo nejde s nami a svojimi dielami nepodporuje existujúcu vládu“ alebo „v kultúrnej spoločnosti by malo byť možné, aby písali, čo sa im páči, a spôsobom, aký sa im páči, ak sú lojálni k diktátu vlastného svedomia“. Podobne sa do tlače nedostali vety, v ktorých akcentoval potrebu publikovať každú zdravú myšlienku, bez ohľadu na to, či je jej autor idealista alebo materialista.¹²⁶ V tom istom čísle musel V. Mináč prepracovať svoju ďalšiu poviedku „Koza rohatá a somár“. Dominik Tatarka bol vďačným objektom cenzúrnych zásahov aj v iných číslach *Kultúrneho života*, ako napríklad v čísle 20/1957 v polovici mája 1957, kde v ankete proti pokusom s nukleárnymi zbraňami podľa názoru splnomocnenca STD „vychádzal z buržoáznej humanity“, lebo tvrdil, že „poslaním literatúry je predovšetkým brániť obyčajného občana... pred všemohúcnosťou štátnej moci, každej moci, ktorá vždy máva tendenciu zneužiť sa a zbožštiť“. Nepomohol ani nesúhlas Jána Prohácku povereného vedením redakcie, ktorý so zásahom nesúhlasil a tvrdil, že príspevok Dominika Tatarku je v „súlade s líniou strany“. Podobne cenzúra zasahovala aj proti textom Rudolfa Skukálka, ako napríklad v čísle 7/1957 z polovice februára 1957: „Či nieto už dnes dost ľudí, čo by z umenia radi spravili poslušného medveda, tancujúceho podľa ich nevkusného bubienka, či nieto dost farbavých a poddajných medvedov, čo sú hocikedy ochotní za mizerný potlesk a kúsok chlebovej kôrky skákať do úmoru tak, ako vyhrávajú vreštivé gajdy hocakého cirkusanta?“¹²⁷ *Kultúrny život* nesmel v čísle 9/1957 zo začiatku marca 1957 uverejniť ani besedu československých spisovateľov so svojimi maďarskými kolegami, ktorá bola výsledkom cesty štvorice spisovateľov (Ladislav Mňačko, Viktor Egri, Bohumil Řiha, Jiří Marek) z Československa do Maďarska po potlačení maďarského povstania v októbri–novembri 1956 s cieľom získať maďarských spisovateľov pre Kádárov režim. Besedy sa za maďarskú stranu zúčastnili tzv. národnícki spisovatelia Pál Szabó a Péter Véres (v rokoch 1954–1956 predseda Maďarského zväzu spisovateľov). Pál Szabó v besede presadzoval rehabilitáciu pojmu národ. V tejto súvislosti varoval pred urázaním národného cítania. Podľa jeho slov „kontrarevolucionárom sa človek nielen rodí, ale aj stáva sa a môže o ním formovať i spoločenský poriadok, kráčajúci po

nesprávnej ceste... spoločnosť na najvyššom stupni je zodpovedná aj za obyčajného zločinca“. Upozornil, že v rámci konsolidácie je potrebné venovať pozornosť otázkam socialistického humanizmu, socialistickej morálky a socialistickej ľudskosti: „Cesta konsolidácie má byť predchnutá nielen duchom zmierenia, ale aj duchom odpúšťania.“ Hoci pripustil, že v udalostiach v októbri 1956 existovalo „velké kontrarevolučné prúdenie“, vyjadril nádej, že sa „vec uväznených spisovateľov čo najskôr objasní a že opäť začnú pracovať v službách maďarského ľudu a socializmu“. V podobnom duchu sa vyjadroval aj Véres Péter.¹²⁸ Rozhovor nebol uverejnený. Podľa slov Oskára Jeleňa bol dokonca na zásah Antonína Novotného zabavený celý náklad *Kultúrneho života*: „Véres Péter a Samo Pál (t. j. Szabó Pál – pozn. aut.) hovoria, čo treba robiť. Zle by sme narobili súdruhom v Maďarsku. Tam im nič neuvěřejnia.“ Zároveň však bol nespokojný s tým, že zásah uskutočnili pracovníci aparátu KSC bez jeho vedomia, v čom mu dal za pravdu aj Pavol David.¹²⁹

Okrem známych pohovorov pred komisiou Byra ÚV KSS sa uskutočnilo ešte aj neformálne rokovanie medzi predstaviteľmi Zväzu slovenských spisovateľov a prezidentom ČSR Antonínom Zápotockým. Predsedníctvo ZSS prejavilo záujem o stretnutie s ním v januári 1957. Rozhodli sa, že „pri vhodnej príležitosti“ vyšlú k nemu delegáciu spisovateľov na čele s predsedníčkou straníckej skupiny pri ZSS Zorou Jesenskou. Chceli mu tlmočiť, že „slovenskí spisovatelia sú neoprávnene potlačovaní, že nemajú úplnú slobodu tvorenia“ a hlavne, že ÚV KSS svojimi zásahmi (napríklad zákazom publikovať Mňačkov list V. Kopeckému) vytvára priepasť medzi spisovateľmi a robotníkmi“. ¹³⁰ Ako vyplýva z nedatovaného záznamu z pozostalosti J. Špitza, toto stretnutie sa naozaj uskutočnilo. Predstavitelia ZSS sa usilovali aj o stretnutie s V. Kopeckým. A. Zápotocký na to reagoval slovami, že V. Kopecký nie je nepriateľ spisovateľov: „Tolko rokov že spisovateľov vychovával a teraz že sa mu nevydarili – pociťuje to ako nevdak, že by s ním diskusia niečo vyjasnila to pochybuje.“

Ním stanovené rámce „povoleného“ pri výmene názorov sa príliš neodlišovali od tvrdení ostatných predstaviteľov KSC, azda len v spôsobe ich formulácie a v jeho ochote stretnúť sa so spisovateľmi. Ciele, ktoré sledoval, sa však od cieľov ostatných členov vedenia KSC príliš neodlišovali: „... nepripustíme diskusiu, ktorá by mala rozbúrať cieľ: socializmus... nech sa diskutuje v uzavretých schôdzkach, tam možno pripustiť i kacírské názory ale nie verejne, veď nemáme všetkých ľudí uvedomelých... životná úroveň je u nás vysoká, ale či je primeraná uvedomelosť k rozvoju ekonomiky... väčšina spisovateľov nechcela búrať socializmus v Maďarsku.“

J. Špitzer predostrel problémy vo vzťahoch medzi vedením KSS a spisovateľmi. Argumentoval tým, že im nebola poskytnutá možnosť obhajovať článok O. Pavlíka o problémoch inteligencie, v ktorom varoval pred rozpútavaním antiintelektuálnych nálad. Podobné problé-

my mal *Kultúrny život* pri pokuse rozprúdiť diskusiu o problematike školstva. Snažil sa obhajovať aj ďalšie texty v *Kultúrnom živote* (séria Tatarkových reportáží a skonfiškovaný fejtón V. Mináča), ktoré boli predmetom kritiky zo strany vedúcich predstaviteľov KSS.

Odmietal spájať diskusiu v Československu s maďarským povstaním, snažil sa zachovať obmedzené možnosti slobodnejšej výmeny názorov: „Potom prišli maďarské udalosti a na schôdzach a aktívoch sa diskusie medzi maďarskými spisovateľmi a udalosti, ktoré nasledovali, dávali do súvisu s diskusiou a článkami u nás... Povedalo sa, že veci začínajú diskusiami a končia gulometmi. Chcem povedať, že nechcem diskusiu, ktorá by rozvracala naše zriadenie, ale takú ktorá by zlepšila veci. Veď ľudia aj tak diskutujú. A tam kde sa nezasahuje a nehovori o páľčivých problémoch v tlači, tam zasahuje nepriateľ.“

Nesúhlasil s oficiálnou verziou výkladu udalostí v Maďarsku, podľa ktorej bola príčinou povstania práve slobodná výmena názorov. Naopak, usiloval sa dokázať, že príčinou povstania bola práve jej absencia: „Ja som bol v Maďarsku – pod povrchom to všetko, čo sa stalo – existovalo. Protisovietske nálady sa objavovali, keď si vypili, čiže vedenie strany nevedelo, aký je skutočný stav myslenia ľudí. Ten sa žiaľ ukázal neskôr. Čiže výchova, propaganda vychádzala zo želaní a nie z reálnej analýzy. Ja si myslím, že ani naša propaganda – a sem patrí aj otvorená výmena názorov o zlepšení vecí nie rozbíjačská – nevychádza z reálnej analýzy. Po XX. zjazde sa v Maďarsku skoro nič nestalo. Nediskutovalo sa a keď sa diskutovalo – tí istí ľudia viedli diskusie, ktorých obviňovali z predchádzajúceho kurzu. Preto sa v súvislosti s propagandou strany hovorilo toľko o lži. Tam sa ľudia mali zle, ale nie natoľko zle, aby len tento moment rozhodol. Ale i otázky morálno-politického charakteru hrali veľký význam. Tie, o ktorých sa hovorí, že tvoria súčasť chýb strany. Ja si myslím na základe vlastnej skúsenosti, že v Maďarsku sa diskusia znemožňovala, a nebola v strane dostačujúca, preto preskočila inde a preto sa mohli na nej priživiť i nepriatelia a keď prešla na verejnosť nemali komunisti dosť síl ju zvládnuť, nehovoriac o tom, že komunisti boli tiež v opozičnom postoji proti vedeniu strany. Potom už bolo všetko neskoro. Nemyslím si, že hlavnou príčinou toho, čo sa v Maďarsku stalo, boli diskusie. Diskusie boli už reakciou na hlavné príčiny. Preto bol nesprávny argument súdruhov, ktorí nám vyčítali, že by sme mohli zohrať podobnú úlohu ako maďarskí spisovatelia, že to začína diskusiami a končí gulometmi. Pripustiť diskusiu vtedy, keď je už zle, keď sud s pušným prachom horí, vtedy áno, vtedy je už neskoro. To je pravda. ~~Strach pred diskusiou a pred vyslovením názoru ukazujú zásahy tlačového dozoru.~~ (preškrtnuté v origináli – pozn. aut.) Diskusia bola neskoro, nie včas.“

Delegácia spisovateľov (v zázname sa okrem J. Špitzera spomína prítomnosť predsedníčky stránickej skupiny pri ZSS Zory Jesenskej) na stretnutí s A. Zápotockým prezentovala vôľu po kompromise s vede-

ním KSS: „Na spisovateľov si kde kto chce prilepiť a zneužiť ich. Teraz je to ozaj najmä tak. Ale tí, čo chceli kritiku, ktorú vyslovovali spisovatelia, zneužiť, sa sklamali. Svedčia o tom posledné čísla KŽ. Skoro všetci spisovatelia boli v pohraničí a pomáhali ako politickí pracovníci ako bojovníci... Sú aj iné rozdiely medzi nami a Maďarskom. Náš historický vývin bol iný. Ale je veľa vecí, ktoré treba naprávať najmä v morálno-politickej oblasti a o tie ide. [škola, mládež, tlač, rozhlas, informovanie, práca št. aparátu] (podčiarknuté a zátvorky v origináli – pozn. aut.) O nápravu ide, aby bola morálnopolitická jednota, veď môžu prísť horšie časy o to, aby sme bez ilúzií mohli byť istí, že budeme, s výnimkou nepriateľov, stáť ako jeden chlap.“¹³¹

Stretnutie s A. Zápotockým, ani odhodlanosť časti slovenských spisovateľov zotrvať na svojich názoroch, prezentovaná prostredníctvom článkov v *Kultúrnom živote*, však už nemohli zmeniť rozhodnutie vedenia KSS. Vedenie KSS sa pred začiatkom pripravovaných pohovorov 22. 3. 1957 zhodlo na tom, že za „ideového vedúceho“ posudzovanej skupiny bude označený Ondrej Pavlík, pričom za hlavných nositeľov „nesprávnych názorov“ v oblasti estetiky boli označení Ivan Kupec a Dominik Tatarka.¹³² Jurajovi Špitzerovi kládli za vinu zodpovednosť za uverejňovanie „nesprávnych názorov“, kým Ctibora Štítnického obvinili z „lavírovania a taktizovania“ vo vedení ZSS. Karol Bacílek po rozhovore s Pavlíkom vyhlásil, že „nepochopil podstatu diktatúry proletariátu“, z „liberalistického postoja v otázke demokratizácie nášho života a z nacionalistických tendencií“ ako aj z „nihilistického a odmietavého postoja k tomu, čo sa vykonalo od oslobodenia a najmä od roku 1948, a to i v literatúre“. Byro ÚV KSS negatívne hodnotili hlavne písanie časopisov *Kultúrny život* a *Mladá tvorba*, ale medzi hlavné ohniská „nesprávnych názorov“ boli zaradené aj ZSS, Sekcia spoločenských vied SAV, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, vydavateľstvo Slovenský spisovateľ, Filozofická fakulta UK a časopis *Slovenské pohľady*, ktorých názory podľa vedúcich predstaviteľov KSS vyznievali „objektívne ako platforma proti politike ÚV KSČ a KSS“. S kritikou sa stretlo aj písanie stránickej tlače, predovšetkým však pre jej nepríťažlivosť. Predmetom rokovania bolo aj písanie kultúrnych rubriek v denníkoch a niektoré relácie v rozhlase. Za príčinu súčasnej situácie medzi inteligenciou bola označená nedôslednosť ÚV, jeho slabá práca a „často defenzívny postoj, ako by sa celej veci mal nechať voľný živelný priebeh aj po októbri 1956“. Ako hlavný prostriedok na zmenu tohto stavu v kultúre síce deklarovalo Byro ÚV KSS vysvetľovanie, novým momentom však bolo to, že žiadalo „neváhať vyvodiť príslušné stránickej závery“. V navrhovaných opatreniach sa už akcentujú jednoznačne mocenské riešenia, ktoré sa mali realizovať ešte pred zjazdom KSS.

Byro ÚV KSS 22. 3. 1957 rozhodlo, že Ivan Kupec, Ondrej Pavlík, Juraj Špitzer a tajomník ZSS Ctibor Štítnický budú predvolaní pred špeciálnu komisiu Byra ÚV KSS v zložení: povereník vnútra a člen Byra

ÚV KSS O. Jeleň (predseda), ideologický tajomník ÚV KSS Augustín Michalička, predseda Csemadoku Július Lőrincz, podpredseda Zboru povereníkov a kandidát Byra ÚV KSS Štefan Šebesta a zástupca vedúceho oddelenia ÚV KSS Marek Smida, ktorá od nich žiadala podať sebakritiku. Hoci pôvodne sa s uvedenými intelektuálmi jedným dychom spomínalo aj meno Dominika Tatarku, nie je doteraz jasné, prečo sa nakoniec nezačalo disciplinárne konanie aj proti nemu. Ešte pred pripravovaným zjazdom KSS mali „komunistickí príslušníci inteligencie vystúpiť v tlači proti nesprávnym názorom“, pričom Byro ÚV KSS sa v tejto súvislosti orientovalo na Františka Hečku, Andreja Plávku, Ivana Kusého, Andreja Mráza, Andreja Bagara, Ladislava Szántóa, Ondreja Klokoča, Júliusa Šefránka, Miloša Gosiorovského, ale paradoxne aj na Ladislava Mňačku, ktorý sa však už v tomto období začal odkláňať od bezpodmienečnej podpory oficiálnej línie, ako o tom svedčí aj už spomínaný nepublikovaný otvorený list Václavovi Kopeckému. Na jednotlivých „úsekoch“, t. j. na pôde umeleckých zväzov a pracovísk mali prebehnúť schôdze, prostriedkom zmeny duchovnej atmosféry sa stal aj pripravovaný plán zahraničných stykov v oblasti kultúry. Byro ÚV KSS sa zároveň rozhodlo „kádrovo posilniť“ redakčné kolektívy *Kultúrneho života*, *Slovenských pohľadov*, *Mladej tvorby*, kultúrnych rubrik novín a časopisov, rozhlasu a vydavateľstiev. Prvý tajomník ÚV KSS Karol Bacílek naliehal, aby pripravované opatrenia boli realizované do zjazdu KSS, ktorý bol plánovaný na 26. až 28. 4. 1957. V podobnom duchu vystupoval aj predseda Zboru povereníkov Rudolf Strechaj. Tvrdil, že riešenie prípadu prichádza neskoro, „treba skončiť... v rozhlase včera napadli ‚Drevenú dedinu‘“. „Rázne skončiť“ požadoval aj predseda Slovenskej odborovej rady Vojtech Daubner, šéf Slovenského úradu sociálneho zabezpečenia Jozef Valo tvrdil, že „treba robiť“, „do zjazdu skončiť“ naliehal aj člen Byra ÚV KSS Ľudovít Benada: „Prípad 2 roky... pôvodca Pavlík, už na Predsedníctve ÚV sa Pavlík a spol. posmievali robotníckym súdruhom – členom Predsedníctva ÚV.“¹³³ Tajomník ÚV KSS Pavol David presadzoval, aby skupina okolo Ondreja Pavlíka bola obvinená z tzv. buržoázneho nacionalizmu: „... nerozbité skupiny buržoáznych nacionalistov... nedostatočne sme proti nim bojovali. Po XX. zjazde pokusy kriesiť ľudáctvo. Pod titulom osláv Štúra sa legálne oprašovali nacionalistické tendencie do života, *Mladá tvorba* vyzdvihla Rázusa ako národného hrdinu a tendencie i do SPB – s. Čaplovič pozval Pavlíka do Turčianskych Teplíc na učiteľskú akadémiu prednášať. To tiež nie je náhodné.“

Rozhodnutie uskutočniť pohovory pred komisiou Byra ÚV KSS nezvrátilo ani vystúpenie Ladislava Mňačku ako nového predsedu výboru ZO KSS pri ZSS na obvodnej konferencii KSS Bratislava III. začiatkom marca 1957, na ktorej sa verejne zastal spisovateľa Alfonza Bednára a intelektuálov z okruhu *Kultúrneho života*. Odmietol obviňovania z ohrozovania socialistického realizmu: „Na rozličných stranických

fórach sa stretávame často s požiadavkou a obranou socialistického realizmu. Vyčíta sa nám, že o ňom nediskutujeme, že ho nebránime. Nie je to hlavný problém spisovateľov... Všetci vážni spisovatelia sa k socialistickému realizmu hlásia a podľa neho pracujú. Myslím, že by sme sa dostali do rozpakov, keby sme tu mali menovať dielo, ktoré sa vymyká z rámca socialisticko-realistickej formy. Nie v tom je problém. Keby tu volakto pozície socialisticko-realistickej metódy napádal, našla by táto dosť obrancov... Koreň problémov našej literatúry je v niečom úplne inom. Je v nedostatočnom poznaní života našej skutočnosti.“¹³⁴ Ladislav Mňačko sa usiloval vystúpiť proti pripravovanému zásahu aj verejne, na stránkach *Kultúrneho života*. V čísle 22/1957 z 23. 3. 1957 mala byť publikovaná jeho úvaha „Niekoľko úprimných slov“, v ktorej obhajoval právo spisovateľov na kritiku ako aj ich povinnosť obhajovať všeludské hodnoty. Jeho text, neuverejnený v dôsledku zásahu STD, je prejavom snahy vyrovnat sa s minulosťou: „Napriek tomu, že dejiny už toľkokrát dokázali, že moc nie je všetko, boli u nás roky, keď moc bola všetkým... Ukájali sme sa mocou a zabúdali sme, že treba... bojovať za dušu každého človeka. Načo aj, keď sa to dá aj inak, mocenskými prostriedkami?!“ Vyhlásil, že bolo hlboko pomýleným prijatie zásady, že „zlo je buržoáznym prežitkom a ako také je netypické pre obdobie budovania socializmu“. „Dá sa budovať spoločnosť na princípe nedôvery, ktoré sú výsmechom skutočnej ostražitosti?“ pýtal sa L. Mňačko. V tom istom čísle *Kultúrneho života* bola cenzúrou zabavená úvaha Rudolfa Skukálka „Nastupujúca generácia“, v ktorej autor podrobil kritike organizáciu edičnej činnosti a literatúry a predovšetkým prístupu voči mladej literatúre. O prípadnom uverejnení oboch článkov rokoval vedúci Správy tlačového dozoru Jaroslav Bächer so svojim priamym nadriadeným, poverenikom vnútra Oskárom Jeleňom. Ten viedol konzultácie s pracovníkmi aparátu ÚV KSS Matejom Lúčanom, Andrejom Sarvašom, Jánom Komiňárom a Vlastimilom Křížom ako aj s vedúcim tlačového odboru ÚV KSS Hoffmanom. Na základe týchto rokovaní pracovník tlačového dozoru Lingurský tlmočil členovi redakčnej rady *Kultúrneho života* Jánovi Proháckovi rozhodnutie o tom, že oba články publikované nebudú, proti čomu Ján Proháčka protestoval slovami: „Takýto prístup k materiálom, ktoré majú byť zverejnené, nemôže prispievať k zblížovaniu stanovísk, ale vedie k prehlbovaniu rozporov medzi stranou a spisovateľmi.“¹³⁵

Podobne stranícka skupina pri ZSS sa pokúšala obvineniam zo strany vedenia KSS čeliť vlastnou Správou o situácii v slovenskej literatúre vypracovanou v apríli 1957. Bol to pokus pomocou myšlienkového a pojmového aparátu oficiálnej ideológie očistiť sa od vznesených podozrení a obhájiť si svoje názorové pozície v rámci daného systému hodnôt. Konštatovala, že „dogmatizmus v teórii, strnulé konštrukcie života, vopred dané schémy vývinu konfliktu i jeho riešenia“ v skutočnosti znamenajú „idealistickú úchylku literatúry“: „Metóda schvalo-

vania a nadšeného ospevovania danej skutočnosti je cudzia marxizmu-leninizmu.“ Odmietla sa dištancovať od II. zjazdu československých spisovateľov. Analýzu a kritiku vyzdvihla ako jediný správny marxistický vzťah ku skutočnosti, ako jedinú marxistickú metódu označila diskusiu, čím zdôvodňovala potrebu voľnosti a samostatnosti literatúry. Podporila aj Alfonza Bednára v súvislosti s kampaňou proti jeho knihe „Hodiny a minúty“. Kritizovala aj prax Hlavnej správy tlačového dozoru: „Nikde vo svete neupadajú pracovníci týchto inštitúcií do takej protikultúrnej hystérie, nikde nie je práca týchto inštitúcií taká zadúšajúca ako u nás, na Slovensku.“ Poukázala na to, že tlačový dozor je cenzúrou namierenou proti komunistom, pretože nikto iný do *Kultúrneho života* nepíše. Je však pravdou, že na rozdiel od svojich kolegov v Maďarsku a Poľsku nenašli odvahu oficiálne vystúpiť s požiadavkou na zrušenie cenzúry, ktorej existenciu vo svojich uzneseniach považovali za nevyhnutnú, ale varovali len pred „príliš svojvoľným výkladom pojmu ochrany verejného záujmu, ktorý vedie v oblasti literatúry a publicistiky k reglamentácii literatúry“. Je pochopiteľné, že táto správa, ktorú vedenie straníckej skupiny pri ZSS interpretovalo ako ústretový krok voči vedeniu KSS, nebola akceptovaná.¹³⁶

Na pohovoroch v marci 1957 pred spomínanou špeciálnou komisiou Byra ÚV KSS ich činnosť prirovnávali k činnosti maďarského Petöfihó krúžku. 27. a 28. 3. 1957 s nimi viedli individuálne pohovory. O. Jeleň dianie v *Kultúrnom živote* prirovnal k vytváraniu „druhého ideologického centra“. Predseda Zboru povereníkov Rudolf Strechaj obviňoval O. Pavlíka, že chcel na Slovensku hrať úlohu Imreho Nagya. O. Pavlík odmietal „nesprávne vysvetľovanie maďarských udalostí“, podľa ktorého ich príčinou bola samotná vnútropolitická diskusia, ako veľmi nebezpečné. Za vinníka označil politiku „Rákosiho kliky“. S maďarskými povstalcami ani s politikou I. Nagya však v uvedenom čase pri najmenšom navonok nesympatizoval, omnoho pozitívnejšie hovoril o udalostiach v Poľsku, kde sa W. Gomuľkovi podarilo udržať udalosti pod kontrolou komunistickej strany. O. Jeleň argumentoval, že príčinou krvavých udalostí v Maďarsku bolo to, že „interná diskusia sa preniesla do verejnosti a zhoršila situáciu“. Vedenie KSS začalo proti O. Pavlíkovi šíriť vo verejnosti fámy o jeho protirobotníckom postoji s cieľom dosiahnuť jeho kompromitáciu: „Keď O. Pavlík sedel v Predsedníctve, keď tam vládli doktori, tak sa mnoho robotníckych starých kádrov dostalo do basy.“ O. Pavlík aj pri pohovore pred komisiou Byra ÚV KSS trval na svojom stanovisku o nevyhnutnosti prepustiť a rehabilitovať G. Husáka a spol. Na otázku členov komisie, prečo počas svojho pôsobenia vo funkcii kritizoval buržoázny nacionalizmus, reagoval slovami, že veril, že „čo sa z Bezpečnosti povedalo, že to je pravda. Nemal tušenia, čo sa robí v bezpečnostných orgánoch. Teraz lútuje, že niektoré veci nespravodlivo o nich hovoril.“ Predovšetkým trval na tom, že sa nijakých trestných činov nedopustil Ladislav Novomes-

ký. Argumentoval pritom prepustením Ladislava Holdoša, ktorý bol hlavným stúpom v obvineniach proti nemu. Tvrdil, že demokratizačný proces po XX. zjazde KSSZ je nedokončený, vyslovoval sa za odchod skompromitovaných funkcionárov: „Niektoré osoby, ktoré veľmi jasne stáli vtedy na čele, keď sa robili nezákonnosti, dopúšťalo chýb, známe sú svojím administratívno-byrokratickým postojom, nemali by ostať vo funkciách, pretože ide o dôveru ľudu, dôveru strany.“ O. Pavlík bol navyše dodatočne obvinený z členstva v HSLŠ a HG. Na pohovore pred komisiou argumentoval, že „aj tu prítomní súdruhovia boli členmi HG, či HSLŠ a fungujú ďalej“. Na otázku Jozefa Vala odpovedal, že sa to týkalo predsedu Zboru povereníkov Rudolfa Strechaja a A. Michaličku.

Na druhej strane C. Štítnický sa usiloval udržať si pozície tak, že síce nepodal sebakritiku, ale vystupoval, ako keby s dianím vo ZSS nemal nič spoločné.¹³⁷ Presnejšie povedané, sebakritiku pripustil, ale iba v tom, že „nedôsledne bojoval proti nesprávnym názorom“, pričom prejavil ochotu napraviť uvedené nedostatky. Karol Bacílek a Pavol David však od neho žiadali viac, aby prijal zodpovednosť za publikovanie „nesprávnych článkov“ v *Kultúrnom živote*.¹³⁸ To nehovoril iba pred vedúcimi predstaviteľmi KSS, ale aj v súkromí. Už v máji 1957 v súkromných rozhovoroch tvrdil, že „teraz nechápe, ako sa mohol dostať do jedného spolku s Pavlíkom a Špitzerom... on na ničom žiadnu účasť nemal“.¹³⁹ R. Strechaj s P. Davidom a V. Kopeckým trvali na obvinení O. Pavlíka a spol. z frakčnej činnosti, K. Bacílek, O. Jeleň a ďalší tento názor nezastávali. Rudolf Strechaj musel na zasadnutí Byra ÚV KSS 5. – 6. 4. 1957 vysvetľovať okolnosti svojho členstva v HSLŠ. Argumentoval tým, že „strana mu dala pokyn“. Podporil ho aj Karol Bacílek, ktorý celú záležitosť v súvislosti s členstvom Rudolfa Strechaja a Augustína Michaličku v HG a v HSLŠ uzavrel slovami: „Títo súdruhovia kryli svoju činnosť v ilegálite. Prípady sa zaoberalo Politické byro ÚV KSČ.“ Osobne mu záležalo najmä na potrestaní Ondreja Pavlíka: „Slovo polovzdelanec, uráža mnohých súdruhov...“

Rokovanie Byra ÚV KSS v dňoch 5. – 6. 4. 1957 malo svoju dohru o tri dni neskôr, na rokovaní Politického byra ÚV KSČ v Prahe dňa 9. 4. 1957. Pre V. Kopeckého bolo mimoriadne podozrivé napr. aj to, že ľudia ako O. Pavlík si nechali narásť bradu: „Je to vzdelaný meštiak a má schopnosti demagóga...“ Trval na označení skupiny za frakciu a domáhal sa energického konania, lebo podľa neho „Pavlík chce uplatňovať revizionistické smery, za ktorými by sa zomkla slovenská reakcia“. Pavol David aj na rokovaní Politického byra ÚV KSČ trval na obvinení vyšetrovaných intelektuálov z frakčnej činnosti, Rudolf Strechaj zopakoval svoje obvinenia na adresu Ondreja Pavlíka, že chcel na Slovensku zohrávať úlohu Imreho Nagya a hovoril o jeho priaznivcoch ako o „organizovanej skupinke“, ktorá „má svoje odnože aj inde“. Naopak Rudolf Barák ich charakterizoval ako „zatiaľ... bezprincipiálnu skupinu, ktorá hľadá platformu. Vidia poľskú vábničku.

Sú u nich juhoslovanské vplyvy. Nech chceme, ako chceme, na Pavlíka sa nalepia reakčné živly.“ Ani Štefan Šebesta netrval na označení skupiny za frakciu. Predseda Národného zhromaždenia Zdeněk Fierlinger zas uviedol, že O. Pavlík ako námestník povereníka kultúry „vystupoval veľmi nacionalisticky“. Odporúčal „neporovnávať českú skupinu spisovateľov so slovenskými. Českí spisovatelia sú v jadre čestnými. Na Slovensku je v tomto smere medzi spisovateľmi zmatok. Sú tam silné nacionalistické prúdy. Je to zjav povážlivý a nie sú to len spisovatelia.“ Všetci členovia vedenia KSS a KSČ však trvali na mocenskom zákroku, pretože povedané slovami Jozefa Vala „iné riešenie by vyvolalo zdanie slabosti, že nie je v Byre ÚV KSS odvaha“. Pavol Majling upozorňoval, že zákrok je potrebné urobiť tak, aby „sme z neho neurobili martýra. To závisí od toho, ako to vysvetlíme masám.“ Výraznú rolu pri rozhodovaní členov vedenia KSS a KSČ zohrával vplyv udalostí v Poľsku a Maďarsku. Karol Bacílek a Jozef Valo ešte v apríli 1956 tvrdili, že „udalosti v Poľsku a ďalší vývoj ide strašným smerom“.

Pôvodný návrh vedenia KSS nepočítal s vylúčením nikoho, návrh rezolúcie sa však mal týkať „aktuálnych otázok inteligencie“. Vedenie KSČ sa však nechcelo dostať do konfliktu s celou inteligenciou, naopak, snažilo sa o izoláciu nositeľov nepohodlných názorov a tak 9. 4. 1957 rozhodlo Politické byro ÚV KSČ o vylúčení O. Pavlíka z KSS, ostatných postihli nižšie stranícke tresty a boli zbavení funkcií v spisovateľskej organizácii.¹⁴⁰ Vedúci predstavitelia komunistickej moci si však uvedomovali, že problém má širšie pozadie. A. Novotný sa na zasadnutí Politického byra ÚV KSČ 9. 4. 1957 pýtal K. Bacílka: „V správe sa hovorí o 4 ľuďoch. Ide len o nich alebo o širšiu platformu? Sú tieto názory medzi väčšou časťou slovenskej inteligencie?“ K. Bacílek konštatoval: „V skutočnosti je to širšie. Je to Tatarka, čiastočne aj Mináč.“¹⁴¹ Výhrady voči Tatarkovi sa paradoxne netýkali jeho novely „Démon súhlasu“, ale „nesprávneho pochopenia súžitia krajín rozličných spoločenských systémov“. Karol Bacílek upozorňoval, že podobné nebezpečenstvo hrozí aj zo strany vtedajšieho šéfredaktora Slovenského vydavateľstva politickej literatúry Eda Friša, Sama Falfana a Antona Rašlu. Vo vzťahu k E. Frišovi sa vyjadril, že „je presvedčený, že v skupine Pavlíka je tiež..., je však opatrný, nikde sa neobjavuje“. „Som toho názoru, že vylúčením Pavlíka celá vec neskončí. Sú tu ďalšie skupinky, ako je Rašla a pod., ktorý rozhlasuje, prečo nemôže byť členom strany.“

Novotný žiadal, aby sebakritiku urobilo aj celé Byro ÚV KSS: „Nadhadzovali sa a vedeli už skôr veci, hovorilo sa o nich, ale byro ich neriešilo. Nerobme si ilúzie, že by Pavlík nemal väčší vplyv, keby sa mu dala možnosť. Keby strana proti nesprávnym názorom ostro nevystúpila.“ Zároveň kritizoval prácu oddelenia kultúry a školstva ÚV KSS, ktoré označil za mŕtvu úsek najmä v súvislosti s jeho nízkou aktivitou pri vypracúvaní príslušnej rezolúcie: „Nie je dobré, keď spisovatelia

a redaktori majú diskusie a dobré styky s HSTD a nechodia sa radiť na oddelenie ÚV KSS.“ V tejto súvislosti konštatoval, že na vypracovaní správy participovali iba vedúci oddelenia ÚV KSČ Václav Slavík a Milan Pastyřík: „Slovenskí súdruhovia z oddelenia utiekli. Bol to napríklad súdruh Klokoč... si povedali, ruky preč od toho, nech si to vybaví byro, komisie a súdruhovia z Prahy.“ Na návrh J. Hendrycha sa presadil taký názov rezolúcie, v ktorom sa výslovne spomínalo meno O. Pavlíka (Správa Byra ÚV KSS o protistraníckej činnosti O. Pavlíka a o nesprávnych názoroch niektorých členov KSS). Okrem toho pripravovaná rezolúcia odsudzovala obrat slovenských spisovateľov k historickej problematike, čo však bolo zapríčinené práve existenciou silného tlaku cenzúry, zabráňujúcej otvorene písať o súčasnosti. O. Pavlíka zároveň postihol zákaz publikovania a prednáškovej činnosti na vysokej škole. Iniciatívu v tomto smere vyvinul predseda SÚV ČSM Milan Rázus, ktorý bol zároveň aj kandidátom Byra ÚV KSS. Podobnú požiadavku nastolila členka Politického byra ÚV KSČ Ludmila Jančková: „Obozretne s Pavlíkom... prednáša o pedagogike... má vplyv na kruhy učiteľov a je nebezpečný.“ Za nástupcu C. Štítnického vo funkcii tajomníka ZSS bol určený Andrej Plávka, vedenie KSS rozhodlo o odvolaní J. Špitzera z postu šéfredaktora *Kultúrneho života*, pričom jeho riadením bola poverená redakčná rada. Václav Kopecký zas kritizoval Byro ÚV KSS za to, že nedostatočne podporovalo Františka Hečku, ktorý z politických dôvodov vystúpil zo ZSS. Podobne sa vyslovoval aj Jiří Hendrych, ktorého F. Hečko po svojom vystúpení zo ZSS navštívil.¹⁴²

Pre vnútrostranícku potrebu ako aj pre delegátov zjazdu KSS (26. – 28. 4. 1957) bola vydaná brožúrka „Stanovisko ÚV KSS k niektorým nesprávnym názorom a zjavom na ideologickom úseku“ v náklade 40 tis. kusov, v ktorej bolo uvedené len meno O. Pavlíka. Niektorí členovia vedenia KSS (O. Jeleň, J. Valo, Ludovít Benada) navrhovali, aby v nej nebol menovaný ani O. Pavlík, ich názor sa však nepresadil. Bol v nej označený za hlavného nositeľa „idealisticky nadnesených a prehnaných názorov o akomsi ‚zvláštnom‘ poslaní a ‚zvláštnej‘ úlohe inteligencie v súčasnej etape budovania socializmu“, čím vraj popieral jeden z najzákladnejších princípov marxizmu-leninizmu – vedúcej úlohy robotníckej triedy. Obvinený bol tiež z „využívania prežitkov nacionalizmu a šovinizmu“.¹⁴³ Hoci V. Kopecký i A. Novotný na zjazde KSS predniesli emotívne ladené prejavy proti O. Pavlíkovi, tón brožúrky i voľba formulácií prezrádzajú, že vedenie KSS a KSČ sa usilovalo, aby po zákroku voči nemu celý prípad upadol do zabudnutia a stabilizovala sa tak situácia vnútri KSS i medzi inteligenciou. O. Pavlík sa stal personifikovaným symbolom revizionistických tendencií na Slovensku, bol pripomínaný ako jediný prejav otvorenej formy revizionizmu. Brožúrka však výrazne podnecovala nepriateľské nálady voči inteligencii ako celku, keď ju obviňovali z „pocitu výnimočnosti z talentu

a vzdelania“. Odsúdila „anarchistickú, deštruktívnu a po absolútnej slobode volajúcu kritiku“. Vrátila sa aj k problematike hodnotenia tzv. kultu osobnosti, pričom odmietla jeho označovanie za systém a zároveň akúkoľvek diskusiu o minulosti: „Vyzdvihli sa, brali sa do úvahy (počas tzv. diskusie v roku 1956 – pozn. aut.) len niektoré vonkajšie negatívne znaky nedávnej minulosti – opomínali obrovské výsledky výstavby našej novej spoločnosti... Viac ako prifarbovanie skutočnosti nám dnes škodí očierňovanie, znehodnocovanie a znevažovanie výsledkov uplynulého obdobia.“ Ako najnebezpečnejšie nedostatky boli označené „nebezpečné a neodôvodnené tendencie nihilistického, negativistického postoja k výsledkom našej socialistickej výstavby a kultúrnej revolúcie“. Hoci hlavným terčom kritiky v brožúrke boli časopisy *Kultúrny život* a *Mladá tvorba*, ušetrené nezostali ani spoločenské vedy, film a divadlo.

Podľa K. Bacílka bol objektívny zmysel počinania nositeľov revizionizmu na Slovensku, bez ohľadu na to, či si to uvedomovali, „útok proti strane a odstránenie strane verných a v bojoch osvedčených súdruhov z vedúcich miest a zmocnenie sa funkcií ‚odborníkmi‘ a v konečnom dôsledku chceli ‚zbaviť stranu jej revolučnosti, ochromiť ju a zatlačiť na vedľajšiu koľaj‘.“¹⁴⁴

Mocenský záškrtek vedenia KSS voči nespokojným intelektuálom sa medzi spisovateľmi stretol s odmietavou reakciou. Ešte pred zjazdom KSS, v dňoch 23. – 24. 4. 1957 zasadali výbor ZO KSS pri ZSS a stránka skupina pri ZSS. O rozhodnutí Byra ÚV KSS na nich referoval A. Michalička, zasadnutia sa zúčastnili aj K. Bacílek a R. Strechaj. Spisovatelia o opatreniach hovorili ako o „trestoch všetkým komunistom“. Peter Karvaš to označil za zásah do literatúry, ktorý v sebe skrýva veľké nebezpečenstvo. C. Štítnický a D. Tatarka síce skonštatovali, že udelené tresty sú vysoké, ale navrhovali vyjsť vedeniu KSS v ústrety, „nejatriť myseľ nepravosťami a krivdami, prestať s improvizáciami v *Kultúrnom živote*, *Slovenských pohľadoch* i ZSS samotnom“. Zrejme sa obávali ďalších zásahov proti sebe, resp. proti spisovateľskej organizácii ako takej. Výbor ZO KSS pri ZSS nebol schopný uznesenie vysvetliť. Na druhej strane komunisti pri Zväze slovenských skladateľov (tresty považovali za správne, lebo sa im zdalo, že „spisovatelia sú príliš privilegovaní a mnohé sa im často odpúšťa“) i výbor ZO KSS pri Zväze výtvarných umelcov rezolúciu schválili.

Prejavy nesúhlasu proti vylúčeniu O. Pavlíka boli zaznamenané na Vysokej škole pedagogickej, na ktorej O. Pavlík pôsobil. Prvá členská schôdza sa pre vedenie KSS skončila neúspechom, bolo nutné zvolať novú. Tej už predchádzala dôkladnejšia príprava, výbor ZO KSS a rektor školy Gustáv Pavlovič boli predvolaní k Augustínovi Michaličkovi za prítomnosti vedúceho oddelenia kultúry a školstva ÚV KSS Ondreja Klokoča, poverenika školstva a kultúry E. Sýkoru a vedúceho tajomníka Obvodného výboru KSS Bratislava IV Ladislava Marti-

náka. Až po takto vyvinutom tlaku členská schôdza KSS podporila uznesenie. Vedúci predstavitelia KSS neboli spokojní ani s rezolúciou straníckej skupiny pri ZSS z apríla 1957. Uvítali síce, že akceptovala stranícke vedenie i literárny vývoj pred II. zjazdom československých spisovateľov ako „jediný možný odrazový mostík... so všetkými svojimi chybami a prehrami“, ale vedenie KSS naliehalo na sebakritiku spisovateľov. Vytýkali im však, že sa nedištancovali od „nepochopenia obsahu demokracie a slobody“, k čomu došlo na zjazde. K tónu spisovateľského zjazdu sa najvýraznejšie hlásili I. Kupec a D. Tatarka. Podobne V. Mináč sa vyslovoval, že „zmyslom umeleckého zobrazenia je kritika skutočnosti“. Jeho poviedky „Z nedávnych čias“ boli prirôvané k Bednárovým „Hodinám a minútam“. S aprílovou rezolúciou ÚV KSS prejavoval nesúhlas aj Milan Ferko.¹⁴⁵

Negatívne stanovisko zaujímal aj Michal Chorváth, v tom čase pracovník Slovenského vydavateľstva krásnej literatúry a šéfredaktor časopisu *Nová literatúra* (vychádzal v rokoch 1957–1958), ktorý sa postupne menil z propagačného časopisu o knižnej kultúre na ambiciózný literárny časopis zaujímavý pomerne odvážne stanoviská.¹⁴⁶ V piatom čísle *Novej literatúry* sa pokúšal uverejniť satirickú báseň *Nezáväzne*, v ktorej ironizoval opatrenia ÚV KSČ a ÚV KSS voči ZSS. Básnička obsahovala aj priame narážky na Václava Kopeckého: „... Z Čiech čudný vietor duje // ... Václavský kult sa zas obnovuje...“ atď. STD túto básničku zabavila, rovnako ako nepodpísaný úvodník „Spisovateľ a spoločnosť“ v júli 1957, ktorý mal vyjsť v tom istom časopise. Jeho autor kritizoval, že spisovatelia majú v spoločnosti malú autoritu: „No keď spisovatelia prišli s opravdivou kritikou našej súčasnosti, neprikladala sa vždy ich slovám dostatočná vážnosť. Miesto toho, aby sa skúmalo, nakoľko je to, čo napísali, pravdivé a nové, dostávalo sa im ponaučenia, čo majú a čo nemajú písať... Ide o to, aby socialistický spisovateľ mohol písať smelo a umelecky účinne o tom, čo je pravdivým obrazom nášho života.“ Podľa informácie, ktorú STD poskytol redaktor *Novej literatúry* Móric Mittelmann Dedinský, autorom uvedeného článku bol Michal Chorváth.¹⁴⁷

Ďalším prostriedkom nátlaku na spisovateľov bola kontrola hospodárenia ZSS uskutočnená koncom apríla 1957. V jej výsledkoch sa spomínajú nielen vysoké náklady na reprezentáciu, prebujnený aparát a slabá pracovná morálka („Je každodenným zjavom na Zväze, že väčšina času je venovaná káve, klebetám a hlavne diskusiám, čo sa robí na ÚV“ a podobne“), ale aj údajne neúmerne vysoké štipendiá, ktoré poberali spisovatelia. Vedenie KSS bolo teda rozhodnuté udrieť na veľmi citlivú strunu materiálneho zabezpečenia spisovateľov, v rozhodujúcej miere závislých od štátu. Hoci medzi autormi, ktorí údajne neoprávnene dostali štipendiá, boli aj spisovatelia v danej dobe lojálne vystupujúci voči režimu (napríklad Ján Poničan či Ján Kostra), hlavný dôraz sa v správe kládol na Vladimíra Reisela, Ivana Stodolu, Pavla

Horova, Valentína Beniaka, Katarínu Lazarovú, Vladimíra Mináča, Dominika Tatarku, Jána Smreka, Alexandra Matušku a Luda Ondrejova.¹⁴⁸ Ďalšia previerka v ZSS a na Slovenskom literárnom fonde sa uskutočnila v júni 1957, realizovalo ju Povereníctvo štátnej kontroly.¹⁴⁹ Nástrojom politického vydierania podobného charakteru sa zo strany komunistického režimu stalo aj vysielanie spisovateľov a iných umelcov do zahraničia. Tak Byro ÚV KSS rozhodlo dňa 2. 8. 1957 zamietnuť pripravovanú služobnú cestu do zahraničia Ctiborovi Štítnickému a namiesto neho cestoval Miloš Krno, prejavujúci aktívnu podporu oficiálnemu kurzu KSČ. Namiesto Ferdinanda Gabaja cestovala do Poľska v druhej polovici roku 1957 Mária Jančová-Hečková (manželka Františka Hečku), namiesto Pavla Bunčáka vzbudzujúceho nedôveru pre svoje priateľské styky s kriticky orientovanými intelektuálmi a príslušnosť k nadrealistickej skupine v minulosti zas politicky sa nijako zvlášť neprejavujúci Ludo Zúbek. Začínajúcemu básnikovi Milanovi Rúfusovi zas pravdepodobne v dôsledku jeho publikačnej činnosti na stránkach *Mladej tvorby* a charakteru jeho básní publikovaných v debute „Až dozrieme“ zmenili cieľ služobnej cesty z Talianska na ZSSR. Byro ÚV KSS súhlasilo tiež s názorom, že „Viliam Turčány si vyslanie do Talianska nezaslúži“, namiesto neho pocestovala Zuzka Zguriška a za náhradníka bol určený Rudo Moric. Namiesto Alfonza Bednára a Jána Roznera do Veľkej Británie cestovali Andrej Plávka a Andrej Mráz, literárny historik Viktor Kochol nemohol v druhom polroku 1957 cestovať ani do NDR, podobne ako mladý básnik publikujúci v *Mladej tvorbe* Rudolf Skukálek, ktorému bola zamietnutá aj cesta do ZSSR. Medzi literátov, ktorí „nie sú svojou tvorbou a politickými názormi zárukou úspešného štúdia a prínosu pre našu literatúru a spoločnosť“ a preto sú nehodní cestovania na zahraničné služobné cesty, bol zaradený aj Jozef Bžoch, ktorému bola zrušená plánovaná cesta do Francúzska.¹⁵⁰

Napriek tomu, že oficiálny odchod Ctibora Štítnického z funkcie prvého tajomníka ZSS prebehol až začiatkom júna 1956, jeho nástupca Andrej Plávka sa so svojou faktickou inauguráciou poponáhlal už začiatkom mája 1957 formou zásadného článku v *Kultúrnom živote* pod názvom „Niekoľko myšlienok o literatúre“. Obdobie rokov 1956–1957 charakterizoval ako „zaťažkávanie mostov, ktoré sme predtým postavili... Buržoázna propaganda snažila sa zapustiť korene najmä tam, kde považovala pôdu pre seba za najpripravenejšiu vo vrstvách, kde sa zvyšky buržoázneho myslenia najťažšie prekonávajú. Váhanie niektorých častí inteligencie je toho najlepším príkladom.“ Kritikov dovtedajšej praxe v duchu uznesenia zjazdu KSS z apríla 1957 obvinil, že oproti marxizmu-leninizmu sa u nich „začínali evokovať idealistické myslenia, idealistická filozofia, ktorá sa v oblasti umenia zaostrovala na tzv. absolútnu slobodu umeleckého prejavu, vyhlasujúci posmešne i socialistický realizmus za svetový názor len preto, aby ho mohla dis-

kreditovať“. Avizoval zastavenie akýchkoľvek diskusií podobného charakteru na stránkach *Kultúrneho života* i spisovateľskej organizácie: „... tu musí byť jasné a jednoznačné stanovisko každého spisovateľa dneška, ktoré si nemôže zlahčovať neustálym diskutovaním, uvažovaním a vyčkávaním.“ Z uplynulého obdobia pozitívne vyzdvihol diela ako poéma „Na Stalina“ od Jána Kostru, Mihálikovo „Spievajúce srdce“, Tatarkovu „Farskú republiku“, „Osie hniezdo“ Kataríny Lazarovej a „Drevenú dedinu“ Františka Hečku: „Kto tu chce zrazu nainputovať ukrutánsku hanbu za diela, ktoré naozaj stáli v prvej línii boja za novú, socialistickú spoločnosť?“¹⁵¹

Spisovatelia V. Mináč, L. Mňačko, D. Tatarka a Z. Jesenská sa zasadnutia Výboru ZSS 3. 6. 1957, na ktorom oficiálne odstúpili C. Štítnický z vedenia ZSS a J. Špitzer z vedenia *Kultúrneho života*, nezúčastnili. Podľa názoru BÚV KSS sa tak stalo úmyselne, aby sa „vyhli účasti na plnení uznesenia“ byra. Za uvoľnenie C. Štítnického hlasovalo 11 členov výboru, 2 sa zdržali, pri hlasovaní o J. Špitzerovi sa zdržali až 5. Proti opatreniam vystúpil I. Kupec, zdôvodnenie odvolania žiadal Š. Žáry, pretože podľa neho uvedené dôvody neboli tie podstatné. Aj M. Chorváth sa zasadzoval za umožnenie voľnej diskusie o otázkach kultúry. Vedením redakcie *Kultúrneho života* bol poverený Ján Prohácika spolu s redakčnou radou, ktorý však v skutočnosti *Kultúrny život* riadil už od marca 1956, pretože Juraj Špitzer sa vykonávania tejto funkcie vzdal vzhľadom na svoj odchod na liečenie.¹⁵² Ako sa však už vtedy ukazovalo, ani on, prinajmenšom v uvedenom období nepatril medzi spoľahlivé opory režimu pri realizácii jeho požiadaviek. Svedčí o tom viacero prípadov, keď oficiálne protestoval proti zásahom Správy tlačového dozoru.

Po celoštátnej konferencii KSC v júni 1956 sa novým impulzom pre zostrenie kampane proti tzv. revizionizmu a za nezmieriteľnosť v ideologických otázkach stalo plenárne zasadnutie ÚV KSC v dňoch 13.–14. 6. 1957, na ktorom s hlavným referátom vystúpil Jiří Hendrych. Potvrdil správnosť dovtedajšej politiky KSC a jej postoja v roku 1956, keď skonštatoval, že „naša strana a pod jej vedením najširšie vrstvy pracujúcich Československa dobre obstáli v tejto skúške“. Zdôraznil, že vedenie KSC nepripustí „nepriateľské ťaženie, vedené pod heslom boja proti tzv. stalinizmu, ktoré je pokusom o likvidáciu revolučných základov nášho marxisticko-leninského učenia“. Rozhodne odmietol akékoľvek prejavy revizionizmu, pričom za hlavnú úlohu označil „stále odhaľovať a zneškodňovať“ všetky jeho prejavy. V. Kopecký žiadal, aby sa Zväz československých spisovateľov dištancoval od vystúpení Františka Hrubína, Václava Kaplického a Jaroslava Seiferta. Upozornil, že nie všetci spisovatelia, ktorí sa hlásia k socialistickému realizmu, majú aj „správne“ politické názory. Ako príklad uviedol Vítězslava Nezvala, ktorý síce vystupoval proti zaväzovaniu spisovateľov socialistickým realizmom, ale zároveň pozitívne hodnotil jeho politické postoje,

kým Vladimíra Mináča a Dominika Tatarku zaradil na „jednu liberalistickú líniu“.¹⁵³ Pod vplyvom Hendrychovho referátu sa uskutočnila 26. 6. 1957 plenárna schôdza českých spisovateľov. ÚV Zväzu československých spisovateľov na nej vystúpil so sebakritikou a s rozborom „nesprávnych tendencií“, pričom plenárka odsúdila „všetky tendencie, ktoré narušali základný princíp... budovania socializmu, vedúcu úlohu robotníckej triedy a jej avantgardy, komunistickej strany, teda tie tendencie, ktoré sa objavili aj na II. zjazde spisovateľov a ktoré – keby neboli kriticky odmietnuté – ohrozili by ďalšiu prácu Zväzu aj bohatý a plodný rozvoj našej literatúry“.¹⁵⁴ Ako veľký tromf využívalo vedenie KSC práve opätovnú sebakritiku, ktorú urobil František Hrubín. „Hrubín... sa poctivo dopracováva k tomu presvedčeniu, aby nám pomáhal. Zazlieval som súdruhovi spisovateľom – komunistom, že z toho urobili taký demonštračný prejav. Vy ste Hrubínovi poškodili, miesto aby ste mu pomohli. Vy ste ho zneužili. Nehovorte si, že ste mali nejaké dobré úmysly. Vy ste to použili k demonštrácii, a to k demonštrácii proti strane,“ uviedol na plenárke prezident ČSR Antonín Zápotocký. Vrátil sa aj k svojmu vystúpeniu na II. zjazde československých spisovateľov. Uviedol, že pokladal za svoju povinnosť „od tohto kolísania a nejasností, ktoré tam boli, sa dištancovať. Chápem toto kolísanie. Sám som ho kedysi prežíval. Skôr ako som sa stal komunistom, pracoval som dve desaťročia v sociálnodemokratickej strane. Rozchod s touto stranou nebol pre mňa bezbolestný. Ešte ťažšie bolo zo seba skutočného komunistu vychovať. K tomu som potreboval zase celé desaťročia a nebudem o sebe tvrdiť že som bez chyby.“ Hoci jeho vystúpenie prebiehalo v inej tónine, ako prejavy V. Kopeckého, A. Novotného či J. Hendrycha, neprezentoval odlišné ciele, resp. odlišné chápanie charakteru politického režimu. Svedčia o tom jeho slová: „Mao... hovorí Nech kvitnú všetky kvety umenia a nie Nech kvitne všetko možné. Nech kvitnú kvety umenia, ale nech nekvitne jedovatá burina... Ak túto spojitosť stratíte ... neubránite sa tomu, aby krásne kvety socialistického umenia neboli zamorené a udusené jedovatou burinou.“

Výbor ZSS sa zišiel 2. 7. 1957. Prerokoval závery rokovania ÚV KSC. Na jednej strane jednomyselne súhlasil s referátom J. Hendrycha a vyslovil podporu politike ÚV KSC „v boji proti útoku svetovej reakcie, ktorá by chcela staronovými zbraňami oportunistu a revizionizmu narušiť morálno-politickú jednotu nášho ľudu“. Zároveň však neprijal nijaké vyhlásenie, v ktorom by odsúdil II. zjazd československých spisovateľov a dištancoval sa od iniciatív *Kultúrneho života* v rokoch 1956–1957. Zároveň zvolal nové plenárne zasadnutie ZSS.¹⁵⁵

Platformu na túto plenárku uverejnil koncom augusta 1957 Michal Chorváth v *Kultúrnom živote*.¹⁵⁶ Akceptoval požiadavku socialistického realizmu, tvrdil však, že „široká formula socialistického realizmu, obsahujúca i revolučný romantizmus a zahrnujúca najrôznejšie smery a žánre, hovorí presne len o orientácii a nerieši tvorcove otázky a

praktickú aplikáciu vo vlastnej umeleckej tvorbe“. Odmietol sa tiež dištancovať od „diskusie“ na jar 1956: „... neblaho (do literatúry – pozn. aut.) zasiahol jav, stručne označovaný ako kult osobnosti a zdržal prirodzený vývin. Preto je prirodzené, že až po XX. zjazde prevalili sa tieto problémy v množstve diskusií, ktoré vrcholili pred a na II. zjazde československých spisovateľov.“ Zároveň však tvrdil, že obdobie tzv. kultu osobnosti bolo nevyhnutným pre uskutočnenie hlavných cieľov socializmu. Pozitívne však hodnotil postoj slovenských spisovateľov i samotný spisovateľský zjazd: „Mnoho správneho, čo tu bolo povedané, neraz s vášnivým preháňaním, utápalo sa v ideovom zmätku a stalo sa prameňom nedorozumenia, ale nik nemôže odškriepiť, že veci čakajú ustavične na vybudovanie...“ Nebol ochotný pristúpiť ani na podobné hodnotenie literárnej minulosti, aké uskutočnil Andrej Plávka. Podľa jeho slov bol veľký rozvoj socialistickej literatúry „... ešte pred nami“. Zároveň však obhajoval potrebu naďalej pokračovať v diskusii a slobody slova: „... diskutujme, hádajme sa, rozdelujme sa, aby sme sa mohli lepšie spojiť. Čím väčšiu dôveru máme v pevnosť nášho svetonázoru, v trvalosť a rozvoj socializmu, s tým väčšou samozrejmosťou hľadáme a tým väčšími sa zaslúžime ako umelci a kritici o socialistickú literatúru.“ Po zásahu STD však už vo svojom článku Michal Chorváth nemohol uverejniť, že celú pravdu neprináša nielen slovenská literatúra, ale ani denníky a časopisy, ani to, že jeho konštatovanie strachu z nových koncepcií sa netýka iba literatúry a kritiky, ale platí „pre celý náš život“. A takisto sa na verejnosť nedostalo ani jeho varovanie, že „spravodajské okypťovanie socialistickej spoločnosti má oveľa horšie následky ako hociktoré iné“.¹⁵⁷

Rozšírená schôdza straníckej skupiny, na ktorej sa mal dosiahnuť manifestačný súhlas spisovateľov s opatrením Byra ÚV KSS, sa konala 18. – 19. 9. 1957. Vedenie KSS ju pripravovalo s mimoriadnou starostlivosťou s takmer dvojtýždňovým predstihom. Jeho program bol predmetom rokovania Byra ÚV KSS dňa 30. 8. 1957.¹⁵⁸ Ako hlavný bod programu rozšírenej straníckej skupiny bol schválený Referát o niektorých ideologických otázkach, ktorého vypracovaním bol poverený tajomník ÚV KSS A. Michalička. Súčasťou programu mali byť aj výsledky previerky Povereníctva štátnej kontroly v júni 1957 o hospodárení ZSS a SLF pod príznačným názvom „Nesprávne názory na otázky socialistickeho hospodárenia“. Naplánovaná bola prítomnosť členov a kandidátov Byra ÚV KSS a členov ÚV KSS pôsobiacich v oblasti kultúry, spisovateľov a kandidátov ZSS, ktorí boli zároveň členmi KSS, tajomníci a vedúci straníckej skupiny pri Zväze československých spisovateľov ako aj vedúci straníckych skupín a predstavitelia ostatných umeleckých zväzov, vedúci IV. oddelenia ÚV KSC a inštruktor pre literatúru, tajomníci príslušného krajského, mestského a obvodného výboru KSS v Bratislave pre kultúru, vedúci I., III. oddelenia ÚV KSS, ich zástupca, riaditeľ Ústrednej straníckej školy, Ústavu dejín

KSS, šéfredaktori denníkov a časopisov *Pravda, Predvoj, Práca, Smena*, riaditeľ rozhlasu, vedúci Správy tlačového dozoru na Slovensku, celkovo sa počítalo s účasťou 120 ľudí.

Ako základný princíp Michaličkovho referátu bol akcentovaný princíp straníckosti: „... akékoľvek oslabovanie socialistickej ideológie, akékoľvek odstrkovanie tejto ideológie znamená zároveň posilňovanie ideológie buržoáznej... Keď si položíme otázku, prečo nenávidia nepriatelia socialistickej realizmus, vyjde nám, že spravidla vždy preto, lebo je socialistickej.“ Referát mal zároveň urobiť bodku za všetkými diskusiami, ktoré medzi spisovateľmi prebiehali po roku 1955: „Súdruhovia, ktorí bojovali proti tzv. mechanickej jednote, obchádzali smernice celoštátnej konferencie a plenárnych zasadnutí ÚV KSC, uznesenia orgánov strany.“ Ďalšou príčinou kritiky *Kultúrneho života* sa stala skutočnosť, že nevenoval pozornosť takým dôležitým otázkam socialistickej výstavby, ako napríklad združstevňovaniu dediny. Vedenie KSS jednoznačne sformulovalo požiadavku aktívnej a bezpodmienečnej podpory zo strany spisovateľov: „Aby mohli spisovatelia a umelci slúžiť svojím dielom socializmu, musia pevne stáť na pozíciách marxisticko-leninského učenia... byť v hlavnom prúde bojovníkov za socializmus v našej vlasti... nie stáť bokom od hlavného prúdu a vytvárať si nejaký svoj bočný prúd.“

Referát zamietol správu straníckej skupiny pri ZSS z apríla 1957 o situácii v súčasnej slovenskej literatúre ako „nesprávnu, na druhej strane sa v nej pozitívne hodnotilo, že akceptuje stranícke vedenie a tú skutočnosť, že „literatúra pred II. zjazdom spisovateľov aj so svojimi chybami a prehrami je pre nás jediným možným odrazovým mostíkom“. Na druhej strane vedenie KSS zopakovalo svoju požiadavku, aby ZSS uskutočnil sebakritiku a priznal, že si dostatočne neuvedomil, že „hlavnou chybou II. zjazdu československých spisovateľov bolo nepochopenie obsahu demokracie a slobody, úlohy robotníckej triedy a komunistickej strany pri výstavbe socializmu“, a svoje chyby ospravedlňuje „uvoľnením, ktoré prišlo po dlhom období administratívneho nátlaku na literatúru“. Zároveň zopakoval požiadavku jednoznačne odsúdiť heslá, ktoré „chtiac-nechtiac popierajú vedúcu úlohu strany“, ako napríklad „Spisovatelia sú svedomím národa“, „Zjazd spisovateľov je novým parlamentom“, „Úplná sloboda tvorby a kritiky“, „Vedúca úloha myslenia“. V súvislosti s pripravovaným Michaličkovým referátom členovia Byra ÚV KSS diskutovali aj o knihe poviedok Vladimíra Mináča „Z nedávnych čias“. V Byre ÚV KSS sa ako sporná otázka ukázal problém údajných neoprávnene vyplatených štipendií. Paradoxne práve tajomník ÚV KSS Pavol David sa vyslovil proti zaradeniu tejto otázky na predmet rokovania porady: „V týchto hospodárskych machináciách my nejdeme dobre. My dokonca aj takého Kostru, ktorý proti nám nikdy nevystupoval, bilagujeme. Je otázka, či ho získame na našu stranu, či ho naopak nehodíme na druhú stranu.“ Upozornil, že je

potrebné získať na svoju stranu aj tzv. kolísavých spisovateľov, pričom ako problematické sa mu javilo otvárať finančnú otázku práve v čase, keď sa pripravoval návrat Mila Urbana do literatúry. Tvrdil, že je potrebné aktivizovať aj iných spisovateľov ako Františka Hečku a Miloša Krnu, vyťahovanie hospodárskych otázok by podľa neho znamenalo „prehĺbenie rozkolu spisovateľov a ÚV a preto treba, myslím, vypustiť túto časť“. S jeho názorom sa stotožnili aj prvý tajomník ÚV KSS Karol Bacílek a predseda Zboru povereníkov Rudolf Strechaj.

„Rozšírená stranícka skupina“ ZSS sa zišla v dňoch 18. – 19. 9. 1957. D. Tatarka sa jej odmietol zúčastniť, usiloval sa jej vyhnúť aj P. Horov a vybral si dovolenku. Obaja spisovatelia boli v tom čase v Domove slovenských spisovateľov v Budmericiach, donútili ich však prísť na aktív tak, že po nich poslali automobil. Atmosféru panujúcu na rokovaní aktívu lapidárne zhrnul Michal Chorváth: „Ludia idú na ten aktív ako ovce na porážku. Myslím, že pôjde o vela... Prišli sme na ten aktív s pošmúrnou náladou. Poznáš to... ľudia si len polospiklenecky a ukradomky podávali ruky, ako keby si povedali: drž sa.“ A. Michalička v referáte ostro vystúpil proti Vladimírovi Mináčovi, Dominikovi Tatarkovi a Ivanovi Kupcovi. Žiadal uskutočniť personálne opatrenia vo zväzovom vydavateľstve Slovenský spisovateľ a v Slovenskom literárnom fonde. Vo svojom referáte sa nakoniec dotkol aj finančných otázok, spomínal tam však iba príjmy „nelojálnych“ spisovateľov. Po jeho prejave zavládlo v sále hlboké mlčanie. V podobnom duchu vystupoval aj Oskár Jeleň. Väčšina prítomných spisovateľov na rokovaní nevystúpila, vrátane „niektorých súdruhov zodpovedných za terajší stav v literatúre, ako napr. Ctibor Štítnický, I. Kupec, J. Špitzer, V. Mihálik, J. Kostra, I. Kusý a Z. Jesenská“. Celkovo v diskusii vystúpilo iba 11 spisovateľov. Zotrvali na stanovisku, že na II. zjazde spisovateľov i po ňom „išlo iba o prestrelky, bočné prúdy, ktoré zanikli so zakľúčením zjazdu“ a nedištancovali sa od neho. Michal Chorváth vraj v súkromí citoval slová básne rímskeho básnika Horatia: „ani jednému tyranovi sa nepodarilo doteraz umlčať ducha.“ Na ďalší deň vystúpili V. Mináč a Branislav Choma. Vystúpenia O. Jeleňa a A. Michaličku odmietli aj Peter Karvaš a Ladislav Mňačko, ktorý údajne vyhlásil: „Mne sa napríklad súdruh Jeleň na svojom poste nepáči.“ Na podporu V. Mináča, ktorý odmietol Michaličkov referát, vystúpila aj Hela Volanská, Samuel Faltan sa zastal Alfonza Bednára. Vystúpenia oficiálnych rečníkov podporili iba Miloš Krno a František Hečko a bližšie nespomínaný zástupca ukrajinských spisovateľov žijúcich na Slovensku. Túto situáciu nezvládol ani Karol Bacílek, vo svojom vystúpení sa už o požiadavkách uvedených v Michaličkovom referáte nezmienil, ani o kádrových opatreniach a finančných záležitostiach. O. Jeleň označil vystúpenie V. Mináča za „strašné“. Viacerí členovia byra (P. David, Vojtech Daubner) konštatovali, že komunistická strana nemá v spisovateľskej organizácii svoje „jadro“. BÚV KSS dodatočne

21. októbra 1957 schválilo nový postup voči spisovateľom, ktorých rozdelilo do troch kategórií (tieto kategórie sa však na popud P. Davida oficiálne nikde neuvádzali – pozn. aut.). Pozitívne hodnotilo skupinu komunistov, ktorým však chýbala bojovnosť a pozície, z ktorých „by mohli účinnejšie presadzovať líniu strany“. Ďalšie dve skupiny tvorili „radikálni individualisti“, t. j. členovia „frakčnej skupiny na pozíciách buržoázneho nacionalizmu“, ktorá však mala vplyv na mládež, vo vedení ZSS a Vydavateľstva Slovenský spisovateľ a „malomeštiaci“, t. j. „najkolísavejší...“, esteticky vzdelaní, čestní, ale s komunistickou stranou nezrastení“. Vedenie KSS sa rozhodlo „izolovať úzku skupinu frakcionárov stojacich na platforme protistraníckej, verejne odhaľovať a rozbiť ich protistranícke názory a napokon vylúčiť zo strany“. Pre ostatných sa mali podnikat dlhodobé zájazdy na vidiek a do závodov, „pochybné diela“ mali byť za prítomnosti autorov prediskutované na JRD alebo v továrňach. So spisovateľmi a literárnymi kritikmi mali byť zároveň vedené individuálne pohovory u príslušného tajomníka ÚV KSS a na IV. oddelení ÚV KSS. Vojtech Daubner skonštatoval, že vedenie KSS nemá „jadro“ v ZSS, Strechaj s ním nesúhlasil a skonštatoval, že síce „nevytvorili sme jadro, ale máme i tam dobrých ľudí“. David nakoniec zhodnotil prípravu zasadnutia rozšírenej straníckej skupiny ako zlé.¹⁵⁹ Spisovatelia sa usilovali na tlak zo strany vedenia KSS reagovať prostredníctvom *Kultúrneho života* (a možno, že aj podporiť svojich českých kolegov, ktorí boli vystavení podobným tlakom). V čísle 47/1957 zo 16. 11. 1957 sa *Kultúrny život* pokúšal uverejniť vystúpenie Jiřího Hájka na zasadnutí ÚV ZČSS dňa 6. 11. 1957, v ktorom konštatoval, že medzi spisovateľmi panuje pocit zatrpknutosti, nepochopenia, politická a občianska pasivita. J. Hájek odsudzoval vyvolávanie nálad proti spisovateľom a vôbec proti inteligencii, polemizoval so stanoviskom ÚV KSČ k II. zjazdu československých spisovateľov a s referátom Jiřího Hendrycha z júla 1957.¹⁶⁰

V ovzduší takto vyvíjaného nátlaku na spisovateľov sa opäť pripomenul vedeniu KSS aj František Hečko.¹⁶¹ Ako oznámil v liste Byru ÚV KSS zo dňa 17. 10. 1957, rozhodol sa počnúc 1. 1. 1958 znova vstúpiť do ZSS, pretože „príčiny, pre ktoré... sa svojho času vzdal členstva v ZSS už čiastočne pominuli, a okrem toho je nádej, že v dohľadnom čase celkom pominú...“ „Spravím to aj preto, aby tento ‚môj prípad‘, ktorý nemožno zatiaľ verejne vysvetliť, nemýlil dobrých ľudí,“ dodal F. Hečko. Odmietol však prijať nejaké funkcie v organizácii, hoci v skutočnosti z autorom preštudovaných dokumentov ani nevyplýva, že by s ním vedúci predstavitelia KSS v tejto súvislosti opäť počítali. Toto odmietnutie však nebolo bezpodmienečné, vzápätí totiž označil mená konkrétnych ľudí, ktorí boli preňho neprijateľní. Patrili medzi nich Ivan Kupec, Ctibor Štítnický, Dominik Tatarka a Zora Jesenská, s ktorými by „večne musel zápasiť a s ktorými by... sa nikdy nemohol dohodnúť... Ich... presvedčenie im nemožno uznať, nemožno s nimi

súhlasit a najmä sa im nemožno podriaďovať“. Navyše svoj list otvára osobným poďakovaním Byru ÚV KSS za údajnú podporu v rokoch 1955–1956, hoci sa na Politickom byre ÚV KSC sťažoval, že naopak, nebol dostatočne podporený zo strany vedenia KSS. Jeho list teda skôr možno interpretovať ako prejavenie záujmu o opätovné získanie vedúceho postu i ako nenápadný tlak na pokračovanie čístiiek v ZSS. Azda aj priebeh spomínaného aktívu spôsobil, že naplánovaná plenárka slovenských spisovateľov sa uskutočnila až v dňoch 19. – 20. 12. 1957.

Hoci prijatá rezolúcia neobsahovala otvorené dištancovanie sa od II. zjazdu československých spisovateľov, vyzvala „všetkými prostriedkami napomáhať literatúru obrátenú tvárou k skutočnosti, súčasnosti, vystupňovať boj proti apolitickosti v umení v zmysle socialisticko-realistickej tvorby...“ a „bojovať proti prežitkom maloburžoáznej morálky, ktoré vedú k odtrhnutosti od strany a ľudu“. Zároveň vyzvala „dôslednejšie sa starať o rast mladej literatúry a najmä jej silami vplynúť na správnu výchovu celej mládeže. V duchu socializmu upevňovať styky medzi českou a slovenskou literatúrou, zabrániť izolácii našej maďarskej a ukrajinskej literatúry najmä prostredníctvom časopisov“. Pomôcť tomu mala maďarská literárna revue, o založení ktorej rozhodla plenárka. Ako sa ukázalo, plenárka neznamenalala dosiahnutie názorovej jednomyselnosti spisovateľov. Hoci tajomník ZSS Andrej Plávka odsudzoval proces „zvnútorňovania“ slovenskej literatúry a jej narastajúcu apolitickosť, t. j. postupný únik od celospoločenských tém k individuálnej reflexii, Alexander Matuška aj napriek tomu, že v úvode svojho vystúpenia vyzdvihol Hečkovu „Drevenú dedinu“ ako najvýznamnejšiu prózu posledných desiatich rokov, skonštatoval, že táto literatúra dovtedy „bola často vonkajšková... si vymýšľala abstraktného človeka a abstraktného čitateľa“. „Aby literatúra mohla byť účinná, aby mohla zasahovať vedomie, musí toto vedomie dnešného konkrétneho človeka skutočne poznať a vychodiť z neho,“ dodal A. Matuška. Zdôraznil, že klady „zvnútorňovania“ literatúry prevyšujú jeho zápory. Uviedol, že nie je potrebné v tejto súvislosti neustále opakovať pojem socialistický realizmus: „Neviem si predstaviť socialistickú literatúru, v ktorej by okrem činu nebola aj duša, vedľa vyjadrenia sveta aj sebvýjadrenie...“ Alfonz Bednár zas odmietol obviňovania zo znevažovania SNP, ktoré sa naň sústreďovali kvôli jeho knihe „Hodiny a minúty“. Kým Rudolf Jašík sa deklaroval ako tradicionalistický spisovateľ, mladý básnik Rudolf Skukálek mu oponoval, tvrdiac, že nie je možné vtesnať do starých foriem problematiku súčasného života. „Nijako netreba volať po tradicionalizácii našej literatúry, najmä poézie, lebo jej máme neúrekom dost,“ uviedol R. Skukálek. Naopak Karol Rosenbaum, Miloš Krno a Ctibor Štítnický vystupovali mimoriadne lojálne. K. Rosenbaum vyzdvihol Mináčove poviedky „Na rozhraní“ a odmietol „Hodiny a minúty“ od A. Bednára, Miloš Krno zas, čo sa týka „nesprávnych názorov“ v uplynulom období, uviedol: „Môžeme s potešením konštatovať,

že sú tieto plané názory na ústupe a môžeme si z toho všetkého vziať pre budúcnosť poučenie.“ Libuša Mináčová zas varovala pred „zneužívaním modernosti“. Na druhej strane C. Štítnický sa vyjadroval o období rokov 1956–1957, ako keby v tom čase nebol prvým tajomníkom ZSS a nepredniesol ani svoj prejav na plenárke ZSS v júni 1956.¹⁶²

VZŤAH LITERATÚRY A MOCI V ROKOCH 1957–1959

Začiatkom januára 1958 (7. – 8. 1. 1958) prijal ÚV ZČSS stanovisko k listu ÚV KSČ, ktorý schválilo plénum ÚV KSČ v dňoch 30. 9. – 2. 10. 1957 pod názvom *Dovršiť výstavbu socializmu v našej vlasti*, v ktorom deklaroval, že „jednou z hlavných úloh českých a slovenských spisovateľov a ich Zväzu je napomáhať upevňovanie morálno-politickej jednoty nášho ľudu, rozvíjať v ňom dobré vlastnosti socialistického človeka, obohacovať jeho myšlienkový a citový svet“. Zároveň zdôraznil potrebu produkovať nové literárne diela zo súčasnosti, prvoradá pozornosť spisovateľov sa však mala sústrediť na „problémy ideologického zmyslu umenia, zomknutie spisovateľskej činnosti s úsilím pracujúceho ľudu o dovršenie výstavby socializmu“.¹⁶³ Okruh aktívnych podporovateľov oficiálnej línie sa podstatnejšie nerozšíril ani v roku 1958, naďalej na verejnosti obhajovali oficiálnu politiku voči kultúre predovšetkým Miloš Krno (kandidát ÚV KSS), František Hečko, Milan Lajčiak, Krista Bendová a tajomník ZSS Andrej Plávka, ktorý bol zároveň aj členom ÚV KSS. Ten na zjazde KSS, ktorý sa konal v dňoch 16. – 18. 5. 1958 zopakoval výpady proti II. zjazdu československých spisovateľov a aktivitách niektorých spisovateľov v nasledujúcom období. Poukázal na skutočnosť, že mnohí z nich „pochopili svoj omyl a čestne sa vrátili na pozície strany, ktoré dnes obhajujú a presadzujú...“ Musel však opäť poukázať na nedostatky v „umeleckom stvárnení súčasného života“, vzhľadom na skutočnosť, že v literatúre pokračoval únik od aktuálnych tém.¹⁶⁴

Ďalším dôležitým aspektom oficiálnej „kultúrnej politiky“ bolo deklarované prehlbovanie česko-slovenskej vzájomnosti, čo sa chápalo ako jeden z prejavov „urýchľovania kultúrnej revolúcie“ a „odstraňovania zbytkov neblahého dedičstva minulosti, predovšetkým buržoázno-nacionalistickej obmedzenosti a reakčných ideológií“. Osobitne sa táto požiadavka začala akcentovať po zasadnutí ÚV KSS 9. – 10. 1. 1958, na ktorom bol tzv. buržoázny nacionalizmus vyhlásený za „najnebezpečnejšiu odrodu revizionizmu“, pričom Karol Bacílek vyhlasoval, že bývalí ľudáci prenikajú do najrozličnejších sfér života spoločnosti, aby vyvíjali ilegálnu činnosť proti Československej republike. Za prejav buržoáznonacionalistickej literárnej koncepcie označil „nekritický pomer k nášmu národnému literárnemu dedičstvu“, ktorý spočíval v tendencii vydávať všetko „bez ohľadu na ideový obsah a politický dosah“ a nedostatočné sprístupňovanie českého klasického dedičstva a súčasnej českej literatúry.¹⁶⁵

Preto sa ÚV ZČSS na svojom zasadnutí v dňoch 29. – 30. 5. 1958 v

Bratislave zaviazal, že „urobí všetko, aby sa v každom spisovateľovi upevnilo vedomie, že nie je len český alebo slovenský spisovateľ, ale tiež spisovateľ československý...“ Na stránkach literárnych časopisov sa mala zintenzívniť výmena príspevkov z druhej časti spoločného štátu, mal sa tiež zvýšiť počet diel prekladaných z češtiny do slovenčiny a naopak a vedenie celoštátnej spisovateľskej organizácie rozhodlo aj o vydávaní spoločných antológií poézie. Vyslovilo nespokojnosť s rozhodnutím vydavateľstva Naše vojsko zastaviť vydávanie slovenských titulov, resp. znížiť ich počet a náklad. ÚV ZČSS žiadal aj zmeniť dovtedajšiu prax v distribúcii slovenskej literatúry v Česku a zriadiť slovenské kníhkupectvá v českom pohraničí, kde žije veľký počet občanov slovenskej národnosti.¹⁶⁶ Je paradoxné, že tieto a podobné opatrenia, ktoré v niektorých otázkach pri presadzovaní „zblížovania národov“ siahali až do absurdností, neskôr začiatkom 60. rokov umožnili reformne a demokraticky orientovaným intelektuálom v oboch častiach Československa lepšiu vzájomnú súčinnosť ako to bolo napríklad v rokoch 1956–1957. Aj vďaka zintenzívneniu česko-slovenskej kultúrnej výmeny mohli v prvej polovici 60. rokov publikovať na stránkach *Kultúrneho života* českí autori, ktorí mali problémy s publikovaním v českých časopisoch.

V duchu vyhlásenia plenárky a zasadnutia ÚV ZČSS, ktoré sledovali oficiálnu líniu v otázkach obnovenej kampane proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu, pričom v oficiálnom slovníku sa kládol čoraz väčší dôraz na formovanie „československého socialistického vlastenectva“, bol v *Kultúrnom živote* publikovaný článok literárneho kritika a historika Milana Pišúta „Slovo o bratstve“: „V snahe vyrovnat sa v každom ohľade českému národu zabúdame myslieť v kategóriách štátnosti, československého vlastenectva. Naša poézia po roku 1945 oplýva vyznaniami lásky k rodnému kraju, k Slovensku. To je prirodzené. Túto poéziu máme radi. Ale poézie, v ktorej by sa odrážal i náš citový vzťah k českým krajinám, k českej životnej realite, je nepomerne málo...“ Tie isté požiadavky M. Pišút adresoval aj iným druhom literatúry: „Žiaduce by bolo, aby sa v našej slovenskej beletrii odrážal i život českého človeka.“ Slovenským umelcom adresoval aj konkrétne požiadavky, napríklad na napísanie životopisného románu o Petrovi Jilemnickom či o osudoch Slovákov v pohraničí. Na druhej strane kritizoval nedostatočný záujem literárnych časopisov o kultúrne dianie v druhej časti spoločného štátu. Podobne konštatoval nízku úroveň znalostí z českých dejín a českej literatúry u mládeže.¹⁶⁷ Hoci možno hodnotiť pozitívne deklarované úsilie o prekonanie uzavretosti slovenskej kultúry, tón jeho článku ako aj oficiálne vznášané požiadavky na zintenzívnenie česko-slovenskej spolupráce v oblasti kultúry nadobúdali charakter reglamentácie kultúry a snáh o jej direktívne ovládanie. Vo vydavateľskej oblasti toto úsilie nadobúdalo neraz až absurdnú podobu.

Kultúrny život sa aj v podmienkach zostrenej cenzúry a mocen-

ského nátlaku na kultúrnu obec od roku 1957 prakticky až do začiatku 60. rokov usiloval aspoň v minimálnej miere o zachovanie vlastnej identity a nezávislosti. Aj napriek častým zásahom cenzúry sa v ňom objavovali aj v tomto období články, ktoré nekorešpondovali s oficiálnou líniou a s oficiálne postulovanými estetickými kritériami. Tak napríklad na jar 1957 anonymný autor (r. ý) v článku „Poľsko a my“ sa snažil ponúknuť odlišný pohľad na dianie v Poľsku: „Každá prípadná unáhlenosť z našej strany pri posudzovaní pomerov v Poľsku by mohla len uškodiť záujmom ďalšieho vzájomného zblížovania.“¹⁶⁸ V júni 1957 sa zas na jeho stránkach objavila nielen informácia o pozitívnom prijatí básnickej prvotiny Milana Rúfusa „Až dozrieme“ počas literárnej diskusie v Klube slovenských spisovateľov, ale aj článok na obranu románu sovietskeho spisovateľa Vladimira Dudinceva „Nielen chlebom je človek živý“, obviňovaného z „očierňovania sovietskej skutočnosti“.¹⁶⁹ Časopis pozitívne informoval napríklad o výstave mladých výtvarníkov zo skupiny tzv. galandovcov.¹⁷⁰ Vo februári 1958 zas priniesol články dvoch významných protagonistov tohto prúdu vo výtvarnom umení, výtvarných kritikov Radislava Matuščíka a Tomáša Štraussa.¹⁷¹ A tak hoci *Kultúrny život* uverejnil v uvedenom období viacero článkov, v ktorých varoval pred revizionizmom (napríklad v marci 1957 článok poľského spisovateľa Jerzyho Putramenta prevzatý z časopisu *Przeгляд Kulturalny*, v ktorom autor prejavuje znepokojenie z tých, čo „chcú boriť základy marxizmu-leninimu“ a varuje pred tým, že „sa živelné a nekriticky zrušuje model štátu, ktorý bol v Poľsku tvorený po desať rokov“¹⁷² podobne v júli 1958 po zasadaní ÚV KSS venovanom ideologickým otázkam (4. – 5. 7. 1958) priniesol redakčný článok „Úlohy kultúrnej revolúcie“, v ktorom na základe tézy Vladimira Iljiča Lenina o dvoch kultúrach za kapitalizmu vyzdvihol ako základ socialistickej literatúry diela Stanislava Kostku Neumana, Jiřího Wolkra, Ivana Olbrachta, Petra Jilemnického, Fraňa Kráľa, Júliusa Fučíka, Zdeňka Nejedlého a Eduarda Urxa;¹⁷³ v tom istom čase prevzal z časopisu *Sovetskaja kultura* článok M. Baskina „Revizionizmus – nepriateľ pokrokového umenia“, v ktorých tento sovietsky teoretik označil „nepriateľov socialistickeho realizmu“ za „nepriateľov všetkých foriem realistického umenia“: „... Lebo ten, čo nesúhlasí s Leninovou tézou, že naše vedomie je len obrazom vonkajšieho sveta, dáva sa na cestu dnešnej reakčnej buržoáznej estetiky“¹⁷⁴ rovnako ako v auguste 1958 ďalší článok sovietskeho teoretika umenia A. Parsadanova prevzatý opäť zo *Sovetskej kultury* pod názvom „O revizionizme v umení“, namierený proti názorom juhoslovanských odborníkov, ale aj proti poľskému časopisu *Twórczość*, ktorý bol obvinený z odmietania marxisticko-leninskej estetiky ako vedy,¹⁷⁵ aj naďalej sa usiloval o rozširovanie existujúcich možností a priestoru slobodného vyjadrovania. Jedným z prejavov tejto tendencie časopisu bol aj seriál literárneho historika Štefana Druga o slovenskej socialistickej literatúre spred druhej sve-

tovej vojny „Literatúra v Pravde chudoby“, publikovaný na stránkach *Kultúrneho života* v októbri–novembri 1957, v ktorom pripomínal ako významných literátov aj umelcov z okruhu časopisu *DAV*, vrátane v tom čase ešte stále väzneného Daniela Okáliho. Ladislava Novomeského zas vyzdvihoval nielen ako revolučného básnika, ale zdôraznil tiež kvalitu jeho umeleckej tvorby.¹⁷⁶ V Drugovom seriáli síce cenzúra nezasiahla proti týmto časťam, ale autor musel vypustiť vetu, v ktorej konštatoval, že Klement Gottwald a redaktori *Pravdy chudoby* mali porozumenie voči ambíciám mladých autorov, „stačilo im, aby autor osobne bol prívržencom robotníckeho hnutia“.¹⁷⁷ *Kultúrny život* priniesol aj článok venovaný Gejzovi Vámošovi.¹⁷⁸

Roky 1957–1958 sa však z hľadiska slovenskej kultúry, predovšetkým však literatúry, zároveň niesli aj v znamení intenzívnych cenzúrnych zásahov STD. Jej zásah postihol napríklad knihu „State o svetovej literatúre“ od Svetozára Hurbana Vajanského, ktorý bol pred rokom 1956 zakazovaným autorom. Jeho návrat do oficiálnej literárnej histórie však nebol v druhej polovici 50. rokov absolútny a bezkonfliktný. Z knihy pripravovanej v Slovenskom vydavateľstve krásnej literatúry boli po zásahu STD vyradené štyri state – „Tri básnické zbierky Jaroslava Vrchlického“, „Jaroslav Vrchlický: Sfinx“, „Otcovia a deti a beletria“ a „O Shakespearovi a jeho dráme“, v ktorých sa podľa názoru STD „najmarkantnejšie odzrkadľujú niektoré reakčné názory autora“. Dôvodom zásahu cenzúry bolo to, že Vajanského literárne súdy údajne pramenili z „jeho buržoázno-statkárskej platformy“. Skonfiškovaná bola aj kniha humoristických prác Ladislava Kalinu „Od Bratislavy po San Safalado“, hoci všetky príspevky v nej boli už v rokoch 1945–1956 publikované. Okrem Mináčovej knihy poviedok „Z nedávnych čias“ nevyšla ani pripravovaná zbierka poézie Emila Bole-slava Lukáča „Atlantis“. Kým posledne menovaný autor bol závadný už len kvôli svojmu menu, ktoré sa nesmeli objavovať ani pod prekladmi, v prípade V. Mináča išlo o súbor jeho šiestich poviedok z rokov 1944–1957. Okrem už raz zabavenej poviedky „Ako ma na recepcii pokúšal diabol“ zbierka obsahovala texty „Svedomie“, „Strach“, „Papuľa“, „Nedorozumenie“ a „Zápisky cynika“. Príčinou zákroku bolo, že autor opisoval minulosť ako obdobie teroru: „Funkcionárov opisuje ako bezcharakterných a bezzásadových ľudí.“ Ako vyplýva z hlásenia STD, tento zásah bol konzultovaný aj s členmi Byra ÚV KSS, ktorí dostali aj text pripravovanej knihy a so zásahom súhlasili. Rovnaký dôvod mala STD na zákaz knihy Jozefa Tallu „Tri staré topole“, ktorá mala vyjsť vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ. Príčinou bolo, že obsahovala časti zachytávajúce represie, perzekúcie, pracovné tábory a metódy používané pri kolektivizácii poľnohospodárstva.¹⁷⁹ Zo zborníka prác mladých autorov žijúcich v Prešovskom kraji zas vypadli štyri satirické poviedky autora Karola Džupu, ktoré STD charakterizovala ako „ideologicky priamo škodlivé“, pretože zosmiešňovali systém výkupu a

byrokratické maniere. Zmienky o úradných výkupoch STD škrtala aj v iných periodikách, napríklad v *Kultúrnom živote* č. 33/1957 v článku „Leto pod Červeným Kameňom“. Zo zabavenej časti totiž podľa STD vyplývalo, že „vstup do JRD nie je dobrovoľný“. *Kultúrny život* nesmel uverejniť v čísle 31/1957 ani článok Štefana Žiaryho „Pokrokový Európan a človek Curzio Malaparte“, bez ohľadu na protest Jána Prohácku rovnaký osud postihol aj článok poľského divadelného teoretika Bogdana Korzeniowského „Posmrtná maska K. S. Stanislavského“ a satirickú poviedku Ladislava Szalaya „Tragédia Prometea“. V jej prípade Ján Prohácka „po vysvetlení“ so zásahom súhlasil. Pracovníci STD mu totiž vysvetlili, že hoci autor používal symboliku prevzatú z gréckej mytológie, jeho dielo „obsahuje podobné myšlienky ako Djilasova „Nová trieda““ (hoci je málo pravdepodobné, že by sa autor mohol k uvedenému dielu v tom čase dostať). Prométeus mal v jej očiach symbolizovať stranu, ktorá od Boha (t. j. Zeusa) prevzala moc (t. j. oheň). Tej sa okamžite zmocnil vysoký orgán (dekandrea, Rada desiatich), rozdelila si ju medzi seba, svojich príbuzných a známych. Prístup k ohňu mali odvtedy iba oni.

Cenzúrne zásahy teda pokračovali aj v roku 1958. Satirickú poviedku Romana Kaliského „Decentralizácia a teória vody“¹⁸⁰ mohol zas *Kultúrny život* vydať len po prepracovaní. V tom istom periodiku v čísle 13/1958 nemohol vyjsť jeho satirický úvodník „Namiesto jarnej kurzívy“ o srcovi Borkovi, ktorý sa nechal skorumpovať maškrtami od okoloidúcich za tú cenu, že stratil schopnosť samostatne žiť v prírode. STD v texte okamžite vytušila narážky na postavenie spisovateľov v spoločnosti. Podobných zásahov, ktoré smerovali proti satirickým prozaickým útvarom, bolo v *Kultúrneho života* viac.¹⁸¹ Podobne ako po druhej svetovej vojne sa predmetom pozornosti cenzorov stala aj tvorba ruského satirika Michaila Zoščenka, preto v *Roháči* (číslo 32/1958) nemohla vyjsť jeho krátka próza „Vypožičaný manžel“. Jej uverejnenie považovala STD za nevhodné, podávala totiž údajne „skreslený obraz o morálnom profile sovietskych ľudí a celej sovietskej spoločnosti“. Redakcia *Roháča* sa zákazu spočiatku bránila, aby zásah akceptovala, musel ju o jeho správnosti „presvedčať“ vedúci tlačového odboru ÚV KSS Riečan.¹⁸²

Slovenské pohľady nemohli zas zverejniť stať poľského autora Jana Pawła Gawlika, v ktorom obhajoval satirickú tvorbu vo svojej krajine v rokoch 1956–1957 napriek tomu, že za zverejnenie článku sa neprihováral iba šéfredaktor časopisu, ale aj Andrej Plávka. Takisto z recenzie knihy Petra Karvaša „Čertovo kopýtko“ museli *Slovenské pohľady* vypustiť hodnotenie jej časti, ktorú tvoril cyklus „Malých tragédií“ a konštatovanie recenzenta, že kniha obsahuje aj protesty proti prípadom, v ktorých boli odsúdení nevinní ľudia. Súbor literárnokritických statí Dobroslava Chrobáka „Cesta za umením“, ktorú vydalo vydavateľstvo Slovenský spisovateľ v roku 1957, síce mohla vyjsť, ale ani jej

vydanie sa neobišlo bez konfliktu s cenzúrou, pričom táto nezhoda bola aj oficiálne zaznamenaná. Zástupcovia STD Štefan Knut a Ján Slovianec trvali na tom, aby v knihe nebola uvedená Chrobáková recenzia knihy Fraňa Kráľa „Cesta zarúbaná“, proti čomu Branislav Choma argumentoval, že podobný text sa nachádza aj v knihe Alexandra Matušku „Pre a proti“. Spor sa týkal aj uverejnenia statí o osobách „politicky kompromitovaných“, za akých pracovníci STD považovali Jozefa Cígera Hronského, Milana Rastislava Štefánika, Tida Jozefa Gašpara, Rudolfa Dilonga a Andreja Žarnova. Ich mená sa mohli objaviť jedine v poznámkovom aparáte. Nič nepomohli ani argumenty redaktora Branislava Chomu, že zásah je nesprávny, lebo „uvedení ľudia existovali a... nebolo by správne vytriet ich z našej literárnej histórie“.¹⁸³

V marci 1958 zas zásahy STD postihli knihu nemeckého spisovateľa Thomasa Manna „Spisovateľ a spoločnosť“. Dôvody pre zákrok boli skutočne vážne. V súbore jeho statí sa vyskytovali myšlienky, ako napríklad: „A predsa kresťanstvo je demokratické ako náboženstvo a tak isto možno povedať, že demokracia je politický výraz kresťanstva.“ Na inom mieste zas nemecký a taliansky fašizmus definoval ako „čisté reaktívne, malicherné napodobenie bolševizmu, odrody revolúcie bez akéhokoľvek vzťahu k myšlienke ľudstva a jeho budúcnosti“. Slovenský čitateľ sa nemohol dozvedieť ani to, ako Thomas Mann charakterizoval výsledky ruskej bolševickej revolúcie: „Autokracia a revolúcia sa navzájom našli vo výsledku a čo máme pred očami, to je autokratická revolúcia, revolúcia v byzantskom rúchu, ktorá si robí nárok na vykúpenie sveta a stojí v najväčšom boji proti západnému nároku na získanie sveta a na duchovnú a hmotnú svetovládu.“ Knihu na vydanie redakčne pripravovali pracovníci vydavateľstva Slovenský spisovateľ Branislav Choma a Nora Kocholová. V júli 1958 STD zaznamenala ďalší zásah proti „závadným“ statiam, tentoraz v súbore statí medzivojnového literárneho kritika Jána Igora Hamaliara „Kritické torzo“, z ktorej vydavateľ musel vyradiť state o maďarskej propagande, Tido Jozefovi Gašparovi a Jozefovi Cígerovi Hronskom. Zákaz však nepostihol iba state o „závadných“ osobách, ale aj kritiku prvotiny Andreja Plávku „Z noci i rána“, ktorej samotný názov vypovedal o tom, čo si autor o Plávkovej zbierke myslí, úplne jednoznačne. Stať sa totiž volala „Nedostatočný a nebásnický prejav veršotepectva“. STD svoj zásah zdôvodnila tým, že uverejnenie state by vyznelo provokačne vzhľadom na to, že v roku 1957 bol Andrejovi Plávkoovi udelený titul zaslúžilý umelec. Podobný vzťah k „literárnemu dedičstvu“ prejavila STD koncom roku 1958 v prípade básnickej antológie „Spoločným hlasom“ obsahujúcej básne o bratstve českého a slovenského národa. O jej vydaní rozhodlo Byro ÚV KSS 14. 2. 1958 v súvislosti so 40. výročím vzniku ČSR a v záujme rozvoja tzv. československého socialistického vlastníctva.¹⁸⁴ Aj v tomto prípade nemohli byť publikované básne Emila Boleslava Lukáča („Karlovi Tomanovi“), Ladislava Novomeské-

ho („Nad daktylom Otakara Březinu“, „Pieseň loretánskych zvonov“), Martina Rázusa („Husov deň“). Cenzúra však postihla aj básne Josefa Horu („Nebe nad Slovenskem“) a z úvodu muselo vypadnúť konštatovanie, že „československé témy“ chýbajú u takých kvalitných básnikov akými sú Vítězslav Nezval a František Hrubín. Prítomnosť „závadných mien“ bola dostatočným dôvodom na to, aby STD dodatočne zastavila verejnú distribúciu knihy Pavla Halašu a Jozefa Špetka „Kníhtlačiarsky účastinársky spolok v Martine 1869–1949“, vydanú Maticou slovenskou. Príčinou bolo, že kniha obsahovala zmienky o Emilovi Boleslavovi Lukáčovi, Tidovi Jozefovi Gašparovi, Dušanovi Osuskom a Jánovi Dafčikovi, čo STD interpretovala ako „nesprávne naoko apolitické reagovanie na činnosť“ uvedených osôb. V publikácii „Z dejín československo- -slovanských vzťahov – slovanské štúdie II“ vydávanej SAV z článku Jaroslava Šedivého „Hladová katastrofa v Sovietskom Rusku v rokoch 1921–1922 a pomoc z Československa“ zas museli byť vypustené zmienky o iniciatívach, ktoré v tomto smere vyvíjal Tomáš Garrigue Masaryk. Mená Masaryk, Milan Hodža, Tido Jozef Gašpar či Milan Rastislav Štefánik boli jednou z prekážok vydania pripravovaných „Metodologických štúdií“ Mikuláša Bakoša. STD požadovala, aby časti jednotlivých statí, v ktorých sa tieto mená vyskytovali, boli z publikácie vypustené. V liste, ktorý 29. 9. 1959 adresoval povereník vnútra Oskár Jeleň povereníkovi školstva a kultúry Vasilovi Bilakovi, označil za závadné aj state už publikované v časopisoch *Kultúrny život* a *Slovenské pohľady*, zoradené do cyklu „K otázke periodizácie literárnych dejín“. Za závadné boli označené aj Bakošove kritické výhrady na adresu oficiálnej kultúrnej politiky, predovšetkým voči jej vzťahu k literárnej minulosti. Podľa STD jeho kritika „zaváňa tzv. nadstranicnosťou a intelektuálnosťou a je v rozpore so súčasnou politikou strany“. Jednostranné uplatňovanie súčasných hľadísk v prístupe k minulosti označoval M. Bakoš za vulgarizovanie marxistickej estetiky. Za to si od STD vyslúžil označenie „liberalista“. V knihe Tatiany Ivanovej „K vývoju revolučných literárnych teórií na Slovensku“ boli za závadné označené „objektivisticky“ ladené zmienky o časopise *DAV* a Vladimírovi Clementisovi, Danielovi Okálím a ďalších autoroch z tohto obdobia. Z pripravovaného zborníka „Jégé v kritike a spomienkach“ museli zmiznúť závadné mená Mikuláša Gaceka a Valentína Beniaka a samozrejme, že aj Gacekova stať. STD vyradila aj Jégého negatívne zmienky o socializme a komunizme i jeho negatívne názory na Rusko a Rusov. V pôvodnom znení nesmela vyjsť ani publikácia „Veselé prechádzky – kniha slovenského humoru“, odkiaľ vypadla poviedka Jozefa Talla „Nebude to príliš ostré?“ a Petra Karvaša „Vzostup a pád Barnabáša Kosa“, ani kniha „Slávne dni“ od Sama Faltana, odkiaľ boli na príkaz STD vyradené početné citáty Klementa Gottwalda a Viliama Širokého. V októbri 1959 zas na príkaz STD museli byť prepracované „Dejiny slovenskej literatúry“ (autori Milan Pišút, Pavol

Petrus, Ján Mišianik, Ján Gregorec a Pavol Števček, recenzenti Ivan Kusý, Andrej Mráz, Alexander Matuška a Karol Rosenbaum) pripravované vo vydavateľstve Osveta. Zásah sa týkal state o období medzi dvoma svetovými vojnami a najmä počas druhej svetovej vojny, ktorej autor Ján Gregorec poukazoval na rozdiely medzi občianskym životom a tvorbou autorov, ako napríklad Emil Boleslav Lukáč, Andrej Žarnov, Valentín Beniak, Jozef Cíger Hronský, Rudolf Dilong a Tido Jozef Gašpar. Zásah STD bol tentoraz motivovaný „objektivismom“ autora state a absenciou politického zhodnotenia tvorby spomínaných autorov. Na druhej strane sa Pavol Števček, autor state venovanej slovenskej literatúre po roku 1945, zas podľa STD dopúšťal „liberalistického hodnotenia“, najmä v prípade knihy Alfonza Bednára „Hodiny a minúty“ a Kataríny Lazarovej „Omyly“. Celkovo mu však hlásenie STD vytýkalo, že sa vyhol všeobecnému hodnoteniu a odsúdeniu nesprávnych názorov a tendencií po XX. zjazde KSSZ. Osobitným prípadom bol zásah proti knihám českej historičky Dobroslavy Menclovej „Spišský hrad“. Ani v rokoch 1958–1959 však STD neušetrila umelecké texty. Stalo sa to dokonca aj pri vydávaní výberu trojice „povstaleckých básnikov“ Marcela Herca, Borisa Kocúra a Jána Brocku „Kvet z našej krvi“ v roku 1959, z ktorej musel zostavovateľ Ondrej Sliacky vynechať päť pesimistických básní a jednu nacionalistickú. Medzi na Slovensku zakázaných autorov, ktorých texty sa nesmeli uverejňovať (ako sa o to pokúsila *Mladá tvorba*), ba ani pochvalné recenzie na nich, patril aj český prozaik Josef Škvorecký.¹⁸⁵

Predmetom osobitnej pozornosti STD a Povereníctva školstva a kultúry boli učebnice. Na prelome rokov 1958 a 1959 zásah postihol pripravovanú učebnicu „Výber zo svetovej literatúry“ zostavenú Antonom Vantuchom pre jedenástočné stredné školy. Argumentácia STD v jej prípade bola mimoriadne zaujímavá. STD jedným dychom konštatovala, že neobsahuje nijaké závady, a zároveň tvrdila, že zásahy tlačového dozoru v nej sú nutné. Učebnica totiž podľa nej „skladbou autorov a najmä úvodnými poznámkami k jednotlivým obdobiam neukazuje, že je vydaná v socialistickom štáte“. Výber musel byť rozšírený o viaceré texty z ruskej literatúry, predovšetkým z obdobia pred Puškinom (t. j. texty Deržavina, Krylova, Fonvizina, Radiščeva a Rylejeva), pravdepodobne zahraničnopolitické záujmy rozhodli o tom, že musel byť doplnený aj o texty z čínskej a indickej literatúry. Predmetom výhrad STD boli aj poznámky k jednotlivým obdobiam, údajne písané „bez triedneho pohľadu na dané obdobie“. Pod tým STD chápala napríklad to, že v stredoveku mala byť zdôraznená „reakčná úloha cirkvi, ktorú v oblasti literatúry v tomto období zohrala“. „Je známe, že cirkev zavrhovala všetko ľudové, pretože bolo späté s pohanskými zvykmi a vytvárala umelú literatúru zameranú k potrebám cirkvi,“ poučala správa STD. Po zásahu proti Výberu zo svetovej literatúry Antona Vantucha STD upozornila na niektoré konštatne pretrvávajúce nedo-

statky pri vydávaní učebníc. Podľa nej vyplývali z mechanického spracovania starých učebníc bez náležitého prehodnotenia zaradovaných autorov, zaradovaných diel alebo úryvkov, nesprávnych, nemarxisticky spracovaných recenzií a úvodov. Podľa STD ďalšie nedostatky boli v redakčnej práci. „V dôsledku uvedených nedostatkov sa do niektorých učebníc dostávajú nemarxistické tendencie a neuplatňujú sa triedne kritériá pri prehodnocovaní,“ uvádza sa v hlásení STD.¹⁸⁶ Závažnejšie dôsledky však mohla mať pripravovaná učebnica slovenskej literatúry pre 11. ročník všeobecnovzdelávacích škôl, ktorá síce bola schválená Poverením školstva a kultúry, ale Poverenie vnútra žiadalo vyšetriť jej autorov. Boli nimi Ján Boor, Ján Gregorec, Zlatko Klátik, Július Lenko, Zoltán Rampák, Jozef Sedlák, Ivan Slimák, Juraj Špitzer, Miloš Tomčík, recenzentmi boli Andrej Mráz, Milan Pišút, Alexander Matuska, Milan Lajčiak, J. Barak, T. Čipkovič a D. Krivá. Príčinou bolo, že v kapitole zaoberajúcej sa vznikom ČSR obišli úlohu robotníckej triedy, podľa názoru STD „neúmerne“ vyzdvihovali autorov ako Vladimír Clementis, Daniel Okáli a Ladislav Novomeský rovnako ako Martin Rázus a Jozef Cíger Hronský. STD zároveň tvrdila, že autori učebnice sa dopustili „objektivistického hodnotenia“ poézie Emila Boleslava Lukáča.¹⁸⁷ Rozsahom menší, ale z hľadiska formovania výchovy a vzdelávania v duchu československého socialistického vlastenectva politicky závažný zásah postihol knihu J. Schultza „Slovenčina pre Maďarov“, v ktorej sa vyskytla závadná veta „V našej československej vlasti žijú rozličné národy. Žijú tu Česi, Slováci, Maďari, Ukrajinci, Poliáci. Všetky tieto národy žijú ako priatelia vedľa seba“. Na základe rozhodnutia STD musela byť opravená a po úprave znela takto: „V našej československej vlasti žijú dva národy: Česi a Slováci a občania maďarskej, ukrajinskej a poľskej národnosti.“¹⁸⁸

Osobitnú pozornosť učebniciam venovalo v roku 1958 aj vedenie KSS. Karol Bacílek v referáte na plenárnom zasadnutí ÚV KSS 9. 1. 1958,¹⁸⁹ na ktorom eskalovala kampaň proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu a bola vytyčená téza o ľudáckych živloch, ktoré ohrozujú základy Československa, z hľadiska boja proti buržoáznemu nacionalizmu kritizoval existujúce učebnice a učebné osnovy, v ktorých sa nedostatočne obhajovala gottwaldovská téza, že Československo je „prirodzeným a zákonitým útvarom našich národov, že český a slovenský ľud má spoločné korene a tradície“. Predovšetkým išlo o učebnice dejepisu a literatúry, kde Bacílkovi chýbal väčší dôraz na husitské boje a pobielohorskú dobu, keď „dvadsaťtisíc najpokrokovejších českých emigrantov sa presťahovalo na Slovensko a založili tu svoje osady“. Pri dejinách národného obrodzenia sa mala pozornosť viac sústreďovať na Jána Kollára a Pavla Jozefa Šafárika, v prípade interpretácie maďarizácie zas na boj českých spisovateľov a pokrokových vrstiev za práva Slovenska. K. Bacílek tiež kritizoval údajné polavenie v organizovaní družby medzi českými a slovenskými školami. Povereník školstva

a kultúry Ernest Sýkora dostal za úlohu do troch mesiacov zlepšiť učebné osnovy a programy pre všetky stupne škôl s cieľom prehĺbiť výchovu k proletárskemu internacionalizmu, zistiť, do akej miery vyhovujú školské učebnice požiadavkám režimu.

Už 14. 2. 1958 Byro ÚV KSS konštatovalo, že v rámci boja proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu je potrebné nielen „napomáhať výchove ľudu v duchu československého socialistického vlastenectva a proletárskeho internacionalizmu, upevňovať jednotu národov našej republiky a najmä utužovať zväzok českého a slovenského národa v umeleckej literatúre“, ale aj „zvýšiť pozornosť výchove mládeže v duchu socializmu a koncepcie, že Československo je prirodzeným štátnym útvarom Čechov a Slovákov“ v školských učebniciach. Povedomie československej štátnosti a bratstvo dvoch národov sa malo „viacej ako doteraz“ zvýrazniť aj v učebniciach slovenského jazyka a v školských čítankách. Byro ÚV KSS rozhodlo, že 10 % textov v čítankách pre 3. ročník malo byť v českom jazyku, v učebniciach pre 10. ročník jedenástočných stredných škôl ich malo byť až 22 %. Rozšírený podiel výberov z českej literatúry mal byť zabezpečený aj v učebniciach pre maďarské a ukrajinské školy.¹⁹⁰ V týchto intenciách sa niesla aj previerka ideologickej úrovne učebníc a učebných osnov, ktorú realizovalo Povereníctvo školstva a kultúry v prvom polroku 1958.¹⁹¹ V duchu uznesenia Byra ÚV KSS z februára 1958 vznieslo požiadavku výraznejšie zdôrazniť spätosť českej a slovenskej literatúry, úzku spoluprácu českej a slovenskej kultúry ako aj vplyv českej literatúry na slovenskú a naopak. Úpravy učebníc prebiehali jednak v súvislosti s politickými požiadavkami, jednak v súvislosti s propagovanou tézou o „československom socialistickom vlastenectve“.

Preto do učebníc pre 2. ročník boli dodatočne zaradené dva texty s tematikou bratského zväzku Čechov, Slovákov a iných národností v ČSR a jeden text zo súčasného života detí v kapitalistických krajinách. Do učebníc pre 3. ročník takisto pribudli dva texty s tematikou bratského zväzku Čechov, Slovákov a iných národností v ČSR, do čítaniek pre 4. ročník dva ľahšie texty v českom jazyku, dva texty o súčasnom živote národov a národností v ČSR a jeden text o boji za mier v kapitalistických krajinách. Ideologické prvky sa posilnili aj v učebniciach pre 5. ročník, do ktorých na základe rozhodnutia Povereníctva školstva a kultúry odobreného Byrom ÚV KSS na zasadnutí 5. 9. 1958 pribudli dva texty o triednych rozporoch v kapitalistických krajinách, tri články o spoločnom boji a spoločnej práci Čechov a Slovákov a jeden o družbe ostatných národov v ČSR. V 9. ročníku sa v učive rozšíril podiel českej literatúry, v 10. ročníku zas o „pokrokovú literatúru“ poľskú, resp. maďarskú, 11. ročník sa mal viac zamerať na politicko-kultúrne problémy česko-slovenských vzťahov, na problematiku protifašistického odboja a úlohu HSLS pri rozbíjaní ČSR. Naopak, z učebníc boli okrem negatívnych výrokov na adresu Židov z „Reštavrácie“ Jána Kalinčiaka

odstránené vety, resp. úryvky obsahujúce prvky „náboženského mysticizmu“, ako napríklad v prípade Kalinčiakovej poviedky „Mládenec slovenský“, báseň Sama Chalupku „Všeslav“ zas bola vypustená preto, lebo písala o „bratovražednom boji“ medzi Poliakmi a Rusmi.

Požiadavka doplniť učebnice väčším množstvom ukážok „v duchu československého socialistického vlastenectva“, resp. proletárskeho internacionalizmu sa však netýkala iba učebníc slovenskej literatúry. Diela českých spisovateľov mali byť doplnené aj do čítaniek pre školy s vyučovacím jazykom maďarským. Podobne sa mala v nich viac zdôrazniť láska k ZSSR. Učebniciam pre školy s maďarským vyučovacím jazykom sa taktiež vytyčal nedostatok československého socialistického vlastenectva, nedostatočné zobrazenie družby národov a národností a hrdosť na príslušnosť k socialistickému taboru. Podľa názoru Povereníctva školstva a kultúry tieto učebnice „nedostatočne paralyzovali vplyv buržoázneho nacionalizmu a revizionizmu“. Je samozrejmé, že v prvom rade z učebníc maďarskej literatúry a čítaniek museli byť vyradení spisovatelia, ktorí sa podieľali na povstaní v Maďarsku v roku 1956. Na školách s ukrajinským vyučovacím jazykom zas boli kritizované učebnice pochádzajúce zo ZSSR, pretože „nezabezpečujú výchovu k československému socialistickému vlastenectvu“. Učebnice dejepisu zostali v platnosti, boli hodnotené pozitívne. Väčšia pozornosť sa však mala sústrediť na obdobie vojnového Slovenského štátu, obdobie vzniku HSLŠ a jej politiku počas prvej ČSR. Na druhej strane sa učebnice mali doplniť o vzájomné styky Čechov a Slovákov pred prvou svetovou vojnou, z dávnejšej minulosti sa mala na Slovensku výraznejšie vyučovať problematika cyrilometodejskej tradície, husitstva a českých exulantov. Z učebníc ruského a anglického jazyka musel zmiznúť Howard Fast, mali sa v nich posilniť prvky, podporujúce ateistické presvedčenie.

Aj učebnice pre pedagogické školy sa museli prispôbiť novým požiadavkám. Tak namiesto hry „Jožko Púčik a jeho kariéra“ od Ivana Stodolu sa v záujme posilnenia česko-slovenských vzťahov začala preberať „Kronika“ od Petra Jilemnického a báseň Praha 1942 od Jána Smreka. V samotnom predmete pedagogika sa mala hlavná pozornosť venovať nielen boju proti buržoáznej morálke, ale aj metódam výchovy žiakov k láske a družbe dvoch národov. Väčší dôraz sa mal klásiť napríklad na Vavrinca Benedikta z Nedožier i na českých pedagógoch pôsobiacich na Slovensku počas prvej ČSR.

Ideologizácia však zasiahla aj prírodovedné predmety a učebnice matematiky. Učebniciam prírodovedných odborov Povereníctvo školstva a kultúry ako aj Byro ÚV KSS vyčítalo napr. absenciu kapitol o pomoci českej robotníckej triedy pri industrializácii Slovenska, v učebniciach matematiky zas povereníkovi školstva a kultúry E. Sýkorovi chýbal príklad z budovania socializmu v ľudovodemokratických štátoch, ktorý by priblížil žiakom výsledky priemyselnej a poľnohospodárskej výroby a ich kultúrneho rozvoja. Nedostatočná pozornosť ideologickej

výchove sa vytýkala aj učebniciam odborných predmetov pre odborné školy. V nich sa mala na občianskej výchove venovať väčšia pozornosť vplyvu husitského hnutia na Slovensku, príčinám vzniku slovenského nacionalizmu a vplyvu prvej ruskej revolúcie na robotnícke hnutie na Slovensku, resp. októbrovej revolúcie v roku 1917 na vznik ČSR.

V prípade vysokoškolských učebníc sa pozitívne hodnotila skutočnosť, že v odboroch história, národopis, estetika, pedagogika a archívnictvo sa „už dnes takmer polovica všetkého času venuje otázkam českých dejín a kultúry“. Vo filologických odboroch sa mala požadovať dôslednejšia znalosť českého jazyka aj po gramatickej stránke, v prípade západných filológií sa požiadavka povereníka týkala preberania pôsobenia slovenských literátov a slovenského robotníckeho hnutia v USA a dokonca aj vplyvu slovanských jazykov na americkú angličtinu. V odbore filozofia sa mal zvýšiť počet hodín venovaných problematike socialistického vlastenectva a proletárskeho internacionalizmu na štyri hodiny prednášok a štyri hodiny cvičení týždenne. Nový učiteľ mal byť prijatý na predmet dejiny českej filozofie, vzájomným vzťahom Čechov a Slovákov sa mal venovať väčší počet ročníkových a diplomových prác vo všetkých odboroch. V prírodovedných odboroch sa mala zdôrazňovať úloha českej vysokoškolskej vedy a techniky pri budovaní vysokých škôl a rozvoji vedy a techniky na Slovensku.

V technických odboroch sa do učebných plánov dostal predmet úvod do štúdia, ktorý porovnával vývoj vedy a techniky za kapitalizmu a socializmu. Najmä povereník vnútra Oskár Jeleň žiadal uplatniť prísny postup v prípade maďarských učebníc. Na druhej strane Rudolf Strechaj navrhoval v prípadoch, kde „nejde priamo o národné tradície“, viac vychádzať zo sovietskych učebníc.

V apríli 1960 zásah STD postihol pripravovanú učebnicu literárnej výchovy pre deviaty ročník základných škôl. Konkrétnym problémom bolo, že v nej autori ako príklad združeného rýmu uviedli verše: „Bolo dobre, ale dávno: // žil na svete Slováč slávno; // oj, žil si on vo slobode, // ako ryba v tichej vode.“ Uvedené štvorveršie údajne vyznievalo „silne nacionalisticky a provokačne“. Ojedinelé však boli zásahy s opačným znamienkom, ako sa to stalo v marci 1959 v časopise *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, kde z článku učiteľa Jedenástočnej strednej školy v Nových Zámkoch Jána Hollého „Ako zlepšiť úroveň vedomostí žiakov z pravopisu“ musela vypadnúť veta, zamýšľaná pravdepodobne ako súčasť pravopisného cvičenia: „Že sa môžeme guľovať snehom, ďakujeme našej strane a vláde.“ Oficiálnym dôvodom pre zásah STD tu nebola závadnosť ani provokatívnosť formulácie, ale jej primitivizmus.¹⁹²

V roku 1958, keď mimoriadne začala naberať na intenzite kampaň v prospech implementácie tzv. socialistického realizmu do literatúry a proti moderným umeleckým smerom, predovšetkým však proti prozápadnej orientácii českej a slovenskej kultúry, sa zas na stránkach *Kultúrneho života* rozprúdila diskusia namierená proti folklorizácii

súčasnej kultúry a o otázkach modernosti. Túto diskusiu rozprúdil článok Vladimíra Mináča „Tíha folklóru“ uverejnený v pražských *Literárných novinách*,¹⁹³ v ktorom ostro kritizoval ostatné vystúpenie Slovenského ľudového umeleckého kolektívu (SLUK) v Prahe a označil ho za slabé, pričom vyslovil nespokojnosť, že sa o ňom česká tlač vyjadrovala veľmi šetrne: „... mnohí už nechcú znášať, aby nás vo svete (svet, to je pre nás napríklad i Praha) považovali za národ ovčiarov s holými bruchami, za výrobcov krpcov a liptovskej bryndze... Zdá sa, že prichádza čas veľkého účtovania: naša literatúra a umenie sa chcú oslobodiť od neznesiteľne príjemnej ťarchy folklóru.“ V. Mináč kritizoval „mániu folklóru“, t. j. rastúci počet folklórnych diel vo filmoch, v rozhlase i na rozličných slávnostiach na úkor ostatných druhov umenia. S istou dávkou irónie uviedol, že ľudové umenie bolo vyhlásené za „umenie pokrokové vždy a všade, bez ohľadu na čas a priestor, od večnosti na večné časy amen“. Mináčov článok sa kriticky vyjadroval aj ku koncepcii dejín slovenskej literatúry, podľa neho plných „folklórnych rentiérovo“.¹⁹⁴ Podobne na tento jav reagoval v *Slovenských pohľadoch* literárny kritik Jozef Bžoch, keď písal o „presile folklóru“.¹⁹⁵ Na tieto články na stránkach *Kultúrneho života* ostro zaútočil Andrej Melicherčík.¹⁹⁶ Redakcia sa od jeho článku opatrne distancovala slovami, že jeho uverejnenie „nie je dôkazom, že sa musíme stotožňovať s jeho niektorými formuláciami a tézami, ktoré obraňuje“. A. Melicherčík označil Mináčov článok za súbor nepravd a polopravd, „napísaný s nepochopiteľnou zlostnou tendenciou likvidátora“. Zdôraznil, že Ľudovít Štúr považoval folklór za najvyššie umenie, v reakcii na Mináčove slová o „folklórnych rentiéroch“ uviedol: „Ako však rozumiem folklóru a nakoľko poznám Mináčovo literárne dielo, zdá sa mi, že týmto rentiérovi je, alebo aspoň bol aj spisovateľ Vladimír Mináč sám.“ Zároveň však naznačil podstatu sporu: „Vychodí to skôr tak, že Mináčovi ani tak nejde o folklór, ako o čosi, čo v našom živote dnes už razí starinou, zatuchlinou a radi by sme to pomenovať folklórom. Nešťastné slovo, lebo pri ňom trpí nevinný.“ Do polemiky sa zapojila aj Margita Rennerová článkom „Komu sa nepáčia krpce?“ publikovanom 4. 4. 1958 v časopise *Ludová tvorivosť*. Podľa názoru STD sa jej článok niesol v „duchu línie strany“ a bol namierený proti kozmopolitizmu. Reakciu Romana Kaliského, v ktorej satiricky parafrázoval článok a kampane proti kozmopolitizmu, však STD pred jej publikovaním v *Kultúrnom živote* (číslo 21/1958) zabavila ako nacionalistický a rasistický.¹⁹⁷ Na podporu Mináčových argumentov vystúpil Jozef Bžoch v článku „Utrpenie folklóru a utrpenie z folklóru“.¹⁹⁸ „Títo odporcovia necítia odpor voči folklóru... ale voči folklorizovaniu a sfolklorizovaniu slovenského kultúrneho prejavu.“ Nesúhlasil s tým, že slovenský národ sa „prezentuje... ako národ valachov, valašiek, krpcov a opaskov vybíjaných... ako národopisná rarita uprostred civilizovaného moderného sveta. ... Presýtení sme aj z faktu, že celým našim kultúrnym životom

tiahne sa folklór alebo to, čo sa zaň vydáva, ako príznak a príznak provincionalizmu, ktorý v skutočnosti prekonávame a či usilujeme sa ho prekonať...“ „Chápeme, ale nepreceňujeme pokrokový odkaz folklóru, preto nechceme, aby sa stal konzervovaným ideálom. Uznávame ho a uznávame aj jeho vplyv, no súčasne ho považujeme za uzavretú kapitolu... tvrdošijné lipnutie na tradícii a tradíciách je, povedané s Nezvalom, galejníckou olovnícou.“ Nesúhlasil s názorom, že „folklór je ešte stále výrazom kultúrnej produkcie a kultúrnych nárokov súčasného dedinského človeka“. Vtedajšiu „národopisnú mániu“ interpretoval ako „iné slovo pre kožené a konzervatívne chápanie kultúrnej revolúcie, umožnenej socializmom“. Argumentoval tým, že staré formy umeleckého prejavu miznú spolu so starými formami života. Akonáhle ľudia získajú prístup k iným kultúrnym hodnotám, mení sa aj ich vkus a umelecké ambície: „Kultúrna tradícia a tradícia vôbec je tu na to, aby bola prekonaná inou, novou, dnešnou kultúrou. Ako nebudeme za ideál bývania moderného človeka považovať čičmiansku chalupu a za ideálnu zbraň žižkovský palcát, tak ani v kultúrnej oblasti nebudeme za ideál považovať to, čo je produktom inej epochy a iných ľudí.“ Diskusia „o folklóre“ pokračovala na stránkach *Kultúrneho života* aj v máji 1958. Podľa Romana Kaliského išlo o potrebu „oslobodiť“ realistickú literatúru, realistické umenie „od vplyvu názorov, ktoré ešte stále majú predstavu realizmu spojenú s predstavou konzervy ľudovosti s naivnosťou a primitívnosťou, zrozumiteľnosti so školskou názornosťou a národnosti umeleckého prejavu s vonkajšími znakmi folklóru“. V reakcii na argumenty A. Melicherčíka uviedol: „Škoda, že veda nevytiahla meč... na obranu skutočného, nesprofanovaného folklóru vtedy, keď sa začala jeho paškvilizácia vo veľkom,“ napríklad v prípade folklórnej opery *Rodná zem*.¹⁹⁹ Naopak člen ÚV KSS Miloš Krno obvinil na stránkach *Predvoja* Vladimíra Mináča z kozmopolitizmu: „Nie, my nechceme nahradiť našu slovenčinu, ktorou sa náš ľud domáhal v далеkej minulosti svojich národných práv, a v blízkej minulosti svojich sociálnych práv, esperantom.“ Diskusiu na stránkach *Kultúrneho života* označil za prejav nihilizmu a boja proti miestu folklóru v histórii. „Nechceme nahradiť ani národnú formu našej kultúry, socialistickej obsahom, bezduchou formou kozmopolitizmu,“ pokračoval M. Krno.²⁰⁰ Jeho argumenty odmietol Pavol Števček slovami: „... nevedno, čo tá ‚forma kozmopolitizmu‘ je a po druhé, národnú formu nielen M. Krno, ale nikto ničím nahradzovať nechce.“²⁰¹ Elena Horanská zas varovala pred „využívaním a zneužívaním“ ľudovej tvorby a podporila argumenty V. Mináča.²⁰² Ako už aj z uvedených citácií jednotlivých článkov vyplýva, otázka vzťahu k folklóru bola v prípade tejto diskusie iba zástupným problémom. Hlavným problémom bola odpoveď na proces modernizácie a vstupu Slovenska do štádia industriálnej spoločnosti,²⁰³ ktorá spôsobila zmenu potrieb a vyznávaných hodnôt v značnej časti spoločnosti. V uvedenej polemike bola hlavným predmetom sporu

požiadavka uvoľnenia v oblasti umeleckej tvorby, väčšia intelektuálna otvorenosť krajiny, potreba zintenzívniť kontakty s kultúrnym dianím vo svete a snaha vymaniť sa z oktrojovaného umeleckého kánonu tzv. socialistického realizmu. Podobné názory však boli v rozpore s oficiálnymi požiadavkami režimu voči kultúre, ako ich zdôrazňoval aj XI. zjazd KSČ (18. – 21. 6. 1958). Ten vyhlásil v oblasti kultúry a umenia „boj proti revizionistickým tendenciám a proti liberalizmu na všetkých úsekoch umenia..., proti individualistickým návykom a nacionalistickým prejavom, ktoré sú živé starou výchovou a podporované medzinárodnou buržoáziou“, čím v skutočnosti deklaroval pokračovanie dovtedajšej politickej línie. Vedenie KSS tieto požiadavky interpretovalo nielen ako zvýšenie podielu sovietskej či „ľudovodemokratickej“ produkcie vo všetkých oblastiach kultúry, zvyšovanie podielu filmov, divadelných hier a literárnych diel zo súčasnosti, ale na druhej strane žiadalo venovať prvoradáú pozornosť rozvíjaniu folklóru,²⁰⁴ umeleckých remesiel a ľudovoumeleckej výroby. Paradoxne však keď požadovalo zvýšenie „umeleckej a ideologickej úrovne“ hraného filmu, rozhodlo sa aj „všestranne podporiť avantgardné pokusy v oblasti filmovej tvorby a techniky“.²⁰⁵ Na jednej strane teda presadzovalo folklorizačné tendencie, teda typický konzervatívny prvok, na strane druhej pri hľadaní východísk z určitej krízy, vyplývajúcej z neochoty umelcov naplňať oficiálne ideologické a estetické požiadavky režimu muselo akceptovať modernizačné tendencie v kultúre.

Svojráznou bodkou za uvedenou diskusiou bol zásah STD v pripravovanej knihe Michala Chorvátha „Cestami literatúry“, ktorá obsahovala jeho staršie literárnokritické texty. V druhom zväzku zo state „Problémy slovenskej inteligencie“, prednášky z novembra 1945 na školení zamestnancov povereníctiev v Bratislave, cenzúra vyradila vetu: „A tak je Slovensko vystavené možnosti, že jeho kultúra môže odumrieť a žiť v primitívnej forme folklórnej, ako sa mu to už raz v dejinách stalo.“²⁰⁶

Na stránkach *Kultúrneho života* sa objavujú články reflektujúce problémy života spoločnosti, ankety na pokračovanie so závermi redakcie ako aj reportáže Romana Kaliského. „Tu sa zdá, akoby redakcia po zápase o pravdu v literatúre začala premyslene ofenzívu za pravdu v živote ľudí a spoločnosti.“²⁰⁷ V roku 1959 sa opäť obnovili diskusie v Klube slovenských spisovateľov v Bratislave, na ktorých sa preberali rozličné, zväčša neliterárne, ale spoločensky aktuálne témy. *Slovenské pohľady* však tieto diskusie charakterizovali ako „zmes oslavy, mlčania a zriedkavých kritických pripomienok“.²⁰⁸

Tento proces „rozširovania možností“ a uvoľňovania atmosféry v kultúre a literatúre neprebíhal priamočiara a neraz nadobúdala protirečivý charakter. Preukázalo sa to napríklad v prípade „rehabilitácie“ (presnejšie povedané návratu do oficiálneho literárneho života) spisovateľa Mila Urbana, postihnutého zákazom publikovania pre

svoje aktivity počas druhej svetovej vojny. Podmienkou zrušenia zá- kazu publikovania sa v jeho prípade stalo vydanie románu, v ktorom by odsúdil politiku HSLŠ a tým sa dištancoval od svojej predchádzajúcej činnosti. M. Urban takýto román skutočne napísal. Román „Zhasnuté svetlá“ vyšiel roku 1957 a tematicky sa zaoberá udalosťami od všeo- becnej mobilizácie v Československu roku 1938 po vznik Slovenského štátu. Svojou umeleckou kvalitou nedosahoval úroveň Urbanových predchádzajúcich diel. Na objednávku Byra ÚV KSS napísali posudky na román Andrej Plávka (kandidát ÚV KSS), Miloš Krno (člen ÚV KSS), Michal Chorváth, Alexander Matuška, Vladimír Mináč, Andrej Mráz, Juraj Špitzer a Ctibor Štítnický. Byro ÚV KSS súhlasilo s jeho vydaním pod podmienkou, že Milo Urban napíše úvod, v ktorom by vysvetlil, aké pohnútky ho viedli k napísaniu tohto románu a objas- nil postoj k svojej činnosti v minulosti a k súčasnému štátnemu zria- deniu. Vydanie románu bolo charakterizované ako „vysostne politická“ otázka. Miloš Krno však vo svojich požiadavkách išiel ešte ďalej, žia- dal, aby Milo Urban vystúpil v tlači a vytýkal mu idealizáciu Sidora. Iný charakter mali výhrady Vladimíra Mináča k románu. Vytýkal mu jeho umeleckú úroveň, povrchnosť psychologického pohľadu, plytké a siahodlhé úvahy: „... akoby sa Urban bol napil z prameňov nášho na- jčirejšieho schematizmu.“ Na druhej strane Michal Chorváth román hodnotil ako veľké víťazstvo režimu a upozornil, že by bolo politickou chybou, keby román nemohol vyjsť.²⁰⁹ Vydanie románu odsúhlasilo aj Politické byro ÚV KSČ. Ešte dodatočne sa však vydaniu románu pok- úšal zabrániť predseda Zboru povereníkov Rudolf Strechaj, stúpenec tvrdého postupu voči intelektuálom i voči ostatným odporcom ofici- álnej politiky, ktorý adresoval prvému tajomníkovi ÚV KSS Karolovi Bacílkovi list, v ktorom varoval pred vydaním románu, lebo podľa jeho názoru „spoločenský dosah (diela – pozn. aut.) ... môže byť iba politicky a ideologicky škodlivý“. Navrhoval „vyčkat s vydaním, až bude napísané celé dielo“. Jeho námietky však neboli akceptované, je pravdepodobné, že tento list sa stal súčasťou určitých politických zápasov vo vnútri vedenia KSS. Karol Bacílek ho totiž predložil Byru ÚV KSS a reagoval naň mimoriadne ostro. Odmietol ho ako názor, ktorý je v diametrálnom rozpore s uznesením Byra ÚV KSS a Politic- kého byra ÚV KSČ. Jeho autorovi pohrozil a obvinil ho z „tendencie vytvárať ideologické centrum mimo ÚV KSS na Úrade predsedníctva Zboru povereníkov“.²¹⁰ Takéto obvinenie mohlo znamenať aj možnosť vyvodenia prinajmenšom politických dôsledkov voči tomu, komu bolo adresované. Faktom však zostáva, že vydanie knihy „Zhasnuté svetlá“ skutočne znamenalo víťazstvo režimu, ako to hodnotil Michal Chor- váth. Milo Urban v rozhovore pre *Kultúrny život* nielenže vystúpil so sebakritikou a odsúdil svoju politickú činnosť v období rokov 1939–1945, ale dokonca proklamoval v ňom aj svoj príklon k socialistickej lite- ratúre, vyslovil sa za „funkčnú literatúru“ a odmietol tzv. „l'art pour

l'artizmus“. Navyše medzi najhodnotnejšie diela súčasnej slovenskej literatúry popri knihách Alfonza Bednára „Sklený vrch“ a „Hodiny a minúty“ jedným dychom zaradil „Pokolenie v útoku“ Petra Karvaša, „Osie hniezdo“ Kataríny Lazarovej, Mináčove poviedky „Na rozhraní“ a na prvom mieste uviedol Hečkovu „Drevenú dedinu“.²¹¹ Sotva teda možno v jeho prípade hovoriť o rehabilitácii, skôr o kapitulácii pred oficiálnymi požiadavkami moci adresovanými kultúre. Pochopiteľne, návrat Milo Urbana do oficiálnej literatúry mal svoje limity, presne stanovené mocou. Keď v marci 1958 vypukla kampaň v súvislosti s pripravovanými procesmi s niekdajšími príslušníkmi Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy (POHG), ZSS vystúpil s iniciatívou, aby Milo Urban poskytol v tejto súvislosti vyhlásenie pre tlač. Vyhlásenie malo byť uverejnené koncom marca 1958 v *Kultúrnom živote* a Milo Urban ho mal prečítať aj v rozhlase. Text vyhlásenia poskytol ZSS na schválenie orgánom ÚV KSS. Spisovateľ v ňom reagoval aj na správy o odhalených masových hrobách obetí zločinov POHG a vo vyhlásení uvádzal: „Čo sa týka spomenutých hromadných hrobov..., som sa o nich dopočul až po vojne a s prvými konkrétnejšími podrobnosťami o účasti gardistov na hromadnom vraždení som sa stretol iba po r. 1951...“ Na druhej strane oficiálna propaganda interpretovala odhalenie zločinov POHG ako odhalenie dovtedy neznámych skutočností. Je pravdepodobné, že práve tieto vety boli príčinou rozhodnutia tajomníkov ÚV KSS Pavla Davida a Augustína Michaličku, že „vyhlásenie nebude publikované vzhľadom na jeho obsah“. Byro ÚV KSS ich rozhodnutie odobrilo.²¹²

Ako vyplýva z predchádzajúcich riadkov, po roku 1956 teda *Kultúrny život* prestal byť iba oficiálnym literárnym časopisom či nástrojom na kontrolu literatúry, ba dokonca prekročil pôvodne úzko definovaný rámec kultúrneho periodika. Prestal byť výlučne literárnym pojmom, stal sa súčasťou politického diania na Slovensku, v obmedzenom rozsahu vytváral priestor na presadzovanie názorov odlišných od tých, ktoré boli oficiálne hlásané. Polemiky prebiehajúce na jeho stránkach neraz nereflektovali iba problematiku kultúry, ale priamo alebo nepriamo sa dotýkali aj politických otázok. Je potrebné skonštatovať, že sa tak dialo nielen v rokoch 1956–1957, keď funkciu šéfredaktora zastávali Ladislav Mňačko a Juraj Špitzer, ale aj v období od začiatku júna 1957 do 5. 4. 1958, keď bol vedením redakcie poverený zástupca šéfredaktora Ján Proháčka a redakčná rada, ktorá však nebola uvádzaná v tiráži časopisu. Do určitej miery to platilo aj v období rokov 1958–1960, keď bol šéfredaktorom Rudolf Fabry, v tom čase však bolo pôsobenie literatúry výrazne determinované prebiehajúcimi plenárkami, kampaňami a rozličnými masovými zhromaždeniami v súvislosti s oficiálne deklarovaným procesom „dokončovania výstavby socializmu“, ktorých súčasťou bol aj Zjazd socialistickej kultúry v roku 1959.

Vývin spisovateľského mesačníka *Slovenské pohľady* v uvedenom období prebiehal po trochu odlišnej trajektórii. Jeho línia bola o poz-

nanie konzervatívnejšia. Spôsobovala to jednak ich tradicionalistická orientácia z minulosti, jednak osoba šéfredaktora Alexandra Matušku, ktorý sa obával otvorených konfliktov s mocou a preto sa na stránkach ním vedeného časopisu neobjavovali podobne „výbušné“ materiály ako v prípade *Kultúrneho života*. Nemožno však povedať, že Alexander Matuška bol odporcom reformného prúdu slovenských intelektuálov. V súkromných rozhovoroch (neraz pod vplyvom alkoholu) sa neraz prejavoval ako antikomunista, aj on sa usiloval o „rozširovanie priestoru“, nie však cestou ostrých konfliktov s mocou. „Hoci sám nenapísal nič, čo by prispievalo k zápasu spisovateľov za slobodu slova, usiloval sa v čase, keď bol šéfredaktorom *Slovenských pohľadov*, publikovať všetko nové, čo prišlo, po istú hranicu udržať opozičnú líniu časopisu,“ uviedol na jeho adresu Ivan Kupec.²¹³ Príkladom môže byť jeho referát na II. zjazde československých spisovateľov v roku 1956, na ktorom sa zaoberal situáciou slovenskej poézie a prierezom jej vývoja v uplynulých desiatich rokoch.²¹⁴ Vystúpil s koncepciou kontinuity slovenskej literatúry od náboženských, zbojníckych a lúboštných piesní až po súčasnosť. Dôležité bolo, že do literárneho kontextu začlenil aj prenasledovaných členov davistickej avantgardy, vrátane ineditného básnika Ladislava Novomeského či nekomunistických príslušníkov medzivojnovnej generácie básnikov, ako napríklad Jána Smreka, Andreja Žarnova, Valentína Beniaka, Emila Boleslava Lukáča, ktorí mali v uvedenom období problémy s publikovaním svojej tvorby. Ostrej kritike podrobil poéziu prvej polovice 50. rokov, ktorej vytykal „prozaizovanosť“, stratu básnickej individuality a zmyslu pre krásu. Pokúšal sa nájsť akúsi strednú cestu medzi „frézizmom“ a „kvetinkárením“, vyslovoval sa v prospech prelinania a syntézy „objektívneho a subjektívneho, intímneho a občianskeho“. Neskôr, v roku 1959, cenzúra zasiahla aj proti jeho knihe „Od včerajška k dnešku“, ktorá je súborom jeho statí a verejných vystúpení.²¹⁵ Pôvodne bola pripravovaná pod názvom „Súčasná slovenská próza“. Podľa správy STD obsahovala negatívne narážky na stránicke riadenie umeleckej tvorby, z pripravovanej knihy museli zmiznúť citáty po roku 1956 zakázaného maďarského spisovateľa P. Vörösa, rovnako ako jeho konštatovanie, že socialistickorealistická literatúra dosiahla svoje úspechy nie vďaka, ale napriek pomoci literárnych teoretikov. To isté sa týkalo aj jeho kritiky súčasných spisovateľov, že málo píše o duši a myšlienkach, resp. pozitívneho hodnotenia knihy Alfonza Bednára „Hodiny a minúty“. V knihe sa nemohli ocitnúť ani texty o takých ineditných autoroch, akými boli Emil Boleslav Lukáč, Tido Jozef Gašpar, Jozef Cíger Hronský a Matúš Kavec. Hoci Matuška a redaktor Slovenského spisovateľa Branislav Choma nakoniec po diskusii na pôde vydavateľstva Slovenský spisovateľ v dňoch 20. – 22. 4. 1959 pripomienky STD akceptovali a kniha vyšla, aj tak bola mocenskými elitami vnímaná negatívne, rovnako ako jej autor. *Mladá tvorba* preto napríklad nesmela v októbrovom čísle z roku

1959 uverejniť pozitívne ladenú recenziu Júliusa Nogeho, pretože „nie je žiadúce, aby Matušková kniha bola vychvalovaná“. Autor recenzie údajne „ideovo i štylisticky podľahol nesprávnym ideovým názorom Alexandra Matušku a knihu nadmieru vynachválil... ako keby kniha mala byť krédom a základným kameňom hodnotenia slovenskej súčasnej prózy“. Recenzii údajne chýbal „správny marxistický prístup“.²¹⁶

Je však pravdou, že o opozičnej línii *Slovenských pohľadov* v analyzovanom období vzhľadom na obsah drvivej väčšiny hlavných príspevkov, umeleckých textov alebo štúdií, ťažko možno hovoriť, najmä v porovnaní s *Kultúrnym životom*. Podoba časopisu sa podstatne zmenila po roku 1958, najmä však počnúc novým ročníkom, keď sa novým šéfredaktorom časopisu stal Vladimír Mináč. Ctibor Štítnický na plenárke slovenských spisovateľov v júni 1956 mohol oprávnené označiť *Slovenské pohľady* za „nudné“.²¹⁷ V prípade *Slovenských pohľadov* však omnoho viac ako napríklad v prípade *Kultúrneho života* je dôležité tzv. čítanie medzi riadkami, resp. sledovanie poznámok, recenzií, anotácií a krátkych správ umiestňovaných spravidla na záver čísla časopisu, ktoré majú neraz väčšiu vypovedaciu hodnotu o názoroch redaktorov časopisu, resp. o úsilí spisovateľov, ako hlavné texty v číslach. Aj na stránkach *Slovenských pohľadov* sa v rokoch 1956–1957 objavovali materiály požadujúce rozšírenie slobody slova, pokračovanie prebiehajúcej verejnej diskusie a väčšiu otvorenosť slovenskej kultúry, pravda umiestňované so značnou dávkou opatrnosti. Značnú vypovedaciu hodnotu má aj skutočnosť, že tieto materiály sa objavovali takmer zásadne nepodpísané plným menom autora a bývali spravidla opatrené značkou. Tak napríklad autor pod značkou (bž), pravdepodobne Jozef Bžoch, v recenzii na knihu poľského autora Zygmunta Kažuzyńského „Cesta na Západ“ pozitívne hodnotil jej štýl slovami: „V boji proti niektorým reakčným tendenciám v západnej kultúre boli sme zvyknutí len na paušálne novinové odsudky, ktorým chýbala nielen konkrétna znalosť faktov, ale i nepochopenie príslušného javu v jeho filozoficko-sociálnych koreňoch.“ Podľa autora sa to týkalo napríklad filozofie existencializmu.²¹⁸ Niekedy anonymní autori poznámok dokonca nabádali k väčšej odvahe, napríklad akýsi (r. t.) kritizoval časopis *Mladá tvorba* nie z oficiálnych pozícií, ale naopak, za opatrníctvo, keď vybavila článok poľských estetikov Zemony Macužańskej a Szymona Bojka „Poznámky o kultúrnej politike“ dodatkom, že redakcia sa nestotožňuje so všetkými ich závermi: „Veľmi silno sa domnievame, že po niekoľkých odvážnych a preto potrebných vystúpeniach sa *Mladej tvorby* chytil neočakávaný, a treba zdôrazniť, aj neoprávnený a neodôvodnený strach; veď ide o článok z Poľska, nuž treba sa poistiť.“²¹⁹ Značka (fk) zas navrhovala pri hodnotení priebehu výstav kníh Knižná žatva a Výstava francúzskej knihy, aby bola zriadená predajňa západnej literatúry, čo by podľa autora bolo možné „pri troche snahy na kompetentných miestach“.²²⁰ V marci 1957 sa *Slovenské pohľady* pusti-

li aj do polemiky s ústredným denníkom KSS *Pravdou*, keď značka (šč) nesúhlasila s názormi rumunského spisovateľa Zaharia Stancu, patriaceho k ortodoxným stúpencom socialistického realizmu, prezentovanými na stránkach tohto denníka.²²¹ Autor poznámky odmietol jeho názor, že diskusia o otázkach literatúry je možná iba „bez toho, že by sa zaniesol rušivý nepokoj do verejnosti, do širokých más, ktoré nemôžu v plnosti pochopiť a správne vidieť proporcie spisovateľských problémov“. Reagoval na to slovami, že „literatúra – treba to v roku 1957 pre istotu pripomenúť – je vecou zvrchovane verejnou“. Odmietol tiež jeho názor, že „chyby v minulom čase boli nevyhnutné nielen v literatúre, ale v každej oblasti“. „Nad všetky pochybnosti sa tu vyhlasuje, že robenie chýb v procese budovania socializmu je *nevyhnutné* (kurzíva – originál), je zákonom vývinu... Nebolo by možné nájsť naozaj nič pohodlnejšieho a súčasne nič škodlivejšie, ako je toto... Dobré vieme, že aj u nás sú ľudia, čo by uvedené tvrdenie radi podpísali, vyhlásili ho za zákon, a tak sa zbavili povinnosti o chybách hovoriť, chyby odhalovať a naprávať, viesť boj za odstránenie príčin chýb.“²²² Napriek pre *Slovenské pohľady* príznačného tradicionalizmu sa aj na ich stránkach objavujú požiadavky po jeho prekonaní. „... Či práve slovenská klasika vie uspokojiť nárok slovenského čitateľa, ktorého zhrýzajú iné otázky než povedzme národnobuditeľské, či sme zbytočne nepasovali za klasické aj to, čo bolo produktom doby a spoločne s ňou zomrelo; či sa čitateľ radšej nerozhodne pre klasickú knihu, ktorá niečo hovorí aj bez literárno-historického komentára,“ pýta sa opäť značka (b). Tá istá značka úspech vydania komerčného diela francúzskej spisovateľky Françoise Saganovej „Jeden úsmev“ zdôvodňuje pretrvávajúcimi požiadavkami na zachovanie tradicionalizmu a puritánstva slovenskej literatúry: „Čo sa našej literatúry týka, ostáva práve v tejto otázke – t. j. v tom, že erotickej oblasti priznáva málo autonómie – hodne pozadu, je staropanensky cnostná a farársky mravnostná. Ale tým naozaj nedokážeme, že veci, ktoré literatúra obchádza, v živote neexistujú.“²²³ Časopis sa usiloval vrátiť do literárneho kontextu básnickú avantgardu, napríklad Charlesa Baudelaira, Guillauma Appolinaira či Annu Achmatovu. V *Slovenských pohľadoch* sa sporadicky objavujú články venované juhoslovenskej literatúre, aj na jeho stránkach badať v roku 1957 snahu o rozšírenie kontaktov medzi slovenskou literatúrou a zahraničím. Významným počinom v úsilí o obnovenie prerušenej kontinuity kultúrneho vývinu bolo vydanie čísla časopisu venovaného 20. výročiu úmrtia a 90. výročiu narodenia českého literárneho teoretika a kritika Františka Xavera Šaldu.²²⁴ Dôležité bolo, že v spomínanom „šaldovskom“ čísle *Slovenských pohľadov* sa objavil článok českého proskribovaného literárneho vedca Václava Černého.²²⁵ Na druhej strane sa do čísla nemohli dostať pôvodne plánované články Emila Boleslava Lukáča „Šalda a Bratislava“ a Ladislava Novomeského „Náš Šalda“, ktoré by fakticky znamenali návrat oboch autorov

do literatúry, hoci zadnými vrátkami. Redakčná rada sa v prípade oboch autorov bránila tým, že závadné sú iba mená autorov, nie obsah uvedených článkov. Nepomohlo však ani odvolávanie sa na slová predsedu vlády Viliama Širokého, ktorými na tlačovej konferencii v máji 1956 informoval verejnosť o prepustení Ladislava Novomeského: „Dnes už je opäť zapojený do práce a má všetky možnosti, aby sa znovu zaradil medzi čestných ľudí.“²²⁶ Článok E. B. Lukáča sa zas mal venovať okolnostiam protestu spisovateľov proti strelbe do poľnohospodárskych robotníkov v Košútoch v roku 1931 a aféry J. E. Boora. Snaha redakcie nebola korunovaná úspechom aj napriek tomu, že sa pod požiadavku podpísali literárni historici Miloš Tomčík a Milan Pišút spolu s básnikom Vojtechom Mihálikom. V prípade Lukáčovho článku STD zákaz odôvodnila tým, že „nebolo by správne uverejniť tento článok s podpisom kompromitovaného autora“. Argumentom proti Novomeskému bolo zas, že by nastal „neželaný stav, aby politicky skompromitovaná osoba robila nesprávnu kritiku na naše pomery v kultúrnej oblasti“. Podobný zákrok STD zopakovala v prípade skúšky Šaldovej hry „Dieťa“ v Štátnom divadle v Košiciach, keď musela byť z nej vypustená Novomeského báseň „Slúžka“.²²⁷ Téma F. X. Šaldu zostala na stránkach *Slovenských pohľadov* prítomná aj po vydaní „šaldovského“ čísla. Časopis, resp. značky (zs) a (b), označili za „kultúrnu hanbu“, že zatiaľ nebolo vydané celé Šaldovo dielo, pričom pri vydávaní Šaldových spisov sa neustále znižovali náklady. Medzi opatrné pokusy o obnovenie prerušenej kontinuity kultúrneho vývinu možno zaradiť články, v ktorých opäť anonymné značky blahoželali k 80. narodeninám priekopníkovi sociológie na Slovensku Antonovi Štefánkovi (m-t) alebo k 60. narodeninám historikovi Danielovi Rapantovi (bk).²²⁸ To isté možno povedať aj o kritickej glose pripomínajúcej, že v bratislavskej Univerzitnej knižnici sa nachádza iba jeden exemplár časopisu *DAV* a ani k nemu sa nemožno dostať.²²⁹ *Slovenské pohľady* sa v roku 1957 zastali aj Jána Smreka, kritizovaného za libreto k opere Jána Cikkera „Beg Bajazid“²³⁰ (pozri ďalej).

Paradoxne po odchode Alexandra Matušku z funkcie šéfredaktora časopisu v dôsledku previerok v roku 1958²³¹ a po jeho dočasnom a krátko trvajúcom nahradení Vladimírom Mináčom, ale predovšetkým počnúc rokom 1959, sa aj napriek tomu, že išlo o rok Zjazdu socialistickej kultúry, výrazne začína meniť podoba tohto mesačníka, a to aj napriek tomu, že Vladimír Mináč mal svojimi politickými i umeleckými postojmi, rovnako ako aj členstvom v KSS rozhodne bližšie k režimu ako nestraník Alexander Matuška. Časopis sa začína orientovať na modernú domácu i zahraničnú literatúru, zaoberá sa umeleckou avantgardou. Prináša napríklad básne Jacquesa Préverta i článok Jána Roznera o Franzovi Kafkovi,²³² iné čísla sa zas venujú problematike existencializmu.²³³ Alebo sa striedajú čísla tematicky zamerané na modernú a západnú literatúru s číslami orientovanými na sovietsku

literatúru, resp. na oficiálne akceptovanú klasiku. V roku 1960 Michal Chorváth v článku pod názvom „Ako domec z karát“ kritizoval koncepciu literatúry založenej na apriórnych predpokladoch. Reagoval na skriptá literárneho historika Miloša Tomčíka, v ktorej pripísal všetky pokrokové prejavy v slovenskej literatúre vplyve tradície kritického realizmu spred roku 1918. „Je to konštrukcia, ktorej protirečia mnohé historické fakty,“ uviedol Michal Chorváth.²³⁴ V júni 1960 zas *Slovenské pohľady* prinášajú prózu ruského spisovateľa Vladimira Dudinceva, kritika režimu stalinizmu, „Banditov dar“.²³⁵ Tento trend sa v *Slovenských pohľadoch* zvýraznil po definitívnom odvolaní Alexandra Matušku a vymenovaní Miloša Ferka za šéfredaktora časopisu, ktorý v tejto funkcii pôsobil až do roku 1969.

Ako som už spomínal, ani na plenárke slovenských spisovateľov v decembri 1957 nebolo prijaté stanovisko odsudzujúce II. zjazd československých spisovateľov. Je zaujímavé, že, aspoň podľa autorových doterajších poznatkov vyplývajúcich zo štúdia archívnych dokumentov ÚV KSS, v neskoršom období už nebol na ZSS vyvíjaný nátlak v tomto smere. Príčiny, prečo sa tak nestalo, nemožno jednoznačne pomenovať. Je pravdepodobné, že na jednej strane sa na tom podieľala relatívne nižšia miera aktivity slovenských spisovateľov na spomínanom zjazde, na druhej strane fakt, že vedeniu KSS sa podarilo už v priebehu roku 1957 získať prinajmenšom mocenskú kontrolu nad ZSS pomocou ovládnutia jeho orgánov a odvolania Juraja Špitzera z postu šéfredaktora *Kultúrneho života*. Jeden z hlavných protagonistov reformného pohybu v rokoch 1956–1957, Vladimír Mináč, sa stal v roku 1958 šéfredaktorom *Slovenských pohľadov* a postupne sa začínal preorientovávať na odporcu prenikania moderných prúdov do literatúry, Ivan Kupec bol v tom istom roku vylúčený z KSS,²³⁶ predmetom pozornosti sa stalo iné periodikum, takisto dieťa aktivít slovenských spisovateľov v roku 1956, časopis mladých autorov *Mladá tvorba*. Sekretariát ÚV KSČ rozhodol 9. 4. 1958 mocenským zákrokom o zmene vedení stranických skupín pri ústredných orgánoch vo všetkých umeleckých zväzoch. Na základe tohto uznesenia Sekretariát ÚV KSS v novembri 1957 rozhodol, že do vedenia straníckej skupiny vo Výbore ZSS boli určení Andrej Plávka, Vladimír Mináč, Zora Jesenská a Peter Karvaš, zamietol kandidatúru vtedy „opozičného“ Vojtecha Mihálika. Do vedenia straníckej skupiny pri ÚV ZČSS sa zo Slovenska dostali Andrej Plávka a Vladimír Mináč, českých spisovateľov zastupovali Jan Drda a Jan Otčenášek.²³⁷ Svoju rolu zohralo aj určité utlmenie aktivít kriticky orientovaných spisovateľov, spôsobenú o. i. aj ich existenčnou závislosťou od existujúcej politickej moci v podobe tvorivých štipendií, honorárov, rovnako ako cenzúry či monopolu komunistickej moci rozhodovať o personálnom obsadení vydavateľstiev a redakcií literárnych časopisov. Navyše komunistická moc sa usilovala o určité korumpovanie intelektuálov pomocou rozličných neformálnych vzťahov a privilegované postave-

nie pri vystupovaní v médiách. Tieto vzťahy sa však ukazovali ako dvojsečná zbraň. Na jednej strane spôsobovali, že intelektuáli neboli ochotní vzdať sa materiálnych a iných výhod, ktoré im umožňovala takéhoto druhu participácia na moci, na druhej strane neraz, najmä po roku 1956, komplikovala mocenské zákroky proti neposlušným intelektuálom. V podmienkach Slovenska sa to osobitne prejavovalo neskôr, v 60. rokoch. Preto napríklad Ladislav Mňačko, ktorý sa postupne po roku 1956 stával kritikom vtedajšieho režimu, zároveň patril spolu s maďarsky píšucim spisovateľom Viktorom Egrim medzi jediných literátov zo Slovenska, ktorí dostali možnosť po maďarskom povstaní v roku 1956 navštíviť Maďarsko a stretnúť sa s maďarskými spisovateľmi.²³⁸ Je pochopiteľné, že vo svojej správe pre potreby Byra ÚV KSS sa pridržal oficiálnej verzii výkladu udalostí, obhajoval represie proti maďarským spisovateľom („Myslím, že maďarská vláda mala právo siahnuť na slobodu takého spisovateľa, ktorý volal v osudný deň západné armády na pomoc proti Sovietskej armáde. Myslím, že tu končí všetka veľkorysosť a zhovievavosť.“) a rozpustenie tamojšej spisovateľskej organizácie, tvrdiac, že zväz spisovateľov „mal nesmierne veľkú autoritu, ktorú veľmi zneužíval“.

Podľa svedectiev dobových pamätníkov ešte v druhej polovici 50. rokov ako kritik niektorých praktík režimu zároveň nielenže udržiaval úzke priateľské vzťahy s prvým tajomníkom ÚV KSS Karolom Bacílkom („S Bacílkom hrával dôverne karty...“), ale aj ako predseda ZO KSS pri ZSS presadil roku 1958 vylúčenie Ivana Kupca z KSS.²³⁹ Svoj blízky vzťah ku Karolovi Bacílkovi koniec – koncov priznáva aj samotný Ladislav Mňačko.²⁴⁰ Aj preto taký konflikt medzi spisovateľmi a mocou, aký prebehol v rokoch 1956–1957, sa nakoniec odviezol „do stratena“ a v prípade Slovenska bol skôr výnimkou, ako pravidlom. Limity reformných iniciatív v rámci zotrvania v komunistickom establishmente sa prejavili v postoji slovenských (i českých) spisovateľov k boju a následnému osudu svojich maďarských kolegov v roku 1956 a ešte výraznejšie neskôr, v 60. rokoch, keď slovenskí spisovatelia i napriek kritickému tónu *Kultúrneho života* neboli schopní oficiálne podporiť svojich českých kolegov v žiadnom z rozhodujúcich okamihov v konflikte s mocou – či už to bolo v prípade vydávania časopisu *Tvář*, stíhania spisovateľa Jana Beneša alebo počas IV. zjazdu československých spisovateľov v roku 1967.²⁴¹ Podobne však českí intelektuáli neprejavovali podstatnejšiu mieru podpory svojim slovenským kolegom v rokoch 1956–1957. Slovenské literárne časopisy, *Kultúrny život*, *Mladá tvorba* a *Slovenské pohľady* obišli mlčaním prípad likvidácie časopisu mladých českých spisovateľov *Květen*. Na druhej strane vedeniu KSS sa úplne nepodarilo umlčať *Kultúrny život* a aj v druhej polovici 50. rokov na jeho stránkach i napriek masívnym propagandistickým kampaniam a mocenským zákrokom pokračoval proces rozširovania existujúcich možností v oblasti kultúry a umenia.

Okrem už spomínaných dôvodov ďalšia príčina toho, že vedenie KSS pravdepodobne rezignovalo na dosiahnutie odsúdenia II. zjazdu československých spisovateľov zo strany ZSS, bola snaha vedenia KSČ prezentovať silu režimu a „morálno-politickú“ jednotu obyvateľstva v súvislosti s deklarovávaným „dovršovaním výstavby socializmu“ v Československu, keď nebolo v záujme režimu zvýrazňovať prítomnosť politických konfliktov.

Prípád Ladislava Mňačka či priateľských kontaktov medzi Jurajom Špitzerom a Jánom Komiňárom a Ladislavom Ťažkým, ktorý v rokoch 1952–1957 pôsobil ako inštruktor ÚV KSS pre film na oddelení pre kultúru, školstvo a vedu, nebol ojedinelý. Prvý tajomník ÚV KSS prejavoval záujem udržiavať neformálne kontakty so spisovateľmi, napriek tomu, že mnohí z nich skutočne v rozličných obdobiach prejavovali opozičné názory, resp. sa dostali do konfliktu so Správou tlačového dozoru (STD). Napríklad Ladislav Ťažký vo svojich spomienkach na viacerých miestach uvádza: „O Bacílkovi je známe, že mal rád spisovateľov, umelcov a hercov a pri každej príležitosti sa s nimi rád stretol a rád vyslovoval názor na ich diela alebo herecké výkony²⁴²... Našťastie, Bacílek patril medzi tých politických predstaviteľov, ktorí si umelcov vážili, diskutovali s nimi. Mohli sme sa s ním doslova pohádať o probléme. Dal sa presvedčiť najmä tým, keď mu umelec tvrdil, že aj on stranu miluje.“²⁴³ Podobne sa o Bacílkovi vyjadroval aj Ladislav Mňačko: „Bacílek bol ten lepší prípad. Bol tolerantnejší ako ostatní... Zo skúseností viem, že bol často ochotný pomôcť, hoci nie vždy, a veľa rás to ani nebolo v súlade s právom... Najväčším Bacílkovým zločinom bola jeho nekončená naivita.“²⁴⁴

Podobné kontakty s novinármi, resp. umelcami udržiaval aj vedúci tlačového odboru ÚV KSS Vlastimil Kříž. Jeho prípad spôsobil v aparáte ÚV KSS menšiu aféru, ktorá koncom mája 1957 viedla k jeho odchodu. Príčinou bola udalosť, ktorá sa stala na byte u Ladislava Kalinu, ktorého navštívila poľská satirička Stefania Grodzieńska. Na stretnutí bol prítomný aj šéfredaktor *Večerníka* Ján Trachta s manželkou, šéfredaktor humoristického týždenníka *Roháč* Štefan Sabo a spravodajca ČTK vo Viedni Svěrcina. Ján Trachta vytýkal Štefanovi Sabovi zvolanie novinárskeho aktívu v súvislosti s maďarským povstaním na pôde Zväzu slovenských novinárov. On sám ako šéfredaktor *Večerníka* odmietol uverejniť rezolúciu z uvedeného aktívu, lebo s jej obsahom nesúhlasil. „Nepamätám si presne na jeho slová, no podstatou bolo, že predsa aj my chceme demokratizáciu a prečo odsudzujeme udalosti v Maďarsku,“ opisoval neskôr priebeh večera Štefan Sabo v liste príslušným funkcionárom ÚV KSS. Rozhodol sa o priebehu večera informovať tajomníka ÚV KSS Augustína Michaličku a zatelefonoval na ÚV KSS. A. Michalička však nebol prítomný, tak ho navštívil Vlastimil Kříž, ktorý o priebehu večera už bol informovaný Jánom Trachtom. Ten ho prosil, aby Michaličku o celej záležitosti

neinformoval, lebo, ako to opisoval Sabo, „súduh Michalička je už i tak na Trachtu... nahnevaný a mohol by podať návrh na odvolanie Trachtu. Stačí vraj, keď to vie on“.²⁴⁵ Štefan Sabo však o slovách V. Kříža informoval poverenika vnútra a člena Byra ÚV KSS Oskára Jeleňa. Potom ho A. Michalička vyzval, aby podal písomné udanie a Š. Sabo jeho požiadavke vyhovel.²⁴⁶ Štefan Sabo sa však neobmedzil iba na opis tohto jedného prípadu. V liste A. Michaličkovi popísal, ako bol Ján Trachta informovaný o bližšie nešpecifikovanom zasadaní tlačovej komisie ÚV KSS už na druhý deň po jeho konaní, kde boli vznesené pripomienky na adresu bratislavského Večerníka: „Veľmi nápadné mi bolo, že Trachta je veľmi dobre informovaný o rôznych dôverných veciach strany. Možno, že sa mýlim (bodaj by to tak bolo), ale pozdáva sa mi, že dôverné priateľstvo súdruha Kříža s Trachtom má čosi spoločné s uvedeným.“ Ďalej A. Michaličku informoval o tom, ako sa V. Kříž pri obede pred Kristou Bendovou a redaktorkou Foltýnovou postážoval na niektorých funkcionárov ÚV KSS (konkrétne na tajomníka ÚV KSS Pavla Davida a vedúceho I. oddelenia ÚV KSS Miroslava Suleka) slovami: „... aké zlé časy, keď nám vládnu lavičiarci a policajti.“ Vo svojom liste oznámil aj to, že V. Kříž údajne varoval Juraja Špitza pred jeho chystaným odvolaním z postu šéfredaktora *Kultúrneho života*.

Dôsledkom uvedeného listu bolo, pochopiteľne, vyšetrovanie na pôde ÚV KSS. Krista Bendová-Kostrová obsah listu Š. Sabu na pohovore na ÚV KSS potvrdila, vrátane výrokov o lavičiaroch a policajtoch: „Z obeda do redakcie som prišla najedovaná, lebo sa mi tieto reči súdruha Kříža nepáčili. Hneď som všetko vyklopila súdruhovi Sabovi a povedala som mu aj to, že by som bola veľmi rada, keby som sa o týchto veciach mohla so súdruhom Křížom porozprávať v prítomnosti nejakých súdruhov. Nepredstavovala som si, samozrejme, taký úradný pohovor, aký som mala dnes, ale normálny priateľský rozhovor, pri ktorom by človek mal pocit, že pomáha niekomu a nie ako sa na dedine vraví, ‚vbíjať klince do truhly‘. To som totiž nikdy v živote nerobila, robiť neviem a nechcem. Iba ak kapitalistom a triednym nepriateľom – a o to asi v tomto prípade nejde.“²⁴⁷

Vlastimil Kříž sa síce bránil, že uvedeným výrokom o lavičiaroch a policajtoch nemal na mysli Pavla Davida, to mu však nepomohlo pred stranickým trestom – napomenutím a rozhodnutím o prepustení z aparátu ÚV KSS pre „liberálne postoje“.²⁴⁸ Dôvodom boli o. i. aj jeho výroky z roku 1956, že nevidí nič zlého na tom, že niektoré organizácie sa vyslovujú za zvolanie mimoriadneho zjazdu KSČ a tých členov, ktorí za túto požiadavku, netreba považovať za nepriateľov strany.

Jeho prípad však pokračoval ešte do konca júla 1957, pretože vyšetrovaním sa ukázalo, že spisovateľke Kataríne Lazarovej poskytol tajný prejav prezidenta ČSR Antonína Zápotockého o priebehu me-
novej reformy prednesený 11. 6. 1953 na porade vedúcich tajomníkov krajských výborov KSČ, ktorý nebol publikovaný v tlači a jeho

rozmnožovanie bolo zakázané.²⁴⁹ Tento text dal vtedajšej redaktorke bratislavského rozhlasu Ludmile Považanovej, ktorá ho požičala Kataríne Lazarovej na vypracovanie relácie o mládeži. U nej zostal až do roku 1957. Aféra s uvedeným prejavom vyšla na povrch po hádke medzi K. Lazarovou a L. Považanovou v novembri 1956. Lazarová v tom čase obhajovala postup maďarských povstalcov aj násilnosti voči príslušníkom komunistickej AVH (tajnej polície). Na argumenty L. Považanovej, ktorá odsudzovala údajné vraždenie detí maďarskými povstalcami, reagovala: „... tí, čo nosili v Maďarsku žlté topánky, napáchali za desať rokov tolko zla, že niet sa čo čudovať, keď ľudia s nimi účtujú i za cenu detských životov.“ Odsudzovala sovietsky zásah proti povstaniu. „Dokiaľ u nás budú rozhodovať neschopní bacílkovci, nebude dobre. Aj Chruščov je taký sedliak,“ vyhlasovala. Na otázku L. Považanovej, či by takisto hovorila aj „inde, na zodpovedných miestach“, reagovala slovami: „Samozrejme... mňa volajú tam ‚hore‘, radia sa so mnou a nemysli si, že si med mažeme popod nos.“ L. Považanová vyhlásila, že takéto „poburujúce reči“ nemohla „zhovievavo počúvať“, postťažovala sa poetke a novinárke Helene Križanovej-Brindzovej na výroky Kataríny Lazarovej. Informovala aj o podrobnostiach z jej osobného života. H. Križanová-Brindzová o Lazarovej výrokoch informovala listom pracovníka ÚV KSS Tokára, pričom údajne niektoré výroky zveličila a iné uviedla nesprávne. Ktorých výrokov sa to konkrétne týkalo, nie je známe. Preto Ludmila Považanová musela na požiadanie Komisie straníckej kontroly KSS o výrokoch Kataríny Lazarovej podať písomnú správu. L. Považanová v nej charakterizovala Katarínu Lazarovú ako spisovateľku, ktorá bola podľa nej „schopná zrádzať“. Uviedla o nej, že „len predáva svoje umenie, lebo za nič nestojí nadaný spisovateľ, ak mu chýba charakter“. L. Považanová tvrdila, že K. Lazarovej „stúpila sláva do hlavy“ a „úprimne ju trápilo, kam sa až dostala“. Reakciou Kataríny Lazarovej bolo odovzdanie tajného Zápočtového prejavu námestníkovi generálneho prokurátora pre Slovensko Ladislavovi Gešovi, hoci ho pôvodne mala odovzdať Komisii straníckej kontroly. Okrem toho mu odovzdala list o „špatnom kádrovom obsadení vo vydavateľstvách“, o ktorom L. Gešo informoval Pavla Davida. Ďalej mu hovorila bližšie nešpecifikované „rôzne veci trestnej povahy“. Ladislav Gešo dostal za úlohu obsah jej listu preveriť a skutočne informoval o menách niektorých „kádrovo závadných“ pracovníkov Slovenského vydavateľstva krásnej literatúry (o. i. Gabriel Rapoš) a vydavateľstva Slovenský spisovateľ (o. i. Branislav Choma a Michal Bartko). Podľa jeho slov pracovníci spomínaní v liste „pracujú tak, aby brzdili vydávanie pokrokovej literatúry... aj keď sa navonok veľmi neexponujú“. Výsledkom tejto kauzy bolo, že Vlastimilovi Krížovi Byro ÚV KSS zmenilo trest napomenutia na ťažší – pokarhanie s výstrahou. Dôvodom bolo to, že jeho pričinením sa dostal tajný dokument ÚV KSČ do rúk nestraničke Kataríne Lazarovej. Návrh Jozefa Vala na

vylúčenie V. Kříža z KSS sa nestretol s pozitívnym ohlasom, zastal sa ho tajomník ÚV KSS Augustín Michalička, ktorý vyhlásil, že „súduha Kříža pozná ako dobrého pracovníka strany“. Podľa jeho slov „bolo by treba dať mu možnosť chybu napraviť“. V. Daubner skonštatoval, že V. Kříž „do aparátu nepatrí“. V pôvodnom návrhu uznesenia bolo uvedené poverenie pre náčelníka Krajskej správy Ministerstva vnútra v Bratislave Housku „prešetriť výroky K. Lazarovej“, tento bod bol však vyškrtnutý. Aj to svedčí o pozícii, ktorú K. Lazarová mala v očiach mocenských elít medzi spisovateľmi i napriek uvedeným výrokom.²⁵⁰ Hoci na základe preštudovaných archívnych materiálov nemožno jednoznačne povedať, či K. Lazarová bola v uvedenom období agentkou ŠtB, historik Jozef Jablonický ju jednoznačne označuje za agentku (A – 73091) v súvislosti s tzv. akciou Monaco (1949–1951).²⁵¹

ZJAZD SOCIALISTICKEJ KULTÚRY – DEMONŠTRÁCIA KONSOLIDÁCIE REŽIMU A NÁSLEDNÉ MOCENSKÉ ZÁSAHY PROTI KULTÚRE

Na demonštráciu svojej sily v oblasti kultúry a masovej podpory zo strany umelcov si komunistický režim zvolil po úspešnom priebehu plenárky českých spisovateľov, neúspechu plenárky slovenských spisovateľov a vylúčení Ivana Kupca z KSS v roku 1958 inú formu, ako pokračovanie v otvorených mocenských zásahoch. Stalo sa ním zvolanie Zjazdu socialistickej kultúry (hoci jeho dôsledkom bolo zastavenie vydávania mesačníka mladých českých spisovateľov *Květen*), bombasticky koncipovanej akcie, ktorý mal nadviazať na Zjazd národnej kultúry v roku 1948. Tejto akcii, podobne ako pred II. zjazdom československých spisovateľov, predchádzali rozličné masové podujatia. Rozdiel bol v tom, že kým v druhej polovici roku 1955 a začiatkom roku 1956 ich organizovanie sledovalo rozptýlenie nespokojnosti, resp. jednoduché unavenie revoltujúcich spisovateľov, v roku 1959 demonštrovali úspešné zvládnutie krízových prejavov z rokov 1956–1957 a obnovenie plnej kontroly režimu nad spoločnosťou, v tomto prípade nad kultúrou a jej predstaviteľmi. Veľkú publicitu mala celoštátna konferencia československých spisovateľov, ktorá sa uskutočnila v dňoch 1. – 2. 3. 1959 v Prahe. Hlavný referát na nej predniesol rektor Inštitútu spoločenských vied pri ÚV KSČ, bývalý minister kultúry ČSR Ladislav Štoll, ktorý bol na II. zjazde československých spisovateľov terčom kritiky.²⁵² V rozsiahlom prejave odsúdil „revizionistické tendencie“ po XX. zjazde KSSZ v Poľsku i v Československu, rovnako ako diela Milana Kunderu („Monológy“), Alfonza Bednára, Karla Ptáčníka a Josefa Škvoreckého. Jednoznačne odmietol vystúpenie Jaroslava Seiferta na II. zjazde československých spisovateľov. Konferencia jeho prejav schválila, prejavila teda súhlas s odsúdením II. zjazdu československých spisovateľov a prejavov, ktoré na ňom odzneli, rovnako ako s odsúdením udalostí, ktoré nasledovali po ňom a diel svojich kolegov. Výsledkom konferencie bola rezolúcia, v ktorej sa konštatuje, že ZČSS prijal „referát súdruha Štolla ako vážny podnet a základ k principiálnej súdružskej diskusii“. Rezolúcia ďalej tvrdí, že konferencia „vzdvihla úspechy našej novej socialistickej literatúry a súčasne previedla rozbor základných ideových chýb, ktoré ohrozovali jej zdravý rast, na ktorý nás sústavne upozorňovala naša strana vo svojich kritických prejavoch na júnovej konferencii v rokoch 1956 až po nedávny prejav súdruha Novotného. Všetci spisovatelia, ktorí v diskusii

vystúpili, rozhodne odmietli za súhlasu pléna ideologické pozostatky škodlivých názorov a nálad, ktoré sa objavili na II. zjazde Zväzu československých spisovateľov a po ňom ešte dožívali.“ V závere rezolúcie sa účastníci konferencie ešte zaviazali, že pod vedením KSČ budú plniť svoje „poslanie socialistických spisovateľov“. Rezolúcia obsahovala aj odsúdenie diel, ktoré vo svojom prejave v negatívnom svetle spomenul Ladislav Štoll. V liste adresovanom ÚV KSČ delegáti konferencie zároveň deklarovali, že rozhodne odsúdili „všetky pokusy odtrhovať literatúru od spoločného socialistického diela všetkého ľudu a zväzovať ju k apolitičnosti, k individualizmu a subjektivismu“. Teda nakoniec vedenie KSČ predsa len na jednej strane fakticky dosiahlo definitívne odsúdenie spisovateľskej revolty v roku 1956, resp. jej samoodsúdenie zo strany samotných spisovateľov, na ktoré tolko naliehalo. Na druhej strane si pozornosť zasluhuje skutočnosť, že toto samoodsúdenie nebolo také jednoznačné, ako sa na prvý pohľad zdalo. Už len preto nie, lebo nikde sa nehovorí o tom, že by udalosti z rokov 1956–1957 odsúdila priamo celá konferencia, dikcia uznesenia hovorí iba o pozitívnom prijatí prejavu Ladislava Štolla, resp. o uskutočnení „rozboru základných ideových chýb...“, nie priamo o ich odsúdení zo strany celej konferencie („Všetci spisovatelia, ktorí v diskusii vystúpili, rozhodne odmietli za súhlasu pléna ideologické pozostatky škodlivých názorov a nálad, ktoré sa objavili na II. zjazde Zväzu československých spisovateľov a po ňom ešte dožívali.“). Ďalším aspektom tejto konferencie je rozdiel medzi jazykom, ktorý sa na nej používal a reálnym vývinom českej i slovenskej literatúry. Príkladom je stav, ktorý už v roku 1959 začal pannať v *Slovenských pohľadoch*. Aj napriek početným snahám režimu o reglamentáciu tvorby mladých autorov (pod nimi sa rozumejú autori, vstupujúci do literatúry v 50. rokoch), si *Mladá tvorba* zachovávala svoju identitu. Prejavom určitej bezmocnosti režimu bolo napríklad aj to, že samotný Ladislav Štoll v uvedenom prejave pozitívne hodnotil aj niektorých spisovateľov, ktorí narážali na problémy s uverejňovaním svojich diel a s prijatím zo strany oficiálnej kritiky. Týkalo sa to napríklad Dominika Tatarku, Vladimíra Mináča, spomedzi mladých básnikov zas paradoxne Ivana Mojíka a Milana Rúfusa. Podobný trend, t. j. postupné vymaňovanie sa spod kontroly moci a oficiálnej estetiky prebiehal aj v iných druhoch umenia, napríklad vo výtvarnom umení, v divadle a vo filme.

Príprava Zjazdu socialistickej kultúry ako bombastickej akcie sa začala už v januári 1959. Jeho úlohou bolo zdôrazniť a vyjadriť „tesné zomknutie celého nášho kultúrneho frontu okolo KSČ, úzke spojenie umenia a kultúry so životom nášho ľudu a výstavbou socializmu“. Zjazd a jeho príprava mali osobitne zdôrazniť princípy socialistického realizmu, t. j. straníckosť, ideovosť a ľudovosť. Hlavným predmetom kritiky na ňom mali byť „maloburžoázne názory a ilúzie“ ako aj revizionizmus.²⁵³ Zjazdu predchádzala rozsiahla kampaň v médiách,

uskutočnil sa celý rad aktívov pracovníkov v oblasti kultúry v regiónoch i „besied umelcov s pracujúcimi“, poriadaných s cieľom „prehľbiť spojenie umelcov, vedcov a ostatnej pracujúcej inteligencie so životom nášho ľudu a prehľbiť účasť pracujúcich na riešení otázok socialistickej kultúrnej revolúcie a zvýšiť podiel pracujúceho ľudu na riadení a vytváraní kultúry“.²⁵⁴ Podľa strohej správy Sekretariátu ÚV KSS sa nich občania údajne „dožadovali..., aby symfonickú hudbu sprevádzal výklad“, kritizovali nízku úroveň tanečnej hudby, odsudzovali „rôzne západniarske vplyvy“ a naopak, žiadali, aby rozhlas vysielal „viac budovateľských piesní“. Kritizovali vraj aj nízku úroveň estrád a dožadovali sa väčšieho počtu hier z dedinského prostredia.²⁵⁵ Medzi ďalšie požiadavky, ktoré vedenie KSS akceptovalo, patrila kritika detskej literatúry, najmä však rozprávok, od ktorých sa požadoval nový obsah: „Staré, opisujúce neskutočné prostredie (kráľovské dvory, zakliate zámky) a postavy (princezné, čarodejnice, rytieri) sú dnešnému dieťaťu cudzie.“ Vo výtvarnom umení boli odsúdené niektoré výstavy v Bratislave (napríklad Trasa 54 či výstava skupiny Galandovcov) ako prejav „úpadkových, kozmopolitných a revizionistických tendencií“, podobné odsúdenie postihlo „gýče, ktoré na východnom Slovensku rozširoval Zemplényi“ a skupiny výtvarníkov v Nitrianskom kraji. Nespokojnosť sa týkala aj vysokých cien výtvarných originálov, pričom vedenie KSS uvažovalo o zavedení ich predaja na splátky. Zároveň sa rozhodlo venovať väčšiu pozornosť monumentálnej propagande, t. j. výstavbe pomníkov a pamätníkov. Súčasťou kampane boli aj útoky na umelcov, ktorí údajne požadovali vysoké honoráre za svoje diela.²⁵⁶

Roman Kaliský a Pavol Števček mali však na priebeh podobných besied iný názor. Podľa nich „nie všetky besedy mali rovnakú úroveň“, stali sa aj prípady, ako napríklad v Podpolianskych strojárnach v Detve, kde na vopred avizovanú besedu neprišiel nikto.²⁵⁷ Súčasťou tejto masívnej kampane sa stalo aj vytvorenie Kultúrno-umeleckej rady pri Povereníctve školstva a kultúry. S iniciatívou na jej vytvorenie prišiel tajomník ÚV KSS Jozef Lenárt, ktorý v tejto funkcii vystriedal v roku 1958 Augustína Michaličku. Rada mala štatút poradného a iniciatívneho orgánu Povereníctva školstva a kultúry. Jej členmi boli reprezentatívne osobnosti z oblasti kultúry. Mala vyvolávať ilúziu participácii umelcov, resp. pracovníkov kultúry na moci a podpory režimu z ich strany. Je samozrejmé, že v skutočnosti symbolizovala nielen akceptovanie ideologických požiadaviek režimu, ale predovšetkým jeho aktívnu podporu zo strany umelcov, najmä tých, ktorí pred rokom 1948 neboli spätí s komunistickým hnutím a nehlásili sa k tzv. socialistickejmu realizmu. Preto bol ešte vo februári 1959 za jej predsedu na zasadnutí Byra ÚV KSS určený hudobný skladateľ Eugen Suchoň, ktorý nebol členom KSS.²⁵⁸ Jej ustanovenie sa uskutočnilo 20. 4. 1959 vo veľkej sieni SNR a bolo, podobne ako celá kampaň v súvislosti so Zjazdom socialistickej kultúry sprevádzané značnou pompéznosťou.

Vo vedení tohto orgánu sa okrem E. Suchoňa ocitli prvý tajomník ZSS Andrej Plávka a výtvarník Július Lörincz (podpredsedovia), tajomníkmi sa stali Miloš Krno a architekt Ján Svetlík. V predsedníctve 32-člennej rady ďalej boli herec Andrej Bagar, filmový režisér Palo Bielik, výtvarník Štefan Bednár, hudobný skladateľ Dezider Kardoš, spisovateľ a dramatik Peter Karvaš, literárny kritik Ivan Kusý a architekt Ivan Kuhn.²⁵⁹ Tento orgán nemal nijaké právomoci a po svojom ustanovení nevyvíjal nijakú činnosť.

Samotný Zjazd socialistickej kultúry sa konal v Zjazdovom paláci v Prahe 8. – 11. 6. 1959. Zúčastnilo sa ho vyše 2000 delegátov, pracovníkov školstva, vedy a kultúry z celého Československa. Zúčastnila sa ho početná delegácia ÚV KSČ a ÚV Národného frontu, ktorú tvorili Zdeněk Fierlinger, Jiří Hendrych, Václav Kopecký, tajomník ÚV KSČ Vladimír Koucký, minister Zdeněk Nejedlý, minister školstva a kultúry František Kahuda, povereník školstva a kultúry Vasil Bilak, Jozef Lenárt, predseda Československej strany lidovej Josef Plojhar, predseda Československej strany socialistickej Emanuel Šlechta a predseda Strany slovenskej obrody Jozef Kyselý. Hlavné slovo mal, podobne ako na plenárke ZČSS rektor Inštitútu spoločenských vied pri ÚV KSČ Ladislav Štoll.²⁶⁰ Vedenie KSČ usporiadaním zjazdu dosiahla to, že pracovníci kultúry, vedy, školstva a osvetu, teda príslušníci problematickej vrstvy „pracujúcej inteligencie“, ktorá sa v uplynulých rokoch pokúšala o uvoľnenie spod štátnej kontroly, deklarovali režimu svoju aktívnu podporu. Podobne ako v prípade „verejnej diskusie“ o príprave novej československej ústavy v roku 1960 aj počas kampane pred Zjazdom socialistickej kultúry boli mocenské elity ochotné akceptovať iba tie názory, ktoré korešpondovali s ich predstavami, prípadne radikálne názory požadujúce urýchliť výstavbu komunizmu. Zjazd socialistickej kultúry sa v skutočnosti stal súčasťou politickej a propagandistickej kampane proti „inteligencii“, ktorá prebiehala v Československu po roku 1957. Vedenie KSS na rozličných krajských aktívoch, resp. aktívoch na závodoch, v obciach či na JRD akcentovalo nielen požiadavky ideologického charakteru, ale aj požiadavky vyhovujúce vkusu priemerných, nie príliš vzdelaných vrstiev obyvateľstva. Najdôležitejším záverom zjazdu ako aj predchádzajúcej kampane však pre vedenie KSS bolo rozhodnutie posilniť „rozmiestnenie umelcov do dôležitých priemyselných a poľnohospodárskych oblastí nášho štátu“. Umelecké zväzy dostali za úlohu venovať sa predovšetkým ideovej a politickej činnosti, kým umelecké fondy sa mali viac zapojiť „do služieb kultúrnej politiky strany“, pričom väčšina ich prostriedkov sa mala sústreďovať na dlhodobé pobyty mimo dovtedajších kultúrnych centier. Ofenzívny postup sa mal uplatňovať aj pri zadávaní objednávok na umelecké diela a pri pridelení štipendií, kde sa malo viac prihliadať k „triednym a ideovo-politickým hladiskám“.²⁶¹ Podobne ako v prvej polovici 50. rokov teda komunistická moc používala voči umel-

com nástroje politického ovládania, kam okrem cenzúry patrilo aj vysielanie na „dlhodobé pobyty“, čo bola forma trestu pre nekonformných autorov, používala však aj nástroje priamej korupcie umelcov.

Kým však Zjazd národnej kultúry roku 1948 sa stal symbolom nastolenia totálnej kontroly kultúry zo strany komunistickej moci, Zjazd socialistickej kultúry zohral nielen v československom kultúrnom kontexte, ale aj vo vývoji vzťahov medzi kultúrou a mocou marginálnu úlohu. Jeho rezolúcia neobsahuje nijaký nový teoretický umelecký program okrem bezvýhradných deklarácií na podporu oficiálneho politického kurzu. Po jeho skončení sa zmienky o ňom vytratili nielen zo stránok kultúrnej a umeleckej tlače, ale aj z dokumentov najvyšších orgánov KSS, resp. KSČ. Nikdy sa jeho príprava ani priebeh a dôsledky nestali predmetom rokovania Byra ÚV KSS, a hoci sa konal v júni 1959, správu o ňom prerokúval Sekretariát ÚV KSS až v druhej polovici septembra 1959 (18. 9. 1959).²⁶² Bez ohľadu na jazyk oficiálnych prejavov a deklarácií, ktoré na Zjazde socialistickej kultúry odznali, pokračoval proces postupného uvoľňovania sa kultúry spod kontroly komunistickej moci. Ako to však vyplýva z dostupných dokumentov, príčinou tohto javu neboli nijaké liberalizačné tendencie vnútri komunistických mocenských elít, ale ich neschopnosť poskytnúť novú civilizačnú alternatívu po XX. zjazde KSSZ v roku 1956, a to aj v oblasti kultúry. Aj napriek oficiálnym deklaráciám zo strany umelcov v skutočnosti na úrovni umeleckej tvorby absentovala (až na výnimky) ochota plniť oficiálne ideologické požiadavky. Nepodarilo sa dosiahnuť ani to, aby po Zjazde socialistickej kultúry opustila Bratislavu aspoň tretina spisovateľov na „stáže“ do tovární, JRD a pod. Výzvu uposlúchli iba Ladislav Mňačko, Lubomír Smrček, Vladimír Mináč a Peter Karvaš.²⁶³

Podľa hlásení ŠtB, ktoré sa zhromažďovali na stole tajomníka ÚV KSS Pavla Davida, názory umelcov sa aj v roku 1959 odlišovali od jazyka oficiálnych deklarácií. S dešpektom sa o Zjazde socialistickej kultúry vyjadroval napríklad Ladislav Kalina, podobne sa zachoval Peter Karvaš, ktorý mal dokonca pôvodne pripravený príspevok, s ktorým chcel vystúpiť na zjazde. Podľa jeho slov sa však zjazdu zúčastňovalo priveľa umelcov, ktorí mali v rokoch druhej svetovej vojny blízko k HSLS, osobitné výhrady prejavoval k Martinovi Benkovi, Jánovi Boroďacovi a Palovi Bielikovi, preto sa rozhodol, že „pre ľudákov diskutovať nebude“ a na zjazde nakoniec nevystúpil. V uvedenom období sa prestala verejne prejavovať aj Katarína Lazarová, ktorá sa po zásahoch ÚV KSS stiahla a ako konštatovala správa ŠtB, „čiastočne upustila od reakčnej činnosti“.²⁶⁴ V tom istom čase, podľa správy ŠtB zo 17. 6. 1959 Ladislav Mňačko hovoril, že „terajšie príťahovanie v kultúre už nemôže trvať dlhšie ako poldruha roka a potom nastane uvoľnenie“. Podobne Dominik Tatarka si síce pod hrozbou vylúčenia z KSS a pravdepodobne aj z existenčných obáv viac dával „pozor na jazyk“, podľa

správy ŠtB „predsa ešte občas... (mával – pozn. aut.) nesprávne názory“. Prejavom snahy Vladimíra Mináča prekonať stav „nemilosti“, v ktorej sa ocitol za svoje aktivity v rokoch 1956–1957 ako aj za skonfiškovanú knihu poviedok „Z nedávnych čias“, bola príprava trilógie „Generácia“ (Dlhý čas čakania, Živí a mŕtvi, Zvony zvonja na deň), venovanej obdobiu vojnového Slovenského štátu. Hoci v jej poetike badať expresionistické tendencie príznačné pre jeho románovú prvotinu „Smrť chodí po horách“ a ozveny medzivojnovkej modernej literatúry, dielo je výrazne poznačené komunistickou tendenčnosťou. Napriek tomu doň vedome zaradil niekoľko provokatívnych narážok na vtedajšiu politickú realitu. Týka sa to napríklad opisu komunistického funkcionára Janka Krapa, ktorý v románe Živí a mŕtvi, odohrávajúc sa počas SNP, zastrelil farára a potom podľa pôvodnej verzie diela povedal: „Keď je obvinený mŕtvy, je aj vinný.“ STD však voči jeho románu, ktorého dej sa odohrával počas SNP, prejavovala značné výhrady. Podľa jej hlásenia z 24. 7. 1959 v celej knihe „nebolo cítiť vedúcu silu komunistickej strany a partizánska jednotka Janka Krapa vystupovala ako opustená skupinka ľudí bez usmernenia a riadenia“. Predmetom jej výhrad bolo aj údajné zosmiešnenie politického komisára jednotky Bendeho a zobrazenie Janka Krapa ako „anarchistu“. Vladimír Mináč román „po dlhšej diskusii“ prepracoval.²⁶⁵

Ochotu pristúpiť na požiadavky režimu prejavil po intenzívnom niekoľkoročnom nátlaku trvajúcim od roku 1956 aj Alfonz Bednár.²⁶⁶ Na jednej strane si chcel udržať nezávislosť, zároveň mal v panujúcich pomeroch strach. Prejavoval záujem stretnúť sa s Viliamom Šalgotičom, vedúcim IV. oddelenia ÚV KSS, ktoré malo na starosti oblasť kultúry, ten ho však ignoroval. Tvrdil, že potrebuje, aby si s ním „niekto (t. j. z aparátu ÚV KSS – pozn. aut.) pohovoril, aby mu pomohli dostať sa zo slepej uličky, lebo i keď nie je komunistom, predsa... môže byť užitočný svojou prácou nášmu zriadeniu a strane“. Krajská správa Ministerstva vnútra v Bratislave P. Davidovi tlmočila názor zo spisovateľského prostredia, podľa ktorého by „bolo... vraj úspešné, aby sa Bednárovi niektorí pracovníci z aparátu strany najmä v terajšom období aspoň trochu venovali a iste by ho získali na svoju stranu“. Na druhej strane s negatívnym ohlasom sa medzi spisovateľmi stretla správa o udelení Štátnej ceny Klementa Gottwalda Andrejovi Plávkovi. Správa konštatuje nechť spisovateľov v panujúcich podmienkach venovať sa pôvodnej tvorbe, v omnoho väčšej miere sa venovali prekladom zo zahraničných literatúr.

Hoci hlásenie STD vo februári 1959 konštatovalo, že „v *Kultúrnom živote* v poslednom čase veľmi zriedka sa javí potreba zásahu tlačového dozoru“, ²⁶⁷ to neznamenalo, že *Kultúrny život* prestal byť predmetom jeho záujmu, resp. že prestal STD spôsobovať problémy. Príkladom bol jeho pokus o polemiku s denníkom *Pravda*. Polemika s ústredným orgánom ÚV KSS, ktorá bola možná v rokoch 1956–1957, už nebola

možná začiatkom roku 1959. Išlo o reakciu na článok Kristy Bendovej²⁶⁸ uverejnený v denníku *Pravda* 23. 2. 1959, v ktorom autorka napadla *Kultúrny život* za správu o besede o prvej časti románu Františka Hečku „Svätá tma“, usporiadanej na pôde Klubu slovenských spisovateľov.²⁶⁹ Autorka vyčítala redaktorovi *Kultúrneho života* Pavlovi Števcíkovi, že „s vyčerpávajúcou objektivistickou dôkladnosťou cituje všetky pasáže, ktoré tam o Hečkovom románe padli“. Teda aj negatívne výroky, hoci sa ich redaktor *Kultúrneho života* usiloval zmierniť. Napriek tomu zo správy vyplývalo, že najnovšia (a mimochodom posledná a nedokončená) Hečkova kniha vzbudzovala rozpaky nielen u redaktorov *Kultúrneho života*, ale aj kritikov, akými boli Milan Pišút, Andrej Mráz či Andrej Plávka a Július Lenko. Napriek tomu, že Krista Bendová na besede v Klube slovenských spisovateľov vôbec nebola, obvinila *Kultúrny život* a ZSS, že nedostatočne propagujú „uvedomelú literatúru“. Reakcia *Kultúrneho života* na výpady Kristy Bendovej však nesmela byť uverejnená. Hečkov román sa vzhľadom na autorove zásluhy stal nekritizovateľným, dokonca aj vtedy, keď kritika mala opačné znamienko. Tak v piatom čísle Protifašistického bojovníka z roku 1959 nemohla vyjsť recenzia na „Svätú tmu“ pod názvom „Po Svätej tme v hlave zatemnenie“, ktorej autor Hečkovi vyčítal, že v knihe spomína samých ľudákov, nezobrazil v nej ani jeden typ komunistu, ba dokonca že v románe „zminiatúrnil význam komunistov“. Napriek tomu, že vedenie KSS sa neustále dožadovalo literatúry so súčasnou tematikou, v prípade, ak bola zobrazená pravdivo a bez dobových klišé, jej útvary sa nesmeli dostať k čitateľovi. Stalo sa to napríklad v prípade prózy Hany Ponickéj pripravovanej v máji 1959 pre *Kultúrny život* (č. 19/1959) „Kto nechce ostať mladý v očiach svojich detí“, v ktorom autorka opisovala osud rodiny, ktorá síce vynaložila obrovské úsilie na stavbu rodinného domu, zaplatila však zaň stratou vzájomnej lásky. Autorka zobrazila prepínanie síl u žien, ktoré sú vystavené náročnej práci doma aj v zamestnaní, čo podľa STD bolo nežiadúce zobrazovať. Začiatkom júla 1959 sa zas v *Kultúrnom živote* nemohla objaviť próza Magdalény Matuščíkovej, ktorej texty sa už viackrát stretli s negatívnou reakciou STD, zaoberajúca sa problematikou prózy všedného dňa, v ktorej autorka opisovala, ako sa za materiálnym bohatstvom skrýva egoizmus, nízka kultúrna úroveň, neludské vzťahy a duševný úpadok, ubíja sa iniciatíva a radosť zo slobodného života. Podľa STD Matuščíková píše „asi tak, ako o nás v poslednom čase hovorí nepriateľská propaganda“. Na hlásení zmocnenec ďalej pripísal: „Už dvakrát vystúpila proti socialistickému zriadeniu. Uvážiť, či môže ostať vo funkcii.“ A skutočne, Magdaléna Matuščíková musela odísť z postu referentky na ZSS.²⁷⁰

Dobroslava Němcová však koncom 50. rokov nebola jedinou historičkou, ktorú postihol zásah STD. Darina Lehotská musela prepracovať svoje „Dejiny Modry“, pretože boli podľa názoru STD napísané

„bez triedneho pohľadu“. V rokoch 1960–1961 takisto musel G. Balaša prepracovať knihu „Krupina vo svetle minulosti“. Príčinou bolo jeho negatívne hodnotenie prítomnosti husitov a jiskrovcov v meste, ktoré spustošili. Inak výčitky, adresované jemu, boli podobného charakteru, ako výčitky voči dielu D. Lehotskej: „História mesta Krupiny je vo svojej podstate históriou kráľov, krupinských richtárov a mešťanostov..., krupinských hradných pánov a kňazov.“ Kniha dokonca obsahovala aj samostatnú kapitolu o miestnom kostole. „Poddaní a utláčani ako keby vôbec neboli existovali, o tých sa v publikácii nemožno dočítať vôbec nič,“ konštatuje správa. Spracovanie problematiky charakterizuje STD ako „nemarxistické“, vytýka jej vážne ideové závady. Na zásah vedúceho IV. oddelenia ÚV KSS Viliama Šalgoviča musel Vladimír Mináč „zredukovať“ vo svojej zbierke „Tmavý kút“ obsah viacerých kriticky ladených poviedok zo súčasnosti, v ktorých sa dotýka aj problematiky nezákonností 50. rokov. V prvom rade išlo o poviedky „Prokurátor“, „Urazený“ a „Výtržník“. Zásahom sa nevyhol ani druhý zväzok už publikovaných statí Michala Chorvátha „Cestami literatúry II“.²⁷¹

Konflikty medzi spisovateľmi a mocou prepukli znova v roku 1962. Zásah postihol v máji 1962 napríklad *Slovenské pohľady*, z ktorých bola stiahnutá prvá časť reportáže Ladislava Mňačku „Pod Babiou gorou“, ktorej časť sa pokúšal uverejniť už v roku 1955, ale jeho snaha sa vtedy takisto skončila neúspechom. Dôvodom bola rovnako ako v roku 1962 „závadnosť“ textu. Podľa názoru STD totiž išlo o „malomeštiacke radikálčenie, zámerne vyberané negatívne javy“, a to aj také, ktoré sa stali pred desiatimi rokmi a „dnes už nezodpovedajú skutočnosti. Ich nakopenie doviedlo autora k uzáverom tak pesimistickým, ako keby tu nebolo žiadneho východiska. Pritom zdá sa nám, že zámerne obišiel všetko pozitívne, čo sa na Orave urobilo pre odstránenie biedy, ktorá tam bola v minulosti,“ hodnotila text STD. Jej zmocnencovi neušlo, že „v podtexte cítiť, že nedostatky sú zapríčinené činnosťou strany“. Ladislav Mňačko sa stal v roku 1962 problémom pre cenzúru prinajmenšom ešte raz. Nemohol mu v *Kultúrnom živote* vyjsť ani jeho prejav na otvorení výstavy Vincenta Hložníka „Sieť otrasnej myšlienky“. Vystúpenie, ktoré STD kvalifikovala ako „provokačnú výzvu orgánom, ktoré riadia umenie, teda i stranickým orgánom“, bolo v spolupráci s redaktorom *Kultúrneho života* Jánom Proháckom z pripravovaného čísla 19/1962 vypustené. Zo *Slovenských pohľadov* č. 4/1962 bola zas vypustená báseň Ladislava Novomeského „Obraz Cypriána Majerníka“. Nový šéfredaktor Milan Ferko so zásahom súhlasil až „po dlhšej diskusii“. V Rúfusovom preklade hry Milana Kunderu „Majitelia kľúčov“ zas z autorovho doslovu museli vypadnúť „subjektivistické, nemarxistické“ a „ohováračské“ formulácie „v okupácii sa nielen zakalovali statočné charaktery, ale na druhej strane utvrdovala sa i česká lojálnosť, zbabelosť, opatrnosť i poslušnosť, táto negatívna stránka českého

charakteru, ktorá nemá o nič menej silnú tradíciu v českej histórii, než tá stránka heroická“.²⁷²

Na druhej strane Krajská správa Ministerstva vnútra pod vedením M. Housku varovala, že „omnoho horšia situácia, než je u spisovateľov, je u výtvarníkov. Možno povedať, že výtvarníci sú v súčasnom období v tej atmosfére, ako boli spisovatelia po XX. zjazde KSSZ. Podobne dramaticky ŠtB popisovala situáciu v Slovenskom národnom divadle, kde bol na pozícii dramaturga nahradený literárny kritik Ján Rozner Antonom Kretom a Rudolfom Mrlianom. Dôvodom bolo zaradenie hry ruského proskribovaného spisovateľa a dramatika Michaila Bulgakova „Útek“ do repertoáru divadla, hoci o autorovi podľa správy ŠtB bol „v sovietskej encyklopédii veľmi nepriaznivý posudok, že klebetnícky opisuje rusko-sovietsku skutočnosť“. ŠtB sa celkovo sťažovala na presadzovanie západnej divadelnej produkcie do repertoáru SND, pričom v uvedenom období sa tam nenacvičovala a nehrala ani jedna sovietska divadelná hra.“²⁷³

Previerky v roku 1958 sa dotkli aj slovenských spisovateľov a vydavateľstiev. V tejto súvislosti sekretariát Povereníka školstva a kultúry upozornil listom 13. 10. 1959 povereníka vnútra Oskára Jeleňa, priameho nadriadeného Správy tlačového dozoru na vydávanie závadných diel v uplynulom období.²⁷⁴ Ako závadné diela, t. j. diela, ktoré nevyšli alebo mohli vyjsť až po podstatných úpravách, boli označené Mináčova zbierka krátkych próz „Z nedávnych čias“, Matušková kniha „Od včerajška k dnešku“, básnická zbierka Ivana Mojíka „Dnešný vzduch“ a román Antona Hykischa „Krok do neznáma“. „Tieto diela vedome či nevedome by boli pomáhali snahe postaviť našu inteligenciu proti revolučnej strane robotníckej triedy“, uvádza sa v liste. V ďalších dielach povereníctvo konštatovalo „popieranie vzťahu ideológie... k tvorivej činnosti“. Vyčítalo im snahy opustiť „svet politiky“ a volanie po nadčasovosti umenia. Týkalo sa to básnickej zbierky Jána Smreka „Obraz sveta“, zbierky Ivana Kupca „Mušľa“ a Komárkovej knihy „Milovanie v prírode“. Naturalizmus a sexualizmus povereníctvo vyčítalo prekladu Caldwellovej „Tabakovej cesty“, Mannovej „Smrti hochštaplera Krulla“ a iným dielam, ktoré boli rozhodnutím Povereníctva školstva a kultúry vyradené z vydávania. Podľa povereníctva sa prejavy naturalizmu objavovali čiastočne aj „v západnej pokrokovej spisbe“. Podľa jeho názoru vyplývali z „hlbokej ideovej a umeleckej krízy jej tvorcov“: „Zužovanie spoločenskej problematiky na biologické vzťahy je tiež prejavom revizionizmu v literatúre. To, že sa spoločenské vedomie revolučnej robotníckej triedy ešte nestalo ideovou materčinou našej literatúry (referát s. Štolla na konferencii Zväzu československých spisovateľov) prejavovalo sa v intelektuálnom skepticizme a empirizme, v prezeraní podstatného od nepodstatného.“ Záver, ktorý z tohto konštatovania vyvodilo Povereníctvo školstva a kultúry bol, že autorom spomínaných diel i vydavateľským pracovníkom chýbal

„pravdivý svetový názor“. Trpeli aj „nekritickým pomerom k literárnemu dedičstvu“. Ako príklad bola uvedená snaha vydať v Mladých letách knihu Ignáca Grebáča-Orlova „Škovránok“ a uvažovaný výber estetických statí Jána Smreka či snaha zaradiť do pripravovaných učebníc slovenskej literatúry zmienky o Emilovi Boleslavovi Lukáčovi a Ladislavovi Novomeskom. Povereníctvo školstva a kultúry ďalej kritizovalo „príliš kamarátske vzťahy pri vydávaní kníh“ a upozornilo na to, že vo vydavateľstvách treba venovať veľkú pozornosť výberu redaktorov, ktorí sa údajne pri tvorbe edičných plánov často dopúšťali „subjektivistického hodnotenia“, preceňovali „rôzne formálne a estetické prednosti diela“, hlavne v prípade západnej literatúry: „Neuvedomujú si dosť jasne pôsobenie každej knihy v širokých masách.“ Povereníctvo školstva a kultúry zaviedlo preto aj pri vydávaní diel krásnej literatúry povinnosť vydavateľstva vopred zabezpečiť vypracovanie lektorského posudku. Dovtedy takáto prax fungovala iba pri vydávaní odborných a vedeckých publikácií. Zároveň pri vydavateľstvách vznikli edičné rady a poradné komisie, členmi ktorých sa stali aj „pracovníci z praxe“, pod ktorými sa však rozumeli nielen pracovníci napríklad z knižnej distribúcie, ale aj z odboru propagandy a aparátu KSS. Ich úlohou bolo „preverovať spolupracovníkov vydavateľstva i pracovníkov z hľadiska odbornej a politickej spôsobilosti k napísaniu diela“. Od redakčných pracovníkov začala byť vyžadovaná aj „ideovo-politická“, resp. hmotná zodpovednosť za vydávané diela, čoho súčasťou boli aj hmotné sankcie. Predmetom kritiky povereníctva bolo aj zadávanie prekladov diel umeleckej literatúry Emilovi Boleslavovi Lukáčovi a Valentínovi Beniakovi. Zároveň vydavateľstvá mali svoju produkciu a edičné plány orientovať na robotnícke a roľnícke prostredie. Zo štátnych vydavateľstiev, podnikového riaditeľstva Slovenská kniha, z vydavateľstva Slovenský spisovateľ a vydavateľstva SAV muselo celkovo odísť 148 pracovníkov, t. j. 16 % ich celkového početného stavu, ktorí boli doplnení novými zamestnancami predovšetkým z radov tzv. novej inteligencie, t. j. ľudí robotníckeho, resp. roľníckeho pôvodu alebo tých, ktorí získali vzdelanie po roku 1948, resp. za svoj vzostup vďačili výlučne existencii komunistického režimu.²⁷⁵ „Napriek tomu pracujú v niektorých vydavateľstvách pracovníci v zaujatí subjektivistických, liberalistických, strane cudzích predstavách, bude potrebné preradiť ich na iný pracovný úsek,“ konštatuje správa povereníctva.

Vedenie KSS sa osobitne zaoberalo priebehom previerok politickej a triednej spoľahlivosti vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ, ktoré patrilo ZSS a v rokoch 1956–1957 bolo jedným z ohnísk „nesprávnych názorov“. Za také bolo označené aj v spomínanej správe Povereníctva školstva a kultúry.²⁷⁶ „Nedostatočné kádrové obsadenie, predovšetkým vedúcich funkcií, spôsobuje mnohé nedostatky a ťažkosti v edičnej politike vydavateľstva. Od previerky v roku 1958 sa urobili niektoré opatrenia na zlepšenie,“ hodnotil v januári 1960 Sekretariát ÚV KSS.²⁷⁷

Výsledkom previerok bol odchod Ctibora Štítnického z funkcie zastupujúceho riaditeľa, ktorému nepomohlo ani konformné vystupovanie po apríli 1957. Nahradil ho Pavol Horov. Namiesto Štefana Žáryho sa šéfredaktorom a zástupcom riaditeľa stal Vojtech Mihálik. (Na jeho miesto tajomníka ZSS zas nastúpil Miloš Krno.²⁷⁸)

Z funkcie šéfredaktora *Slovenských pohľadov* musel odísť Alexander Matuška. Hoci, ako už autor spomínal, *Slovenské pohľady* sa v období jeho pôsobenia na tomto poste nevyznačovali nijakou bojovnou líniou a na rozdiel od *Kultúrneho života* sa ani nedostali do konfliktu s komunistickou mocou, dôvod Matuškovho odvolania z funkcie bol, že „súdrh Matuška je bezpartajný a nedáva záruku stranického vedenia časopisu“. Po krátkom období pôsobenia Vladimíra Mináča v tejto funkcii sa na čelo *Slovenských pohľadov* dostal Milan Ferko. Paradoxne práve obdobie Ferkovho šéfredaktorovania sa stalo obdobím, v ktorom sa *Slovenské pohľady* stali jednou z hlavných tribún reformných názorov.

Aj Michal Bartko ako bývalý evanjelický farár musel k 1. 2. 1960 odísť z postu vedúceho redaktora edície *Tvorba národov*, na jeho miesto nastúpil Ivan Slimák. Ivan Kupec ako vylúčený z KSS nemohol byť od Nového roku 1960 vedúcim redaktorom Spoločnosti priateľov krásnych kníh, bol preradený na post zodpovedného redaktora. Na úseky, na ktorých nepôsobil ani jeden člen KSS, musel byť prijatý najmenej jeden, ďalší zamestnanci vydavateľstva, ku ktorému boli od začiatku roku 1960 pričlenené aj časopisy vydávané ZSS (*Kultúrny život*, *Slovenské pohľady*, *Mladá tvorba*, *Irodalmi Szemle*), boli prijatí za členov KSS, resp. funkcionári KSS uvažovali o tom, že im ponúknu členstvo v nej. Týkalo sa to Jána Medveda, Ivana Mojíka, Jozefa Kota a Jely Mlčochovej.²⁷⁹ Do edície *Tvorba národov* nastúpil Valér Peško, pričom ako hlavný dôvod jeho prijatia sa uvádzalo jeho členstvo v KSS. Perspektívne sa počítalo aj s odchodom Milana Krausa z postu vedúceho redaktora pôvodnej a prekladovej poézie, lebo nebol členom KSS. Základná organizácia KSS žiadala okrem toho v duchu predchádzajúcej požiadavky Povereníctva školstva a kultúry²⁸⁰ „uvolniť niektorých nežiadúcich pracovníkov“, predovšetkým Michala Bartku a Ludmilu Rampákovú. Dôvodom na prepustenie Ludmily Rampákovovej, ktoré sa nakoniec nerealizovalo, bola o. i. skutočnosť, že „práve ona bola redaktorkou závadných titulov, ako Bednárových ‚Hodín a minút‘ a Hykischových ‚Prvých krokov‘“. V jej prípade komisia príslušného Obvodného výboru KSS sa vyjadrila, že „bolo by v záujme veci toto rozhodnutie urýchlene zrealizovať“. Podobne bol za závadného označený Jozef Brandobur pre svoju ľudácku minulosť, nehladiac na to, že bol účastníkom SNP. Podobne bola za závadnú označená aj jeho manželka Magda Brandoburová i napriek tomu, že bola členkou KSS. Bola však charakterizovaná ako nositeľka „idealistického svetonázoru“. Dôvodom na prepustenie vedúceho redakcie prekladovej literatúry Michala

Bartku malo byť jeho štúdium na Evanjelickej bohosloveckej fakulte a absolvovanie štúdia vo Francúzsku. Povereníctvo školstva mu zároveň vytýkalo nedostatočné vydávanie prekladov zo sovietskej literatúry a literatúry ľudovodemokratických krajín a to, že pod jeho redaktorským dohľadom vyšiel napríklad spomínaný naturalistický Caldwellov román „Tabaková cesta“. Dôvodom, prečo mal odísť z vydavateľstva Branislav Choma, bola zas skutočnosť, že v čase, keď bol predsedom ZO KSS pri ZSS po XX. zjazde KSSZ, podliehal „liberalistickým vplyvom“ a usiloval sa o vydanie výberu článkov poľských autorov z oblasti estetiky a literárnej kritiky ako aj o vydanie diela Györgya Lukácsa.²⁸¹ „Súdrh Choma nešiel v línii strany a preto je škodlivé nechať ho naďalej pracovať na úseku vydavateľskom.“ Na označenie Milana Krausa za závadného zas stačila jeho údajná apolitickosť, skutočnosť, že študoval na Evanjelickej bohosloveckej fakulte, tri roky pôsobil ako evanjelický farár a manželstvo s juhoslovanskou štátnou príslušníčkou. V prípade redaktorky Nory Kocholovej bolo dôvodom na požadovanie jej prepustenia len to, že bola dcérou básnika Valentína Beniaka. Negatívne bol samozrejme hodnotený aj Ivan Kupec, vylúčený v roku 1958 z KSS. O uvoľnení, resp. preradení na nižšie funkcie vo vydavateľstve sa uvažovalo aj v ďalších prípadoch. Vedenie KSS však bolo nespokojné aj s celkovou „kádrovou“ situáciou v ZSS, preto sa na rokovaní Sekretariátu ÚV KSS objavil aj návrh na odňatie vydavateľstva Zväzu slovenských spisovateľov a jeho podriadenie priamo pod Povereníctvo školstva a kultúry po personálnej (t. j. kádrovej) aj edičnej stránke „v takej miere, ako v ostatných štátnych vydavateľstvách“. Ako príčina týchto čistiek sa uvádzal postoj spisovateľov v rokoch 1957–1958 a najmä „nezásadovosť v posudzovaní rôznych liberalistických a revizionistických tendencií v niektorých pôvodných a prekladových dielach“. Osobitne vedenie KSS bolo znepokojené „zjavným odklonom od vydávania diel sovietskych a ľudovodemokratických autorov a orientáciou prekladovej literatúry smerom na Západ“.

V duchu tejto kritiky bol prispôbený aj edičný plán vydavateľstva na rok 1960. V porovnaní s rokom 1957 bol na vydanie pripravený dvojnásobok prekladov sovietskej literatúry, na druhej strane roku 1960 bolo vydaných iba 50 % prekladov súčasnej západnej tvorby v porovnaní s rokom 1958. Do edičného plánu boli vydavateľstvu vnútení autori, ktorých diela z najrozličnejších dôvodov vydavateľstvo vydávať v minulosti nechcelo, napríklad diela Františka Hečku, Rudolfa Jašíka, Márie Jančovej a Miloša Krna. O tom, akým spôsobom chcelo vedenie KSS realizovať svoju kontrolu nad spoločnosťou, najlepšie svedčia slová, ktorými Sekretariát ÚV KSS zdôvodňoval požiadavku na prepustenie Jána Smreka, ktorý vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ ako externista redigoval Novú komornú knižnicu: „Záruku pre správnu líniu edičnej politiky treba mať už v samotných redaktoroch a spolupracovníkoch redakcie a nie iba vo funkciách a orgánoch, ktoré

vykonávajú záruku edičnej činnosti.⁴²⁸² Treba len dodať, že práve na tejto úrovni vedenie KSS nielen v oblasti literatúry, resp. kultúry, po-
ciťovalo túto záruku najmenej.

PRVÉ ROKY ČASOPISU MLADÁ TVORBA (1956–1960)

Jedným z výsledkov reformného pohybu v roku 1956 a plenárky slovenských spisovateľov 1. 6. 1956 bolo prijatie rozhodnutia vydávať mesačník pre mladých spisovateľov *Mladá tvorba*.²⁸³ Myšlienka vytvoriť časopis, ktorý by fungoval ako tribúna pre mladých autorov, sa však zrodila už skôr, pred rokom 1956. Vznikla na pôde Filozofickej fakulty UK, kde sa okolo roku 1955 začal spontánne stretávať Krúžok mladých autorov. Na týchto stretnutiach, ktoré sa konali v sobotu popoludní, vysokoškóľáci, nielen z Filozofickej fakulty UK, čítali svoje prvé literárne pokusy. Na týchto stretnutiach sa zúčastňovalo pravidelne približne dvadsať ľudí, mladých básnikov, prozaikov či literárnych kritikov, ktorí čítali svoje diela a následne sa o nich viedla diskusia. Medzi nich patrili napríklad Štefan Drug, Michal Gáfrik, Július Noge, Vladimír Petřík, Pavol Števíček, František Andraščík, Ján Beňo, Jozef Bob, Marina Čeretková-Gáľlová, Andrej Červeňák, Jozef Kot, Ján Johánides, Bohuš Kováč, Ján Lenčo, Ján Majerník, Miroslav Polák, Michal Nadubinský, Ernest Weidler atď. Spomedzi pedagógov im venovali pozornosť profesori Andrej Mráz, Miloš Tomčík a asistent Ján Števíček. Vedenie krúžku tvorili J. Koška, Jozef Kot a Ján Majerník. Na pôde tohto krúžku sa zrodila iniciatíva vytvoriť literárny časopis a vyhlásiť celoslovenskú literárnu súťaž pre začínajúcich autorov. Prostriedky na túto súťaž poskytol Slovenský ústredný výbor ČSM, myšlienku časopisu podľa Jozefa Kota podporil ZSS.²⁸⁴

Za šéfredaktora nového časopisu bol spisovateľskou plenárkou určený Milan Ferko.²⁸⁵ Napriek tomu, že išlo o básnika, ktorý do literatúry vstúpil začiatkom 50. rokov budovateľskou poéziou, jeho schválenie do funkcie šéfredaktora neprebiehalo hladko. Príčinou boli jeho aktivity po XX. zjazde KSSZ, najmä však už spomínaný článok v *Kultúrnom živote*, v ktorom reagoval na študentské udalosti v máji 1956. Odmietol v ňom kampaň proti iniciátorom tzv. rezolúcie z Mladej gardy: „Napríklad s tou mladogardovskou rezolúciou. Nie aby sa vzala do úvahy ako fakt objektívna skutočnosť a na jej podklade sa robili závery, ... našli sa styčné body teda vylúplo jadro – nie, začali sme hľadať len bubákov, záškodníkov a provokatérov.“²⁸⁶ Sekretariát ÚV KSS jeho vymenovanie na post šéfredaktora 3. 9. 1956 zamietol. Zástupca vedúceho oddelenia škôl, vedy a kultúry ÚV KSS Andrej Sarvaš na zasedaní Sekretariátu spochybnil jeho menovanie práve kvôli uvedenému článku. Uviedol, že „hovorili s ním otvorene o línii časopisu v kolektíve i o ňom samotnom“. Tajomník ÚV KSS Jozef Kríž navrhol „výchovný postup“, zostať trpezlivým a Ferkovi „vo funkcii... pomáhať“. Navr-

hoval uskutočniť pohovor s Milanom Ferkom. V podobnom duchu sa vyslovil aj šéf SÚV ČSM Milan Rázus.²⁸⁷ Jednoznačne proti vymenovaní Milana Ferka za šéfredaktora bol tajomník ÚV KSS Augustín Michalička: „Po XX. zjazde máme meradlo, koho postaviť na zodpovedné miesta, ako sa kto zachoval. Treba mu venovať čo najväčšiu pozornosť.“ Sám ho do funkcie nedoporučoval, navrhol vymenovať radšej „staršieho súdruha“. „On sám je mladý. So súdruhom Špitzerom nemajú najlepšie skúsenosti. Súdruh Ferko je ešte nie zakaleným skúseným súdruhom. Nech pracuje v redakčnej rade, nech prispieva.“ Podobne hovoril tajomník ÚV KSS Pavol David: „Kolísanie napríklad u súdružky Faľtanovej nie je náhodné. Omyly v otázke antisemitizmu teraz pokračujú v protisovietskych názoroch. Aj u súdruha Ferka je takýto problém. Je fakt, že nestál a nestojí oboma nohami na pozíciách strany.“ A. Sarvaš odporúčal jeho schválenie po uplynutí určitého času. Konečný verdikt Sekretariátu ÚV KSS bol teda zamietavý, mal sa vypracovať nový návrh a realizovať osobný pohovor s Milanom Ferkom.²⁸⁸ Milan Ferko sa však šéfredaktorom nového časopisu stal a nadviazal kontakt s vedením Krúžku mladých autorov. Výsledkom bola dohoda, na základe ktorej členovia krúžku prijali časopis za svoj a krúžok prenechal *Mladej tvorbe* získané prostriedky na vypísanie celoslovenskej literárnej súťaže, z ktorej sa stala súťaž *Mladej tvorby*.²⁸⁹

Vzhľadom na to, že tá časť nastupujúcej generácie mladých autorov, ktorá sa odmietala podriaďovať panujúcemu kánonu budovateľskej poézie, v skutočnosti po roku 1948 nemala vlastnú tribúnu na vyslovovanie svojich názorov a prezentáciu vlastnej tvorby, *Mladá tvorba* „vtiahla do svojho poľa niekoľko na seba nadväzujúcich generačných vrstiev“.²⁹⁰ Najstaršiu takúto generačnú vrstvu predstavovali básnici Milan Rúfus, Miroslav Válek a Viliam Turčány. Hoci sa vekom blížili k tridsiatke a mali za sebou už prvé sporadické publikácie v rozličných časopisoch, zostávali na okraji literárneho kontextu prvej polovice 50. rokov.

Keď napríklad Milan Rúfus, ktorého skutočná prvotina napísaná v roku 1952 nemohla vyjsť²⁹¹ o. i. preto, lebo obsahovala aj náboženské motívy, ukázal v tom istom roku „istému predstaviteľovi nášho vtedajšieho kultúrneho života, básnikovi“²⁹² dve svoje básne, jeho údajná reakcia bola takáto: „Pozri sa, milý súdruh! To sú síce básne o mieri, to ti priznávam. Lenže ako ty píšeš o mieri? Predsa si musel čítať, čo povedal o mieri súdruh Stalin: o mier neprosíme, za mier bojujeme! A ty tu skoro plačeš. A tieto Rakvy z Vietnamu... mohli byť pokojne napísané aj v kapitalizme. Lebo nevoláš do vzbury.“ Snahou „rúfusovskej“ generačnej vrstvy bola obnova etického rozmeru poézie, nastolenie zhody básnika a človeka. Teda na rozdiel napr. od poézie Ivana Mojíka, resp. nasledujúcej generačnej vrstvy zoskupenej okolo Lubomíra Feldeka, Jána Stachu, Jozefa Mihalkoviča a Jána Ondruša, ale aj starších básnikov, akými boli napríklad Ivan Kupec či Štefan

Žáry sa z umeleckého hľadiska prikláňali skôr k tradicionalizmu ako k obnovovaniu kontinuity s medzivojnovou umeleckou avantgardou. Báseň pre nich bola „aliancia pravdy a krásy, mohutné bratstvo, ktoré nás robí lepšími... Nájst mieru tejto jednoty, tomu sa hovorí umenie“. Viac ako „nedostatok estetických prvkov“ im v poézii prekážal „nedostatok hlbokej a vidiacej opravdivosti. Zlahčovanie života, podozrivo ochotné pritakávanie na kadečo, nedostatok skutočného objavného poznania – to zarážalo, preto mlčala aj krása,“ napísal Milan Rúfus vo svojej úvahe „Slovo básnika“. ²⁹³ Ďalšia dôležitá Rúfusova úvaha „Nástup generácie“, ktorú predniesol na otvorení výstavy mladých výtvarníkov 20. 1. 1957, už nesmela byť v *Mladej tvorbe* opublikovaná a skonfiškovala ju Správa tlačového dozoru. Mohla vyjsť až po prepracovaní. ²⁹⁴ Cenzúre vadil Rúfusov názor, že jedinou skutočnou revolúciou v umení je umelecký čin, nie „jedna náhlivá a presadzovaná teória“. Túto vetu musel autor pozmeniť. „Hierarchiu hodnôt – ňou sa budeme spravovať v umení i v živote – neprijímame už od nikoho zhora... Rovnejšie povedané, nemiešajte sa nám tolko do roboty a nemenujte nás individualistami pre veci, ktorým nie celkom rozumiete,“ uvádzalo sa v nepublikovaných riadkoch Rúfusovej úvahy. Aj tak však v úvahe zostali slová, že „práporom umeleckého činu nie sú proklamácie a spisovateľské uznesenia. Práporom umeleckého činu je nový tvar. A tak sa stalo, že táto výstava nemá práporu a naša generácia ho dnes hľadá po tretí raz. Po tretí raz od počiatku a definitívne.“

Aj napriek nesúhlasu zástupcu šéfredaktora *Kultúrneho života* povereného vedením redakcie Jána Prohácku bol zakázaný Rúfusov príspevok do ankety proti pokusom s nukleárnymi zbraňami, pretože podľa názoru STD „vychádza z pacifistického nazerania, dáva rovnítko medzi socializmom a kapitalizmom“. Milan Rúfus totiž v rozsiahlejšom článku o. i. napísal: „Ludstvo pozná od začiatku hrozné následky atómových zbraní. Ludstvo už desať rokov vyrába atómové zbrane a neprestáva. Musíme vyrábať, keďže naši nepriatelia... Bolo by bláznovstvom nevyrábať, pretože všetci naši nepriatelia... Kruh. Musí byť východisko z tohto kruhu. Inakšie dôstojnosť, sebaurčenie a sloboda človeka nie je nič viac ako sebaurčenie hoviadka, chovaného pre bitúnok. Ba u nás by to bolo absurdnejšie, pretože o svojich jatkách vieme. Musí byť východisko. Život nie je pasca... dnes hovorím ako občan po občiansky: Odstrániť hrozbu atómovej vojny je prvoradou úlohou ludstva. Splnenie tejto úlohy nesmie byť viazané na nijaké podmienky. Má sa živým ľuďom rozpadnúť telo od rádioaktívneho žiarenia, bude im asi jedno, či sa im rozpadáva v socializme alebo v kapitalizme.“ ²⁹⁵ Úvahy Milana Rúfusa zostali predmetom pozornosti STD aj v neskoršom období. V marci 1959 bola predmetom zákroku STD jeho esej v programe hry Michaila J. Lermontova „Maškaráda“, ktorú naštudovalo Štátne divadlo v Košiciach. Vytýkala mu pesimizmus a beznádej, dôvodom pre takéto výčitky boli jeho slová: „Tak sa

teda vyvíja dávnoveký konflikt, a tak sa završuje deštruktívne dielo: rodili sme sa a rodíme sa bez možnosti vybrať si miesto a čas. Rodíme sa do spoločnosti, vyrastáme v nej dôverujúci a bezbranní. Nič netušiaci pijeme jej jedy, aby nás nimi, kedy sa jej zachce, zabila...“²⁹⁶

Príchod novej básnickej generácie jednoznačne legitimizoval Rúfusov oficiálny debut „Až dozrieme“. Zbierka obhájila „právo básnika na smútok aj uprostred radostnej skutočnosti“,²⁹⁷ ale predovšetkým právo na individuálne pocity a ich vyjadrovanie napriek všeobecne záväznému kolektivistickému uvažovaniu. V zbierke sa ocitla aj na tie časy odvážna báseň „Básnik vo väzení“ o správaní sa ľudí počas politických procesov v 50. rokoch a o tom, že poéziu Ladislava Novomeského nedokáže umlčať nijaká moc. Pravda, hoci začiatkom zimy 1956 ešte panovala, predovšetkým vo vydavateľstvách, liberálnejšia atmosféra, aj tak Rúfusova kniha vyšla s nákladom iba 1400 výtlačkov, čo v porovnaní s 3300 výtlačkami zbierky Milana Lajčiaka „Krvavým potôčkom“ bol podľa *Slovenských pohľadov* „hanebne nízky náklad, ktorý nielenže nevyjadruje jeho (t. j. Rúfusovho) debutu – pozn. aut.) objektívnu hodnotu, ale ani nezodpovedá skutočnému dopytu čitateľskému“.²⁹⁸

Polemicky voči Milanovi Rúfusovi vystúpil básnik Ivan Mojík. Uverejnil v treťom čísle *Mladej tvorby* z roku 1957 manifest „Dnešok je naša pevnina“, v ktorom rozdelil poéziu na takú, ktorá sa „programovo prikláňa k súčasnosti, jej problémom a otázkam“, kým do druhej, početnejšej skupiny zaradil autorov zotrúvajúcich pri tradičných témach, akými sú láska, príroda atď.²⁹⁹ O niekoľko čísel uverejnil ďalší podobný článok „Objektívnosť, nie okiadzanie“.³⁰⁰ Odmietal v nich Rúfusovu poéziu, ktorú považoval za príliš patetickú, chcel presadzovať občiansku poéziu, usilujúcu sa o pozitívny spoločenský ideál, hoci kriticky zameranú vo vzťahu k súčasnosti, „neprinavracal „veľkú“ a „súčasnú“ tému na program dňa ako – povedané s Mináčom – „predmet obdivu“, túžil ju prinavrátiť na nový spôsob – ako „predmet diskusie“, s nárokom na možnosť vlastného stanoviska“.³⁰¹ Pravda, po zásahu STD sa už manifest „Dnešok je naša pevnina“ nehlásil k poslaniu spisovateľa ako svedomia národa a nehovoril o debakle dovedejšej spolitizovanej literatúry. Do skupiny takto orientovaných autorov patrili okrem Ivana Mojíka aj Igor Rusnák, Ján Škamla, Ivan Okáli, z prozaikov napríklad Marina Čeretková-Gáľlová, Jaroslava Blažková, Peter Balgha, Jozef Kot a Ján Beňo.³⁰² Väčšina z nich však takto vytýčený náročný cieľ nezvládla a v podmienkach nedemokratického režimu ani zvládnuť nemohla, v prípade mnohých z nich ich tvorivý vývin negatívne poznačila neskôršia normalizácia. Túto generáciu možno s určitým zveličením nazvať stratenou generáciou slovenskej literatúry. O obmedzených možnostiach takéhoto programu sa mal čoskoro možnosť presvedčiť aj jeho hlavný protagonist Ivan Mojík. V januári 1957 Správa tlačového dozoru zabavila dve jeho básne v *Mladej tvorbe*, keď sa ich o rok neskôr pokúšal vydať v zbierke „Dnešný vzduch“, narazil

na podobné problémy. Podmienkou Povereníctva školstva a kultúry, tlmočenou šéfom Hlavnej správy vydavateľských zariadení Petrom Marušiakom, pod ktorou bolo ochotné povoliť vydanie zbierky, bolo stiahnutie politicky najviac „háklivých“, pričom však rozhodne nie protikomunistických básní „Hovorja, že nie som s ľudom“, „Vyznanie“, „Nenúť ma veriť v Marxa“ a „Dobre je s tým“.³⁰³ Výhrady sa týkali aj básní, ktoré boli v *Mladej tvorbe* už publikované a teda prešli sitom cenzúry, napríklad básne „Nenúť ma veriť v Marxa“.³⁰⁴ Táto báseň sa vo vydaní z roku 1958 objavila pod názvom „Nenúťte ma“.³⁰⁵ Vydanie z roku 1958 sa však k čitateľom nedostalo, hoci bolo pripravené na distribúciu. Zbierka samotná bola do edičného plánu vydavateľstva Slovenský spisovateľ zaradená dodatočne. Podľa rozhodnutia STD boli básne v zbierke „poznačené nezdravými západniarskymi vplyvmi a vnútornými rozpormi básnika. Vyvolávajú pocity beznádejnosti, pesimizmu a pôsobia demobilizačne. Vyznievajú don quichotovsky, bojujúc proti domnelým nedostatkom nášho zriadenia. Autor nevychádza zo socialistickej morálky a z nej prameniaceho socialistického humanizmu. I keď niektoré jeho vidiny sú optimistické, platforma, z ktorej vychádza, nie je triedna a stranícka, ale na mnohých miestach s nádychom kozmopolitizmu. Jeho vnútorné rozpory sa odrážajú v neujasnenej, ba možno povedať, bezideovej koncepcii.“ Výhrady STD smerovali najmä proti básňam „Každý básnik má mať svoj vlastný svet“, ktorá obsahovala požiadavku na nezávislosť umenia a podľa STD aj „ošklivé naturalizmy“, ale aj proti básni „Sloboda“. Posolstvom tejto básne podľa STD bola skutočnosť, že „u nás nie je sloboda pre básnický rozlet a že v našom zriadení a spoločnosti – tak ako v kapitalistickom svete – vládne teror, špehúnstvo, udavačstvo a pod“. Okrem toho zo zbierky mali byť vyradené básne „Vyznanie“, „Hovorja, že nie som s ľudom“ a „Dobre je s tým...“ Ďalšie básne mal autor prepracovať.

Ako kompromis sa ukázalo riešenie, na základe ktorého boli z vydania v roku 1959 vypustené básne „Salut S. K. Neumanovi“, „Každý básnik má mať svoj vlastný svet“, „Autoportrét“, „Bez romantiky“ a i., na základe ktorých E. Sýkora súhlasil s publikovaním zbierky.³⁰⁶ Báseň „Nenúť ma veriť v Marxa“ sa v tomto vydaní objavila už pod tretím názvom – „Nech sa prebijem“. Pôvodne pripravené vydanie vyšlo až po viac než desiatich rokoch, v roku 1969.³⁰⁷ Z ideologického hľadiska závadnou bola práve jeho snaha interpretovať oficiálnu ideológiu ako otvorený systém, jej individuálna reflexia.

Mladá tvorba sa od svojho prvého čísla stala vďačným objektom pozornosti Správy tlačového dozoru. Predmetom zásahu sa stala satirická báseň Tomáša Janovica „Satira len pre uvedomelých a prekádruvaných súdruhov“ s textom: „Napísal jeden redaktor: ‚Sovietske pivo – to náš vzor!‘ // Podotkol druhý redaktor: ‚Sovietska móda – to náš vzor!‘ // Nadchol sa tretí redaktor: ‚Sovietske autá – to náš vzor!‘ // Zarečnil piaty redaktor: ‚Sovietsky Komenský – to náš vzor!‘ // a potom šiesty

redaktor: „Sovietske omyly – náš vzor!“³⁰⁸ Rubrika „Zo zápisníka“ obsahovala poznámku, ktorej autor žiadal vydávanie prekladov americkej literatúry vo väčšom množstve.³⁰⁹ Iba v prvom čísle urobila cenzúra zásahy až proti piatim článkom, resp. umeleckým textom.³¹⁰ Spomedzi významnejších zásahov treba ďalej spomenúť zákaz uverejnenia článku Štefana Druga „Väčšia náročnosť a čo ďalej“ v treťom čísle *Mladej tvorby* z roku 1956, v ktorom požadoval nezamieňať väčšiu náročnosť na umeleckú kvalitu literatúry s obmedzovaním práv spisovateľov. Obhajoval právo spisovateľa na vlastný názor a žiadal, aby sa spisovatelia svojich povinností a práv nevzdávali. Tvrdil, že úlohou spisovateľa v spoločnosti zostáva pôsobiť ako duchovný vodca. Podľa jeho slov sa súčasní slovenskí spisovatelia „tejto krásnej funkcie... zriekli. Masovo a dôsledne. Nechali za seba myslieť, či nemyslieť iných... Chceli byť riadení a je prirodzené, že sa stali podriadenými. Namiesto, aby oni učili, upozorňovali, predvídali, nechali sa poučiť. Teraz sa im všeličo nepáči. No nenadarmo sa hovorí – podaj čertovi prst...“ Takisto v čísle z novembra 1956 boli zhabané satirické narážky na existenciu zoznamov závadnej literatúry, na nízky náklad denníka *Smena*, zlý stav historických pamiatok (najmä v mestách Spišská Sobota, Kežmarok, Levoča) na Slovensku v porovnaní s rekonštrukciou historických jadier miest v Česku (Telč, Tábor). Ako závadná bola označená napríklad poznámka: „Ludia nadávajú, že v našich novinách nie je nič nového. Trochu im krivdia, predsa len prinášajú každý deň niečo nového – dátum.“ Vo štvrtom čísle z decembra 1956 bola skonfiškovaná bájka Jozefa A. Tallu „Slnko vychádza ráno“³¹¹ ako aj článok „Cesty novej juhoslovanskej literatúry“, pretože v ňom bola teória socialistického realizmu charakterizovaná ako produkt obdobia tzv. administratívneho socializmu. Článok bol závadný aj preto, lebo poukazoval na nebezpečie byrokratizmu ako spoločenského javu nevyhnutného v systéme, v ktorom má štát monopol na riadenie hospodárstva.³¹²

Dodatočne STD označila za závadné aj príspevky, ktoré predtým schválila a ktoré teda boli publikované. Je to napríklad prípad básne Ivana Okáliho (syna uväzneného politického funkcionára súdeného v rámci procesu s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami Daniela Okáliho) „Prihláška do družstva“, v ktorej opisoval „agitátorov družstevnej myšlienky ako ľudí neschopných, ktorí len sľubujú, alebo sa vyhrádzajú“, alebo článkov Ernesta Špitza „O palette“³¹³ a Petra Horniaka „Čo si prečítate“.³¹⁴ Podobné výhrady sa týkali aj prózy Jozefa Kota „Lešenie (Monológ Človeka čias nedávnych)“, v ktorej opisoval kádrovú prácu ako teror ničiaci ľudí a rodiny. V januári 1957 pozornosť STD ušla poviedka Maríny Čeretskovej-Gállovej „Drozdíkovci“,³¹⁵ v ktorej autorka opisovala rozklad rodiny spôsobený odsúdením otca za prechovávanie agenta nepriateľskej rozviedky. „Celý tento prípad bol tak vykonštruovaný, že po prečítaní vznikol dojem, že u nás sú súdení ľudia nevinne a že naše zákonodarstvo je nespravodlivé,“ znelo

zdôvodnenie zásahu. V tom istom čísle boli zabavené básne Ivana Mojíka „Hovoria, že nie som s ľudom“ a „Paródie“, napriek tomu mu vyšli v rozsiahlejšom cykle „Politické básne“ niektoré básne vyvolávajúce kontroverzné reakcie zo strany predstaviteľov režimu, ako napríklad už spomínaná báseň „Nenúť ma veriť v Marxa...“ Hneď v ďalšom čísle bola publikovaná poviedka Petra Balghu „Neprebudení“⁴³¹⁶ z prostredia brigádnikov v pohraničí, ktorú STD dodatočne označila za závadnú.³¹⁷ Je pravdepodobné, že takéto rozširovanie priestoru možného vo vtedajšej duchovnej klíme, získavanie „dobytého územia“ umožňovala aj existencia určitých neformálnych vzťahov medzi intelektuálmi a príslušníkmi mocenských elít, ako sa s odstupom rokov vyjadril napríklad Milan Ferko: „Isteže sme mali radosť z každej piade ‚dobytého územia‘. Dosahovalo sa to najrozličnejšími spôsobmi, aj dobrým stykom s pracovníkmi Správy tlačového dozoru (cenzúry). Napríklad môj právnický kolega JUDr. Štefan Knut mal veľké porozumenie pre oblasť literatúry i celého umenia. Kde sa dalo, tam povolil alebo vopred upozornil, či navrhol správnu taktiku. Často to za nás schytil, ale nikdy si nenárokovoval nijaké adorácie za pomoc, ktorú preukazoval *Mladej tvorbe*, *Kultúrnemu životu* i vydavateľstvu Slovenský spisovateľ.“⁴³¹⁸

Samozrejme, tento vývoj nemohol ujsť pozornosti vedenia KSS. O situácii v *Mladej tvorbe* sa hovorilo už na zasadnutí Byra ÚV KSS 22. 3. 1957, na ktorom bola vytvorená komisia na uskutočnenie pohovorov s Ondrejom Pavlíkom, Ivanom Kupcom, Ctiborom Štítnickým a Jurajom Špitzerom: „Ak myslíme na budúcnosť našej literatúry a celého kultúrneho života, je obsah časopisu *Mladá tvorba* povážlivý, najmä vzhľadom na situáciu medzi vysokoškolskými študentmi.“⁴³¹⁹ *Smena* v tom čase priniesla článok Bohuša Trávnička, v ktorom ostro zaútočila na *Mladú tvorbu*.

Útok sa zopakoval na ďalšom zasadnutí Byra ÚV KSS začiatkom apríla 1957, na ktorom sa prerokúvala situácia medzi spisovateľmi.³²⁰ Milan Ferko sa proti rozličným formám nátlaku bránil, že medzi mladými autormi je považovaný za skalného socialistického realistu. Predseda SÚV ČSM Milan Rázus na tomto rokovaní Byra ÚV KSS nastolil požiadavku prepustenia redaktora *Mladej tvorby* Kornela Földváriho pre jeho triedny pôvod: „syn milionára – šmelinára, ten rozhoduje o politike v *Mladej tvorbe*. Ako môže i tento časopis odrážať mienku mládeže.“ Na rokovaní na Politickom byre ÚV KSČ 9. 4. 1957, na ktorom sa pripravovala definitívna verzia zákroku proti nespokojným intelektuálom Milan Rázus tvrdil, že M. Ferko v pozícii šéfredaktora lavíruje a nemá vplyv na riadenie časopisu, pričom hlavné slovo má predseda redakčnej rady Vladimír Mináč. Prvý tajomník ÚV KSS Karol Bacilek v tejto súvislosti upozornil: „Vážnosť situácie je v tom, že nám v podstate nevyrastá komunistická umelecká generácia, že napríklad z 86 mladých výtvarníkov, ktorí sa predstavili na výstave mladých, sú len dvaja komunisti.“ Za skrytú formu „nesprávnych názorov“ označil

hlásanie informácií zo zahraničia. Brožúrka, určená pre delegátov zjazdu KSS v apríli 1957 a pre potreby stranického aktívu, vydaná pod názvom „Stanovisko ÚV KSS k niektorým nesprávnym názorom a zjavom na ideologickom úseku“, odsúdila „liberalistické nálady“ nielen v redakcii *Kultúrneho života*, ale aj *Mladej tvorby*, v ktorej sa podľa nej objavovala „známka ideovej bezradnosti, tápania a blúdenia... nezdravý pesimistický svetabôľ“. *Mladá tvorba* podľa názoru vedenia KSS a KSČ nesplnila uspokojivo svoje poslanie „cielavedome viesť mladých básnikov i prozaikov k nadobúdaniu umeleckého majstrovstva“, pričom mala pestovať „správny ideový postoj v ich umeleckej tvorbe, správne chápanie triednosti a straníckosti umenia...“³²¹ *Mladú tvorbu* kritizoval vo svojom prejave na zasadaní ÚV KSČ venovanom otázkam ideológie aj Jiří Hendrych.³²²

Hoci vedenie KSS dosiahlo prepustenie redaktora Kornela Földváriho pre „kádrové závady“, nemohlo byť spokojné s tým, ako tento krok na zasadnutí výboru ZSS 3. 6. 1957 interpretoval šéfredaktor časopisu Milan Ferko: „Vec... staval tak, že je to na upozornenie a žiadosť IV. oddelenia ÚV KSS, že však ide o nadaného a nádejného redaktora. Svojím diskusným príspevkom prehlboval rozpory so stranou a sám sa staval do priaznivého svetla.“³²³ Bol zhodnotený ako „nedisciplinovaný člen strany, ktorý pred nestraníkmi stavia pracovníkov ÚV KSS do nepriaznivého svetla, ktorý nadraduje schopnosti nad všetko ostatné“.

Mladá tvorba kritiku zo strany vedenia KSS odmietla. Výhrady odmietla ako neodôvodnené a nekonkrétne. Jej odpoveď, ktorou bol úvodník čísla 8–9/1957 „Nevyhnutnosť vlastnej skúsenosti“, však nemohla vyjsť v pôvodnom znení. Podobný osud stihol článok Vladimíra Mináča pripravovaný do toho istého čísla „Ešte stále zamračené“, ktorý podľa cenzúry stál „na platforme nesprávnych názorov“.³²⁴ Jeho autor v tom čase ešte podporoval mladých autorov, staval sa kriticky k snahám o násilnú reglamentáciu kultúry a podporoval prenikanie moderných prúdov do literatúry: „Najpohodlnejšie je obžalovať autorov a usvedčiť ich – máme toľko obžalobných a usvedčujúcich nálepiek!“ Generáciu *Mladej tvorby*, ako neskôr zvykli byť jej prispievatelia a kmeňoví autori v druhej polovici 50. rokov označovaní, charakterizoval ako generáciu, ktorá „počula nespočetne veľkých slov, ktoré sme živili masovým nadšením a skoro rajskými sľubmi o budúcnosti, ... mládež jednostranne vzdelaná, zapálená, ale nepoznajúca. Možno povedať, že sme urobili všetko, aby táto generácia vstupovala do života bezbranná proti skutočnosti...“ Poukazoval na to, že hľadanie vlastnej identity a individuálneho umeleckého výrazu je prirodzené: „A bola tu snaha vychovať akúsi masovú osobnosť, nezmyselná a nebezpečná snaha... Cesta z dezilúzie nevedie cez zamlčovanie, ale cez vypovedanie všetkého. Mládež musí objaviť svoje skutočné postavenie vo svete, aby znovu našla zmysel svojho snaženia. Socialistické ideály sú dosť pevné a zdravé, aby vydržali akékoľvek skúmanie.“ Podľa rozhodnutia STD

autor musel tento článok prepracovať, mal byť publikovaný až v nasledujúcom čísle, ale v skutočnosti nevyšiel vôbec. Milan Ferko, ktorý sa odvolával na údajné tvrdenia vtedajšieho vedúceho IV. oddelenia ÚV KSS Ondreja Klokoča, že v „Stanovisku ÚV KSS k niektorým nesprávnym javom na ideologickom úseku“ časť o kritike *Mladej tvorby* „nie je celkom správna“ bol predvolaný na IV. oddelenie ÚV KSS, kde podľa súhrnnej správy bratislavskej Správy tlačového dozoru s názvom „Skúsenosti Povereníctva vnútra – STD pri kontrole časopisu *Mladá tvorba*“ z 19. 8. 1958 „tieto názory... po prejednaní... skorigoval“, ale redakcia sa v ďalších číslach touto problematikou nezaoberala. Podobne v prípade iných zásahov Milan Ferko podľa tej istej správy „hovoril, že nevidí ich závažnosť“. Podobne STD dementovala slová Milana Ferka o údajných výrokoch Ondreja Klokoča.³²⁵

Hoci Vladimír Mináč bol z vedenia redakčnej rady *Mladej tvorby* odvolaný, vedenie KSS tým veľa nezískalo. Cenzúrne zásahy pokračovali naďalej, hoci s menšou intenzitou. Zostávala predmetom pozornosti Správy tlačového dozoru i aparátu ÚV KSS, keďže jej popularita rástla. V roku 1958 dosiahol jej náklad výšku 10 tisíc výtlačkov.³²⁶ V decembrovom čísle však museli zostať utajené výsledky čitateľskej ankety o najobľúbenejšiu knihu, lebo suverénne prvú pozíciu zaujala kniha Alfonza Bednára „Hodiny a minúty“. V prvom čísle *Mladej tvorby* z roku 1958 bola publikovaná báseň Miroslava Válka „Estetika“,³²⁷ ktorej obsah nepodpísaná a nedatovaná správa určená pre tajomníka ÚV KSS Pavla Davida interpretuje ako návod, čo má básnik robiť: „Básnik nech mlčí, lebo to, čo hovoriť chce, to nemôže.“ Zároveň predmetom nespokojnosti vedenia KSS sa stala poviedka „Cesta“ od Jána Johnidesa, podľa anonymného recenzenta poviedka „bezvýchodná pesymistická (pravopisná chyba v origináli – pozn. aut.) z amerických skeptických noviel pozliepaná.“ V ďalších číslach sa zas objavili novely od Pavla Uhrína, resp. Agneši Gundovej, poznačené erotikou. Podľa správy pre Pavla Davida, pochádzajúcej buď z okruhu aparátu ÚV KSS, alebo Správy tlačového dozoru, novela P. Uhrína „o dnešnej mládeži... by mohla byť takisto i novelou o mládeži americkej a anglickej. Nič v nej nie je o našom živote, o našom snažení.“ Z marcového čísla *Mladej tvorby* bola zas vyradená bájka Tomáša Janovica „Líškobijca“, ktorú cenzúra pochopila ako narážku na práve prebiehajúce previerky triednej a politickej spoľahlivosti, pričom autor v nej narážal na to, že tieto previerky uskutočňujú mravne nečistí ľudia. Ten istý osud postihol poviedku Jaroslavy Blažkovej „Ja nie som ja“, obsahujúcu narážky na politické perzekúcie.

Najväčšiu nespokojnosť režimu však spôsobilo štvrté číslo *Mladej tvorby* v roku 1958, kde cenzúra označila za závadnú celú koncepciu čísla. Číslo samostatne zostavili príslušníci skupiny mladých básnikov, ktorí sa sami označili za konkretistov a neskôr dostali označenie „trnavská skupina, t. j. Lubomír Feldek, Jozef Mihalkovič, Ján Stacho

a Ján Ondruš“.³²⁸ Skupina vznikla z iniciatívy redaktora *Mladej tvorby* Miroslava Válka, ktorý presadzoval rehabilitáciu modernej poézie, hoci v podobe „nevyhnutnosti širšieho poňatia realizmu“.³²⁹ Číslo obsahovalo manifest skupiny konkretistov, ktorý mal byť zverejnený na prvej strane časopisu. Jeho text sa nezachoval, o jeho existencii však informuje nielen Ľubomír Feldek,³³⁰ ale aj hlásenie zástupcu vedúceho Správy tlačového dozoru Štefana Knuta. Mladí básnici v ňom prejavili vôľu „stať sa školou modernej vnímavosti... Máme na mysli nie popis, ale objavenie... Všetky zážitky sú na programe každého dňa... Dnes ma môže vzrušiť otvorené okno, zajtra strana z Kapitálu. A môže ma to vzrušiť silnejšie ako iného revolúcia alebo smrť... Povinné a voľné cviky rozoznáva len krasokorčuľovanie... Báseň je olovnica spustená do oblohy.“ Autori manifestu teda deklarovali záujem rehabilitovať senzualistické vnímanie skutočnosti. Slovenskej poézii vyčítali, že „zosilnela a zamilovala sa do suchej definície... Mnohí (básnici – pozn. aut.) zabudli a zabúdajú, ako sa to robí. Aj Kostra, aj Smrek, aj Horov, bojíme sa, že aj Mihálik.“ Vyslovili názor, že podobný pocit zdieľajú viacerí ich rovesníci z radov mladých autorov: „... V čom je naša skupinovosť? Chceme ostatne hneď na začiatku pripustiť, že náš program nezostane osamelým nepokojom štyroch, že vystihne nepokoj v celej generácii. Počítame so spoluprácou viac ako s križením zbraní... Veríme, že sa nás v Štefánke (v bratislavskej kaviarni, v ktorej sa členovia uvedenej skupiny stretávali – pozn. aut.) bude stretávať čoraz viac.“ „Tvorbu autorov programu možno považovať, podľa nášho názoru, za samoučelnú, do nezmyselnosti subjektivistickú, nesenú v znamení buržoázneho ‚L’art pour l’art‘,“ konštatuje ten istý Štefan Knut. „Program štyroch“ nasvedčuje nezvratne tomu, že ich (t. j. zostavovateľov čísla – pozn. aut.) omyly nie sú ojedinelé, ale v celku sú považované nimi a teda v podstate i redakciou *Mladej tvorby*, ktorá im chcela dať publicitu, za líniu pre mladých básnikov,“ pokračoval. Podľa jeho názoru „o socialistickom realizme v ich tvorbe nemôže byť ani reči“. Upozorňoval, že ich tvorba má korene v umení pred štvrtstoročím, pričom sa odvoláva na citáty z po česky vydanéj knihy Viléma Bernarda „Kde básnikum se poroučí – o české literatuře za komunistické nadvlády“ (hoci je málo pravdepodobné, že zostavovatelia čísla toto dielo vydané v exile mohli poznať). Preto dospieva k záveru, že autori „svoj názor vidia vedome alebo nevedome (subjektívny zmysel autora je podľa nášho názoru – nie rozhodujúci, ale objektívny dôsledok) – v úpadkovej západnej poézii. Uskutočňovanie tohto programu je preto objektívne plne v zhode s líniou ideologickej diverzie, ktorá je proti nám vedená zo západu.“ Pracovníčka IV. oddelenia ÚV KSS Libuša Ďurajová nezdieľala tento názor, podľa jej slov nešlo o prejavy formálne protistranícke, koncepciu štyroch mladých autorov však charakterizovala ako „svojím zamerním odtrhnutú od života, samoučelnú a úpadkovú“, čím odporovala líniu strany. Podľa nej išlo o literatúru „à la Saganová, nasilu modernú

v kozmopolitickom zmysle“, ktorá „nemá nič spoločného so socialistickou pokrokovou tvorbou“.

Celé číslo *Mladej tvorby* teda bolo zadržané a predložené na posúdenie ÚV KSS. Zodpovedný funkcionár aparátu ÚV KSS, zástupca vedúceho IV. oddelenia ÚV KSS Tomáš Slouka sa stotožnil s názorom STD. Ten sa stretol s M. Ferkom. Po tomto stretnutí boli vypustené niektoré básne Jána Stachu (napríklad „Nový Telemachos“, „Svitanie nad mestom“, „V kaviarni“ a poviedka Jozefa Mihalkoviča „Na plece“ a samozrejme aj skupinový manifest. M. Ferko napísal ďalej namiesto spomínaného manifestu na prvú stranu časopisu stanovisko, podľa názoru Knuta však nešlo o „správne stranické stanovisko“, skôr o obhajobu vystúpenia autorov a koncepcie čísla: „Znamená prevažná väčšina príspevkov v tomto čísle, že sa redakcia vzdáva svojho práva a svojej povinnosti redigovať? Nie! Znamená to iba tolko, že v zmysle citovaného úryvku z posolstva ÚV KSČ k II. zjazdu spisovateľov sme umožnili autorom, ktorých myslenie a názory na umenie sú približne rovnaké, aby tieto názory mohli vyslovovať súhrnnejšie a aby ich mohli doložiť pôvodnou tvorbou a vlastnými prekladmi... lebo s otvoreným náručím vítame každé novátorstvo, každý prejav protestu proti stagnácii v umení, smerujúci k zvýšeniu ideovej a umeleckej úrovne našej socialistickej literatúry, nekompromisne sa stavíme proti ideovosti a bezduchému formalizmu. Ak teda – znovu opakujeme – redakcia v niektorých veciach s autormi nesúhlasí, ak pochybuje o správnosti niektorých ich argumentov a zaujme k nim rôznym spôsobom kritické stanovisko, nepochybuje o ich úprimnosti, nadaní a dobrom úmysle.“

Koncepciu čísla však M. Ferko v podstate nezmenil. T. Slouka opäť prerokoval celé číslo s M. Ferkom a predsedom straníckej skupiny pri Výbore ZSS L. Mňačkom. Z tohto stretnutia vyplynulo, že redakcia zmení celé číslo, ktoré vydá v máji ako dvojčíslo 4–5. Z tvorby skupiny „konkretistov“ mali byť zverejnené iba niektoré ukážky a číslo malo byť doplnené „stanoviskom, ktoré bude zodpovedať straníckej línii“. Okrem toho mal M. Ferko predložiť celé číslo pred vytlačení osobne T. Sloukovi na prezretie. Redakcia však zvolila iné riešenie. Zo zamýšľaného 4. čísla vypustila 14 strán s príspevkami, ktoré boli predmetom najväčších kontroverzií. Niektoré z nich nahradila pôvodnou tvorbou a prekladmi sovietskych autorov a 4. číslo vydala ako samostatné číslo. M. Ferko číslo napriek pôvodnému prísľubu T. Sloukovi nepredložil, ale pracovníkovi STD Lingurskému tvrdil, že Slouka ho schválil a na základe toho si od neho vyžiadal schvaľovacie číslo.³³¹

Na mieste skupinového manifestu, ktorý bol hlavným dôvodom nespokojnosti cenzúry, sa ako prejav určitého dištancu redakcie od názorov zostavovateľov čísla, a azda aj ako prejav snahy zaštitíť vydanie sporného čísla, objavil článok Vladimíra Mináča „O modernosti, svetovosti a o iných veciach“.³³² Vyjadril v ňom skepsu k samotnému hlásaniu pojmu moderné umenie, presadzoval umenie, ktoré je spája-

né spoločným programom, tvrdil, že umenie potrebuje „nejaký pevný estetický systém, alebo čo len literárnu školu“. V súvislosti s tvorbou „niektorých našich mladých spisovateľov“ (t. j. zostavovateľov sporného čísla, ale aj iných autorov) vyslovil názor, že „neviem, pokiaľ je náklonnosť k týmto menám (t. j. Ernest Hemingway, Wiliam Faulkner, Dos Passos, James Joyce, Marcel Proust, Franz Kafka – pozn. aut.) len prázdny módny gestom a pokiaľ sa zakladá na skutočnom poznaní a precítení“. Podľa neho mali „spoločný znak svetovosti: čo znamená, že vychádzajú v poslednom čase v *Svetovej literatúre* a že ich svet, t. j. isté literárne kruhy v Paríži, v Londýne a v iných svetových metropolách, uznal za svetových“. Hoci na jednej strane akceptoval oprávnenosť nespokojnosti mladých autorov s dovtedajšími oficiálnymi estetickými a ideologickými požiadavkami na literatúru, na druhej strane tvrdil, že ich hľadanie má „prízvuk akejsi chcenosti, falošnosti a neúprimnosti: akoby ani sami neverili tomu, čo tvrdia, akoby si sami chceli zakryť pravdu gestami vzdoru“. Pri volaní po modernej socialistickej literatúre varoval pred „novou obmedzenosťou“. Na záver žiadal od spisovateľov, aby práve v mene požiadavky na modernosť umenia akceptovali ideologické požiadavky režimu: „Pre mňa je najmodernejším zjavom v poslednom polstoročí ľudských dejín vznik socialistických štátov... Myslím si, že socialistický spisovateľ, či sa už chce považovať za tradičného alebo moderného, nemôže vyrásť odinakiaľ ako z našej socialistickej súčasnosti...“ Článok je o. i. aj svedectvom, v akých mantineloch sa pohybovala nespokojnosť Vladimíra Mináča s politickou a duchovnou klímou polovice 50. rokov. Na jednej strane prejavoval nespokojnosť s početnými negatívnymi javmi, akceptoval protest proti „chorobnému, čo tu bolo: proti obmedzenosti, proti provinčnosti, proti nekultivovanosti, netaľentovanosti a hlúposti“, na druhej strane nebol schopný ani ochotný prekročiť horizont uvažovania komunistického intelektuála ani tradicionalistické názory na literatúru a umenie.³³³ Dôležité však je, že Mináč sa snažil polemizovať s mladými autormi predovšetkým prostredníctvom literárnych argumentov a nimi sa usiloval zdôvodniť nevyhnutnosť prijatia estetických a ideologických požiadaviek režimu.

Na Mináčov článok polemicky zareagoval Ivan Mojík v *Kultúrnom živote* článkom „Ešte o modernosti“,³³⁴ v ktorom sa programovo prihlásil k modernej literatúre. Poukazoval na „infláciu klasikov“, „prejedenosť klasikmi“ u mladých autorov a odmietal epigónstvo. Medzi tradicionalistov zaradil o. i. Rudolfa Jašíka, Viliama Turčányho a Viera Handzovú. Proti Mináčovým výhradám, že mladí autori čerpajú svetovosť iba zo *Svetovej literatury*, argumentoval absenciou možnosti využívať iné zdroje, na jeho kritiku na adresu mladej literatúry, že modernosť nedefinuje, reagoval slovami, že ide o „citový protest“ a „inštinktívny pohyb mladej literatúry“. Žiadal, aby sa v prípade negatívne hodnotených umeleckých diel používali konkrétne dôkazy o tom, čo

je na nich formalistické, resp. dekadentné. „U nás sa dlho a vytrvalo bojovalo proti modernizmu. No malo by sa bojovať aj proti zhnitému zápečníctvu,“ uzatvára svoju úvahu Ivan Mojík.

Vydanie sporného čísla bolo pravdepodobne, aspoň to tak vyplýva z dikcie analýzy časopisu vypracovanej Správou tlačového dozoru pravdepodobne v auguste 1958,³³⁵ hlavným impulzom, pod vplyvom ktorého sa vedenie KSS rozhodlo zasiahnuť proti časopisu. Iniciatívu v tomto smere vyvinulo IV. oddelenie ÚV KSS, pričom sa opieralo aj o stranícku skupinu Výboru ZSS a „stranícky aktív spisovateľov, kritikov a vedeckých pracovníkov“.³³⁶ Stranícka skupina Výboru ZSS a Predsedníctva ZSS sa otázkami *Mladej tvorby* zaoberala v júni 1958. Výsledkom tejto iniciatívy bol list IV. oddelenia ÚV KSS adresovaný spomínanému aktívu, t. j. prevažne početným odborníkom v oblasti literatúry, vrátane členov redakčnej rady, resp. politickým a štátnym orgánom, v ktorom boli požiadani o vyjadrenie sa k línii časopisu. Medzi oslovenými boli napríklad Mikuláš Bakoš z Filozofickej fakulty UK, Krista Bendová, Jozef Bobok, Branislav Choma, Rudolf Fábry, Miroslav Hysko, Ján Kalina, Július Lenko, Ivan Kusý, Karol Rosenbaum, Juraj Špitzer, Libuša Mináčová, Andrej Mráz, samotná redakcia *Mladej tvorby*, oddelenie kultúry SÚV ČSM, Zoltán Rampák, Vladimír Reisel, Ján Rozner, STD, Ján Solovič (ČSM), Ján Škamla, Pavol Števec, Ctibor Štítnický, Dominik Tatarka a Břetislav Truhlář. Stranícka skupina pri Výbore ZSS sa k prípadu *Mladej tvorby* vyjadrila 2. 10. 1958, autormi jej stanoviska boli Ivan Kusý, Karol Rosenbaum a Juraj Špitzer. Vyjadrenie prišlo 19. 11. 1958 aj z Filozofickej fakulty UK. Každému členovi aktívu poslali všetky rozbery, s výnimkou analýzy vypracovanej STD.

Dňa 11. 11. 1958 sa opäť zišla stranícka skupina ZSS. Na tomto aktíve vystúpilo v diskusii 21 ľudí. Krista Bendová navrhla zorganizovať zájazdy mladých spisovateľov do „terénu“, organizovať tvorivé besedy k ideologickým problémom a rôzne formy politického školenia. Na aktíve odznela požiadavka, aby autori čítali svoje diela robotníkom. Vedenie KSS pozitívne hodnotilo aj vystúpenia Juraja Špitzaera a Dominika Tatarku, viacerí diskutujúci sa snažili hovoriť v miernejšom tóne ako Krista Bendová tvrdiac, že je potrebné vyhľadávať talenty zo závodov a z dedinského prostredia mimo Bratislavy. Podobná diskusia sa uskutočnila 4. 12. 1958 na pôde Filozofickej fakulty UK. Úvodný referát predniesol profesor Mikuláš Bakoš. Na tejto schôdzi, na ktorej sa zúčastnilo vyše 200 študentov, vytýkali autorom *Mladej tvorby*, že sa vyhýbali politickým a sociálnym problémom, prejavovali malý záujem o literárne zobrazenie závodov, stavieb a JRD. Varovania pred prenikaním formalizmu adresoval *Mladej tvorbe* nielen Juraj Kopaničák a dekan fakulty Lev Hanzel, ale aj Milan Pišút. V prospech *Mladej tvorby* sa vyslovoval výtvarný kritik Tomáš Štrauss a literárny kritik Ján Rozner ju bránil pred ideologickým osočovaním. Posudok Sloven-

skej akadémie vied vytýkal *Mladej tvorbe* nedostatočnú úroveň marxistického myslenia a vyhybanie sa klasickému dedičstvu. Břetislav Truhlář ju kritizoval za uverejňovanie ideovo slabých a škodlivých článkov. „Je to možno otázka diskutabilná, ale v politických názoroch, v ich propagácii formou článkov, prozaických útvarov alebo básní nie je možné právo na omyl uznať. Každá nesprávna, zverejnená politická tendencia alebo myšlienka ak nie je kritizovaná a nahradená vzápätí správnou vedie k hromadeniu nesprávnych názorov a môže (stalo sa tak v Maďarsku) pomôcť vyvolať veľmi vážny konflikt... Niekde nejde o nesprávne myšlienky vyplývajúce z nesprávneho štúdia marxizmu-leninizmu, ale skôr o myšlienky ľudí, ktorí ho študovali a im je v niečom nepohodlný a preto ho (z pozície ‚marxizmu‘) kritizujú,“ uviedol B. Truhlář. Za revizionistické „články“ označil napríklad poviedku Jaroslavy Blažkovej „Keby prišli“, v ktorej sa autorka zamýšľala nad tým, ako by sa chovali funkcionári KSS v prípade fiktívneho príchodu Američanov.³³⁷ „Podobné články, state a kritiky boli uverejňované v Maďarsku pred kontrarevolúciou,“ varoval B. Truhlář. Do podobnej kategórie zaradil poviedku Jozefa Kota „Lešenia“. Aj Július Lenko považoval za nesprávne uverejňovať všetko, čo mladý literát napíše, aby to mohla posúdiť, prípadne odsúdiť verejnosť a vyslovil nespokojnosť, že materiály publikované v *Mladej tvorbe* stoja „bokom od veľkolepej premeny našej vlasti“. Kritizoval erotické momenty v príspevkoch, literárne paródie a diela Jána Turana a Perly Bžochovej.

Analýzu *Mladej tvorby* vypracovala v auguste 1958 aj Správa tlačového dozoru. Na základe dohovoru povereníka vnútra Oskára Jeleňa s generálnym konzulom ZSSR v Bratislave Michailom Jakovlevičom Kaprunom 18. 8. 1958 bol text pod názvom „Skúsenosti Povereníctva vnútra – Správy tlačového dozoru pri kontrole časopisu *Mladá tvorba*“ poskytnutý 19. 8. 1958 sovietskemu zastupiteľskému úradu v Bratislave.³³⁸ Odtiaľ analýzu vrátili Správe tlačového dozoru až 17. 11. 1958, čo bolo pravdepodobnou príčinou toho, že Byro ÚV KSS sa problematikou časopisu zaoberalo až začiatkom januára 1959. Podľa analýzy vypracovanej STD od vzniku časopisu na jeseň 1956 cenzúra skontrolovala 23 čísel, pričom urobila v nich 24 zásahov, ktoré spravidla spadali do kategórie vážnych zásahov. Týkali sa celých článkov, neraz, ako sme už boli svedkami, išlo aj o viac príspevkov v jednom čísle. Ako informovala STD, často mali zásadný charakter a týkali sa línie časopisu: „Všetky zásahy sú z kategórie ‚všeobecný záujem‘.“ Podľa STD redakcia *Mladej tvorby* „nesprávne pochopila uzávery XX. zjazdu KSSZ, ako aj opatrenia našej strany“, pričom absentuje taká koncepcia časopisu, ktorá by zodpovedala línii KSS. *Mladá tvorba* sa „v hľadani nových foriem umeleckého prejavu dostávala... niekedy na protistranickú platformu“. Analýza STD však medzi závadné príspevky zaraďuje aj také, voči ktorým pred publikovaním tá istá STD nevzniesla nijaké výhrady. Zásahy urobené v *Mladej tvorbe* cenzúra rozčlenila do viacerých sku-

pín. Prvú tvorili zásahy v prípade hlásania „nesprávnych názorov a tendencií“, vyplývajúce z malomeštiackeho liberalizmu a nesprávneho pochopenia záverov XX. zjazdu KSSZ. Tieto články „objektívne bez ohľadu na subjektívny zámer redakcie vyznievali proti nášmu spoločenskému zriadeniu, proti strane a jej vedúcej úlohe, proti stránickým a ústavným činiteľom“.

Ďalšiu skupinu tvorili články, resp. príspevky namierené proti preberaniu sovietskych skúseností, ďalšej zas príspevky požadujúce „napodobňovanie západnej literatúry“. STD dodatočne označila za závadný článok „Križa svetovej literatúry“ od Hansa Mayera³³⁹ ako aj „Stretnutie so svetovou architektúrou“³⁴⁰, údajne „príliš obdivujúci a vyzdvihujúci západnú architektúru“. STD vytýkala *Mladej tvorbe* aj „propagáciu juhoslovanských pomerov v umení a literatúre“. Podobne negatívne sa pozerala aj na snahu uverejňovať preklady poľských literárnoteoretických textov, bez ohľadu na to, či ich v čase publikovania zabavila, alebo povolila, ako sa to stalo v prípade článku Zezony Macužaňskej a Szymona Bojka „Poznámky o kultúrnej politike“. Podľa názoru STD bol vzorom *Mladej tvorby* poľský časopis „Po prostu“.³⁴¹ Medzi závažné obvinenia na adresu *Mladej tvorby* patrilo aj údajné „nedostatočné riadenie diskusie“. STD napríklad vadilo, že v prípade diskusie „O vyučovaní slovenského jazyka a literatúry na stredných a vysokých školách“ bol čitateľ „odkázaný sám na seba, aby si vybral, čo sa mu hodí“. Pochopiteľne sa s nevôľou cenzúry muselo stretnúť konštatovanie v jej závere, kde sa písalo „všeobecné zanedbávanie umeleckej výchovy, či už ide o literárnu, hudobnú alebo výtvarnú“.

Medzi obvineniami nechýbali ani obvinenia z buržoáznonacionalistických tendencií. Argumentom bola glosa v Zapisníku, zabavený z tretieho čísla *Mladej tvorby* v roku 1956, ktorá kritizovala skutočnosť, že česká tlač prejavuje malý záujem o dianie na Slovensku. Okrem toho sa v nej negatívne hodnotilo to, že pražský denník *Svobodné slovo* vyhlásil Jána Cikkera za českého súčasného autora a denník britských komunistov *Daily Worker* umiestnil na svojich stránkach reklamu na „slávne české silónové pančuchy“ vyrobené v žilinskej Slovene. Osobitne bol zdôraznený autorský „buržoáznonacionalistický“ komentár: „Zdá sa, že podaktorí novinári (a žiaľ i takí, ktorí informujú cudzinu) žijú ešte stále v dobách dobrého kráľa Karla IV.“

Mladej tvorbe STD vytýkala aj „neodôvodnené tendencie“ zobrazovať len „negatívne stránky života“, pričom „značne nadsadené publikované (i nepublikované) materiály vyznievajú ako obžaloba nášho zriadenia a spoločnosti“, ktorej realitu opisuje ako bezútešnú, bez optimistickej perspektívy, „ako keby sme stáli na okraji zrútenia sa“. Osobitnú skupinu závadných príspevkov tvorili tie, ktoré negatívne reagovali na „opatrenia strany a vlády“.

Hoci STD v závere svojej rozsiahlej, 25-stránkovej analýzy tvrdí, že svoj pohľad nepovažuje za komplexný, dospieva k záveru, že „časopis

neplní svoje základné poslanie, i keď si redakcia v mnohých svojich článkoch správne vytýčila úlohy a ciele. Z týchto dobrých predsavzatí veľmi často skĺzala, zameriavala sa na negatívne javy nášho života a neukazovala radostné perspektívy. Preto neplnila svoju základnú úlohu a nestala sa vychovávateľom a usmerňovateľom mladej umeleckej generácie v duchu marxizmu-leninizmu.“

Obvinenia zo strany STD boli pomerne závažné. Podobné názory zdieľal aj aparát ÚV KSS. V správe určenej pre Byro ÚV KSS³⁴² sa *Mladej tvorbe* vyčítali jednostranné tendencie po XX. zjazde KSSZ, ktoré viedli k „nihilizmu a popieraníu politického dosahu literatúry v spoločnosti“ a podliehanie literárnym módam. „Jednou z hlavných príčin všetkých týchto javov je nedostatočné zakotvenie našich mladých literárnych pracovníkov do našej spoločenskej, politickej a kultúrnej reality,“ konštatovala správa. Mladým autorom a literárnym kritikom vytýkala „málo aktívny vzťah k otázkam budovania socializmu, nedostatočnú a malú schopnosť dialektického myslenia, snahu po objektivizácii faktov, únik od politického videnia, tendencie ‚čistého‘ príbehu, holého zmyslového vnímania faktov“. Ďalším predmetom výhrad bol údajný „často vulgárny pohľad na život, snahy vymknúť sa nielen z oblasti socialistického realizmu, ale aj z oblasti realizmu vôbec“. *Mladej tvorbe* sa vytýkalo, že poskytovala priestor aj revizionistickým tendenciám a názorom, v tvorbe autorov z jej okruhu sa údajne „prejavili tendencie odklonu od naliehavých ideologických úloh literatúry v socializme“, pričom okolo časopisu sa nezdrúžilo „zdravé jadro mladých spisovateľov a umelcov“. Podľa správy redakčná rada časopisu a vedenie ZSS proti týmto javom „slabo alebo vôbec nebojovali“. V redakcii časopisu pracoval iba jeden člen KSS. Bol to jej šéfredaktor.³⁴³ Azda aj preto „členovia strany nemali sily v redakčnej rade určovať správnu ideovú líniu“. Na jednej strane správa pre Byro ÚV KSS varovala, že „nemožno ignorovať súvislosť mylných názorov na literatúru a jej spoločenské poslanie s prejavmi revizionizmu, ako sa objavili v literatúrach viacerých ľudovodemokratických krajín, ako aj medzi mnohými pokrokovými autormi v kapitalistických krajinách“, na druhej strane však správa konštatuje, že nejde o celkovú líniu časopisu. V jej línii sa však objavoval „eklekticismus, podliehanie rozličným náladám a názorom, ktoré oslabovali straníckosť literatúry“. Byro ÚV KSS si osvojilo názor Kristy Bendovej, že ZSS a redakcia časopisu „by mali smelšie ako doteraz umožňovať mladým, talentovaným autorom študijný pobyt na stavbách socializmu, vo veľkých závodoch, jednotných roľníckych družstvách, všade tam, kde sa bojuje za výstavbu novej, beztriednej spoločnosti“.

Na zasadnutí Byra ÚV KSS 9. 1. 1959³⁴⁴ povereník vnútra Oskár Jeleň však tvrdil, že po odchode Vladimíra Mináča z vedenia redakčnej rady sa situácia v redakcii omnoho zlepšila, hoci pretrváva nebezpečenstvo kozmopolitných prejavov. Podobne Karol Bacílek videl hlavné

nebezpečie v kozmopolitizme: „Je nebezpečná každá krajnosť. Treba vidieť rozdiely medzi jednotlivými spisovateľmi. Treba vidieť i terajšiu situáciu po XX. zjazde. Dať možnosť prevychovať sa.“ Vedúci IV. oddelenia ÚV KSS Viliam Šalgovič tvrdil, že jeho pracovníci „s umelcami hovoria ohľaduplne, korektne. Budú ich získavať“. V súvislosti s prípravou Zjazdu socialistickej kultúry prisľúbil zvýšenie účinnosti ich aktivít v tomto smere. Naopak, rozhodný postup presadzoval predseda SÚV ČSM Milan Rázus, ktorý žiadal otvorene kritizovať Vladimíra Mináča a Milana Ferka a domáhal sa priameho vplyvu ČSM na *Mladú tvorbu*. Prítomný prvý tajomník ZSS Andrej Plávka sa usiloval presadiť do vedenia *Mladej tvorby* Pavla Koyša. Autorom publikujúcim v *Mladej tvorbe* vyčítal, že „labdajú“ a písanie voľným veršom vyhlásil za „nedostatok vedomostí a ovládania zákonov rytmu“.

Uznesenie Byra ÚV KSS, ktoré inicioval tajomník ÚV KSS Jozef Lenárt vyslovilo „komunistom vo vedení ZSS, redakcie a redakčnej rady *Mladej tvorby* nespokojnosť s ideovou náplňou časopisu *Mladá tvorba*, ako aj s výchovou začínajúcich spisovateľov a básnikov... i keď rok 1958 znamená zlepšenie v rozvoji literatúry v porovnaní s predchádzajúcim rokom, nemôže byť úplne spokojné (Byro ÚV KSS – pozn. aut.) s ideovou náplňou časopisu *Mladá tvorba*...“

Andrej Plávka a Milan Ferko poverení „zabezpečiť také kádrové zloženie redakcie *Mladej tvorby*, ktorá bude zárukou pevného ideovo-umeleckého vedenia *Mladej tvorby* a uskutočňovania kultúrnej politiky KSČ“. Zároveň mali „vypracovať a realizovať plán pomoci ZSS pri zvyšovaní ideovej a umeleckej úrovne *Mladej tvorby* a mladej začínajúcej literárnej generácie“. Byro ÚV KSS ďalej rozhodlo usporiadať dvojtýždňový politický kurz pre začínajúcich spisovateľov a umelcov v Ústrednej straníckej škole v Bratislave.

Predsedníctvo ZSS a stranícka skupina pri Výbore ZSS rozhodnutie Byra ÚV KSS na rozdiel od situácie pred dvoch rokov podporili. Okrem toho prijali rozhodnutie častejšie prerokúvať otázky *Mladej tvorby* v Predsedníctve a vo Výbore ZSS, organizovať besedy, stretnutia a aktivity mladých, venovať väčšiu pozornosť mladej literatúre počas pravidelných štvrtkových literárnych besied v Klube spisovateľov a orientovať starších spisovateľov, aby prispievali do *Mladej tvorby*, *Kultúrneho života* a *Slovenských pohľadov* článkami o prácach mladých autorov. Najdôležitejším rozhodnutím však z hľadiska budúcnosti viacerých mladých autorov sa však stal záväzok „pomáhať v spolupráci s ČSM a Slovenským literárnym fondom pri organizovaní pobytu mladých autorov v závodoch, na stavbách, roľníckych družstvách“. Kauza, ktorej bezprostrednou príčinou, resp. zámienkou sa stalo publikovanie čísla *Mladej tvorby*, pripravené členmi skupiny „konkretistov“³⁴⁵ sa uzavrela na II. celoslovenskej porade spolupracovníkov *Mladej tvorby* 3. 2. 1959.³⁴⁶ Zhromaždenie viedol Vladimír Mináč, úvodný a záverečný prejav predniesol prvý tajomník ZSS Andrej Plávka. Za prejav „mo-

dernej vnímavosti“ označil napríklad Hviezdoslavove „Krvavé sonety“, prózy Petra Jilemenického, Kostrovu poému „Na Stalina“ či „Javorový list“, Lajčiakovu „Súdružku moju zem“ a Mihálikovo „Spievajúce srdce“: „V inom poňatí stáva sa ‚moderná vnímavosť‘ iba exkluzívnou zábavkou niekoľkých jednotlivcov, vyúsťujúca nanajvýš v analýzu trýznivých otázok ich subjektívneho citového života, smútku a pesimizmu. O spoločenskom dosahu umenia, vyvierajúceho z takejto tvorivej vyhne, nemôže byť ani reči a ak, tak jedine v jeho negatívnom zmysle... Samotné výrazové prostriedky v prebujnej metaforičnosti a verbalizme, sklznuc sa neraz do číreho formalizmu, nemajú napokon nič spoločného s opravdivým moderným umením.“ Zo súčasnej literatúry osobitne vyzdvihol „Dlhý čas čakania“ Vladimíra Mináča, román Františka Hečku „Svätá tma“ a „Vrátim sa živý“ od Miloša Krnu. Odsúdil však literárnu kritiku, ktorú obvinil z dezorientovania čitateľov a kurizovania revizionistickým náladám. Za jej hlavnú úlohu označil „ideologické usmerňovanie, vyzdvihovanie marxisticko-leninskej estetiky a spoločenskej funkcie umenia a literatúry“. Podstatným však v jeho prejave bol útok namierený proti početnej skupine mladých autorov publikujúcich na stránkach časopisu, predovšetkým však proti skupine tzv. konkretistov, t. j. Lubomírovi Feldekovi, Jánovi Stachovi, Jánovi Ondrušovi a Jozefovi Mihalkovičovi: „Že sa niektorí mladí autori skoro dostali na scestie, že i v *Mladej tvorbe* vytŕčali rožky nálady a tendencie nadstraníckeho, exkluzívneho ‚umenia‘, ponárajúceho sa do životného pesimizmu, svetabôlov, márnosti nad márnosťou, vyúsťujúce iba ak do umravčaného erotizmu.“ Vzápätí však dodal, že „všetky tieto hriechy nemôžeme pripísať za uši iba samotným autorom alebo redakcii, ale i našej kritike, ktorá v abstraktných deklaratívoch síce vyhlasovala svoj socialistický postoj k životu a literatúre, ale na konkrétnych prácach mladých autorov nepoukazovala na omyly a blúdenia... Úsilie o osobnostnú koncepciu kritika najčastejšie vyústilo v anarchistických výstrelkoch a od základu pomýlenom estétstve.“ Opätovne zopakoval estetické požiadavky z prvej polovice 50. rokov z hľadiska tematiky i formálneho spracovania literárneho diela, t. j. venovať pozornosť v prvom rade robotníckemu prostrediu a rešpektovať požiadavku triednosti a straníckosti v literatúre. Osobitne odsúdil tvorbu skupiny tzv. konkretistov, ale negatívne sa vyjadril aj o próze Andreja Chudobu: „My, ktorí vieme, že Andrej Chudoba pracuje v známom závode Sandrik v Dolných Hámroch, sa do istej miery právom čudujeme, prečo autor nevie – a či hádam nechce – so záľubou napísať aj o svojich spolurobotníkoch, o fabrickom prostredí, slovom vytvárať poéziu práce v továrni tak, ako vie vytvárať poéziu dediny.“ Oživil myšlienku z prvej polovice 50. rokov, z čias, keď spisovatelia museli povinne absolvovať pobyty na JRD, „stavbách socializmu“ či v továrňach, aby sa „zblížili s pracujúcimi“, ktorú už predtým otvorila Krista Bendová a čo odobrilo aj Predsedníctvo ZSS: „Myslím, že mladí prozaici a básnici, ktorí sa rovno zo

školy dostanú do redakcií, do škôl a rozličných ústavov, mali by porozmýšľať o tom, ako sa primknúť celým životom k pracujúcemu ľudu, ako poznávať prácu a cítenie robotníckej triedy a vznikajúcej triedy družstevného roľníctva ako hlavných síl našej spoločnosti. Akiste si v mnohom doplnia i svoje estetické náhľady a ľahšie vyriešia problém, čím, akým slovom, akou formou sa robotníkom, technikom, družstevníkom, železničiarom, učiteľom prihovoriť.“ A potom prešiel k podstate, k zovšeobecneniu estetických požiadaviek, ktoré kládol režim aj na mladých spisovateľov: „Ľahšie pochopia, že ťažisko ich úsilia nemá byť v tom, ako napodobniť – či v lepšom prípade zúžitkovať – tvárne postupy francúzskych, anglických a amerických prozaikov (veď francúzska a anglická veta je celkom inej skladby), ale ako stvoriť typy budovateľov socializmu, plnokrvné postavy románov, poviedok, črt, hier a libriet.“

Rezolúcia prijatá účastníkmi porady Plávkov referát schválila ako „pravdivý“ a podľa nej sa táto porada mala stať „začiatkom nového obdobia“ a „môže uzavrieť obdobie negácie a otvoriť obdobie hľadania pozitívnych cieľov mladej literatúry“. „Uvedomujeme si, že jednou z najvážnejších chýb mladej literatúry je nedostatok skúseností alebo skúsenosti len jednostranné; že bez najužšieho spojenia so životom a prácou nášho ľudu, s jeho problémami, radosťami i žiaľmi, nemožno písať nielen veľkú, ale ani len dobrú literatúru,“ uvádza sa v rezolúcii. Na základe toho mnohí spomedzi účastníkov porady deklarovali svoje „dobrovoľné“ rozhodnutie „odišť do tovární, JRD, na stavby socializmu, a tu, v pracovnom prostredí, prehĺbiť svoje životné skúsenosti, nájsť svojich hrdinov a svoju občiansku i literárnu budúcnosť.“

Mladým autorom napokon nepomohlo ani to, že na porade verejne deklarovali svoju oddanosť komunizmu, ako to urobil napríklad Ľubomír Feldek: „Niet moderných výrazových prostriedkov bez postoja umelca tvárou v tvár socialistickej skutočnosti. Dovolím si to postaviť hore nohami: niet postoja k socialistickej súčasnosti bez moderných výrazových prostriedkov. Postoj tvárou v tvár k socializmu považujeme za samozrejmy... Ak sa súčasnosť nedostane do básne, nie je to vec chcenia, ale jednoducho sa báseň nepodarila.“ Podobne obvinenia z revizionizmu odmietol Ján Stacho: „Sme komunisti, hoci nie na papieri...“³⁴⁷ Od mladých autorov, ktorých na porade pranieroval Andrej Plávka sa dištancoval aj šéfredaktor *Mladej tvorby* Milan Ferko, zrejme z obáv zo straty svojej funkcie. Vo vzťahu k autorom tolko odsudzovaného čísla časopisu, ktorý sám viedol a za vydanie ktorého niesol ako šéfredaktor nielen plnú zodpovednosť, ale ako o tom svedčí už spomínaná správa STD³⁴⁸, aj sám presadzoval jeho vydanie, sa vyjadril tónom podobným prejavu Andreja Plávku: „Myslím, že dobré umenie vzniká tam, kde medzi čitateľom a autorom sa vytvára vzájomná dôvera. O tejto dôvere nemôže tu byť ani reči. Mali by – popri úsilí moderne tvoriť – vysvetľovať publiku a naučiť ho vnímať svoju poéziu, ak to dokáže a ak si to ona zaslúži. Súdruhovia tvrdia, že otázka nie je v téme.

Súhlasím. Téma nie je samospasiteľná. Prečo však bojovať proti nej, keď téma nám určuje základný stavebný princíp básne, literárneho diela vôbec? Pre ľudí, ktorí sa usilujú o modernú vnímavosť, bolo by podľa mňa veľkou príležitosťou ukázať svoj brilantný jazyk pri vystrelení sovietskej rakety. Čo iné, ako stáročný Ikarov sen vzlietnuť do vesmíru mohlo upútať ich pozornosť? Hoci odvtedy prešlo už poldruha roka či dva, ešte nenapísali jednu báseň, ktorá by moderným spôsobom ospievala tento moderný fakt... Myslím, že štyria súdruhovia urobili jednu chybu: chcú robiť revolúciu a nerobia ju dôsledne, robia ju na menej podstatnom komponente literárneho diela, a to je na forme. Vraj nie každá politická báseň je dobrá. Pýtam sa však, čo keď môže byť dobrá báseň krásna, môže zvučať, môže pôsobiť ako básnické monstrum, a bude v nej myšlienka z hľadiska socializmu a robotníckej triedy neprijateľná? Hovorím to úmyselne takto lapidárne, musí sa to však nakoniec takto povedať a dotiahnuť do všetkých dôsledkov. Dobrá báseň je len taká, ktorá pomáha plniť myšlienky a úlohy komunistickej strany a vychováva našich ľudí,“ uzavrel svoje vystúpenie Milan Ferko. Zo strany spisovateľov bola snaha pri informovaní a interpretácii aktívu problém zredukovať na vystúpenie skupiny tzv. konkretistov, čo sa stretlo s nevôľou STD, podľa ktorej pripravený výber z diskusie „objektívne znižuje vážnosť uznesenia Byra ÚV KSS“. ³⁴⁹ Je pravdou, že vydanie „závadného“ čísla č. 4/1958 bolo len posledným impulzom pre zásah proti *Mladej tvorbe*, pravou príčinou bol celkový charakter časopisu.

Dôsledky uvedeného aktívu sa čoskoro prejavili. Viacerí mladí autori museli Bratislavu na určitý čas opustiť, Lubomír Feldek napríklad pôsobil krátky čas ako robotník v tlačiarňi, neskôr odišiel do Nižnej Orave, kde do roku 1961 pôsobil ako redaktor závodného časopisu v miestnej Tesle. Podobne Ján Stacho nemohol po skončení štúdia na Lekárskej fakulte UK zostať v Bratislave, ale do roku 1964 pôsobil ako lekár v Rožňavskom Bystrom a v Šenkviaciach. Ďalší spisovatelia poslúchli výzvu odísť do vidieckych oblastí až po Zjazde socialistickej kultúry (pozri vyššie). Na rozdiel od začiatku 50. rokov, keď požiadavka „industrializáciu literatúry“, resp. uplatnenie industriálnych metód v literatúre, bola sprevádzaná nadšenými prejavmi súhlasu predstaviteľov kultúrnej obce, ³⁵⁰ koncom 50. rokov už podobné nadšenie nebolo možné vyvolať aj napriek intenzívnej propagandistickej kampani na stránkach tlače. *Kultúrny život* aspoň uverejnil vystúpenia mladých básnikov na spisovateľskom aktíve. To bola jediná možnosť verejnej obhajoby svojich názorov, ktorú dostali. STD totiž v *Slovenských pohľadoch* zabránila publikovaniu básní Jána Stachu „Básnik“ a „Jozefovi Mihalkovičovi“, básne Jozefa Mihalkoviča „Ruky nad drevom“ a Bohuša Kováča „Vajanská noc“. Dôvodom bolo to, že STD ich považovala za protest proti kritike inkriminovaného štvrtého čísla *Mladej tvorby* z roku 1958. Poéziu Bohuša Kováča navyše označila za bezideovú tvorbu

„s náboženským podfarbením...“, miestami prechádzajúcu až do pornografie (sic!).³⁵¹

Podobný osud na prelome rokov 1958 a 1959 postihol aj dvoch mladých pedagógov z katedry estetiky na Filozofickej fakulte UK, ktorí sa pozitívne vyjadrovali o písaní *Mladej tvorby* ako aj o tvorbe skupiny „galandovcov“, Tomáša Štraussa a Radislava Matuštika, ktorí museli na istý čas opustiť fakultu a nastúpiť „do praxe“ v priemyselnom podniku.³⁵² *Mladá tvorba* sa však ani po mocenskom zásahu začiatkom roku 1959 nestala bezproblémovým periodikom, ktoré by prestalo zamestnávať pracovníkov STD. To isté sa týka tvorby autorov, združených okolo nej. V apríli 1959 bola ako „politicky závadná“ zabavená kniha začínajúceho prozaika Antona Hykischu „Krok do neznáma“. Príčinou zásahu bolo, že autor opisoval zlé sociálne postavenie vysokoškolačkov počas štúdia a ich nízke šance získať po absolvovaní vysokej školy vyhovujúce miesto. „Z nesprávnych meštiackych hľadísk naziera na ženy ako celok. Zásadne ich stavia do pozície morálne zvrhých bytostí, ktoré nie sú na nič súčasne len do postele. Autor sa pri líčení týchto javov nevyhýba ani vulgarizmom... ojedinelé nedostatky povýšil na všeobecne platné... celý román pôsobí deprimujúco a neukazuje žiadne východisko,“ uvádza sa v dennom hlásení STD. Názov „Krok do neznáma“ symbolizuje skončenie vysokej školy a vykročenie do praxe. A. Hykisch bol obvinený zo „subjektivismu“. Autor svoj román napísal už v roku 1957 a zo súťaže o literárne dielo so súčasnou tematikou, ktorú vypísal Literárny fond ZSS, vyšiel víťazne. Podľa hlásenia STD „bol v ďaleko horšej forme a s ďaleko horším obsahom ako špalty predložené k posúdeniu STD“. Na odporúčanie Jozefa Bžocha, redaktora *Slovenských pohľadov* bol zaradený do edičného plánu vydavateľstva Slovenský spisovateľ, recenzie na román napísali aj Andrej Mráz, Juraj Špitzer a Ivan Kusý. Aj napriek tomu, že A. Hykisch na odporúčanie redaktora Jozefa Brandobura prepracoval záver románu, STD jeho vydávanie zastavila. Jej zmocnenec v dennej správe určenej pre Byro ÚV KSS odporúčal „zvážiť, či kniha, vzhľadom na osobu autora (Anton Hykisch sa v roku 1949 pokúsil o útek do zahraničia – pozn. aut.), má byť vôbec vydaná a či je vhodné, aby takáto osoba vstúpila do našej literatúry knihou, ktorá aj po úpravách je politicky a umelecky problematická“. Román bol síce vytlačený, jeho autor upustil od kontroverzného názvu „Krok do neznáma“ a nahradil ho neutrálnejším titulom „Prvé kroky“,³⁵³ ale nevyhol sa zošrotovaniu a mohol byť vydaný až v roku 1963. Podobne *Mladá tvorba* nemohla v apríli 1959 zverejniť v pôvodnom znení reakcie na kritické články na svoju adresu publikované v *Smene* a v *Kultúrnom živote*, a to aj napriek tomu, že Milan Ferko so zákrokom STD nesúhlasil. Nepomohol ani list A. Hykischu povereníkovi vnútra Oskárovi Jeleňovi, ktorý napísal na svoju obranu. Tvrdil v ňom, že síce jeho triedny pôvod nie je robotnícky, ale nie je ani nepriateľom robotníckej triedy.³⁵⁴

Ani Milan Ferko sa však dlho neudržal vo funkcii šéfredaktora *Mladej tvorby*. Nepomohlo mu ani jeho vystúpenie vo februári 1959. Po zasadení Sekretariátu ÚV KSS 22. 1. 1960 bol odvolaný a nahradený Pavlom Koyšom, ktorého už pred rokom presadzoval Andrej Plávka. Na druhej strane bol namiesto Alexandra Matušku, ktorý sa ako ne-straník stal pre vedenie KSS neprijateľný, ako člen KSS vymenovaný za šéfredaktora *Slovenských pohľadov*.³⁵⁵ Napriek masívnej kampani proti *Mladej tvorbe* sa však v nijakých autorovi dostupných dokumentoch neuvažovalo o zastavení vydávania časopisu, ako sa to stalo v prípade českého *Května*. Dostupné dokumenty zatiaľ neumožňujú určiť príčinu, prečo sa na Slovensku a v Česku aplikoval odlišný postup voči periodikám mladých spisovateľov. Jedným z možných vysvetlení môžu byť dobré a pomerne úzke neformálne vzťahy šéfredaktora Milana Ferka s pracovníkmi a funkcionármi aparátu STD, resp. ÚV KSS, ďalším vysvetlením môže byť aj skutočnosť, že zásah proti *Mladej tvorbe* sa uskutočnil skôr ako v prípade *Května*, neprebíhal s ním v tom istom čase a, čo je mimoriadne dôležité, prebiehal za významnej asistencie funkcionárov ZSS ako aj samotného šéfredaktora časopisu Milana Ferka, ktorý na aktíve spolupracovníkov *Mladej tvorby* sa dištancoval od kontroverzných prispievateľov časopisu.

NIEKTORÉ INDIVIDUÁLNE OSUDY

Prípád Ondreja Pavlíka

Ondrej Pavlík po zákaze pedagogickej činnosti získal zamestnanie vo Výskumnom ústave pedagogickom. Bol však postihnutý zákazom publikovania. Ako jednu z možných alternatív jeho pracovného zaradenia sa vo vedení KSS uvažovalo o vymenovaní za riaditeľa 11-ročnej strednej školy v Bratislave alebo za učiteľa na pedagogickej škole. Zamestnanie vo výskumnom ústave bolo tretou alternatívou. Aj po svojom vylúčení z KSS a odchode z Vysokej školy pedagogickej ostal predmetom záujmu ŠtB. Z hlásení ŠtB vyplýva, že hoci nevyvíjal nijaké opozičné aktivity, patril i naďalej medzi odporcov oficiálnej politiky KSČ. Prejavoval nespokojnosť napr. s referátom historika Miroslava Kropiláka pri oslavách 15. výročia SNP, ktorý označil za „úplné falšovanie histórie“ hlavne v prospech partizánov.³⁵⁶ Odsudzoval popravu maďarského premiéra Imreho Nagya, tvrdil, že „spôsobila škody myšlienke socializmu“. Maďarské udalosti v roku 1956 označoval po dvoch rokoch za revolúciu. „Bolo to síce svinstvo, keď tam mordovali členov strany, avšak... išlo len o niečo cez 100 osôb, teda nešlo o nejakú namierenú akciu, ale o veci, ktorým sa pri revolúcii nedá vyhnúť a nedá sa im zabrániť.“³⁵⁷ Naďalej sa stretával s M. Faltanom, J. Špitzerom, D. Tatarkom, akademikom Landauom a dr. Jánom Tibenským. Tvrdil, že komunistická strana prestala byť stranou pokroku, „stala sa z nej cirkev a preto tak vypadá“. Kritizoval tiež cirkevnú politiku KSČ a rušenie cirkevných sviatkov, metódy kolektivizácie. Tvrdil, že vojnové nebezpečie v súčasnosti (t. j. rok 1960 – pozn. aut.) roznečuje ZSSR. „Marx... spravil chybu, keď hlásal, že všetky hodnoty robia len výrobcovia a nič nepriznal podnikateľom, technikom a konštruktérom,“ hovoril. Podobne vytriezvel tiež z ďalšej ideologickej dogmy: „Ani jedna trieda tak hanebne nestroskotala, ako robotnícka trieda stroskotá. Je to podľa neho trieda, ktorá žila v psychóze všetko ničiť, všetko brať, krahnúť a vidí len vlastné egoistické záujmy a seba.“³⁵⁸

Ondrej Pavlík bol zbavený možnosti publikovať. Nemohla vyjsť ani jeho kniha „Nová výrobná technika a škola“, napísaná roku 1959. Vyšla knižne až roku 1963 pod názvom „Automatizácia a škola“. Poslal ju 15. 9. 1959 prvému tajomníkovi ÚV KSS Karolovi Bacílkovi, ktorý ju poskytol IV. oddeleniu ÚV KSS na preštudovanie. Počas porady na ÚV KSS 31. 12. 1959 bola vznesená požiadavka, aby O. Pavlíkovi nebolo umožnené publikovať. Pravdepodobne pracovník aparátu ÚV KSS Matušák vyhlásil: „Práca ukazuje, že akademik Pavlík sa v pod-

state nezmenil, že len píše opatrnejšie. Prečo nevystúpi s otvorenou komunistickou úprimnou sebakritikou? Náš názor je taký: nedovoliť Pavlíkovi publikovať. Nech najskôr vystúpi so sebakritikou. Keby sa mu dovolilo publikovať, zverejnenie jeho práce by sa pochopilo ako jeho rehabilitácia.“ Navrhol dokonca, že „najsprávnejšie by bolo skončiť s tým, zobrať mu titul akademika a zamestnať ho niekde v archíve“. Podobne sa vyjadril aj povereník školstva a kultúry Vasil Biľak: „Isteže je tam aj niečo dobré. Môj názor na Pavlíka je však taký, že i keby to bola dobrá práca, nemali by sme ju zverejniť... Ak je Pavlík taký typ, že ťažko mu padne robiť sebakritiku, keby aspoň povedal: Idem na dva roky do továrne a napíšem o vplyve práce na výchovu.“ Podobne hovoril aj Jozef Lenárt: „Myslím, že od roku 1957 bola dosť dlhá doba a musíme sa zamyslieť nad jeho členstvom v akadémii.“ S týmto názorom súhlasil aj pracovník IV. oddelenia ÚV KSS Tomáš Slouka. Viliam Šalgovič ako vedúci IV. oddelenia ÚV KSS nakoniec rozhodol, že do 15. 1. 1960 (teda pomerne rýchlo) bude zvolaný výbor Predsedníctva SAV, na ktorom sa rozhodne o zbavení O. Pavlíka titulu akademika.³⁵⁹ Tento návrh však nakoniec oficiálne predložený nebol. Príčiny nie sú jasné. Je možné, že jedným z dôvodov bola skutočnosť, že Ondrej Pavlík bol ako odborník v oblasti pedagogiky známy nielen na Slovensku, resp. v Československu a bol členom viacerých zahraničných vedeckých spoločností, resp. akadémií. Dôvodom mohli byť aj obavy z reakcií ostatných členov SAV. Tak či tak Pavlík nebol zbavený členstva v SAV, ale jeho práca mohla vyjsť knižne až roku 1963 pod názvom „Automatizácia a škola“.

Prípád Dominika Tatarku

Ideologické nedostatky boli vytýkané aj Dominikovi Tatarkovi, ale pravdepodobne s cieľom oslabiť súdržnosť nespokojných intelektuálov v rokoch 1956–1957 sa proti nemu vedenie KSS nerozhodlo zakročiť. Jednou z príčin mohol byť aj jeho pomerne vlažný vzťah s Jurajom Špitzerom, ktorý pramenil zo Špitzerovho vystúpenia na plenárnom zasadnutí slovenskej sekcie Zväzu československých spisovateľov, nasledujúcim po aktíve slovenských spisovateľov-komunistov koncom marca 1951. Na tejto plenárke Juraj Špitzer v referáte Proti buržoáznemu nacionalizmu a kozmopolitizmu – za vyššiu ideovosť našej literatúry odsúdil celú medzivojnovú slovenskú literárnu avantgardu. Medzi obeťami spomínaného aktívu z marca 1951 bol aj Dominik Tatarka.

Nespokojnosť Karola Bacílka vyvolali predovšetkým jeho reportáže z Paríža a Londýna publikované v *Kultúrnom živote*, za ktoré mu vytýkal „nesprávne pochopenie súžitia krajín rozličných spoločenských systémov“.³⁶⁰ Hoci v prípade zásahu proti intelektuálom z okruhu okolo Ondreja Pavlíka a týždenníka *Kultúrny život* bol Dominik Tatarka

spomínaný iba okrajovo a nakoniec nebol do skupiny začlenený, vďaka čomu sa vyhol zákroku, ani on sa v novembri 1957 nevyhol politickým perzekúciám. Bezprostredným motívom sa stal jeho príspevok v zborníku o Martinovi Kukučínovi s názvom „Kukučín náš prorok“, ktorý pripravovalo na vydanie Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. Upozornil naň vo svojom liste Byru ÚV KSS predseda Zboru povereníkov Rudolf Strechaj. Dominik Tatarka v skonfiškovanom texte kritizoval aktuálnu prax narábania s kultúrnym dedičstvom v podobe vydávania tzv. vybraných spisov: „Bude sa vydávať iba to, čo sa práve hodí pre dennú alebo sezónnu potrebu... Národný panteón by bol asi nad naše pomery, tak sa zdá.“ Polemizoval s úzko racionalistickým chápaním národa: „Existencia národa nemá nijakého rozumového opodstatnenia.“ Zároveň sa snažil sformulovať vlastnú víziu národného povedomia: „Už nie sme národ poddaný ani poddávajúci sa, ale vôbec národ – ako svojho času indiánsky kmeň, zvrchovaný, prostý, neskomplikovaný, ani svojou nevelkou početnosťou.“ Odmietal oficiálnu stalinskú koncepciu národa a národnej kultúry. Podľa jeho slov Stalin „nastoloval tézy ako predstaviteľ ZSSR a ruského národa. Spisovatelia neslovenskej národnosti v ľudových demokraciách videli v tom nátlak. Stalinove tézy inak ponímali príslušníci rumunského, maďarského národa – a inak Rusi. Príslušníci veľkého národa necítia taký tlak ako malý národ, ktorý sa vždy bránil a videl inak perspektívy a tak chápal aj Stalin tézy o jazykovede.“³⁶¹

Rudolf Strechaj Tatarkove slová označil za invektívy voči kultúrnej politike strany i voči politike proletárskeho internacionalizmu. Jeho chápanie spoločenského pokroku charakterizoval ako nemarxistické, poznačené existencializmom. Vo svojom liste Byru ÚV KSS navrhoval „zhodnotiť jeho (t. j. Tatarkov – pozn. aut.) doterajší ideologický vývoj a rozhodnúť, či jeho súčasná ideologická platforma a postup sa stotožňuje s príslušnosťou člena komunistickej strany“. Vytýkali mu tiež jeho vystúpenie na predvolebnej schôdzi v Bratislave, na ktorej mal hovoriť o svojich zážitkoch z ciest po Veľkej Británii a Francúzsku, v ktorom však poukázal na vyššiu životnú úroveň robotníkov v týchto štátoch ako v Československu.³⁶² Byro ÚV KSS so Strechajovým návrhom súhlasilo. Hoci v jeho uznesení sa nehovorí priamo o Tatarkovom vylúčení z KSČ, nariadilo prerokovať Tatarkov prípad v straníckej skupine a na Obvodnom výbore KSS Bratislava I. a viesť proti nemu disciplinárne pokračovanie.³⁶³ Stranícka skupina pri ZSS, ktorá Tatarkov prípad prerokovala 18. 1. 1958, inkriminovanú stať odmietla. Podobne negatívne hodnotila aj jeho reportáže z Londýna a Paríža a i. ako články „v rozpore s pojmom spisovateľ-komunista“. Jeho názory boli označené ako protistranícke so stopami buržoázneho nacionalizmu: „Súdruh Tatarka sa chcel dovolávať súhlasu verejnosti, chcel využiť tlaku verejnosti-čitateľov proti neoznačeným vedúcim činiteľom strany a z buržoázno-nacionalistického hľadiska proti marxisticko-leninskej

téze o vývoji národa v tomto a iných článkoch pre nihilistické náhľady nielen v literatúre, ale i vo výstavbe socializmu.“ D. Tatarka povedal, že by v súčasnosti uvedený článok nenapísal, odmietol však podať sebakritiku so slovami, že nechce filozofovať, kým si svoje názory neoverí a nedá do širších súvislostí. Neprijal obvinenia z buržoázneho nacionalizmu.³⁶⁴ Nakoniec Dominikovi Tatarkovi stranícky trest nebol uložený, musel však vo februári 1958 odísť z funkcie vo Výbore Zväzu československých spisovateľov. Podľa rozhodnutia MV KSS v Bratislave v Tatarkovom prípade nešlo o „zámerný systém sledujúci revizionistické snahy“, ale len o „nedostatočné hodnotenie niektorých javov v našom vývoji“. Vytykali mu individualistický prístup k problémom a „nesprávne osvojený názor, že posudzuje veci a kritizuje nedostatky ako občan. Tak sa mohlo stať, že nepodstatné javy začal hodnotiť ako podstatné“.³⁶⁵ V skutočnosti sa teda Tatarkov prípad odviezol „do stratena“. Dôvod, prečo sa tak stalo, nie je známy, tým skôr, že v roku 1958 stranícka skupina pri Výbore ZSS vylúčila z KSS Ivana Kupca.

Prípad Jána Smreka

Ďalším spisovateľom, ktorý bol predmetom osobitnej pozornosti tajomníka ÚV KSS Pavla Davida a Štátnej bezpečnosti, bol básnik Ján Smrek. Jeho postavenie bolo pomerne zvláštne. Medzi intelektuálmi mal veľkú autoritu vyplývajúcu z jeho básnickej tvorby, vydavateľskej činnosti pred rokom 1948, ale aj z jeho postojov počas druhej svetovej vojny, keď ním vydávaný časopis *Elán* „zachoval... ako slobodnú tribúnu, v ktorej uverejňoval články a štúdie vynikajúcich spisovateľov, hlásajúcich princípy slobodného umenia, a v ktorom rovnako tiež dával miesto príspevkom a článkom spisovateľov a básnikov, ktorí ostro zamietali zámery germánskych ničiteľov národných a ľudských slobôd“.³⁶⁶ Po roku 1948 bol však vylúčený zo ZSS a postihnutý zákazom publikovania, čo pociťoval ako osobnú krivdu. Bol oblúbenou postavou bratislavskej umeleckej bohémy, pričom ako človek, ktorý nesúhlasil s komunistickým režimom, vzbudzoval pozornosť ŠtB o. i. aj pre politické vtipy, ktoré rozširoval. Hlavným zdrojom jeho príjmov v tomto období boli preklady zo zahraničnej poézie. V roku 1954, po tom, ako dostal Štátnu cenu za preklady, mu vydavateľstvo Slovenský spisovateľ vydalo výber z básní pod názvom „Verše vybrané“ a ilustrovanú poému „Básnik a žena“. O tejto cene sa vyjadroval s veľkým pohrdaním. Pri jej udelení podľa hlásenia spolupracovníka ŠtB s krycím menom Helena v júni 1955 J. Smrek údajne povereníkovi Jozefovi Hojčovi povedal, že „mu je nepríjemné, keď od tohoto štátu musel prevziať cenu“. Odmietol, aby jeho básne boli v *Kultúrnom živote* uverejňované s označením ich autora ako „laureáta Štátnej ceny“. Tvrdil, že „tých laureátov je už toľko, že by mohli založiť masovú organizáciu laureátov, že

je to pre mačku, že jemu dajú laureátstvo za preklad a nie za básne. Ďalej povedal, že teraz je doba pre tých, čo vedia ospevovať traktor a nie zaoberať sa ľudskými citmi.“ Problém s uverejňovaním jeho tvorby spočíval o. i. aj v tom, že jeho nové básne z obdobia 50. rokov obsahovali početné politické narážky. To bolo jednou z príčin, prečo ich mohol uverejňovať v *Kultúrnom živote*, resp. v *Slovenských pohľadoch* iba sporadicky. Mohol vydávať aj poéziu pre deti, napr. „Malovaná abeceda“ (1954) a „Machule“. Zároveň bol autorom libreta k opere Jána Cikkera „Beg Bajazid“.³⁶⁷ Spomínané libreto sa stretlo s nesúhlasom oficiálnej literárnej kritiky, ktorá naň zaútočila z politických dôvodov. Anton Markuš uverejnil v ideologickom časopise *Predvoj* článok „O niektorých ideologických problémoch libreta opery Beg Bajazid“, v ktorom tvrdil, že opera ako celok a ani jej libreto „nie sú v súlade so všeobecne platnými, objektívnymi zákonmi života v oblasti spoločenského diania“.³⁶⁸ Hlavná výčitka sa týkala toho, že motívom návratu poturčenca Bega Bajazida do vlasti bola iba láska k žene a jeho návrat nebol zobrazený „v priamom súvisе s triednym bojom a vykorisťovaním človeka človekom“. Naopak, *Slovenské pohľady* v článku podpísanom iba značkou (p) operu vyzdvihli ako „symbol veľkosti a nesmiernej sily lásky k rodnej slovenskej zemi“, ktorá „udržiavala náš národ pri živote po celé stáročia“.³⁶⁹ Na druhej strane v augustovom čísle mesačníka *Nová literatúra* v roku 1957 nemohla vyjsť Smrekova báseň „Najmenší môj syn“ kvôli záverečným veršom, keď v odpovedi na synovu otázku, čo s ním bude, lyrický subjekt odpovedá: „Príde čas kultu osobností, // keď sa raz človek rozvinie vo svojej celej zázračnosti.“³⁷⁰

Hoci svoje satirické básne J. Smrek nemohol uverejňovať, rozširoval ich medzi svojimi známymi. Niektoré z nich sprostredkoval ŠtB jej spolupracovník Ferdinand, ktorý bol dodatočne 26. 1. 1955 inštruovaný, aby „zapožičal ďalšie básne od Jána Smreka a tieto nám dal k dispozícii. Prípadne aby zistil, kde menovaný svoje básne ukrýva.“ „Mnohé z týchto básní sú charakteru čiste reakčného...“ Ich reakčnosť spočívala napríklad v tom, že v básni „O Puškinovej vlasti“ vyjadroval svoj obdiv k ruskému národu, z ktorého vyšli ľudia ako Puškin a Tolstoj, ale ktorý bol 35 rokov trápený „tyranom ľudstva“ (t. j. J. V. Stalinom). Vyslovoval nádej, že „ruskému ľudu začína sviatať slnko slobody“.

Jedným z príkladov vystupovania J. Smreka bol napríklad slávnostný večer usporiadaný na počesť Ivana Krasku v Domove slovenských spisovateľov v Budmericiach 28. 7. 1956, na ktorom boli okrem spisovateľov prítomní aj tajomník ÚV KSS A. Michalička, podpredseda Zboru povereníkov Pavol Majling a podpredseda SNR Jozef Mjartan. Ivan Krasko si vyžiadal, aby autorom slávnostného prejavu bol práve Ján Smrek. Ten bez ohľadu na prítomnosť vysokých funkcionárov komunistickej moci vyhlásil: „Milý Ivan, ty si spokojne žiješ v tom piešťanskom bahne, ja zase v tom bratislavskom. Robia ti tu dnes oslavu. Tebe slávu nemožno pridať ani vziať, ani Zbor povereníkov,

ani SNR. To môže iba národ a ten ti slávu dal, lebo ťa pozná, recituje a miluje.“ Agent ŠtB Ferdinand, ktorý s ním udržiaval priateľské kontakty a bol naňho podľa agentúrnych hlásení zhromažďujúcich sa na stole tajomníka ÚV KSS Pavla Davida zameraný, sa ho pýtal, prečo sa nechce „tak zapojiť plne a bezvýhradne“, ako napríklad jeho (t. j. agenta Ferdinanda – pozn. aut.) kolega Janko Hrušovský (t. č. redaktor týždenníka Sloboda – pozn. aut.). Argumentoval napríklad tým, že mohol vydať knihu a dostal aj štipendium. J. Smrek to podľa hlásenia agenta Ferdinanda odmietol, „lebo by mohol ísť s kultúrnou delegáciou do Afganistanu, alebo na Island, ale on... nechce, lebo by nemohol písať to, čo by tam videl a čo by písať chcel“. Tvrdil, že má síce dobré materiálne zabezpečenie, ale nie je spokojný s neslobodou slova. Na stretnutiach s priateľmi tvrdil, že socializmus možno vybudovať iba bez komunistov. Na večierku usporiadanom 11. 1. 1956 na počesť A. S. Puškina J. Smrek pod vplyvom alkoholu za prítomnosti A. Michaličku a vedúceho oddelenia ÚV KSS Ondreja Klokoča údajne vyhlasoval: „Však počkajte vy bolševici, postrieme vás a повеšiamе, však uvidíte.“ Hoci neskôršie hlásenie tvrdí, že správa o Smrekových vyhrážkach sa nezakladá na pravde, Štátna bezpečnosť J. Smreka jednoznačne hodnotila ako človeka „zameraného proti nášmu zriadeniu, KSČ a ZSSR“.³⁷¹

Jeho prvou zbierkou nových básní publikovaných po „Studni“ (1945) bol „Obraz sveta“. Na vydanie bola síce pripravená v roku 1957, ale mohla vyjsť až roku 1958. Jej dodatočné zaradenie do edičného plánu vydavateľstva Slovenský spisovateľ bolo výsledkom doznievajúcej atmosféry obmedzenej liberalizácie režimu. Správa tlačového dozoru však vo svojom hlásení z 2. 11. 1957 konštatovala, že zbierka je napísaná v „bojovom, nábožensko-mystickom, protimaterialistickom duchu“ a „v takomto zostavení... nemôže byť vydaná“. Definitívne rozhodnutie mal však vyniesť povereník školstva a kultúry Ernest Sýkora, ktorý v roku 1957 jej vydanie zamietol, zbierka mohla vyjsť až v roku 1958. Zbierka bola na jeseň 1957 pripravená na vydanie v špaltových obťahoch. Pôvodne ani nebola zaradená v edičnom pláne, vydavateľstvo Slovenský spisovateľ ju zaradilo do rezervových titulov a chcelo tak mocenské orgány postaviť „pred hotovú vec“. Správa, ktorú 25. 9. 1957 adresoval povereník vnútra Oskár Jeleň Ernestovi Sýkorovi, označila za najzvadnejšiu báseň „Ars poetica“, okrem nej však medzi ne patrili básne „Predpeklie“, „Ranná symfónia“, „Básnika vídam“, „Psia balada“, „Zapadol som“ (nemohla vyjsť v *Slovenských pohľadoch* č. 7–8/1957), „Stroj“, „Nedočkavosť“, „Dejiny idú“, „Križ poézie“, „Zhasínam“, „Balada viac než psia“, „Mnoho zlých básní“, „Najmenší môj syn“ (vypustený zo septembrového čísla *Novej literatúry* v roku 1957). O. Jeleň odporúčal zbierku nevydať. Riaditeľ Hlavnej správy vydavateľských zariadení Peter Marušiak však navrhol zbierku prepracovať, vypustiť aj ďalšie básne, konkrétne sa to týkalo básní „Veci malicherné“, „Pod

jesenný dážď“, „Obraz sveta“, „Chlad duje z neľudí“, „Blahova ulica“, „Na zemeguli“, „Voľačo opúšťa ma“, „Lyrika pravdy“, „Genius Loci“ a „Nevidím“. Zo 160 zostávajúcich básní navrhol skoncipovať novú zbierku, aby „jej celkový refrén bola šlachetná túžba po krásnom, pozitívnom postoji k životu, slovom, aby plnila funkciu humanistického umenia v duchu referátu súdruha Hendrycha“ (z plenárneho zasadania ÚV KSČ v júni 1957 – pozn. aut.). V takomto duchu navrhoval predložiť požiadavku riaditeľovi vydavateľstva Slovenský spisovateľ Pavlovi Horovovi. Jeho návrh však nebol schválený. Povereníctvo školstva a kultúry sa rozhodlo zbierku nevydať. Oznámili to aj Pavlovi Horovovi. K originálu listu som sa nedostal, v jeho koncepte však Povereníctvo školstva a kultúry vytklo Horovovi viacero ideologických a politických chýb, napríklad zámer vydať zbierku satirických textov Jána Ladislava Kalinu „Od Bratislavy po San Safalado“. Zároveň sformulovalo voči nemu požiadavku, aby prijal opatrenia na zlepšenie celkovej práce vydavateľstva: „... je úlohou vydavateľstva a komunistických spisovateľov viesť a formovať našich nadaných autorov a básnikov. Z predloženej zbierky nevidím nijakú ideovú prácu vydavateľstva a redakcie.“ O dôvodoch svojho rozhodnutia informoval E. Sýkora O. Jeleňa v liste z 11. 10. 1957: „Zariadil som, že Smrekova zbierka básní v zostavení, ako je v priložených špaltoch, sa nevydá. Nemožno ju vydať ani vtedy, ak by autor vypustil z nej najzávadnejšie básne; zbierka básní by po takomto opatrení totiž skreslovala skutočný básnikov postoj k nášmu zriadeniu.“ Naopak, Pavol Horov nerezignoval na vydanie zbierky, poverenika Sýkoru ubezpečil, že „Ján Smrek si dá veci vysvetliť a že bude ochotný zbierku upraviť a prepracovať“. E. Sýkora preto v liste Jeleňovi píše, že po prepracovaní zbierky a otvorenom rozhovore s autorom vynesie definitívne rozhodnutie o jej vydaní, resp. nevydaní.³⁷²

Napokon, po viacerých cenzúrnych zásahoch zbierka v roku 1958 vyšla. O tom, či došlo k stretnutiu E. Sýkoru s J. Smrekom, sa autorovi nepodarilo získať informácie. Výhrady Správy tlačového dozoru a pracovníkov aparátu ÚV KSS sa týkali aj básní, ktoré už boli predtým publikované v časopisoch. Napriek tomu v nich zostali mnohé z tých, ktoré obsahovali jednoznačné politické narážky, ako napríklad „Staré stromy“, „Všetko biele“. Zásah cenzúry však rozhodol, že zo zbierky bolo odstránené aj jej motto, ktorým bol Kantov výrok: „Dve veci ma naplňajú úžasom: hviezdna obloha nado mnou a mravný zákon vo mne.“ Celkovo z nej bolo vyradených viac ako 40 básní. Autor zbierky bol v posudkoch obviňovaný z náboženských predsudkov a subjektivismu, zbierka bola charakterizovaná ako produkt „čistého umenia“, „dielo od základu reakčné“ a pre svoju vysokú umeleckosť nebezpečné. Na objednávku „zhora“ boli na ňu vypracované negatívne recenzie. Dodatočne jej vydanie bolo vytykávané vydavateľstvu Slovenský spisovateľ ako liberálny počin, bez ohľadu na to, že jej vydanie osobne zaštitil uvedením svojho mena v tiráži Pavol Horov ako riaditeľ vydavateľstva

Slovenský spisovateľ a redaktor zbierky.³⁷³ Príkladom môže byť recenzia, ktorú v *Slovenských pohľadoch* publikoval literárny kritik Zlatko Klátik.³⁷⁴ Zbierke vytýkal „humanizmus meditatívny a nečinorodý..., bezobsažnosť“, kazateľstvo o láske a morálnom sebazdokonalovaní. „Humanizmus každodenného života vystačí nám na prechádzke po rodnej ulici, pri sklenici vína, za rodinným stolom,“ ak sa však bude aplikovať v celospoločenských súvislostiach, „ukáže všetku svoju bezmocnosť, nedostatok historickej náplne a perspektívy,“ varoval Zlatko Klátik. Ocenil síce jeho intímnu lyriku, ale jeho humanizmu vymedzuje iba „úzke a obmedzené poslanie v našom živote“, čo sa týkalo aj „spoločenskej opodstatnenosti Smrekovho nového diela“. „Aj básnik a umelec, ktorý žije v socializme a nepochopí či neprijme jeho filozofiu, môže pozitívne prispieť k rozvoju jeho kultúry, hoci je jeho cesta nepochybne namáhavejšia a zložitejšia, ustavične spojená s nebezpečenstvom, že beznádejne zabľúdi a premrhá aj ten mysliteľský a básnický kapitál, ktorý má. Smrek nezabľúdi, ale nenaplnil ani ten viac – menej vyhranený priestor, ktorý mu poskytla pozícia marxistického básnika,“ zhodnotil Z. Klátik Smrekovu orientáciu a miesto v súčasnej slovenskej literatúre. Zbierkou vraj Ján Smrek „znásilnil vlastný vývin v zajatí klamnej domnienky, že si vykračuje vlastnou cestou“, dodal Z. Klátik. V tom istom čase bolo však zastavené nové vydanie Smrekových „Kníh mladosti“, podľa spomienok Ivana Kupca problémy sprevádzali aj vydanie jeho ďalšej zbierky „Struny“ v roku 1962.³⁷⁵

Prípad Eduarda Friša

Okrem Ondreja Pavlíka a Juraja Špitza malo vedenie KSS obavy aj z aktivít ďalšieho bývalého významného komunistického funkcionára, Eduarda Friša,³⁷⁶ ako bývalého tajomníka ÚV KSS (1945–1947) a šéfredaktora *Pravdy*, ktorý po svojom odstavení v roku 1952 pracoval ako šéfredaktor Slovenského vydavateľstva politickej literatúry (SVPL).³⁷⁷ Edo Friš sa po XX. zjazde KSSZ prejavoval ako stúpenec demokratickej verejného života v Československu. Ďalšou príčinou negatívneho postoja vedúcich predstaviteľov KSS voči nemu je skutočnosť, že bol v ich očiach vnímaný ako stúpenec Viliama Širokého.³⁷⁸ Okrem vystúpenia na mestskom aktíve KSS v Bratislave³⁷⁹ mu vytýkali aj článok pripravený v máji 1956 do časopisu *Pod zástavou socializmu*, ktorý podľa Karola Bacílka predstavoval „výzvu k ostrejšiemu vystupovaniu a k nedôvere proti vedeniu KSS a aparátu KSS pri údajnej neschopnosti ÚV KSS uplatniť výsledky XX. zjazdu KSSZ na Slovensku“. Na príkaz Sekretariátu ÚV KSS bol stiahnutý a nevyšiel.³⁸⁰

V neuvverejnenom článku obhajoval potrebu pokračovania diskusie. Za predpoklad obratu označil „kritiku zdola spolu s hlbokou sebakritikou zhora“. „Reakcia využíva predovšetkým naše nedostatky a chy-

by a nie ich kritické odhaľovanie a odstraňovanie. Hlasy volajúce po pribrzdení politickej vlny zdola nie sú natolko vyvolané strachom pred reakciou, ako strachom pred ľudom. Za pokrikom od nebezpečia, ktoré nám hrozí od reakcie v súvislosti s kritikou zdola, sa väčšinou skrývajú tí, ktorí sa majú prečo obávať kritického súdu strany a ľudu, tí, ktorých politická činnosť neznesie svetlo verejnosti,“ tvrdil E. Friš. Odmietal obmedzovanie záujmu robotníkov na problémy vlastného pracoviska, naopak písal, že je potrebné rozširovať ich politický obzor. Vo svojom článku sa kriticky dotkol aj spôsobu realizovania kolektivi- zácie na Slovensku a odsúdil tézu, podľa ktorej „hlavných nepriateľov treba hľadať v strane“.³⁸¹

Zo šírenia „nesprávnych názorov“ na pôde SVPL bol obvienný aj predseda tamojšej základnej organizácie KSS Emil Knieža, ktorý na členskej schôdzi 9. – 10. 4. 1956 vyhlásil, že v uplynulom období sa „u nás... (t. j. v Československu – pozn. autora) začal pohon proti určitým vrstvám ľudu. Ide najmä o španielskych interbrigadistov, príslušníkov inteligencie a občanov židovského pôvodu... V tomto období sa takýto postup opieral aj o tézu, ktorá sa veľmi ponášala na rasistickú tézu o zrastenosti so zemou a krvou.“³⁸² E. Friš na uvedenej členskej schôdzi zas upozornil na to, že boj proti kultu osobnosti je potrebný aj tam, kde „síce existujú formálne znaky kolektívneho vedenia, ale pôsobia silné tendencie k potlačeniu iniciatívy zdola, k nahradzovaniu ideového boja a pôsobenia represívnymi alebo administratívnymi opatreniami, kde sú prvky stagnácie ideologického života, kde sa prejavuje potláčanie kritiky, kde je snaha zakrývať a zatušovať chyby a nedostatky. Všetky tieto javy sú silne zakorenené u nás na Slovensku.“ Varoval pred uplatňovaním kritiky iba smerom nadol, čo môže spôsobiť stratu dôvery voči KSČ. Nesúhlasil ani s označovaním kritiky stranického aparátu „za trockizmus a anarchizmus a podrývanie autority strany“, lebo „práve Slánský a jeho skupina... nadradzovali aparát strany nad volené orgány a nad stranu a potlačovali akúkoľvek kritiku aparátu strany“.³⁸³

Negatívne bol hodnotený aj článok „Čo som videl v Poľsku“ publikovaný v masovej edícii Odpovede na otázky, v ktorom bola pozitívne hodnotená úloha poľskej tlače. Zároveň sa E. Knieža vyslovoval proti zdôrazňovaniu platnosti obvinení voči funkcionárom KSČ odsúdeným v politických procesoch začiatkom 50. rokov. Najväčšie výhrady však smerovali voči tomu, že základná organizácia KSS vo vydavateľstve na jar 1956 požadovala zvolanie mimoriadneho zjazdu KSČ. Kritické stanovisko zaujala aj voči vystúpeniu Václava Kopeckého na celoštátnej konferencii KSČ v júni 1956. Karol Bacílek si preventívne zavolať na osobný pohovor E. Friša. Podľa jeho slov, ktoré povedal na členskej schôdzi ZO KSS v SVPL, mu povedal, že „nie je žiadúce jeho verejné vystupovanie“.

Byro Obvodného výboru KSS Bratislava II. odsúdilo vystupovanie

E. Kniežu. Na jeho podporu vystúpili E. Friš aj riaditeľ vydavateľstva Samuel Faltán. Výbor ZO KSS na pracovisku E. Kniežu podporil. V októbri 1956 pracovník SVPL František Chorváth, podozrievaný, že bol pôvodcom rezolúcie požadujúcej mimoriadny zjazd KSČ, kriticky hodnotil rozhodnutie vedenia KSČ z mája 1956, na základe ktorého bola zastavená diskusia, podobne E. Knieža nesúhlasil s postupom proti inteligencii. E. Friš sa usiloval presadiť, aby boli uverejňované prejavy W. Gomuľku, vrátane prejavu na 8. pléne ÚV PZRS. Podľa Sekretariátu ÚV KSS však s niektorými jeho časťami „naša strana nemohla súhlasiť“, preto by prejav musel vyjsť s komentárom: „No v čase, keď sa celá svetová reakcia zlostne vyrútila na medzinárodné komunistické hnutie, keď v Poľsku sa dostávala k slovu reakcia, nebolo účelné uverejňovať takýto komentár a preto nemohol byť uverejnený ani prejav súdruha Gomuľku.“ Podobne sa mu nepodarilo presadiť uverejnenie materiálov o názoroch predstaviteľov komunistických strán v Taliansku, Francúzsku a Juhoslávii v Medzinárodných otázkach.

V júni 1957 Byro ObV KSS Bratislava II. jeho názory odsúdilo: „Keby bolo v skutočnosti došlo v našej republike... k ‚pohonu‘, bolo by to znamenalo masovú perzekúciu určitých vrstiev obyvateľstva, masové porušovanie socialistickej zákonnosti. A také niečo u nás nebolo. Pravda, po odhalení zrady Slánskeho došlo napríklad k očiste aparátu strany... naša strana sa nikdy neriadila vo svojej práci podľa téz, ktoré by sa ponášali na rasistické tézy. A ak to niekto tvrdí, uráža stranu.“ Podľa nich Knieža svoju kritiku „porušovania socialistickej zákonnosti“ nemusel „robiť s takým prehnaným rozhorčením, ktoré sa nápadne ponášalo na rozhorčenie článkov uverejnených v maďarských časopisoch, keď tu rehabilitovali Rajka, čo malo, ako je známe, značný vplyv na vytvorenie nepriateľskej nálady proti Maďarskej strane pracujúcich“. Vyzvalo ho, aby urobil sebakritiku. Knieža sa podrobil a odstúpil z výboru ZO KSS. Členská schôdza ZO KSS ho navrhla presunúť na iné pracovisko, voči Kniežovi bolo vznesené obvinenie aj zo „silnej precitlivelosti v židovskej otázke, ktorá vo svojich dôsledkoch musí viesť k židovskému buržoáznemu nacionalizmu“. Podľa vedenia KSS bola „tendencia k židovskému buržoáznemu nacionalizmu... v súčasnom období zvlášť nebezpečná, lebo sťažuje boj proti ideológii ľudáctva, včítane antisemitských prežitkov“. Bol potrestaný pokarhaním s výstrahou i napriek tomu, že Samuel Faltán tvrdil, že tento trest je príliš vysoký. Byro ÚV KSS ďalej 2. 8. 1957 poverilo povereníka školstva a kultúry Ernesta Sýkoru a vedúceho oddelenia propagandy a agitácie Mateja Lúčana preverením všetkých politických pracovníkov v SVPL.³⁸⁴ Prípado E. Friša bol znova otvorený koncom mája 1958, po realizácii tzv. akcie Opozícia. V auguste 1957 totiž Štátna bezpečnosť zatkla Michala Tušeru, Karola Terebessyho, úradníka Jozefa Ondruša a robotníka Jozefa Mičudíka a obvinila ich z rozvracania republiky. Spolu s nimi bol zatknutý aj bývalý hlavný žalobca v procese s Jozefom

Tisom Anton Rašla. V tejto súvislosti sa zistilo, že E. Friš varoval na stretnutí vo Vyšných Ružbachoch A. Rašlu, že na ÚV KSS sa nachádza tajný spis, v ktorom je uvedené aj meno Tušeru. Byro ÚV KSS navrhlo udeliť mu za to trest pokarhania s výstrahou.³⁸⁵ Po krátkom čase však Byro ÚV KSS svoje rozhodnutie zmenilo. Predmetom jeho rokovania 2. 7. 1958 boli staré obvinenia, na základe ktorých bol odvolaný z funkcie šéfredaktora *Pravdy*, bol kritizovaný pre svoje niekdajšie osobné styky s Gustávom Husákom. E. Friš bol obvinený z toho, že sa „dostal... do vleku buržoáznych nacionalistov“. „Mysleli sme, že... jeho staré spojenia s Clementisom, Husákom a Novomeským nebudú až natolko na neho vplývať, že pôjde s nimi v ich buržoázno-nacionalistickej koncepcii,“ konštatovalo sa na Byre ÚV KSS. Vytiahli proti nemu aj niektoré fakty z jeho osobného života, konkrétne vzťahy s redaktorkami *Pravdy* Vierou Müllerovou a Vierou Hložkovou. Na základe toho Byro ÚV KSS sformulovalo návrh na jeho vylúčenie z KSS.³⁸⁶

Vedenie KSS si vyžiadalo aj jeho hodnotenie z Ministerstva vnútra (t. j. od Štátnej bezpečnosti). V tomto hodnotení bol zdôraznený aj Frišov židovský pôvod. Opieralo sa o výpovede funkcionárov KSC, ktorí boli uväznení v politických procesoch v prvej polovici 50. rokov, ako napríklad Gustáva Husáka, Daniela Okáliho, Ladislava Novomeského, Viléma Nového, Ivana Horvátha, Viery Hložkovej, Vladimíra Clementisa a Oskára Valáška. Potvrdilo obvinenia E. Friša zo „slovenského buržoázneho nacionalizmu“ vznesené voči nemu na zasadaní Byra ÚV KSS 2. 7. 1958. Navyše pridalo obvinenia zo spoluzodpovednosti za pripravovaný odsun maďarského obyvateľstva po druhej svetovej vojne a za to, že spolu s Gustávom Husákom spôsobil, že KSS sa vo voľbách 1946 nestala najsilnejšou stranou na Slovensku. Úlohou E. Friša malo byť podľa tohto dokumentu fungovať ako „spojka medzi skupinou slovenských buržoáznych nacionalistov a skupinou židovských buržoáznych nacionalistov“. Byro ÚV KSS sa k jeho prípadu vrátilo 25. 7. 1957.³⁸⁷ Na tomto zasadaní členovia Byra ÚV KSS mali k dispozícii aj uvedenú správu Ministerstva vnútra o E. Frišovi. Vedenie KSS potvrdilo návrh na vylúčenie E. Friša z KSS. Zdôvodnilo ho primárne tým, že „napomáhal trockistickej skupine Tušera a spol. v zakrývaní jej zločineckej činnosti tým, že varoval člena a spolupáchateľa trockistickej skupiny Rašlu v tom smere, že trestná činnosť uvedenej skupiny je v ÚV KSS známa. Týmto činom umožnil bande trockistov zakrývať a zahladzovať stopy ich zločineckej činnosti.“ Ako jedna z príčin boli uvedené aj jeho vystúpenia v roku 1956, charakterizované ako „svojou podstatou cudzie záverom ÚV KSC z XX. zjazdu KSSZ a s. Friš v nich neprispieval konštruktívnou kritikou k osvetleniu otázok, ale kritizuje stranu a jej vedenie i stranícky aparát z malomeštiackych, strane naprosto cudzích a neprípustných pozícií“. Skutočný dôvod zmeny pôvodného rozhodnutia (udeliť pokarhanie s výstrahou) však zrejme spočíval aj v snahe zbaviť sa človeka, ktorý bol vedením KSS vnímaný ako

potenciálny politický protivník. Na druhej strane však proti E. Frišovi neboli použité najostrejšie obvinenia, sformulované v inkriminovanom hodnotení Ministerstva vnútra, ktorého dôsledkom mohlo byť aj jeho uväznenie.

Nie je vylúčené, že komunistická Štátna bezpečnosť (ŠtB) a vedenie KSS v priebehu rokov 1956–1957 uvažovali aj o trestnom stíhaní intelektuálov zoskupených okolo *Kultúrneho života*. Mimoriadne cenným a neobyčajne aktívnym spolupracovníkom ŠtB pri získavaní informácií o J. Špitzerovi, O. Pavlíkovi a ďalších spisovateľoch, ako aj o neskôr odsúdenej „skupine“, presnejšie povedané okruhu priateľov, lavicových intelektuálov pôsobiacich v období prvej ČSR v KSS, resp. v lavicovom krídle sociálnej demokracie, okolo Michala Tušera bol agent s krycím menom Bliska, t. j. už spomínaný literárny vedec, básnik a prekladateľ Móric Mittelmann-Dedinský.³⁸⁹ Tento človek nebol iba pôvodcom podstatnej časti v tomto texte spomínaných hlásení ŠtB o intelektuáloch, ale jeho úlohou bolo aj „zhodnotiť články v *Kultúrnom živote* o inteligencii“³⁹⁰, t. j. ich analýza, ktorá neskôr slúžila orgánom ŠtB a KSS ako podklad pre politiku voči inteligencii. ŠtB sledovala ich činnosť v rámci akcie „Opozícia“, resp. ich označovala v interných materiáloch ako „trockistov“ a usilovala sa nájsť isté spojenie medzi nimi. Takouto stopou boli napr. kontakty učiteľa marxizmu na SVŠT Štefana Davida, ktorý sa poznal s J. Špitzerom i Michalom Tušerom a dostal od posledne menovaného samizdatový leták. Svoje snahy o vykonštruovanie rozsiahlejšej „skupiny“ však ŠtB nemohla oprieť o nič. Svedčia o tom hlásenia ŠtB, ktoré dostával na stôl tajomník ÚV KSS P. David, podľa ktorých bol prípad J. Špitзера sledovaný spoločne s uvedenou „skupinou“.³⁹¹ Ako trockistov ŠtB rozpracúvala od začiatku roku 1956 tri skupiny osôb. Prvú tvorili L. Mňačko, Samo Dvorin, Štefan Rais a Július Šefránek. Do ďalšej patrili O. Pavlík, J. Špitzer, E. Friš a S. Faltan. Nakoniec svoju pozornosť sústredila na tretiu, neformálnu skupinku, resp. okruh priateľov, lavicovo orientovaných intelektuálov, do ktorej patrili filozof Karol Terebessy, lekár Michal Tušera, bankový úradník Jozef Ondruš, robotník Jozef Mičudík³⁹² a ďalší ľudia, ktorí sa pred druhou svetovou vojnou pohybovali v okruhu KSC, sociálnodemokratickej lavice (konkrétne v okruhu časopisu *Nový hlas* a združenia Robotnícka akadémia) a v ďalších lavicových skupinách. Konkrétne Michal Tušera patrili medzi predstaviteľov novohlasistickej skupiny v sociálnej demokracii, zapájal sa aj do činnosti Robotníckej akadémie. V týchto kruhoch sa pred druhou svetovou vojnou angažoval aj Anton Rašla.³⁹³ Karol Terebessy začiatkom 30. rokov pôsobil v maďarskom mládežníckom socialistickom spolku Sarló (Kosák), „nezostal však dlho na ortodoxne komunistických, resp. stalinistických pozíciách, ktoré postupne ovládli sarlóovské hnutie,“ a v roku 1933 spolu s pria-

telmi Rezső Peérym a Ignácom Leonorovicsom preložil do maďarčiny tri politické brožúry, ktorých autorom bol Lev Davidovič Trockij. V roku 1935 dokonca Karol Terebessy vydal v spolupráci s I. Leonorovicsom dve čísla trockisticky orientovaného časopisu *Az ár ellen* (Proti prúdu). Koncom 30. rokov mal Karol Terebessy blízko k nadrealistickej skupine. V dôsledku úzkej spolupráce s I. Leonorovicsom (podielal sa o. i. aj na distribúcii letákov o procese so sovietskym generálom M. N. Tuchačevským) bol označovaný za trockistu, hoci v polovici 50. rokov sa už k týmto myšlienkam nehlásil. Z uvedeného obdobia sa datuje aj priateľstvo medzi K. Terebessym a M. Tušerom, ktorí sa spoločne pokúsili tesne pred vypuknutím druhej svetovej vojny dostať sa do československej légie, formujúcej sa v Poľsku.³⁹⁴ Jozef Ondruš bol zas pred druhou svetovou vojnou členom Rudej pomoci, skupiny Sarló a spolupracoval aj s okruhom okolo časopisu *DAV*. Jozef Mičudík bol členom Leonorovicsovej skupiny.³⁹⁵

Členovia tejto tzv. skupiny v súkromných rozhovoroch diskutovali o politickej situácii, vyslovovali sa v prospech zvolania mimoriadneho zjazdu KSS, kritizovali pomalý postup destalinizácie v Československu. M. Tušera od začiatku roku 1956 pomáhal príbuzným väznených komunistov formulovať žiadosti o prepustenie a rehabilitáciu, napr. v prípade A. Rašlu a G. Husáka. V súkromných rozhovoroch prejavoval kritický postoj k vtedajšej politike KSČ, pozitívne hodnotil napríklad činnosť Petófiho krúžku v Maďarsku. V letákoch a strojom písaných elaborátoch, ktoré rozširoval nielen v okruhu svojich známych, ale posielal ich anonymne aj významným osobnostiam kultúrneho života,³⁹⁶ zároveň požadoval odstúpenie vtedajšieho vedenia KSČ a prepustenie uväznených komunistických funkcionárov.³⁹⁷ Na jednej strane žiadali väčšiu mieru demokratizácie verejného života, zároveň však Michal Tušera vo svojich elaborátoch požadoval napríklad rozsiahle čistky v KSČ. Michal Tušera sa v rozhovoroch hlásil k trockizmu. Najmä M. Tušera a K. Terebessy svojim známym požičiavali „trockisticky“ orientovanú literatúru i práce juhoslovanských komunistických teoretikov. J. Ondruš i dcéra M. Tušeru, Kyra Pezlárová, sa na jar 1956 na členských schôdzach KSS na svojich pracoviskách angažovali za zvolanie mimoriadneho zjazdu KSČ. V auguste Michal Tušera uvažoval o vytvorení rozsiahlejšej trockistickej skupiny, lebo „ako sa ukazuje, s tým destalinizovaním to nemyslia veľmi vážne ani u nás, ani v ZSSR“. Prvým krokom malo byť uverejnenie inzerátu v denníku *Práca* v znení: „Žiadam príbuzných a známych, aby vo veci po pozostalosti Hynka Leonoroviča sa hlásili na uvedenú adresu.“ Ďalej zamýšľal nadviazať aj medzinárodné kontakty s trockistickým hnutím. Proti tomu boli Karol Terebessy i Jozef Ondruš, v septembri Michal Tušera na podobné plány rezignoval.

Napriek tomu, že od jesene 1956 Karol Terebessy varoval Michala Tušeru pred rozširovaním letákov a strojopisných elaborátov, Michal

Tušera v uvedenej aktivite pokračoval. V auguste 1957 ŠtB zatkla M. Tušeru, K. Terebessyho, úradníka Jozefa Ondruša a robotníka Jozefa Mičudíka a obvinila ich z rozvracania republiky. Bezprostrednou zámenkou pre ich zatknutie bol elaborát „Úvahy“ vypracovaný v lete Michalom Tušerom, ktorý poskytol viacerým priateľom.³⁹⁸

Spolu s nimi bol zatknutý aj Anton Rašla, bývalý vojenský prokurátor, hlavný žalobca v procese s prezidentom vojnovnej Slovenskej republiky Jozefom Tisom, osobný priateľ M. Tušeru, ktorého v decembri 1956 prepustili z väzenia, do ktorého sa dostal na základe vykonštruovaného obvinenia ako tzv. slovenský buržoázny nacionalista. Opätovné uväznenie a odsúdenie A. Rašlu režim pravdepodobne potreboval ako potvrdenie správnosti politických procesov z prvej polovice 50. rokov. Jeho prepustenie považovalo vedenie KSC za jedno z „nedopatrení“, ku ktorému došlo po XX. zjazde KSSZ. Prípado sa dvakrát prerokúval na zasadnutí Politického byra ÚV KSC. Prvý raz 15. 1. 1957 Politické byro ÚV KSC zamietlo správu generálneho prokurátora v trestnej veci A. Rašlu. V prijatom uznesení dokonca žiadalo prerokovať situáciu na Generálnej prokuratúre po straníckej linke a poverilo prvého tajomníka ÚV KSC A. Novotného osobne prerokovať „zlepšenie práce Generálnej prokuratúry“ s generálnym prokurátorom Janom Bartuškom. A. Novotný sa na zasadnutí vyslovil, že Rašla je „z niečoho vinný“.³⁹⁹ J. Bartuška zároveň dostal za úlohu predložiť rozbor trestnej veci A. Rašlu, ktorý koncom februára 1957 prerokovalo Politické byro ÚV KSC. Dokument o tomto bode rokovania neobsahuje uznesenie ani nijaké podrobnosti, takže nie je možné z neho vyvodit závery.⁴⁰⁰

V rámci prípravy súdneho procesu bolo vyšetrovaných viac ako 18 členov KSS, z ktorých podľa správy ŠtB „ani jeden o protistraníckej a protištátnej činnosti neinformoval orgány strany“. Celkovo však v súvislosti s prípadom bolo vyšetrovaných 33 osôb. Viacero z nich dokonca zastávalo nižšie stranické funkcie, vyšetrovaný bol dokonca aj námestník povereníka zdravotníctva Emil Makovický.⁴⁰¹ Pri vyšetrovaní boli používané rozličné nátlakové metódy. Vyšetrovaní boli aj viacerí umelci a intelektuáli (napr. A. Bednár, maliar Alexander Richter, filozof Igor Hrušovský⁴⁰² a i.), ktorí na procese boli donútení svedčiť proti obžalovaným.⁴⁰³ Varovanie A. Rašlu pred chystaným zatknutím členov „skupiny trockistov“ sa stalo zámenkou pre vylúčenie ďalšieho odporcu oficiálnej straníckej línie z KSC E. Friša.⁴⁰⁴ Akcia Opozícia bola predmetom osobitného záujmu P. Davida, u ktorého sa koncentrovali agentúrne poznatky a ktorý ju pravdepodobne aj osobne riadil. Svedčí o tom korešpondencia medzi P. Davidom a námestníkom generálneho prokurátora na Slovensku Ladislavom Gešom, ktorý 2. 11. 1957 napísal P. Davidovi list tohto znenia: „Prosím Vás, s. tajomník, aby ste mi svoje prípadné pripomienky k obžalobe oznámili, aby som tieto prípadne mohol zapracovať ešte pred podaním obžaloby súdu.“ P. David poslal L. Gešovi naspäť 18. 11. 1957: „Podľa pokynu s. Davida,

tajomníka ÚV KSS, vraciame Ti návrh obžaloby proti MUDr. Michalovi Tušerovi a spol.⁴⁰⁵ Podľa výpovede jedného zo svedkov, J. Kösze-
giho, ktorý bol v rokoch 1956–1957 aj členom bratislavského krajského
výboru KSS, pred rehabilitačným senátom v roku 1968, zároveň išlo
o „Bacílkovu srdečnú záležitosť“.⁴⁰⁶ Pri sledovaní „činnosti“ tejto tzv.
skupiny bola dokonca použitá aj spravodajská technika, t. j. odpočúva-
nie. V súvislosti s prípadom boli v rozličnom čase predmetom záujmu
ŠtB aj ďalší ľudia, napríklad Matej Kršiak, bývalí senátori za KSČ
Juraj Petor a Milan Fijala, Gabriel Balaj, vedecký pracovník SAV Jozef
Veliký, úradník Dionýz Oravský, lekári Alexander Adam, Jozef Fabián
a Viliam Fribořský, bývalí členovia tzv. Leonorovicsovej trockistickej
skupiny Jozef Köszeği, Ján Fábry, Ladislav Poškáš, maliar a karikatu-
rista *Roháča* Alexander Richter, vysokoškolský profesor Anton Hollý i
spisovateľ Alfonz Bednár. Udržiavali kontakty aj akademickým mali-
arom Deziderom Millym,⁴⁰⁷ Karol Terebessy udržiaval blízke kontakty
so Štefanom Žárom, navštevoval ho aj Igor Hrušovský a Pavol Bunčák.
Pomocou spravodajskej techniky v byte Karola Terebessyho ŠtB zisti-
la, že ho navštevovali aj maliar Ladislav Čemický, lekári Ivan Thurzo,
prof. Černáček, ďalej pracovník Oblastnej správy elektrární Ondrej
Lendel, Tibor Lazarovič z Ústavu stavebných hmôt, pracovník Hyd-
roprojektu Zoltán Lužica, Anton Skácel, Rudolf Žila, Július Miškech a
Dionýz Hutár.⁴⁰⁸

Niektorí z nich boli vyšetrowaní iba za osobné styky s obžalova-
nými, iným Michal Tušera alebo Karol Terebessy poskytovali „zá-
vadné materiály“. Okrem jeho vlastných textov a letákov medzi ne
patril napríklad leták vydaný vo forme brožúrky, ktorý sa na území
Československa dostal prostredníctvom balónovej akcie Rádia Slobodná
Európa. Obsahoval výňatky z Chruščovovho tajného referátu na XX.
zjazde KSSZ a text úvodníka amerického komunistického novinára
Howarda Fasta „Divný a hrozný dokument“. K nemu bola priložená
aj fotodokumentácia o činnosti V. I. Lenina a J. V. Stalina spolu so
životopismi sovietskych straníckych a štátnych činiteľov, odsúdených
v 30. rokoch počas tzv. moskovských procesov. Na zozname kníh zaba-
vených pri domovej prehliadke u Jozefa Ondruša a Karola Terebessy-
ho, ktoré obžalovaní požičiavali svojim známym, sa však nachádzali
aj Trockého knihy v nemčine a maďarčine, Dedijerova biografía Tita,
brožúrky trockistickej IV. internacionály, trockistické časopisy, kni-
hy Karla Teigeiho, E. Draha („Brest-Litovsk“), Bucharina, Radeka
a Zinovjeva. Zároveň sa v súdnych materiáloch veľmi často spomína
aj kniha Alfonza Bednára „Hodiny a minúty“, ktorú popularizoval
a odporúčal svojim priateľom predovšetkým Michal Tušera. Proces s
obvinenými sa konal v dňoch 11. – 14. 12. 1957 pred senátom Kraj-
ského súdu v Bratislave. Proces bol pôvodne zverený sudkyňi Zdenke
Colotkovej, neskôr ho, nevedno prečo, prevzal Jozef Breštanský. Za
to, že „ako trockistickí renegáti pod zámienkou boja proti škodlivým

dôsledkom kultu osobnosti záľudným spôsobom sa snažili rozleptávať morálnopolitickú jednotu občanov a podkopávať ľudovodemokratické zriadenie republiky“, bol Michal Tušera odsúdený na 9,5 roka väzenia, 8 rokov straty čestných občianskych práv a prepadnutie majetku, Karol Terebessy na 9 rokov väzenia a 7 rokov straty čestných občianskych práv. Jozef Ondruš dostal 5 rokov odňatia slobody a na 5 rokov bol pozbavený občianskych práv, Jozef Mičudík a Anton Rašla boli za neoznámenie trestnej činnosti obžalovaných odsúdení na 4 roky väzenia, po prepustení im mali byť ešte 4 roky odňaté občianske práva. Najvyšší súd v Prahe rozsudkom zo 6. 2. 1958 odvolanie obžalovaných zamietol.⁴⁰⁹ Disciplinárne pokračovanie bolo v súvislosti s prípadom vedené proti 17 členom KSS. Dôvodom boli v niektorých prípadoch iba samotné styky s odsúdenými. Bez udelenia stranických trestov obišli Dezider Milly, lekár Jozef Fabian, profesor na Hudobnej škole v Bratislave Anton Skácel, úradník Tibor Lazarovič a námestník povereníka zdravotníctva Emil Makovický, ktorého styky s Michalom Tušerom boli iba profesionálne. Kyra Pezlárová, dcéra Michala Tušeru, ktorá ako asistentka na Vysokej škole ekonomickej žiadala zvolanie mimoriadneho zjazdu KSČ a presadila to aj do rezolúcie ZO KSS na škole, bola vylúčená z KSS, pretože doma spálila niektoré otcove elaboráty. Podobne bol z KSS vylúčený Matej Kršiak. Pracoval ako úradník, ale bol aj spoluzakladateľom KSČ, v roku 1929 z nej bol vylúčený, ale vrátil sa do nej po roku 1945. Odvtedy do roku 1949 zastával funkciu tajomníka ZČSSP pre Slovensko. Dôvodom pre jeho vylúčenie bolo to, že pomáhal Tušerovi koncipovať žiadosti o prepustenie Antona Rašlu, Gustáva Husáka a i., opravoval aj text Tušerovho letáku „Naše stanovisko k XX. zjazdu“. Z KSS bol ďalej vylúčený kolega Jozefa Ondruša zo Štátnej banky československej, preto, lebo jeho syn bol členom ilegálnej organizácie kresťanskej mládeže „Slovenský zlatý orol“ a sám neoznánil „činnosť“ Jozefa Ondruša kompetentným orgánom. Z KSS bol ďalej vylúčený Ján Fábry. Zaťovi Michala Tušeru Ottovi Pezlárovi bolo udelené pokarhanie s výstrahou, podobne aj Jozefovi Köszegimu. V ďalších prípadoch boli udelené nižšie stranické tresty, v niektorých prípadoch, napríklad u asistenta marxizmu na Slovenskej vysokej škole technickej Štefana Dávida bol dôvodom návrhu na pokarhanie aj to, že v roku 1956 požadoval zvolanie mimoriadneho zjazdu KSČ a udržiaval kontakty s ľuďmi ako Juraj Špitzer a i. Po sebakritike mu bolo uložené iba pokarhanie. Podobne boli potrestaní pracovníci ŠBČS Dionýz Hutár a Július Miške, lebo neoznámlili Ondrušovu činnosť, a člen Obvodného výboru KSS Bratislava II. Otto Vágner, lebo Michalovi Tušerovi požičal referát Antonína Novotného „Výsledky a niektoré závery XX. zjazdu KSSZ pre našu stranu“.⁴¹⁰ Okruh osôb vyšetrovaných, resp. postihnutých v súvislosti s prípadom, ale aj okruh známych a priateľov, s ktorými sa odsúdení stretávali, svedčí o tom, že hoci nešlo (azda s výnimkou Antona Rašlu) o osoby všeobecne známe, mená

odsúdených však boli povedomé pomerne širokému okruhu intelektuálnej verejnosti, najmä z radov predvojnových členov a sympatizantov komunistického hnutia. Cieľom procesu bolo teda zastrašiť reformne a ľavicovo orientovaných intelektuálov, ako aj potenciálnych stúpcov reforiem vnútri stranického aparátu. Mnohým členom KSS, ktorí boli v súvislosti s prípadom vyšetrovaní, sa pri zdôvodnení postihu, resp. stranického trestu, pripomínalo aj to, že na jar 1956 žiadali zvolanie mimoriadneho zjazdu KSS. Dôsledkom prípadu sa v neposlednom rade stalo aj vylúčenie Eda Friša z KSS (podrobnejšie pozri časť Prípady Eduarda Friša).

ZÁSAH PROTI PRÍRUČNÉMU ENCYKLOPEDICKÉMU SLOVNÍKU (PRES)

Medzi najzávažnejšie represívne zásahy proti intelektuálom v druhej polovici 50. rokov patrilo zastavenie prípravy „Príručného encyklopedického slovníka“ (PRES) a následný vykonštruovaný, politicky motivovaný súdny proces proti jeho zostavovateľom a pracovníkom vydavateľstva Osveta v Martine, v ktorom sa PRES pripravoval. Mocenský zákrok nasledoval bezprostredne po previerkach politickej a triednej spoľahlivosti začiatkom roku 1958, ktoré postihli značný počet príslušníkov tzv. starej inteligencie.⁴¹¹

Jedným z postihnutých bol aj sociológ Alexander Hirner, do roku 1948 pracovník Sociologického odboru Matice slovenskej v Martine, ktorý bol v dôsledku previerok politickej a triednej spoľahlivosti preradený 20. 6. 1958 na manuálnu prácu a mal opustiť pracovisko vydavateľstva Osveta. Alexander Hirner pracoval vo vydavateľstve Osveta od 1. 10. 1953 ako vedúci redaktor slovníkového oddelenia, pričom jeho hlavnou úlohou bolo organizovať a pripraviť na vydanie „Malú slovenskú encyklopédiu“, ktorá bola neskôr premenovaná na „Príručný encyklopedický slovník“. Od 1. 7. 1955 pôsobil ako šéfredaktor slovníkového odboru vydavateľstva Osveta, ktorý bol vyčlenený ako samostatný odbor z oddelenia neperiodík.

Pôvodný plán počítal s vydaním jednozväzkového diela, pričom autorom jeho koncepcie bol A. Hirner. Vydavateľstvo Osveta navrhlo vydanie „Malej encyklopédie“ listom adresovaným vtedajšiemu Povereníctvu školstvu a osvety – Hlavnej správe polygrafického priemyslu z 10. 6. 1953. V priebehu dvoch dní povereníctvo vyslovilo súhlas so zámerom vydavateľstva. V liste vydavateľstva adresovanom povereníctvu z 18. 9. 1953, v ktorom žiada, aby vedením všetkých prác na pripravovanej encyklopédii bol poverený Alexandre Hirner, sa už hovorí o „Malej slovenskej encyklopédii“. V liste z 13. 11. 1953 adresovanom povereníkovi kultúry Ondrejovi Klokočovi oznamujú Ján Bodenek, riaditeľ vydavateľstva Osveta, a Alexander Hirner, že Osveta zaraďuje vydanie „Malej slovenskej encyklopédie“ do edičného plánu. Súčasne napísali, že bude potrebné, aby sa na prácach pri zostavovaní slovníka podieľalo asi 60 lektorov a 350 prispievateľov. Zároveň žiadali, aby povereník Klokoč podporoval vydanie encyklopédie a ponúkli mu členstvo v hlavnej redakcii, za predsedu ktorej navrhovali Ondreja Pavlíka, vtedajšieho člena Predsedníctva ÚV KSS. Ďalej v nej mal pôsobiť povereník školstva Ernest Sýkora a ďalší dvaja bližšie nemenovaní akademici. Zároveň žiadali, aby sa O. Klokoč osobne zúčastňoval na

zasadaniach hlavnej redakcie, ktoré boli plánované raz štvrtročne. O. Klokoč s ich návrhmi súhlasil, ale O. Pavlík oznámil, že nemôže prijať funkciu predsedu hlavnej redakcie. SAV v liste zo 17. 12. 1953 uviedla, že súhlasí s vydaním „Malej slovenskej encyklopédie“. V priebehu prípravných prác bola zmenená koncepcia encyklopédie, vydavateľstvo Osveta sa rozhodlo namiesto jednozväzkovej „Malej slovenskej encyklopédie“ s 35 000 heslami vydať trojdielny „Príručný encyklopedický slovník“ s 50 000 heslami vzhľadom na to, že v spolupráci s vydavateľstvom Osveta sa na pôde SAV začala pripravovať „Slovenská encyklopédia“, resp. „Encyklopédia Slovenska“, o vydaní ktorej rozhodlo Byro ÚV KSS 13. 1. 1956.⁴¹² Preto boli z pripravovaného PRES-u vyradené niektoré slovenské heslá a boli nahradené heslami všeobecnými. Podstatná časť hesiel bola spracovaná v rokoch 1953–1957 a sústredená na slovníkovom odbore vydavateľstva Osveta. Celý náklad mal predstavovať 30 000 zväzkov, ktoré boli v zásade v polovici roku 1958 rozpredané v subskripcii.⁴¹³

V súvislosti s prebiehajúcimi previerkami politickej a triednej spohľadlivosti bol však A. Hirner odstránený z postu šéfa slovníkového odboru vydavateľstva. Bol preradený za radového redaktora, počítalo sa však z jeho zaradením „do výroby“, t. j. na manuálne práce i napriek tomu, že bol účastníkom SNP. Tento verdikt preverovacej komisie nedokázali zvrátiť ani písomné intervencie Františka Hečku (!) a Márie Rázusovej-Martákovéj v prospech A. Hirnera.⁴¹⁴ Zatiaľ nie je možné jednoznačne stanoviť príčinu zásahu proti PRES-u. Je pravdepodobné, že jednou z príčin mohli byť intrigy vnútri vydavateľstva Osveta, ako na ne upozorňoval vo svojom vyhlásení na podporu Alexandra Hirnera František Hečko spôsobené tým, že A. Hirner plánoval presun slovníkového odboru z Martina do Bratislavy.⁴¹⁵ Niektorí publicisti, napríklad Drahoslav Machala, sa však zmieňujú aj o záujme vedúcich predstaviteľov KSČ, konkrétne člena Politického byra ÚV KSČ a podpredsedu vlády ČSR Václava Kopeckého, ktorí považovali prípravu PRES-u za prejav tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu.⁴¹⁶ Mladý slovenský sociológ Róbert Klobucký sa zas zmieňuje o osobnej antipatii Karola Bacílka voči A. Hirnerovi,⁴¹⁷ ktorú autorovi potvrdila v osobnom rozhovore aj dcéra A. Hirnera Olga Hirnerová.⁴¹⁸

Prvé útoky na údajné nedostatky pri vypracúvaní hesiel v PRES-e sa objavovali už v roku 1957. Podľa slov Alexandra Hirnera sa z katalógov vedených v uzamknutých miestnostiach začali strácať heslá.⁴¹⁹ V apríli 1958 v korešpondencii medzi vtedajším riaditeľom vydavateľstva Osveta Jánom Bodenekom a riaditeľom Hlavnej správy vydavateľských zariadení pri Povereníctve školstva a kultúry Petrom Marušiakom. Predsedníčka základnej organizácie KSS v bratislavskom pracovisku vydavateľstva Osveta Anna Šufliarska listom zo 16. 7. 1958 upozorňovala povereníka školstva a kultúry Ernesta Sýkoru na „vážne závady v príprave slovníka“, pričom hlavné výhrady smerovali

proti činnosti martinského pracoviska. Konkrétne výhrady sa týkali hesiel z oblasti spoločenských vied, ktoré boli podľa nej „postavené nesprávne, objektivisticky“ a dodané „nie vždy najkvalitnejšími autorami“. Podľa stanoviska ZO KSS ich spracovanie by sa v prípade vydania PRES-u mohlo stať „predmetom ostrej kritiky zo strany politických, vedeckých a kultúrnych činiteľov“. Odporúčala odložiť vydanie prvého zväzku slovníka (písmená A–G), zostaviť viacčlennú redakčnú radu a špeciálne komisie, ktoré by zabezpečili vysokú kvalitu uvedeného diela. Atak nasledoval po celoslovenskom aktíve komunistov pracujúcich vo vydavateľstvách, na ktorom bola kritizovaná edičná politika a „liberalistické tendencie“ vo vydavateľstvách, konkrétne aj v prípade PRES-u. V tom čase však už bol PRES zaradený do edičného plánu na rok 1958. Materiál pre prvý zväzok bol už úplne spracovaný a tlačiareň vyhotovila aj stĺpcové obťahy písmen B–G a z písmena A aj stránkové obťahy. Materiál pre druhý zväzok bol pripravený do tlače v rukopisoch, tretí zväzok bol v štádiu záverečných redakčných prác. Príprava slovníka však pokračovala naďalej, zastavil ju až zásah pracovníkov tlačového dozoru z 27. 8. 1958,⁴²⁰ konkrétne tlačového odboru Rady KNV v Žiline Miloša Strculu a Tichomíra Nevického, ktorí však dostali k dispozícii len určitú časť hesiel, ktoré skúmali nepravidelne v priebehu dvoch mesiacov, pričom si nemohli robiť poznámky, vziať predložené heslá na odborné prekonzultovanie, prípadne konfrontovanie s inou odbornou literatúrou. Títo podľa svojich neskorších výpovedí v roku 1968 uviedli, že mali k dispozícii približne 200 hesiel. Za svoj riadiaci orgán, ktorý im dával k dispozícii spisový materiál na odborné posúdenie, označili pracovníka Krajskej správy Ministerstva vnútra v Žiline Antona Šutvajaja. Osobitnou otázkou zostáva odborná kompetentnosť oboch pracovníkov tlačového odboru Rady KNV na posudzovanie takéhoto diela.⁴²¹

Napriek tomu pracovníci tlačového odboru Rady KNV v Žiline 27. 8. 1958 upozornili tajomníka ÚV KSS Augustína Michaličku a navrhli mu zastaviť ďalšiu tlač slovníka a zriadiť komisiu, ktorá by uskutočnila analýzu slovníka. Ďalšie hlásenie STD z 21. 10. 1958 konštatovalo, že „pri kontrole bolo zistené, že sa v pripravovanom „Príručnom encyklopedickom slovníku“ vyskytuje celý rad veľmi vážnych závad. Koncepcia slovníka je neujasnená, úroveň veľmi nízka, materiál neúplný, jednostranný a vyhýbajúci sa hlavne otázkam spoločenských vied“. Na jednej strane bol slovník údajne „preplnený“ postavami umelcov, vedcov a politických predstaviteľov z kapitalistických krajín, kým zároveň v ňom bolo veľmi málo hesiel venovaných osobnostiam zo ZSSR a ľudovodemokratických krajín. Výhrady pracovníkov cenzúry vzbudzovalo napríklad zaradenie Friedricha Adlera, Bissolati Leonidu a Casanovu, ktorých „popis robí dojem, akoby mali mať svoje miesto v slovníku iba preto, že sú zradcami robotníckej triedy, štváčmi proti ZSSR, politikmi vylúčenými zo strany alebo dobrodruhmi“. Negatívne hodnotili aj zara-

denie hesla o Františkovi Dibarborovi či o maďarských spisovateľoch, ktorí emigrovali po roku 1956, ako napríklad Aczél Tamás a Déri Tibor, podobne ako „mená kompromitovaných bývalých politikov“, ako napríklad Matúša Černáka, Jána Drobného, Ferdinanda Ďurčanského, „i keď sú uvedené a vyložené v pravom svetle“. „Niektoré heslá sú spracované z objektivistického alebo subjektivistického aspektu a ich zaradenie do slovníka je mechanické, čo pôsobí dojmom výpiskov zo starých slovníkov. V slovníku je plno vecných a ideologických chýb,“ uvádza sa v správe. Zároveň sa v nej uvádzajú mená „závadných“ pracovníkov slovníkového odboru Osvety, resp. členov komisií, ktorí sa podieľali na príprave PRES. Patrili medzi nich napríklad Ladislav Hvizdoš, ktorý bol v roku 1956 pokarhaný pred radou Univerzity Komenského za činnosť v nábožensky orientovanom krúžku a v roku 1957 nebol „pre nedostatočnú ideologickú úroveň“ prijatý za člena KSS,⁴²² ale aj pedagógovia Juraj Čečetka a Albín Jurovský, jazykovedci Jozef Štolc, Štefan Peciar, Vincent Blanár, biológ Oskár Ferianc a jeho dcéra Zuzana Feriancová, akademický maliar Ludovít Fulla, ekonóm prof. Kissling atď.⁴²³ Denná správa STD zároveň navrhla „uložiť Povereníctvu štátnej kontroly, aby celý prípad prešetrilo a o výsledku šetrenia aby predložilo správu byru Ústredného výboru KSS“.

Alexander Hirner sa proti obvineniam bránil. Dôkazom toho je aj jeho list vedúcemu III. oddelenia ÚV KSS Matejovi Lúčanovi z 13. 9. 1958, v ktorom uvádza: „Hovorili ste mi, že marxizmus poznám, ale že ho nemám vžitý. Nemôžem Vám to zazlievať; takýto záver na týchto a podobných správach je nevyhnutný a to tým viac, že aj táto správa je iba pokračovaním celej série o mne rozširovaných nepravdivých údajov. Avšak osobne mi veľmi trpko padne, keď podávanie takýchto nepravdivých správ dokonca na ÚV KSS ktosi pokladá za službu komunistickej strane a veci socializmu, keď statoční pracovníci sú v dôsledku toho pokladaní za škodcov socializmu.“ Početné výhrady voči PRES-u boli vyslovene vykonštruované. Ďalším dôkazom toho sú napríklad neopravené špalty písmena B ako aj dôkaz, že fotografia, ktorú STD pripisovala Konštantínovi Čulenovi (ľudáckemu publicistovi, žijúcemu t. č. v exile), v skutočnosti patrila komunistickému funkcionárovi Marekovi Čulenovi. Tieto dôkazy Alexander Hirner poslal poštou vedúcemu III. oddelenia ÚV KSS Matejovi Lúčanovi. Alexander Hirner zároveň argumentoval príkladom sovietskeho Encyklopedického slovníka a A–Z Lexikonu vydaného v NDR, v ktorých boli umiestnené aj heslá venované známym, i keď negatívne hodnoteným osobnostiam.⁴²⁴

Výsledkom takýchto správ a vyhlásenia ZO KSS vo vydavateľstve bolo zastavenie tlače slovníka, bez ohľadu na to, že na dielo už boli vypísané subskripcie a bola pripravená aj reklamná kampaň. Predplatelia PRES-u už zaplatili zálohu. Problematika PRES-u sa dostala na rokovanie Byra ÚV KSS 8. 11. 1958. Tajomník ÚV KSS Jozef Lenárt vyhlásil, že vydavateľstvo (t. j. riaditeľ Osvety Ján Bodenek) ako aj

Povereníctvo školstva a kultúry (t. j. povereník Ernest Sýkora) o nedostatkoch vedeli, ale nijako proti nim nezasiahli. Autorov slovníka obviňoval z nevyjasnenej ideovej koncepcie, nedostatočnej organizácie práce v lexikografickom stredisku vydavateľstva Osveta i zlého kádrového obsadenia redakcie, v ktorej pôsobili iba dvaja členovia KSS. Povereník školstva a kultúry Ernest Sýkora dostal za úlohu vyhodnotiť prácu vydavateľstva.⁴²⁵ Neskôr, počas trestného stíhania bol A. Hirner obvinený z toho, že zo slovníkovej redakcie vyštval redaktora Antona Rybárskeho, ktorý bol členom KSS. Ten však pri obnove trestného konania vypovedal, že z vydavateľstva Osveta odišiel v súvislosti s riešením svojho bytového problému a nie z podnetu A. Hirnera.⁴²⁶ Byro ÚV KSS rozhodlo aj o tom, že Povereníctvo štátnej kontroly uskutoční revíziu hospodárenia vydavateľstva.⁴²⁷

Ešte v priebehu previerky vo vydavateľstve realizovanom pracovníkmi Povereníctva štátnej kontroly Ondrejom Bockom, Jánom Malinovským a Tiborom Bracinikom spolu s kontrolórom Povereníctva školstva a kultúry Jánom Uváčkom v dňoch 8. 12. 1958 až 9. 4. 1959 bolo 23. 12. 1958 vznesené obvinenie proti Alexandrovi Hirnerovi za trestný čin rozkrádania majetku v socialistickom vlastníctve. Tohto činu sa mal dopustiť neoprávneným, resp. predčasným vyplácaním honorárov a nesprávnym odvádzaním daní, čo sa neskôr, počas obnovy trestného stíhania v rokoch 1968–1969 ukázalo ako vykonštruované, pretože ako hlavný argument obžaloby bola retroaktívne použitá vyhláška č. 97/56 Ú. v. záväzne upravujúca výšku honoráru pre vydavateľstvá. Ďalej boli pracovníci Osvety obviňovaní z vyplácania honorárov za heslá, ktoré neboli použité v PRES-e, kontrola však neprihliadala na tú skutočnosť, že išlo o heslá z oblasti hovorového jazyka, ktoré boli z encyklopédie vypustené so súhlasom riaditeľa vydavateľstva Jána Bodeneka. Boli vyradené len pre použitie v PRES-e, pretože Jazykovedný ústav SAV v tom istom čase pripravoval „Slovník spisovného jazyka slovenského“, v ktorom mali byť uvedené heslá použité. Mali byť použité aj v ďalšom pripravovanom populárnom obrázkovom slovníku. Zároveň bol obvinený z toho, že z nepriateľstva voči vtedajšiemu štátnemu zriadeniu nevytvoril potrebné komisie a zbory expertov, resp. ich činnosť obmedzoval a úmyselne nekonal v záujme vytvorenia hlavnej redakcie, ktorá by bola garantom správneho ideového zamerania slovníka. V skutočnosti na prelome rokov 1956–1957 A. Hirner požiadal riaditeľa vydavateľstva J. Bodeneka, aby vzhľadom na zaneprázdnenosť navrhovaných členov redakcie, ktorými boli o. i. Ondrej Klokoč a Ernest Sýkora vydavateľstvo so súhlasom Hlavnej správy vydavateľských zariadení, menovalo aspoň generálnych lektorov, pričom on sám navrhoval Andreja Mráza a riaditeľa Ústavu dejín KSS Bohuslava Gracu, s ktorými o tejto otázke vopred konzultoval a dosiahol aj ich súhlas.⁴²⁸

Dodatočne uznesením vyšetrovateľa Krajskej správy Ministerstva

vnútra v Žiline zo dňa 23. 4. 1959 bolo proti nemu rozšírené trestné stíhanie aj pre trestné činy sabotáže a podvracania republiky a z týchto činov bolo proti nemu vznesené aj obvinenie. Mal sa ich dopustiť skladbou hesiel a výberom autorov, „čím sledoval, aby PRES nebol vypracovaný z hľadiska marxistického, ale aby heslá boli vypracované objektivisticky, z náboženského hľadiska a často otvorene protimarkxisticky“.⁴²⁹ V žalobe však už boli zapracované výsledky previerky, uskutočnené Poverenictvom štátnej kontroly a pravdepodobne aj predbežné závery novej hlavnej redakcie PRES-u pri Slovenskom výbore Československej spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov. Pri posudzovaní sa slovník porovnával s „Malou sovietskou encyklopédiou“. Posudok z októbra 1958 tvrdil, že v PRES-e sa z oblasti marxizmu- -leninizmu nachádzalo 578 hesiel, pričom v „Malej sovietskej encyklopédii“ 1417 hesiel. Na druhej strane v ňom malo byť omnoho viac hesiel z oblasti náboženstva a mytológie, ktoré podľa posudku tvorili údajne až jednu štvrtinu časti slovníka venovanej dejinám. Z oblasti mytológie, antických a primitívnych náboženstiev sa údajne v PRES-e nachádzalo 456 hesiel, kým v „Malej sovietskej encyklopédii“ iba 199, z oblasti kresťanstva 446, kým v „Malej sovietskej encyklopédii“ iba 172, z východných náboženstiev bol údajný pomer 103 ku 128. Expertíza Československej spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov konštatovala, že slovník obsahuje „objektivistické a dokonca politicky škodlivé tendencie... v slovníku nie je vyriešená dôsledne proporcionalita zastúpenia jednotlivých vedných odborov a proporcionalita vnútri podskupín“.⁴³⁰ Neskôr boli obvinenia vznesené aj proti ďalším pracovníkom vydavateľstva Osveta, redaktorovi Františkovi Oktavcovi (16. 1. 1959, trestný čin rozkrádania majetku v socialistickom vlastníctve spolupáchateľstvom; uznesením z 22. 4. 1959 rozšírené pre trestné činy sabotáže a podvracania republiky), vedúcemu učtarne Jánovi Olexovi (16. 1. 1959), redaktorovi Ludovítovi Januškovi, vedúcemu výroby Jozefovi Telgárskemu, redaktorom Eduardovi Tvarožkovi a Štefanovi Veselému. Všetci boli obvinení z trestného činu podvracania republiky. Definitívna obžaloba bola vypracovaná Krajským prokurátorom v Žiline Karolom Maurérom dňa 28. 4. 1959.

Hlavné obvinenie sa týkalo trestného činu sabotáže. Obžaloba neobsahovala výrok s presným formulovaním skutkov, ktorých sa obžalovaní mali dopustiť. Úmyselným nedodržaním smerníc pre práce na PRES-e mal A. Hirner spôsobiť škodu vo výške 579 613,37 Kčs, pričom údajne znemožňoval kontrolu, vytvoril si podmienky, aby mal možnosť zamerať dielo nepriateľsky, a práce na slovníku skutočne takto zameriaval. Heslá v slovníku boli podľa obžaloby spracované „objektivisticky, nábožensky a protimarkxisticky“, pričom medzi ich autormi boli príslušníci „reakčných živlov“. Podľa priznania všetkých obžalovaných PRES „mal slúžiť ako nástroj proti marx-leninskej, vedeckej teórii a

proti nášmu zriadeniu“, resp. „mal byť v úplnom znení vydaný až po nimi očakávanom zvrate politických pomerov“. Podľa rozsudku „všetci z nepriateľstva k ľudovodemokratickému poriadku neplnením a porušovaním svojich povinností prevádzali sabotážnu činnosť pri vydaní ‚Príručného encyklopedického slovníka‘ tým spôsobom, že úmyselne porušovali predpisy a príkazy pri uzatváraní autorských zmlúv“, pri vyplácaní autorských honorárov a pri odvádzaní daní z literárnej činnosti a „úmyselne viedli práce pri vypracovávaní slovníka tak, aby bol zameraný proti ideí marxizmu-leninizmu a nášmu zriadeniu“.

Obvinenia z podvracania republiky sa opierali o výpoveď svedka Vratislava Šrobára, ktorý bol v tom čase pracovníkom vydavateľstva. Tejto trestnej činnosti sa obžalovaní údajne dopúšťali výrokmi prednášanými v súkromných rozhovoroch na pracovisku, resp. na bytoch počas súkromných stretnutí už od roku 1954. Podľa uvedených výrokov údajne očakávali politický zvrät v Československu, najmä počas udalostí v Maďarsku a Poľsku na jeseň 1956. Diskutovali aj o správach zahraničných rozhlasových staníc, boli obviňovaní z rozširovania rozličných článkov z poľskej tlače. V skutočnosti sa však obžaloba opierala napríklad o článok Adama Schaffa o socialistickom realizme, publikovaný v bulletine poľského veľvyslanectva v Prahe, resp. o článok Jerzyho Putramenta, ktorý však patril medzi oficiálnych poľských spisovateľov, dokonca bol v tom čase generálnym tajomníkom Poľského zväzu spisovateľov. Dôkazom bol aj údajný výrok Jána Olexu a A. Hirnera, že „v Martine chcú najskôr vybudovať Stalinove závody a príslušné bytové jednotky a zabúdajú... na kultúru“. V obžalobe sa tvrdilo, že samotný A. Hirner navrhoval vytvorenie Stredoeurópskej federácie, do ktorej by patrili Slovensko, Čechy, Poľsko, Maďarsko a Juhoslávia, s čím ostatní obvinení súhlasili, pričom na jej čelo navrhoval Štefana Osuského, Ferdinanda Ďurčanského a Františka Hrušovského. Obžaloba charakterizovala A. Hirnera ako „fašistického ideológa“. Dôkazom o podvracaní republiky sa stali o. i. aj údajné výroky obžalovaných, v ktorých v lete 1957 odsudzovali uznesenie ÚV KSČ o ideologickej práci strany z júna 1957, alebo to, že si na jeseň 1957 údajne v byte Františka Oktávca pripíjali s jeho hosťami s Poľska na úspech poľských udalostí.

Obžaloba i rozsudok samozrejme nezabudli zdôrazniť, že PRES nemôže byť vydaný, pretože „nevychovuje poslaniu ‚Príručného encyklopedického slovníka‘ pri prevýchove nového socialistického človeka v duchu komunistickej idey“. Motívom ich konania bolo podľa rozsudku „nepriateľstvo k ľudovodemokratickému zriadeniu, ako ich vyhranene negatívny vzťah zahrotený proti základným princípom ľudovodemokratického zriadenia a ich vnútorný odpor k tomuto poriadku“. Rozsudok upozorňoval na to, že u jednotlivých obžalovaných viaže sa ich nepriateľstvo k ľudovodemokratickému poriadku „už aj na ich pôsobenie v minulosti, nakoľko boli kompromitovaní takýmto ich pôsobením

najmä v období tzv. Slovenského štátu, keďže boli horlivými prisluhovačmi klérofašistického režimu“. Rozsudok kvalifikoval obžalovaných ako „nepriateľskú protištátnu skupinu“.⁴³¹

Pri obnove trestného konania v roku 1968 sa potvrdila skutočnosť, že priznania obžalovaných boli získavané pri použití psychického nátlaku, pričom výsluchy prebiehali v noci. Vyšetrovanie proti nim viedli pracovníci Krajskej správy Ministerstva vnútra v Žiline Jozef Kopinec, Anton Šutvaj, Jozef Mikurda, Rudolf Širanec a Kubiščík. Napríklad L. Januška bol vypočúvaný nepretržite od 8.00 do 21.00 hod., t. j. 13 hodín, pričom výpoveď bola napísaná na 3,5 strany. Podobne v prípade Š. Veselého zapísanie výpovede na jednej strane trvalo bez prerušenia 17 hodín.⁴³² Aj iné výsluchy dosiahli podobnú dĺžku a prebiehali v nočných hodinách. A. Hirner bol vypočúvaný celkovo 232 hodín a 15 minút, F. Oktávec približne 200 hodín. Pri jeho prvom výsluchu sa vyšetrovateľ Kubiščík po celý čas pohrával s pištoľou. So zatknutými boli na cely umiestnení aj spolupracovníci Štátnej bezpečnosti, ktorí ich, ako napríklad v prípade J. Telgárskeho, presviedčali, aby sa priznali k činom, z ktorých boli obviňovaní. Pri výsluchoch sa používali aj fingované výpovede. Takouto formou bolo získané napríklad priznanie L. Janušku, ktorý bol zatknutý 5. 2. 1959. Po tom, ako mu vyšetrovateľ J. Kopinec prečítal fingovanú výpoveď A. Hirnera, sa zlomil. Pred procesom mu navyše sudca Gašpar Kubek a J. Kopinec prisľúbili miernejší trest s výkonom v Žiline, aby nebol príliš ďaleko od svojej rodiny.⁴³³

Ako o tom svedčí bližšie nedatovaná správa orgánov Ministerstva vnútra zaslaná v roku 1960 tajomníkovi ÚV KSS Pavlovi Davidovi, výsluchy neboli zamerané len proti pracovníkom vydavateľstva Osveta, ale aj proti Ondrejovi Pavlíkovi, resp. ďalším významným osobnostiam. A. Hirner pri výsluchu údajne priznal napr. to, že sa v roku 1947 mal pokúšať spolu s Ondrejom Pavlíkom, Ladislavom Novomeským a Ernestom Sýkorom umožniť návrat spisovateľa Jozefa Čigera Hronského do vlasti. Tieto ich snahy boli prerušené po februári 1948, ale podľa hlásenia sa „tie isté osoby“ o to znova pokúšali v roku 1956. „Cez ministerstvo zahraničných vecí už malo byť všetko vybavené, došlo však k maďarským udalostiam, Hronský vystúpil na obranu maďarských udalostí v madridskom rozhlase a tým bol jeho návrat opäť znemožnený,“ uvádza sa v hlásení. Podľa výpovede A. Hirnera Ondrej Pavlík vedel, že PRES mal zostaviť tak, aby bol vyhovujúci aj po prípadnom zvrate režimu a pomáhal mu aj pri príprave sedemzväzkovej „Slovenskej encyklopédie“, ktorá mala prebiehať bez dozoru ÚV KSS.⁴³⁴ Táto zmienka je však v dokumentoch Pavla Davida ojedinelá, takže možno vysloviť domnienku, že vedenie výsluchov v tomto smere bolo skôr iniciatívou pracovníkov ŠtB v Žilinskom kraji, ako snahou cielavedome vykonštruovať kompromitujúci materiál proti O. Pavlíkovi, resp. E. Sýkorovi. Udania voči nim si ŠtB od A. Hirnera vynútila pravdepodobne preto, lebo PRES sa začal pripravovať v čase, keď bol O. Pavlík predsedom

SAV a E. Sýkora poverenikom školstva a kultúry.

Na procese proti obžalovaným vystúpil okrem už spomínaného Vratislava Šrobára, ktorý okrem toho, že potvrdil pravdivosť obvinení z podvracania republiky uviedol aj to, že už od roku 1956 upozorňoval A. Hirnera na zle stavané heslá, ako svedok obžaloby Hirnerov podriadený, redaktor slovníkového odboru vydavateľstva Osveta Ladislav Hvizdoš, ktorý hovoril o náboženských heslách v slovníku. Podľa neho sa v slovníku ocitli na popud A. Hirnera preto, lebo vtedajšej mládeži chýbali vedomosti z tejto oblasti. Ďalší svedok Ivan Kevický v posudku uviedol, že A. Hirner encyklopédiu redigoval tak, aby sa mohla predávať aj na Západe, ako svedok obžaloby vystúpil aj bývalý predseda základnej organizácie KSS vo vydavateľstve Osveta Konštantín Horecký. Ten uviedol, že A. Hirner na jeho upozornenie, že vo svojom odbore nemá pracovníkov s dostatočným politickým rozhľadom a spolahlivosťou, reagoval slovami, že nemôže nájsť takých schopných pracovníkov, ktorí by boli súčasne aj členmi KSS.⁴³⁵

Proces prebiehal v dňoch 26. – 28. 5. 1959 pred trestným senátom Krajského súdu v Žiline v zložení Gašpar Kubek (predseda), Anton Hruška a Ján Marušiak (sudcovia z ľudu).⁴³⁶ A. Hirner ako hlavný obžalovaný bol odsúdený za trestný čin sabotáže, podvracania republiky a rozkrádania majetku v socialistickom vlastníctve na 13 rokov väzenia, peňažitý trest vo výške 10 000 Kčs, stratu občianskych práv na dobu 5 rokov a trvalé odňatie vedeckej hodnosti. F. Oktavca za trestný čin sabotáže a podvracania republiky odsúdili na 7 rokov odňatia slobody, peňažitý trest vo výške 5000 Kčs a 3 roky straty občianskych práv. J. Olexa bol za trestný čin sabotáže a podvracania republiky odsúdený na 6 rokov väzenia, peňažitý trest vo výške 5000 Kčs a 3 roky straty občianskych práv. Redaktor L. Januška bol odsúdený za pomoc k trestnému činu sabotáže, podvracanie republiky a rozkrádanie majetku v socialistickom vlastníctve na 4 roky väzenia a peňažitý trest vo výške 5000 Kčs. J. Telgarský bol za trestný čin podvracania republiky odsúdený na 2 roky a 6 mesiacov väzenia, E. Tvarožek za ten istý trestný čin na 3,5 roka a stratu čestných práv občianskych na dobu 3 rokov po odpykaní trestu. Š. Veselý bol taktiež za podvracanie republiky odsúdený na 18 mesiacov.

V odôvodnení rozsudku sa uvádza, že činnosť obžalovaných smerovala „priamo proti základom republiky, proti ekonomickým, politickým a ideologickým základom socialistickej kultúrnej revolúcie, svojou činnosťou napáchali značné škody, v trestnej činnosti pokračovali po dlhšiu dobu a nakoniec nebezpečnosť ich trestnej činnosti pre spoločnosť je stupňovaná aj tým, že sa viacerí podieľali na uskutočňovaní protištátnych zámerov“. Za hlavného obžalovaného bol označený A. Hirner, ktorý bol zároveň v rozsudku charakterizovaný ako „organizátor celej protištátnej skupiny“ a obvinený, že naviedol na trestnú činnosť aj ostatných obžalovaných, medzi ktorými bol „najvyhranenej-

ším a najzarytejším nepriateľom ľudovodemokratického poriadku“. „Možnosť jeho nápravy a prevýchovy je uskutočniteľná len po výkone dlhodobého nepodmienečného trestu odňatia slobody,“ uvádza sa v rozsudku.⁴³⁷ Obžalovaní sa proti rozsudku odvolali na Najvyšší súd. Ten na pojednávaní 31. 7. 1959 rozsudok nižšej inštancie potvrdil s výnimkou Jána Olexu, u ktorého zrušil obvinenie z trestného činu sabotáže a prekvalifikoval ho na porušenie povinnosti verejného činiteľa z nedbanlivosti a znížil jeho trest na 20 mesiacov.⁴³⁸

Po zásahu STD III. oddelenie ÚV KSS požiadalo Povereníctvo školstva a kultúry, aby ustanovilo komisiu, ktorá by preskúmala obsahovú náplň PRES-u, ako aj „organizačné, finančné a kádrové záležitosti“ okolo slovníka. Touto úlohou bola poverením požiadaná Československá spoločnosť pre šírenie politických a vedeckých poznatkov, ktorej bolo zverené aj ďalšie ideové riadenie prác na príprave slovníka. Zároveň bola poverená zostavením novej hlavnej redakcie, ktorej úlohou bola dôkladná revízia pripravovaného slovníka. Predsedníctvo Slovenského výboru Československej spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov požiadavku Povereníctva školstva a kultúry prijalo 10. 9. 1958.⁴³⁹ Novú redakciu tvorili prof. Dalibor Miloš Krno (predseda), akademik Oto Dub, Dr. Martin Ďuraj, Michal Faltan, Jozef Hrozičák, Július Molitoris, Mikuláš Písch, Anton Raško, akademik Ladislav Szántó a Michal Šuška. Dňa 25. 10. 1958 uzavrelo slovenské vedenie Československej spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov (ďalej len spoločnosti) s vydateľstvom Osveta dohodu o spolupráci pri vydávaní PRES. Zároveň vydavateľský odbor Povereníctva školstva a kultúry písomným príkazom zastavil práce na slovníku. Písomný pokyn na ich obnovenie prišiel až 24. 2. 1959.⁴⁴⁰ Je pritom zaujímavé, že kolégium povereníka školstva a kultúry ešte na svojom zasadnutí 30. 12. 1958 počítalo s perspektívnou distribúciou PRES-u a do návrhu novej organizačnej štruktúry vydavateľstva bol zaradený útvar na distribúciu slovníka.⁴⁴¹ Vydavateľstvo Osveta hlavnej redakcii poskytlo generálny heslár PRES v januári 1959, hoci spoločnosť ho žiadala už počas predbežných rokovaní v septembri 1958.

Hlavná redakcia sa prvý raz stretla 17. 3. 1959. Okrem členov hlavnej redakcie na schôdzi boli prítomní za Spoločnosť Ladislav Grešík a Vavro, za Povereníctvo štátnej kontroly Tibor Bracínik a za pracovníkov, ktorí sa podieľali na vypracovaní PRES, bol prítomný Jombík. V diskusií prítomní členovia hlavnej redakcie a prizvaní tvrdili, že „autori PRES nemali vyjasnenú koncepciu, práca postupovala živelne a nezodpovedne... Proporcionalita jednotlivých vedných odborov je nezodpovedná, nevyhovuje potrebám spoločnosti. Spracované heslá vychádzajú v prevažnej časti z potrieb buržoáznej spoločnosti, jasne prenikajú idealisticko-filozofické nazierania na jednotlivé javy a skutočnosti. PRES v tomto zložení a s týmto obsahom by vôbec nespĺňal svoju funkciu v našej spoločnosti, ale opačne, v značnej miere by koncer-

voval v čitateľoch javy a poučky, ktoré s našou súčasnosťou nemajú nič spoločného... Demonštrovaním niekoľko porovnávacích čísel, najmä z úseku histórie a techniky bolo dokázané, že heslá vôbec neodrážajú stav, potreby a rozvoj našej spoločnosti.“ Účastníci porady sa zároveň zhodli na tom, že v prípade, ak práce na PRES-e budú pokračovať, majú byť za základ prijaté „proporcie Malej sovietskej encyklopédie a koncepcia PRES pripravovaného v Prahe“. Uznesenie prijaté 18. 3. 1959 potvrdzuje názor z diskusie, podľa neho „PRES v terajšej forme je nepoužiteľný a nemožno ho používať ani ako podklad pre ďalšiu prácu“. Hlavná redakcia sa rozhodla nadviazať kontakt s akademikom Československej akadémie vied Vladimírom Procházkom, ktorý riadil práce na príprave českého „Príručného slovníka náučného“. Zároveň boli jednotliví členovia komisie poverení vypracovaním posudkov, resp. ich zabezpečením.

Definitívny posudok novej hlavnej redakcie, pochopiteľne, potvrdil správu Povereníctva štátnej kontroly. Ďalším obvinením bolo, že sa v ňom nachádzajú heslá, ktoré sa „už dávno prežili, sú úzko špeciálne a pre kultúrny rozvoj našej spoločnosti nepotrebné“, „prekvapujúco nízky počet“ hesiel bol venovaný dejinám socialistických štátov, pričom vraj v slovníku absentovalo heslo o Kutuzovovi, Suvorovovi, Razinovi či o Veľkej vlasteneckej vojne. Naopak, priveľa riadkov vraj bolo venované K. Sidorovi, A. Hlinkovi, J. Tisovi či V. Tukovi. Kým KsČ mala iba 21 riadkové heslo, bolševizmus 10-riadkové a Komunistická internacionála 15-riadkové, ľudáctvu sa vraj venovalo až 38 riadkov. V oblasti filozofie sa vraj spomínalo priveľa idealistických filozofov, kým „vynikajúcemu sovietskemu pracovníkovi a ideológovi Ždanovovi... iba 10 riadkov, teda oveľa menej, ako ktorýkoľvek bezvýznamný buržoázny politik“. Negatívne bol hodnotený aj výber autorov, ktorí boli označení za tretoradých, resp. nedostatočne ideologicky a odborne vyspelých. Zabezpečiť lektorovanie hesiel z oblasti ekonomiky mali po zasadaní hlavnej redakcie 18. 3. 1959 Martin Ďuraj a Ladislav Szántó. Nakoniec ich však posudzovali mladší pracovníci Katedry politickej ekonómie VŠE, asistenti Jaroslav Fidrmuc, Július Medved a Ladislav Klimko (posudky odborníkov z VŠE patrili medzi umiernenjšie). Heslá z histórie lektoroval Ján Hrozičič zo SAV a Mikuláš Písch z Filozofickej fakulty UK.⁴⁴² Heslá z oblasti geografie lektoroval vedúci katedry geografie a dejín na Národohospodárskej fakulte Vysokej školy ekonomickej Martin Ďuraj, ktorý ich autorom a redakcii vytýkal „nemarxistické, buržoázne poňatie“. Heslá z oblasti techniky lektorovali Michal Šuška a Anton Raško, filozofické heslá Ladislav Szántó. Vo svojom posudku uviedol, že heslá sú „veľmi nezodpovedne vybrané a vysvetlené“, rovnako ako iní posudzovatelia tvrdil, že ich autori sa dopustili nemarxistického chápania pojmov, termínov i charakteristík a údajne v slovníku prevažuje zastúpenie idealistických filozofov nad materialistickými. Asistent FFUK dr. Štefan Pasiar na-

vrhoval vynechať v slovníku fotografie ľudí ako Bulganin, Vyšinskij, Rákoczy, Vesselényi, Napoleon, Talleyrand, Reisel, Valach, Lenko, Bismarck, Dioklecián, Pavlík, Eugen Savojský, František Dibarbora, Mária Terézia, Molotov, Kaganovič, Bunčák, Fábry, Spencer, Nižnánsky, Teodor Hirner, Rajter a i. Na zváženie nechal zaradenie fotografií A. Jurovského, Štítnického, Andrašovana a ďalších osobností. Podľa jeho názoru v slovníku nemali byť napríklad „fotografie rímskych cisárov a vôbec panovníkov a dejateľov s menším významom pre spoločnosť“. Zo žijúcich osôb mali byť v slovníku iba fotografie najvýznamnejších predstaviteľov robotníckeho hnutia, akademikov, laureátov Štátnej ceny, nemali v ňom však byť napríklad fotografie mladých umelcov. Jeho argumenty podporil aj Mikuláš Písch, hoci v prípade niektorých mien s návrhom na ich vynechanie nesúhlasil.

Záverečný posudok hlavnej redakcie pri spoločnosti z 26. 5. 1959, podpísaný predsedom hlavnej redakcie Daliborom Milošom Krnom, konštatuje správnosť predchádzajúcich obvinení na adresu slovníka, jeho autorov a zostavovateľov o neujasnenosti koncepcie slovníka, chaotickom výbere hesiel, živelnom prístupe k spracovanému materiálu. Ďalej sa v ňom konštatuje, že PRES kládol príliš veľký dôraz na spoločenské vedy, pričom zanedbal oblasť techniky a exaktných vied. Podľa posudku bola navyše podstatná časť hesiel spracovaná nekvalitne, popisne a nevedecky, nesprávne a povrchné, aj z hľadiska faktického stavu, aj z hľadiska teoretického rozboru. Podľa záverečného posudku materiál „ani čiastkove, ani ako celok nemôže byť východiskom k pokračovaniu na vydání slovníka“. Konštatovali sa v ňom „objektivistické a dokonca politicky škodlivé tendencie“. Napriek tomu sa v posudku Spoločnosti odporúča ďalej pracovať na vydání PRES, presnejšie povedané, nehovorí sa o definitívnom zastavení jeho vydávania. Hlavná redakcia však navrhovala začať s prácami na jeho vydávaní od začiatku, existujúca sadzba mala byť rozmetaná, správne spracované heslá mali byť použité v priebehu prác na slovníku. Argumentom v prospech pokračovania prác na slovníku bol veľký záujem verejnosti o PRES, ktorý sa prejavoval nielen podľa počtu predplatiteľov, ale aj na besedách pracovníkov kultúry a vedy s verejnosťou, ktoré prebiehali pred Zjazdom socialistickej kultúry. Hlavná redakcia zároveň pri faktickom obnovení prác na slovníku ponúkla bližšie nešpecifikovaných odborníkov zo spoločnosti.⁴⁴³

Jednoznačne pozitívne stanovisko o pripravovanom slovníku a heslách sa odvážil v tej dobe vypracovať iba akademik Andrej Mráz. Toto stanovisko vypracoval ešte 29. 6. 1958 v reakcii na prvé útoky proti slovníku a kolektívu jeho zostavovateľov.⁴⁴⁴ Akademik Ladislav Szántó dodatočne v súkromnom liste Alexandrovi Hirnerovi zo 4. 8. 1966 a neskôr, 30. 10. 1968, aj v písomnom stanovisku pre Krajskú prokuratúru v Banskej Bystrici uviedol, že dostal k dispozícii materiál vybraný previerkovou komisiou, t. j. „nekompletný, surový a redakčne

nespracovaný“. Hoci prvý zväzok bol už pripravený v stĺpcových obťahoch, bol mu predložený strojom písaný text. O vykonštruovanosti obvinení vznesených voči A. Hirnerovi svedčí aj jeho osobný list zo 6. 8. 1966 jednému z vtedajších posudzovateľov, riaditeľovi Ústavu dejín ZSSR SAV Jozefovi Hroziencičkovi, v ktorom ho žiadal o vyjadrenie k posudku, pretože sa uchádzal o revíziu procesu. V jeho posudku sa napríklad uvádzalo, že v slovníku absentuje heslo ateizmus, hoci bolo v stránkovej korektúre vypracované v rozsahu 11 riadkov. Na druhej strane niektoré heslá, ktorých zaradenie boli J. Hroziencičkovi v posudku trňom v oku, v skutočnosti v slovníku vôbec neboli (alumnatum a empireum). Hroziencičkov posudok tvrdil, že „celým dejinám ZSSR venovali autori 60 hesiel (349 riadkov), ale dejinám Grécka 240 hesiel, t. j. štyrikrát viac...“. V skutočnosti len pod písmenom A bolo vytlačených 66 hesiel na 494 riadkoch venovaných dejinám ZSSR a Ruska. V rámci písmena B bolo zas vysádzaných 72 hesiel týkajúcich sa postáv ZSSR a Ruska spolu na 619 riadkoch. Podobne sa v Hroziencičkovom posudku tvrdilo, že zo slovníka vypadlo heslo venované Bieloruskej sovietskej socialistickej republike, hoci jej dejinám bolo venovaných 27 riadkov. Podobne posudok dezinformoval o heslách venovaných Číne.⁴⁴⁵

Povereník školstva a kultúry Vasil Bilak v liste adresovanom vedúcemu III. oddelenia ÚV KSS Matejovi Lúčanovi konštatoval, že plnú zodpovednosť za nedodržanie koncepcie slovníka a materiálne škody nesú „niektorí bývalí pracovníci vydavateľstva n. p. Osveta v Martine“, ktorí „úmyselne uplatňovali pri príprave publikácie nesprávne ideové zámery“. Navrhol, aby celý materiál bol poskytnutý novozriadenému Encyklopedickému kabinetu SAV a slúžil ako materiál pre celoštátnu encyklopédiu. Na tomto pracovisku mala byť posúdená vhodnosť využitia materiálov pre celoštátny encyklopedický slovník, resp. podľa jeho návrhov sa z dobrých materiálov mal v budúcnosti pripraviť populárny náučný slovník. „Neodporúčam, aby v dohľadnej dobe bol vydaný ‚Príručný encyklopedický slovník‘“, uvádza sa v liste Vasila Bilaka. Matej Lúčan v podkladovom materiáli určenom pre Byro ÚV KSS písal aj o „nepriateľskej činnosti“ pracovníkov Osvety a zdôrazňoval, že „túto činnosť by neboli mohli tak dlho prevádzať, keby Povereníctvo školstva a kultúry bolo robilo zásadnú kontrolu činnosti tohto vydavateľstva. To platí plne aj o bývalých vedúcich pracovníkoch tohto rezortu, ktorý bez schválenia stranických orgánov dali súhlas k práci na Encyklopedickom slovníku a vedeli, že sa na ňom pracuje.“ Toto obvinenie, že o príprave PRES-u príslušné orgány ÚV KSS nevedeli, Matej Lúčan používal i napriek existencii rukopisných poznámok bývalého povereníka kultúry (resp. pred septembrom 1953 povereníka školstva) Ondreja Klokoča,⁴⁴⁶ do kompetencie ktorého otázky súvisiace s vydaním PRES-u (resp. vtedy Malej slovenskej encyklopédie) spadali, z 23. 10. 1958. V nich uvádza, že on sám predkladal návrh na vydanie slovníka Byru ÚV KSS v novembri, resp. decembri 1953

alebo začiatkom roku 1954, pričom Byro ÚV KSS návrh na vydanie diela schválilo. Preto podľa neho zaradenie slovníka do edičného plánu bolo správne. O tom, že slovník nebol pripravovaný bez vedomia straníckych orgánov, svedčí aj tá skutočnosť, že edičné plány vydavateľstiev (mimochodom spadajúcich do kompetencie III. oddelenia ÚV KSS vedeného práve Matejom Lúčanom) každoročne schvaľovalo Byro ÚV KSS.

Byro ÚV KSS si Biľakov názor na to, aby sa definitívne prestalo pracovať na „Príručnom encyklopedickom slovníku“, na zasadnutí 11. 7. 1959 osvojilo. Súhlasilo aj s jeho návrhom odstúpiť celý materiál slovníka SAV, ktorá spoločne s ČSAV a po „dôkladnom ideovopolitickom posúdení“ ho mala podľa potreby využiť pri práci na celoštátnej československej encyklopédii. Vydavateľstvo Osveta muselo vrátiť subskribentom preddavky aj „s príslušným vysvetlením“. Byro zároveň rozhodlo, že celý prípad „Príručného encyklopedického slovníka“ bude prerokovaný so všetkými pracovníkmi Povereníctva školstva a kultúry ako aj so všetkými pracovníkmi vo vydavateľstvách „s patričným ponaučením a závermi pre ďalšiu prácu“. Vasil Biľak ďalej dostal za úlohu „zistiť mieru zodpovednosti jednotlivých pracovníkov Povereníctva školstva a kultúry a vyvodiť závery proti tým, ktorí svojou nedôslednosťou zapríčinili nedostatky pri vydávaní Príručného encyklopedického slovníka“. Vydavateľstvo Osveta skutočne 20. 8. 1959 rozposlalo predplatiteľom list, v ktorom ich informovalo, že „v príprave materiálov pre Príručný encyklopedický slovník vyskytli sa závažné nedostatky. Celá koncepcia diela nebola vyjasnená, a preto sa rozhodlo PRES nevydať“. Všetkým predplatiteľom boli do 30 dní od doručenia tohto listu vrátené peniaze. Namiesto PRES im vydavateľstvo Osveta ponúкло pripravovanú „Československú encyklopédiu“.

Pozoruhodný bol aj osud vypracovaných hesiel pre potreby PRES. 1. 7. 1959 bolo na pôde SAV zriadené už spomínané osobitné encyklopedické pracovisko, Encyklopedický kabinet SAV, ktorého úlohou však nebolo pracovať na encyklopedických dielach vydávaných na Slovensku, ale počítalo sa pri jeho zriadení iba s tým, že bude spracúvať podkladový materiál pre celoštátnu encyklopédiu. Povereník V. Biľak neodporúčal, aby v dohľadnej dobe bol PRES vydaný.

Hoci Byro ÚV KSS 11. 7. 1959 zdôrazňovalo nutnosť zabezpečiť „maximálne možné využitie materiálu PRES“ s výnimkou spoločenskovedných hesiel, aj napriek tlaku, ktorý vyvíjal V. Biľak na predsedu SAV Andreja Siráckeho, Výbor Predsedníctva SAV odmietol prevziať materiál PRES-u s odôvodnením, že materiál ako celok nie je spôsobilý na publikovanie ani pre potreby celoštátneho „Príručného slovníka náučného“. V roku 1959 prebiehali rokovania medzi zástupcami Osvety a Predsedníctva SAV, tie sa však skončili bezvýsledne. Ešte 27. 4. 1960 Vasil Biľak upozornil A. Siráckeho na nutnosť splniť uznesenie Byra ÚV KSS. Výbor Predsedníctva SAV však po rokovaní so zástupca-

mi Odboru SNR pre školstvo a kultúru⁴⁴⁷ 9. 7. 1960 vyhlásil, že Výbor Predsedníctva SAV odmietol prevziať materiál „Príručného encyklopedického slovníka“. Toto stanovisko potvrdil A. Sirácky aj v liste z 31. 10. 1960. Rozhodnutie vedenia SAV zdôvodnil odvolaním sa na posudok hlavnej redakcie PRES-u pri Slovenskom výbore Československej spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov, že materiál „ako celok nie je spôsobilý na publikovanie“. Podľa názoru vedenia SAV materiál mal všeobecný charakter a preto je nepoužiteľný pre pripravovanú „Československú encyklopédiu“, ale ani pre „Príručný náučný slovník“, ktorý vznikol na pôde Encyklopedického inštitútu ČSAV s odôvodnením, že dielo je v podstate dokončené a končia sa práce na jeho úprave a príprave rukopisov do tlače. Jeho ďalším argumentom bolo, že „nepripravuje sa nateraz ani v ČSAV, ani v SAV žiadna práca encyklopedického charakteru“. Je vysoko pravdepodobné, že pravou príčinou takéhoto rozhodnutia vedenia SAV bol strach prijať materiál, ktorý bol príčinou uväznenia pracovníkov vydavateľstva Osveta. Vasil Biľak preto v liste tajomníkovi ÚV KSS Jozefovi Lenártovi oznámil, že heslový materiál PRES-u bol s výnimkou hesiel v spoločenskovednej oblasti podľa rozhodnutia Byra ÚV KSS odložený do trezoru, pričom po uplynutí dvoch rokov malo byť prijaté rozhodnutie o jeho ďalšom osude. Heslá zo spoločenskovednej oblasti boli určené na zmakulovanie. Po ideovopolitickom lektorskom konaní mal byť vypracovaný zoznam hesiel, ktorý malo k dispozícii vydavateľstvo Osveta, rozmnožený a rozoslaný všetkým vydavateľstvám, vysokým školám a Československej spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov. Na základe lektorských posudkov sa mal použiť ako podklad pre menšie populárne príručky, slovníky a podobné publikácie. Z Biľakovho listu ďalej vyplýva, že po dvoch rokoch malo byť prijaté ďalšie rozhodnutie o osude materiálu, pričom sa malo brať do úvahy jeho využívanie i miera zastaralosti.⁴⁴⁸

V súvislosti so zásahom proti „Príručnému encyklopedickému slovníku“ sa otvorila aj otázka „Encyklopédie Slovenska“, ktorá sa pripravovala na pôde SAV od roku 1955. Definitívne rozhodnutie o jej vydávaní vydalo Byro ÚV KSS 13. 1. 1956. Povereníctvo školstva a kultúry sa vtedy obrátilo na Výbor Predsedníctva SAV so žiadosťou o vymenovanie členov hlavnej redakcie encyklopédie, ktorých úlohou bolo dozerať na ideovú a odbornú úroveň diela. Hlavná redakcia sa zišla 29. 8. 1956, na zasadnutí boli prerokované zásadné smernice a rozdelenie úloh medzi SAV a slovníkový odbor vydavateľstva Osveta. Vytýčili sa aj štyri základné tematické oblasti – príroda, ľud, hospodárstvo a kultúra, ktoré sa ďalej členili na 56 lexikálnych skupín. Niektoré z nich údajne nemali vedúcich redaktorov ani po uplynutí dvoch rokov. Na jeseň 1958, keď boli zastavené práce na PRES-e, však už bolo na svete rozhodnutie Sekretariátu ÚV KSČ o tom, že sa bude pripravovať celoštátna encyklopédia (t. j. Príručný náučný slovník ČSAV), na kto-

rej sa budú podieľať aj pracovníci zo Slovenska.⁴⁴⁹ Byro ÚV KSS 8. 11. 1958 preto nastolilo otázku, či „máme dost prostriedkov a síl a najmä či je politicky účelné vydávať osobitnú Encyklopédiu Slovenska, keď sa bude vydávať celoštátna Encyklopédia Československa. Podľa názoru III. oddelenia ÚV KSS bolo by sa treba najprv a predovšetkým zapojiť do spracovania celoštátnej encyklopédie a doterajšiu prácu, ktorá sa už na Slovensku vykonala, využiť k tomuto účelu“.⁴⁵⁰

Na jeseň 1958 boli prerušené aj práce na pripravovanej „Encyklopédii Slovenska“. Do konca roku 1958 odovzdalo 40 autorov hotových 350 hesiel, časť z nich bola vypracovaná ešte aj po 1. 1. 1959. Po vzniku Encyklopedického kabinetu SAV v júli 1957 však už práce na „Encyklopédii Slovenska“ nepokračovali. V. Biľak v liste J. Lenártovi z 21. 2. 1959 navrhol odovzdať pripravovaný materiál Encyklopedickému inštitútu ČSAV, aby bol použitý pri príprave celoštátnej „Velkej československej encyklopédie“. S týmto návrhom v januári 1960 súhlasila aj vedecká rada Encyklopedického kabinetu SAV a „navrhla, aby sa upustilo od vypracovania „Encyklopédie Slovenska“. Uvážila pritom aj to, že „konceptia Encyklopédie Slovenska by vytvárala v určitej oblasti hesiel nežiadúce oddeľovanie skutočností hospodárskeho a *Kultúrneho života* teraz, keď kladieme na prvé miesto upevňovanie morálno-politickej jednoty československého ľudu a prehlbovania československého vlastenectva“. Podľa nej „teritoriálne a národne koncipovaná Encyklopédia Slovenska by tento zámer dostatočne nepodporovala, ba dokonca by sa mohlo stať, že by v niekoľkých vrstvách slovenskej spoločnosti najmä staršej inteligencie – posilnila buržoázno-nacionalistické prežitky“. Heslá „Encyklopédie Slovenska“ bol použitý ako podklad pre encyklopédiu pripravovanú ČSAV, materiál týkajúci sa obcí na Slovensku sa mal v budúcnosti použiť ako podklad pre uvažované encyklopedické dielo „Slovník obcí na Slovensku“. Osud „Encyklopédie Slovenska“ sa definitívne uzavrel na jeseň 1956 na zasadnutí straníckej skupiny pri Predsedníctve SAV. Akademik Otto Dub, ktorý predkladal na toto zasadnutie písomné podklady týkajúce sa ďalšieho osudu „Encyklopédie Slovenska“, navrhol, aby pracovníci Encyklopedického kabinetu SAV pokračovali v prácach už iba na dokončení heslára a jeho anotovaní, aby bol použiteľný pre ďalšie diela, predovšetkým však pre pripravovanú „Československú encyklopédiu“, ku ktorej mali byť odovzdané podklady do konca roku 1960.⁴⁵¹

Ešte pred začatím trestného stíhania Byro ÚV KSS rozhodlo 21. 11. 1958 o odvolaní riaditeľa vydavateľstva Osveta Jána Bodeneka. Vedenie KSS uvažovalo o likvidácii vydavateľstva v rámci reorganizácie štruktúry vydavateľstiev v súvislosti s pripravovaným zlúčením Slovenského vydavateľstva politickej literatúry a Vydavateľstva ÚV KSS Pravda. Z časti pracovníkov Osvety a SVPL sa malo vytvoriť nové vydavateľstvo Socialistická osveta. Novým riaditeľom Osvety, ktorej sídlo bolo rozhodnutím vedenia KSS presunuté z Martina do Bratisla-

vy, sa stal bývalý riaditeľ SVPL Samuel Falčan. Značne sa zredukoval aj edičný profil vydavateľstva, pričom vydavateľstvo Pravda získalo aj napriek námietkám S. Falčana monopol na vydávania niektorých komerčne lukratívnych komodít, ako napríklad knižných kalendárov a pohľadníc.⁴⁵²

Hoci už v roku 1964 Vasil Biľak podľa neskoršej výpovede Vladimíra Mináča a Jána Princa vyhlásil, že proces proti A. Hirnerovi a spol. bol „záležitosťou vtedajšieho politického vedenia na Slovensku, najmä Bacílka a Davida“, A. Hirner bol prepustený z väzenia až v roku 1966. V tom čase už bol na svete posudok Filozofického ústavu SAV zo dňa 9. 10. 1965, podpísaný jeho riaditeľom Ladislavom Szántóm a vypracovaný internými vedeckými pracovníkmi Jánom Bodnárom a Teodorom Münzom, podľa ktorého je ideové zameranie PRES-u „vcelku správne a v hlavných zreteľoch zodpovedá požiadavkám výchovy a vzdelávania občanov našej socialistickej spoločnosti“. Jeho autori odmietli dikciu pôvodného posudku vypracovaného pracovníkmi tlačového odboru Rady KNV v Žiline a tvrdili, že o protimarxistických tendenciách v slovníku „nemôže byť ani reči“. Ladislav Szántó sa od pôvodného posudku dištancoval v liste A. Hirnerovi zo 4. 8. 1966 a potvrdil to aj vyšetrovateľovi. Napriek tomu a aj napriek úsiliu rodiny A. Hirnera Krajský súd v Bratislave povolil obnovu trestného konania v prospech odsúdených až 9. 4. 1968. Trestné stíhanie proti nim bolo definitívne zastavené 30. 1. 1969.⁴⁵³

Na základe doterajších poznatkov je ťažké určiť, aká bola skutočná príčina zastavenia prác na PRES-e a procesu s pracovníkmi vydavateľstva Osveta. Okrem už spomínaných hypotéz, ktoré sa však vzájomne nevyklúčujú (vnútorné intrigy vo vydavateľstve, osobné antipatie Karola Bacílka voči Alexandrovi Hirnerovi, súčasť kampane proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu), prichádza do úvahy vysvetlenie, že vzhľadom na to, že zákrok nasledoval po previerkach v triednej a politickej spoľahlivosti v roku 1958, proces slúžil na zastrašenie kriticky naladených príslušníkov inteligencie, resp. bol celkovo namierený proti tzv. starej inteligencii. Svedčia o tom aj slová z obžaloby vypracovanej krajským prokurátorom Karolom Maurérom: „Z rozboru trestnej činnosti obvinených vyplýva, že na úseku nášho *Kultúrneho života* pracujú na zodpovedných funkciách ľudia, ktorí ešte zďaleka neprestali v protištátnej činnosti o návrat ‚starých zlatých časov‘, najmä keď majú pritom stále výdatnú podporu z kapitalistických krajín. Vytvárajú všemožné snahy brzdiť náš postup šírením svojej buržoáznej ideológie, ktorú zahŕňujú do rozličných pseudovedeckých a pseudoestetických názorov... Nie náhodou obvinení prevádzali túto činnosť práve na kultúrnom fronte, pretože sú si vedomí toho, že významné miesto v boji za socialistického človeka prislúcha práve literárnej a umeleckej tvorbe.“⁴⁵⁴ V novembri 1958 prebiehal aj odchod Ernesta Sýkora z postu povereníka školstva a kultúry. Hoci bol v súvislosti so zásahom STD

proti PRES-u na zasadaní Byra ÚV KSS 8. 11. 1958 kritizovaný Jozefom Lenártom, že o nedostatkoch pri príprave PRES-u vedel, ale nijako proti nim nezasiahol⁴⁵⁵, a návrh na jeho odvolanie bol oficiálne prvý raz ústne predložený prvým tajomníkom ÚV KSS Karolom Bacílkom 21. 11. 1958, na tom istom rokovaní Byra ÚV KSS, na ktorom sa prerokovali zmeny v organizácii vydavateľstva Osveta, neexistuje nijaký priamy dôkaz, na základe ktorého by bolo možné hovoriť o súvislosti medzi prípadom PRES a odvolaním E. Sýkoru.⁴⁵⁶ Podľa Jána Uhra, ktorý v tom čase pôsobil v aparáte ÚV KSS ako zástupca vedúceho III. oddelenia ÚV KSS, iniciátorom vymenovania Vasila Biľaka za jeho nástupcu bol tajomník ÚV KSS Pavol David a „spočiatku sa nad jeho schválením ošival dokonca aj Bacílek, uvedomujúc si, akú to môže vyvolať odozvu a nevraživosť v radoch inteligencie, ktorú si bolo treba predsa len udržať a získať“.⁴⁵⁷ Samotný V. Biľak vo svojich neautorizovaných pamätiach uvádza, že pri svojom menovaní bol postavený v rozhovore s Karolom Bacílkom pred hotovú vec a sám o ňom vopred nevedel.⁴⁵⁸ Oficiálnym argumentom v prospech vymenovania V. Biľaka za nového poverenika školstva a kultúry bola Byrom ÚV KSS formulovaná potreba, aby tento post zastával pracovník, ktorý má skúsenosti zo stránickej práce. Ďalej sa argumentovalo potrebou pevného spojenia škôl všetkých stupňov, vedy, umenia a osvety so životom, s úlohami národného hospodárstva, teda s konkrétnymi ekonomickými a výrobnými úlohami v procese dovŕšenia výstavby socializmu ako aj potrebou prekonať vážne nedostatky v riadení školstva a kultúry na Slovensku, najmä v školskej výstavbe a na úseku osvetovej práce. „Veľké úlohy vytýčené v oblasti škôl, vedy a umenia sú nad sily s. Sýkoru, ktorý v súčasnej etape vývoja ich dostatočne nezabezpečuje,“ uvádza sa v dokumente Byra ÚV KSS.⁴⁵⁹ Je pravdepodobné, že jeho odvolanie bolo motivované skôr uvažovanou reformou školstva, pričom E. Sýkora bol v očiach odbornej verejnosti obviňovaný zo zodpovednosti za školskú reformu v roku 1953, ktorá bola najmä v roku 1956 predmetom ostrej kritiky.

ZÁVER

Druhá polovica 50. rokov mala teda z hľadiska vývoja vzťahu medzi kultúrou a mocou protirečivý charakter. Na jednej strane možno pozorovať výraznú tendenciu moci po obnove pôvodnej kontroly nad spoločnosťou, pričom ako ideál videla situáciu v prvej polovici 50. rokov, zároveň však na rozdiel od uvedeného obdobia jej ciele neboli zo strany pracovníkov v oblasti kultúry bezpodmienečne akceptované. Komunistický režim nerezignoval na svoje požiadavky voči kultúre, predovšetkým z hľadiska uplatňovania estetických princípov tzv. socialistického realizmu a deklarovania bezpodmienečnej oddanosti režimu. Komunistická moc sa do značnej miery spoliehala na fungovanie rozličných väzieb neformálneho charakteru, na fungovanie morálno-politických stimulov kontroly spoločnosti i na intenzitu osobných kontaktov, prostredníctvom ktorých ovládala dianie v spoločnosti. Účinok týchto osobných kontaktov sa však neraz odlišoval od očakávaní moci.⁴⁶⁰ Sociálne vzťahy, vytvorené na báze klientelistických štruktúr, tak paradoxne neraz spôsobovali určité „liberalizačné“ tendencie. Oslabovali účinok represívnych zásahov, ale zároveň umožňovali aktérom spoločenského diania a jednotlivých konfliktov, vrátane konfliktov vo vzťahu medzi kultúrou a mocou, prispôbiť sa realite komunistického režimu a prijať režimom stanovené pravidlá vzájomných vzťahov. Kontrola diania v kultúre komunistickou mocou však zlyhávala práve na úrovni nižších článkov mechanizmu „pák a prevodov“ tejto moci, za ktoré boli považovaní napríklad redaktori vydavateľstiev, funkcionári umeleckých zväzov, ale aj vedúci pracovníci umeleckých časopisov, resp. novinári. Toto chápanie pracovníkov kultúry ako súčasť mocenských elít pretrvávalo aj v sledovanom období. Práve tieto nižšie články sa začali, aj vďaka pretrvávajúcim neformálnym úzkym vzťahom s najvyššími predstaviteľmi komunistickej moci, prezentovať ako čiastočne autonómny aktér v systéme vzájomných vzťahov medzi štátom (resp. komunistickou mocou, t. j. štruktúrami monopolne vládnucej KSČ, splývajúcej so štátnymi orgánmi) a spoločnosťou. To spôsobovalo, že prispôbenie sa existencii komunistického režimu, badateľné predovšetkým po potlačení maďarskej revolúcie v roku 1956 (keď napríklad spisovatelia definitívne prestali požadovať likvidáciu tlačového dozoru, ale žiadali iba jeho zmiernenie), nevedelo automaticky k internalizácii oficiálne presadzovaných hodnôt, politických požiadaviek, resp. estetických princípov. Z tejto pozície začalo dochádzať v období druhej polovice 50. rokov ku konfliktom medzi kultúrou a mocou, prejavujúcim sa napríklad v sporoch o zásahy tlačového dozoru, nechote de-

klarovať aktívnu podporu jednotlivým represívnym opatreniam (napríklad v prípade Ondreja Pavlíka či Alfonza Bednára atď.). Na druhej strane však práve pozícia intelektuálov, resp. pracovníkov v oblasti kultúry ako člena oficiálneho establishmentu spôsobovala ich ekonomickú, politickú i spoločenskú závislosť od totalitného režimu spojenú napríklad s možnosťou existenčného postihu prostredníctvom zákazu publikovania. Táto závislosť určovala limity ich kritických vystúpení i priestor, v rámci ktorého mohli prípadné nezávislé aktivity vyvíjať.

Komunistický režim sa v rámci celého sovietskeho bloku po prekonaní prvej rozsiahlej krízy v rokoch 1953–1957 usiloval nielen o konsolidáciu svojej moci a výsledkov svojho vládnutia, ale aj o koncipovanie novej civilizačnej vízie, presnejšie povedané, rehabilitáciu dovtedajšej.⁴⁶¹ Prejavom týchto snáh boli nielen opätovne oživené požiadavky, aby pracovníci kultúry (a nielen oni) deklarovali svoju oficiálnu podporu nielen režimu, ale aj ním propagovaných hodnôt, čo sa prejavilo napríklad zvolaním Zjazdu socialistickej kultúry v júni 1959, ale aj novou vlnou protináboženskej a proticirkevnej kampane, ktorá na rozdiel od obdobia prvej polovice 50. rokov sledovala „zápas o veriacich“,⁴⁶² resp. nová vlna kolektivizácie a definitívnej likvidácie mestských živnostníkov.

Oficiálne prezentovaná civilizačná vízia sa však v obyvateľstve stretávala s rozlične sa prejavúcimi známkami odporu. Hoci nie je možné v uvedenom období hovoriť, azda s výnimkou rokov 1956–1957, o uvedomelých opozičných aktivitách, ak za také považujeme „vedomú, plánovitú organizačnú alebo intelektuálnu činnosť, opierajúcu sa o určitý program, ktorej cieľom bolo odstránenie systému alebo jeho reformovanie, spočívajúce v obmedzení monopolu moci strany a v obnovovaní subjektivity spoločnosti“, možno hovoriť o pomerne rozšírených prejavoch odporu voči tlaku komunistickej moci, t. j. „spontánnej, neorganizovanej a neriadenej činnosti proti nanucovanému politickému, resp. ideologickému systému, často spojenej s obranou tradičných hodnôt“ prejavujúcich sa aj v oblasti kultúry.⁴⁶³ Práve v oblasti kultúry tieto aktivity nadobúdali osobitnú dôležitosť vzhľadom na to, že v jej rámci sa neraz riešili konflikty, ktoré mali charakter zástupných konfliktov namiesto otvorene politických tém, ktoré však nebolo možné otvorene pertraktovať. V podmienkach totalitného režimu bolo podobné prelínanie kultúry a politiky typické nielen pre českú spoločnosť, ale aj pre slovenskú.⁴⁶⁴

Ďalším faktorom, ktorý prispel k postupnej zmene vzťahu medzi kultúrou a komunistickou mocou, bolo oficiálne hlásané oslabovanie represívnych funkcií štátu a naopak „zvyšovanie organizačnej a výchovnej úlohy strany a socialistickeho štátu“ v súvislosti s koncepciou budovania komunistickej spoločnosti, ako ju deklaroval napríklad XXI. zjazd KSSZ.⁴⁶⁵ Podobne československí komunisti síce naďalej v roku 1958 deklarovali pokračovanie tvrdého postupu voči „nepriateľským elementom“, zároveň však hovorili o prehlbovaní výchovných

funkcií štátu.⁴⁶⁶ Predovšetkým však začiatkom 60. rokov, po prijatí nového trestného zákona a po vzniku miestnych ľudových súdov, však aj v dôsledku absencie otvorených protirežimných vystúpení, represie a teror prestávajú byť súčasťou každodenného života občanov. Absencia otvorených prejavov nesúhlasu s komunistickým režimom však bola podmienená aj rastúcim presvedčením obyvateľstva o trvalom, resp. dlhodobom charaktere komunistického režimu, proti ktorému nemá zmysel bojovať, ale v záujme vlastného prežitia je potrebné sa mu prispôbiť.

Na základe analýzy vývoja vzťahov medzi kultúrou a mocou možno vyvodiť záver, že liberalizácia v oblasti kultúry, ktorá sa začala prejavovať na Slovensku po roku 1962, bola oveľa viac produktom vnútorných rozporov v rámci komunistických elít, ich postupujúcej dekompozície v podmienkach zmiernených postihov za prejavenie odlišného postoja v porovnaní s predchádzajúcim obdobím než výsledkom intencionálnej liberalizácie komunistického režimu z hľadiska jeho deklarovaných cieľov a požiadaviek voči spoločnosti zo strany najvyšších mocenských štruktúr, rovnako ako priameho tlaku zdola.

POZNÁMKY

1. Kultúrny život, č. 44/1955.
2. Kultúrny život, č. 47/1955.
3. Kultúrny život, č. 51/1955.
4. Kultúrny život, č. 49/1955.
5. Kultúrny život, č. 51/1955.
6. Slovenský národný archív (SNA), Archív Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (A ÚV KSS), fond (f.) P. David, krabica (kr.) 2248, archívna jednotka (a. j.) 320, Poznatky o J. Špitzerovi a spol.
7. Kultúrny život č. 2/1956.
8. Tamtiež.
9. SNA, A ÚV KSS, f. Predsedníctvo ÚV KSS (PÚV KSS), kr. 931, Zasadnutie Byra ÚV KSS (BÚV KSS) 18. 10. 1956. Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku.
10. Kultúrny život, č. 3/1956.
11. Kultúrny život, č. 9/1956.
12. Kultúrny život, č. 7/1956.
13. Kultúrny život, č. 7/1956.
14. Kultúrny život, č. 9/1956.
15. Kultúrny život, č. 15/1956.
16. Kultúrny život, č. 3/1956.
17. Státní ústřední archiv (SÚA), Archiv ÚV KSČ (A ÚV KSČ), f. 02/2, svazek (sv.) 88, a. j. 106, bod (b.) 3.
18. Kaplan, K.: Československo v letech 1953–1966..., s. 43.
19. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 922, Zasadnutie BÚV KSS 18. 5. 1956. List Byra KV KSS v Bratislave Byru ÚV KSS v Bratislave.
20. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 921, Zasadnutie BÚV KSS, 26. 4. 1956, Informatívna správa o konaní aktívu komunistov z úseku vedy a výskumu.
21. Tamtiež.
22. Kultúrny život, č. 16/1956.
23. Kultúrny život, č. 2/1956.
24. Kultúrny život, č. 14/1956.
25. SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 103, a. j. 119, bod 23.
26. SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 88, a. j. 106, bod 3.
27. Príkladom môže byť postup vedenia KSČ v druhej polovici 60. rokov voči Zväzu československých spisovateľov. Pozri bližšie: Kaplan, Karel: „Všechno jste prohráli!“ (Co prozrazují archivy o IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů 1967). Praha, Ivo Železný 1997.
28. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 920, Zasadnutie BÚV KSS 13. 4. 1956. Správa o stave priprav na II. zjazd čl. spisovateľov.
29. Kultúrny život, č. 18/1956.
30. Kultúrny život, č. 17/1956.
31. Tamtiež.
32. Kultúrny život, č. 21/1956.
33. Literární noviny, č. 19/1956.
34. Kultúrny život, č. 21/1956.
35. Kultúrny život, č. 20/1956.

36. Tamtiež.
37. Tamtiež.
38. Kultúrny život, č. 16b/1956. Vystúpenie A. Matusku na II. zjazde československých spisovateľov síce nepatrilo medzi najodvážnejšie, ale podľa svedectva Ivana Kupeca sympatizoval s radikálnejším kritickým prúdom slovenských spisovateľov. Bol však posadnutý fixnou ideou, že bol neustále sledovaný Štátnou bezpečnosťou (do značnej miery oprávnenou – pozn. aut. Pozri SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 319. Správa o slovenských spisovateľoch [1956].) a oficiálnym konformizmom sa usiloval kompenzovať svoje súkromné výroky, vyslovované spravidla pod vplyvom alkoholu. Aj preto sa časopis Slovenské pohľady pod jeho vedením nevyznačoval takou priebojnosťou a opozičnou líniou, ako to bolo v prípade Kultúrneho života. Rozhovor autora s Ivanom Kupcom.
39. Kultúrny život, č. 18/1956.
40. Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska (AAOSS), f. II. zjazd Zväzu československých spisovateľov, kr. B/1.
41. Kultúrny život, č. 19/1956.
42. Kultúrny život, č. 18/1956.
43. Porovn.: Matthews, John P. C.: Majales: The Abortive Student Revolt in Czechoslovakia in 1956. Cold War International History Project. Working Paper No. 24. The Woodrow Wilson International Center For Scholars, Washington D. C. September 1998, s. 5–6.
44. Kultúrny život, č. 15/1956, pozri aj Kultúrny život, č. 16/1956 a Kultúrny život, č. 17/1956.
45. Kultúrny život, č. 17/1956.
46. Kultúrny život, č. 17/1956.
47. Kultúrny život, č. 21/1956.
48. Kultúrny život, č. 22/1956.
49. Pravda, 11. 5. 1956.
50. Nová mysl, č. 6/1956.
51. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 123, Zasadnutie BÚV KSS 25. 4. 1956. Hodnotenie II. zjazdu československých spisovateľov.
52. SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 103, a. j. 119, b. 23.
53. Kultúrny život, č. 22/1956.
54. Kultúrny život, č. 24/1956.
55. Timura, Viktor: Intelektuálne a národné dimenzie Kultúrneho života. In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. Bratislava, Národné literárne centrum 1998, s. 17.
56. Slovenské pohľady, č. 7/1956.
57. Pravda, 16. 6. 1956.
58. SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 108, a. j. 126, bod 1.
59. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 931, Zasadnutie BÚV KSS 18. 10. 1956. Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku.
60. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 319. Správa o slovenských spisovateľoch (1956).
61. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 946, Zasadnutie BÚV KSS, 5. – 6. 4. 1957, Správa o situácii v slovenskej literatúre.
62. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 319. Správa o slovenských spisovateľoch (1956).
63. A AOSS, f. II. zjazd Zväzu československých spisovateľov, kr. B/2.
64. Kultúrny život, č. 32/1956.
65. Kultúrny život, č. 34/1956.
66. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 945, Zasadnutie BÚV 27. 3. 1957. Stenografický záznam zo zasadnutia komisie ÚV KSS so spisovateľmi.

67. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 931, Zasadnutie BÚV KSS 18. 10. 1956. Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku.
68. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 319 Správa o slovenských spisovateľoch (1956). Názory o reformnej orientácii V. Širokého boli iba želaním, nezodpovedali realite. Tieto očakávania azda pramenili z toho, že po 10. zjazde KSS v júni 1953 presadil za člena Byra ÚV KSS O. Pavlíka, jeho podpora však s najväčšou pravdepodobnosťou bola motivovaná snahou udržať si prostredníctvom „svojich“ ľudí podporu v mocenskom aparáte na Slovensku, tým skôr, že bol v konflikte s ostatnými predstaviteľmi komunistickej elity a mocenské pozície postupne strácal.
69. Kultúrny život, 34/1956.
70. Rozhovor autora s Jánom Uhrom.
71. M. M. Dedinský bol však v skutočnosti mimoriadne dôležitým agentom ŠtB – pozn. aut.
72. Kultúrny život, č. 26/1956.
73. Kultúrny život, č. 27/1956.
74. Kultúrny život, č. 38/1956.
75. SNA, f. Povereníctvo vnútra – sekretariát (PV – sekr.), Správy Správy tlačového dozoru (Správy STD), kr. 53, rok 1956.
76. Zabavená bola napríklad poviedka Vladimíra Mináča „Ako ma na recepcii pokúsil diabol“, pripravovaná do Kultúrneho života č. 38/1956 v septembri 1956, poviedka Petra Karvaša Televízne interview, Správa tlačového dozoru zasiahla na viacerých miestach v Tatarkovej reportáži Týždník v Londýne, podobne ako v prípade článku o predstaveniach súborov poľskej satiry Syreny a Wagabundzi, ktoré STD charakterizovala ako „ukážky deštruktívnej kritiky a deštruktívnej satiry“. V reportáži Jána Vávru z Rakúska, publikovanej v Kultúrnom živote č. 39/1956 28. 9. 1956 zas nemohla byť uvedená poznámka: „Tam je nápadné to, že sa s ľuďmi zachádza ozaj ako s ľuďmi. Všade vidieť vzájomnú úctu a starostlivosť o človeka.“ Zdôvodnenie bolo, že z „z celého článku vyplýva..., opak uvedeného je u nás“. Okrem Kultúrneho života sa stal častým objektom zásahov STD mesačník mladých spisovateľov Mladá tvorba a humoristický týždenník Roháč. V roku 1956 zásahy STD neušetrili dokonca ani niektoré básne Kristy Bendovej, nehovoriac o príspevkoch Tomáša Janovica či Jozefa Talla. Cenzúra venovala permanentnú pozornosť aj satirickej tvorbe Ladislava Kalinu. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2275, a. j. 114, DZ za roky 1956–1959; SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 53, rok 1956.
77. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 319. Správa o slovenských spisovateľoch (1956).
78. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 931, Zasadnutie BÚV KSS 18. 10. 1956. Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku.
79. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 320. Poznatky o Jurajovi Špitzerovi a spol. (1956).
80. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 931, Zasadnutie BÚV KSS 18. 10. 1956. Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku.
81. Kaplan, Karel: Mocní a bezmocní. Toronto, Sixty-eight Publishers, 1989, s. 317.
82. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 319. Správa o slovenských spisovateľoch (1956).
83. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 346. Ohlas medzi slovenskými spisovateľmi na posledné udalosti v Poľsku a na články moskovskej a bratislavskej Pravdy (1956).
84. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 319. Správa o slovenských spisovateľoch (1956); A AOSS, f. II. zjazd Zväzu československých spisovateľov, kr. B/2.
85. SNA, A ÚV KSS, f. Pavol David, kr. 2267, a. j. 43, Uznesenie SÚV KSS zo dňa

9. novembra 1956 – kultúra.
86. SNA, f. PÚV KSS, kr. 931, Zasadnutie BÚV KSS 18. 10. 1956, Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku.
  87. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2267, a. j. 43. Uznesenie Sekretariátu ÚV KSS zo dňa 9. novembra 1956 o kultúre.
  88. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2267, a. j. 43. Uznesenie Sekretariátu ÚV KSS zo dňa 9. novembra 1956 o kultúre.
  89. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2253, a. j. 40. Maďarsko, Poľsko.
  90. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 319. Správa o slovenských spisovateľoch (1956). Michal Chorváth v uvedenom období prejavoval značné sympatie k reformným aktivitám Kultúrneho života, neželal si však, aby tieto aktivity prekročili rámec komunistického režimu. Svedčia o tom napríklad aj slová, povedané spolupracovníkovi ŠtB o oslave 65. narodenín Jána Hrušovského usporiadané na pôde ZSS: „Celá oslava vyústila v manifestáciu proti strane. Štítnický, a to už vonkoncom nechápe, liezol kamsi Lukáčovi... začali sa reči... najmä s podporou Štítnického sa všeobecne nadávalo na stranu, až som potom musel proti Smrekovi vystúpiť a povedať, že my socializmus chceme a mať budeme.“ Smrekova reakcia bola: „I ja som za socializmus, ale bez komanda z Moskvy, alebo z Prahy.“ Podobne sa Michal Chorváth ešte v roku 1955 nedokázal jednoznačne stotožniť s aktivitami Juraja Špitzeru na pôde Kultúrneho života, vnímal ich so zmiešanými pocitmi: „Ja to všetko dobre nechápem, viem dobre, že Špitzer v tom všetkom hrá hlavnú úlohu, ale nevidím, akým smerom. Viem, že najprv bil nás zľava a teraz ide otvárať dvere najväčšiemu pravičiacstvu. Viem, že je sivou eminenciou Zväzu spisovateľov, nechápem však, čo chce.“ Pozri SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 320, Poznanky o J. Špitzerovi a spol.
  91. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 955, Zasadnutie BÚV KSS 20. 7. 1957, Správa o výsledkoch šetrenia prípadu s Vl. Kříža, bývalého pracovníka ÚV KSS.
  92. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 946, Zasadnutie BÚV KSS 5. – 6. 4. 1956, Niektoré otázky práce strany medzi inteligenciou.
  93. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 933, Zasadnutie BÚV KSS 9. 11. 1956, Udalosti v Maďarsku.
  94. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 935. Zasadnutie BÚV KSS 14. 12. 1956. Stenografický záznam z besedy, ktorá sa konala 17. 11. 1956 na ÚV KSS so slovenskými spisovateľmi.
  95. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 934. Zasadnutie BÚV KSS 7. 12. 1956. Správa o činnosti KSS a uplatňovaní jej vedúcej úlohy na Slovensku počas udalostí v Maďarsku.
  96. Bez ohľadu na to, že V. Egri sa v súkromných rozhovoroch vyjadroval, že socializmus je potrebný, ale taký, ako vo Švédsku. Pozri: SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2267, a. j. 43. Uznesenie Sekretariátu ÚV KSS zo dňa 9. novembra 1956 o kultúre.
  97. SNA, f. Sekretariát ÚV KSS (Sokr. ÚV KSS), kr. 144. Zasadnutie Sekr. ÚV KSS 23. 11. 1956. Návrh na zvolanie besedy niektorých straníckych funkcionárov so spisovateľmi o skúsenostiach zo straníckej práce v dňoch pokusu o kontrarevolúciu v Maďarsku.
  98. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2249, a. j. 420. Akcia „Opozícia“ (1957).
  99. Kultúrny život, č. 10/1957. Pozri aj: SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 963, Zasadnutie BÚV KSS 1. 11. 1957. List s. Františka Hečku Byru ÚV KSS zo 17. 10. 1957.
  100. Pravda, 16. 12. 1956.
  101. Pravda, 29. 12. 1956.
  102. Kultúrny život, č. 1/1957.
  103. Tamtiež.

104. Pravda, 11. 1. 1957.
105. Kultúrny život, č. 5/1957.
106. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, Zasadnutie BÚV KSS 4. 1. 1957, kr. 938, Situácia na Ústrednej straníckej škole KSS a v Kultúrnom živote.
107. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 946, Zasadnutie BÚV KSS 5. – 6. 4. 1957, Návrh téz na rezolúciu ÚV KSS k aktuálnym otázkam medzi inteligenciou.
108. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 319 Správa o slovenských spisovateľoch (1956).
109. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 931, Zasadnutie BÚV KSS 18. 10. 1956, Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku.
110. Pani Dalma Špitzerová úvahy o mocenských ambíciách Juraja Špitzera v skúmanom období v rozhovore s autorom jednoznačne odmietla. In: Rozhovor autora s Dalmou Špitzerovou.
111. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 943, Zasadnutie BÚV KSS 15. 3. 1957. Informatívna správa o článku s. Ondreja Pavlíka.
112. Pravdepodobne išlo o časopis zameraný na dianie vo svetovej literatúre, o ktorom sa hovorilo na plenárke slovenských spisovateľov v júni 1956. Pozri bližšie: Kultúrny život, č. 22/1956. Podľa hlásenia ŠtB petíciu za schválenie časopisu podpísalo 108 zo 120 spisovateľov, v iných dokumentoch sa však o podobnej petícii nehovorí. Hlásenie Krajskej správy Ministerstva vnútra pre P. Davida dodáva: „Bližšie údaje by mohla poskytnúť Katarína Lazarová.“ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 319. Správa o slovenských spisovateľoch (1956).
113. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 319. Správa o slovenských spisovateľoch (1956).
114. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 945, Zasadnutie BÚV KSS 27. 3. 1957, Stegografický záznam zo zasadnutia komisie ÚV KSS so spisovateľmi.
115. Pravda, 25. 4. 1957.
116. Bednárova kniha sa neraz spomínala v súdnom spise z prípadu Michala Tušera a spol., kde ju obžalovaným zabavovali pri domových prehliadkach a jej požičavanie známym a priateľom, resp. diskusie o nej boli predmetom vyšetrovania Štátnej bezpečnosti. Archív Krajského súdu Bratislava, prípad M. Tušera a spol., 1 T 30/57.
117. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 944, Zasadnutie BÚV KSS 22. 3. 1957. Súčasný stav medzi časťou inteligencie a návrh opatrení.
118. Slovenské pohľady, č. 5/1957.
119. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 946, Zasadnutie BÚV KSS 5. – 6. 4. 1957. Niektoré otázky práce strany medzi inteligenciou.
120. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 971, Zasadnutie BÚV KSS 22. 2. 1958. Správa o výsledkoch prieskumu v redakcii Pravdy.
121. Pravda, 25. 4. 1957.
122. O pozadí uvedených článkov poskytla autorovi niektoré informácie dcéra A. Bednára Katarína Kenížová. Viliam Šalgovič si Alfonza Bednára v súvislosti s knihou Hodiny a minúty viackrát predvolal na ÚV KSS. Údajne sa mu v osobnom rozhovore dokonca priznal, že sa mu kniha páčila, Katarína Kenížová dokonca vyslovila dojem, že „Šalgovič držal nad otcom ochrannú ruku“. Azda to môže byť vysvetlením, prečo Pravda okrem Šalgovičovho hodnotenia, ktoré zdieľa-li aj vedúci funkcionári ÚV KSS, publikovala aj článok Ladislava Mňačku, čo pri podobných kampaniach, navyše v období, ktoré nasledovalo po vylúčení Ondreja Pavlíka z KSS, nebývalo zvykom. Rozhovor autora s Katarínou Kenížovou.
123. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 942, Zasadnutie BÚV KSS 8. 3. 1957, Informácia s. Jeleňa o nepriaznivých zjavochoch v Kultúrnom živote – ústne.
124. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 940, Zasadnutie BÚV KSS 1. 2. 1957, List Zväzu slovenských spisovateľov BÚV KSS vo veci rozpočtu na rok 1957.

125. V dôsledku zásahu STD vypadla z dvojčísła disciplína „strelba na bežiacého jeleňa“, v ktorej boli všetci účastníci diskvalifikovaní. Cenzúra tento vtíp pochopila ako útok na svojho bezprostredného nadriadeného, ktorým bol povereník vnútra a člen Byra ÚV KSS Oskár Jeleň. Podobne tlačový dozor vzal pod ochranu Miloša Krnu a nedovolil, aby bol vyhlásený za „majstra v plávaní s prúdom“. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 53, rok 1956.
126. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2275, a. j. 114, DZ za roky 1956–1959.
127. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 54, rok 1957.
128. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 947, Zasadnutie BÚV KSS 12. 4. 1957. Informatívna správa o práci delegácie československých spisovateľov v Budapešti.
129. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 942, Zasadnutie BÚV KSS 8. 3. 1957, Informácia s. Jeleňa o nepriaznivých zjavochoch v Kultúrnom živote – ústne.
130. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 319. Správa o slovenských spisovateľoch (1956).
131. Špitzer, Juraj: Diskusia u Zápotockého (1957), rukopisný záznam. In: Pozostalosť Juraja Špitzy, dokument poskytla autorovi pani Dalma Špitzerová.
132. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 944, Zasadnutie BÚV KSS 22. 3. 1957. Súčasný stav medzi časťou inteligencie a návrh opatrení.
133. Ondrej Pavlík bol členom Predsedníctva ÚV KSS v rokoch 1953–1954. Jeho členom prestal byť v dôsledku rozporov s ostatnými členmi Predsedníctva ÚV KSS, pretože obvinil vedúcich predstaviteľov KSS zo zastrasovania a potlačania kritiky. Potom do roku 1955 pôsobil ako predseda SAV.
134. SNA, A ÚV KSS, f. Krajské a okresné konferencie KSS, a. j. 101, Obvodná konferencia KSS Bratislava III., 8. – 9. 3. 1957.
135. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 54, rok 1957.
136. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 946, Zasadnutie BÚV KSS 5. – 6. 4. 1957. Niektoré otázky práce strany medzi inteligenciou.
137. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 945, Zasadnutie BÚV KSS 27. 3. 1957, Stegografický záznam zo zasadnutia komisie ÚV KSS so spisovateľmi.
138. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 946, Zasadnutie BÚV KSS 5. – 6. 4. 1957. Niektoré otázky práce strany medzi inteligenciou.
139. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2246, a. j. 110, Správy o štátnobezpečnostnej situácii v predvolebnom období (1957).
140. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 946, Zasadnutie BÚV KSS 5. – 6. 4. 1957. Niektoré otázky práce strany medzi inteligenciou.
141. SÚA, AÚV KSČ, f. 02/2, sv. 135, a. j. 176, b. 1a) 1b).
142. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 946, Zasadnutie BÚV KSS 5. – 6. 4. 1957. Niektoré otázky práce strany medzi inteligenciou. SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 135, a. j. 176, b. 1a), 1b), 1c).
143. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 949, Zasadnutie BÚV KSS 25. 4. 1957, Stanovisko ÚV KSS k niektorým nesprávnym názorom a zjavom na ideologickom úseku.
144. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 968, Zasadnutie BÚV KSS 6. 1. 1958. Referát s. Bacilka, prvého tajomníka ÚV KSS na plénum ÚV KSS 9. 1. 1958.
145. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 959, Zasadnutie BÚV KSS 13. 9. 1957. Návrh na zvolanie rozšírenej stránickej skupiny ZSS.
146. Pravdepodobne to bolo dôvodom, pre ktorý bol časopis po vydaní svojho 21. čísla v decembri 1958 rozhodnutím Povereníctva školstva a kultúry zastavený. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 55, rok 1958.
147. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 54, rok 1957.
148. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2268, a. j. 51. Správa o finančných záležitostiach vo Zväze slovenských spisovateľov.
149. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 959, Zasadnutie BÚV KSS 30. 8. 1957. Návrh

- na zvolanie rozšírenej straníckej skupiny ZSS.
150. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 956, Zasadnutie BÚV KSS 2. 8. 1957. Návrh plánu študijných ciest do zahraničia v druhom polroku 1957 z oblasti literatúry a hudby.
  151. Kultúrny život, č. 19/1957.
  152. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 954, Zasadnutie BÚV KSS 6. 7. 1957. Informatívna správa zo zasadnutia Výboru ZSS 3. 6. 1957.
  153. SÚA, A ÚV KSČ, f. 01, sv. 55, a. j. 57.
  154. Kultúrny život, č. 27/1957.
  155. Tamtiež.
  156. Kultúrny život, č. 35/1957.
  157. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 54, rok 1957.
  158. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 959, Zasadnutie BÚV KSS 30. 8. 1957. Návrh na zvolanie rozšírenej straníckej skupiny ZSS.
  159. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 962, Zasadnutie BÚV KSS 21. 10. 1957, Správa o rozšírenej straníckej skupine ZSS 18. – 19. 9. 1957; SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2267, a. j. 49, Správa o aktíve spisovateľov komunistov konanom v dňoch 19. – 20. 9. 1957.
  160. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 54, rok 1957.
  161. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 963, Zasadnutie BÚV KSS 1. 11. 1957. List s. Františka Hečku Byru ÚV KSS zo 17. 10. 1957.
  162. Kultúrny život, č. 1/1958.
  163. Kultúrny život, č. 3/1958.
  164. Kultúrny život, č. 24/1958.
  165. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 968, Zasadnutie BÚV KSS 6. 1. 1958. Referát súdruha Bacilka, prvého tajomníka ÚV KSS na plénum ÚV KSS 9. 1. 1958.
  166. Kultúrny život, č. 23/1958.
  167. Kultúrny život, č. 4/1958.
  168. Kultúrny život, č. 11/1957.
  169. Kultúrny život, č. 25/1957.
  170. Kultúrny život, č. 5/1958.
  171. Kultúrny život, č. 6/1958.
  172. Kultúrny život, č. 9/1957.
  173. Kultúrny život, č. 27/1958.
  174. Kultúrny život, č. 28/1958.
  175. Kultúrny život, č. 30/1958.
  176. Kultúrny život, č. 22/1957.
  177. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 54, rok 1957.
  178. Kultúrny život, č. 22/1957.
  179. Aj kratšie texty tohto satirika a humoristu, ktorý sa usiloval publikovať najmä v humoristickom týždenníku Roháč, boli predmetom pravidelnej „starostlivosti“ tlačového dozoru.
  180. Kultúrny život, č. 5/1958.
  181. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 55, rok 1958.
  182. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 55, rok 1958.
  183. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 54, rok 1957.
  184. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 970, Zasadnutie BÚV KSS 14. 2. 1958. Správa o tematicko-edičnom pláne vydavateľstiev na Slovensku na rok 1958.
  185. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2275, a. j. 114, DZ za roky 1956–1959. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 55, rok 1958.
  186. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2275, a. j. 114, DZ za roky 1956–1959.
  187. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 55, rok 1958.
  188. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2275, a. j. 114, DZ za roky 1956–1959.

189. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 968, Zasadnutie BÚV KSS 6. 1. 1958. Referát súdruha Bacilka, prvého tajomníka ÚV KSS na plénum ÚV KSS 9. 1. 1958.
190. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 970, Zasadnutie BÚV KSS 14. 2. 1958. Správa o tematicko-edičnom pláne vydavateľstiev na Slovensku na rok 1958.
191. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 987, Zasadnutie BÚV KSS 5. 9. 1958. Správa o vykonanej previerke učebníc a učebných osnov Povereníctva školstva a kultúry.
192. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 56, roky 1959–1960.
193. Literárni noviny, č. 12/1958.
194. Na druhej strane je paradoxné, že práve Vladimír Mináč sa v tomto období stáva ostrým kritikom autorov z okruhu časopisu *Mladá tvorba*. Pozri napr.: Mináč, Vladimír: O modernosti, svetovosti a o iných veciach. *Mladá tvorba*, č. 4/1958.
195. Slovenské pohľady, č. 9/1957.
196. Kultúrny život, č. 23/1958.
197. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 55, rok 1958.
198. Kultúrny život, č. 24/1958.
199. Kultúrny život, č. 17/1958.
200. Predvoj, č. 20/1958.
201. Kultúrny život, č. 19/1958.
202. Kultúrny život, č. 20/1958.
203. Pozri napr. Musil, Jiří: Czech and Slovak Society. In: *The End of Czechoslovakia*, Budapest, Central European University Press 1993, s. 77–94.
204. Forsírovanie folklóru, resp. folklórnych prvkov v kultúre bolo súčasťou pokusu o obnovenie pomerov a akceptácie estetických požiadaviek z prvej polovice 50. rokov. Pozri bližšie: Bílik, René: *Industrializovaná literatúra (1949–1956)*. Bratislava, Proxy 1996, s. 40; Marčok, Viliam: *Skreslenia a pravda vo výkladoch dejín literatúry po roku 1945*, s. 6. In: Marčok, Viliam (ed.): *Biele miesta v slovenskej literatúre*. Zborník zo seminára. Bratislava, Akadémia vzdelávania 1990.
205. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 999, Zasadnutie BÚV KSS 23. 1. 1959. Rozpracovanie úloh vyplývajúcich z XI. zjazdu KSČ pre oblasť Ministerstva a Povereníctva školstva a kultúry.
206. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 113, Správa tlačového dozoru, prehľad najdôležitejších zásahov, posla St-005/1961.
207. Timura, Viktor: c. d., s. 19.
208. Slovenské pohľady, č. 10/1958.
209. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 956, Zasadnutie BÚV KSS 2. 8. 1957. Správa o románe M. Urbana *Zhasnuté svetlá*.
210. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 965, Zasadnutie BÚV KSS 16. 12. 1957. Informácia o liste s. Strechaja k vydaniu knihy M. Urbana *Zhasnuté svetlá*.
211. Kultúrny život, č. 50/1957.
212. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 975, Zasadnutie BÚV KSS 28. 3. 1958. K informácii (Michalička).
213. Rozhovor autora s Ivanom Kupcom.
214. Kultúrny život, č. 16 b/1956.
215. Matuška, Alexander: *Od včerajška k dnešku*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1959.
216. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 56, rok 1959–1960.
217. Kultúrny život, č. 22/1956.
218. Slovenské pohľady, č. 2/1957.
219. Tamtiež.
220. Slovenské pohľady, č. 1/1957.
221. *Pravda*, 24. 2. 1957.
222. Slovenské pohľady, č. 3/1957.

223. Slovenské pohľady, č. 11/1957.
224. Slovenské pohľady, č. 4/1957.
225. Jeho dielo Stredoveká dráma, pripravované na vydanie už v roku 1958, však v dôsledku zásahu STD mohlo vyjsť až v roku 1964. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2275, a. j. 114, DZ za roky 1956–1959.
226. Pravda, 12. 5. 1956.
227. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 54, rok 1957.
228. Slovenské pohľady, č. 5/1957.
229. Slovenské pohľady, č. 9/1957.
230. Slovenské pohľady, č. 10/1957.
231. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 200, Zasadnutie Sekr. ÚV KSS 22. 1. 1960, Správa o situácii vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ.
232. Slovenské pohľady, č. 2/1959.
233. Pozri napríklad Slovenské pohľady, č. 9–10/1959 alebo Slovenské pohľady, č. 11/1959.
234. Slovenské pohľady, č. 4/1960.
235. Slovenské pohľady, č. 6/1960.
236. Kupec, Ivan: c. d., s. 257.
237. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 180, Zasadnutie Sekr. ÚV KSS 7. 11. 1958. Návrh na ustanovenie vedení stranických skupín vo výboroch umeleckých zväzov na Slovensku.
238. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 947, Zasadnutie BÚV KSS 12. 4. 1957. Informatívna správa o práci delegácie československých spisovateľov v Budapešti. Návšteva delegácie sa uskutočnila v dňoch 16. – 24. 2. 1957, z Česka jej členov tvorili Jiří Marek a Bohumil Říha.
239. Kupec, Ivan: c. d., s. 180.
240. Mňačko, Ladislav: Siedma noc. Skúsenosti a obžaloba jedného komunistu. Bratislava, Práca 1990, s. 134–135.
241. Podrobnejšie pozri Kaplan, Karel: Všetchno jste prohráli..., c. d.
242. Ťažký, Ladislav: Literárne vrásky. Spomienkové eseje. Bratislava, Národné literárne centrum 1996, s. 23.
243. Tamtiež, s. 24.
244. Mňačko, Ladislav: Siedma noc. Skúsenosti a obžaloba jedného komunistu. Bratislava, Práca 1990, s. 134–135.
245. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 153, Zasadnutie Sekr. ÚV KSS 20. 5. 1957. Správa o šetrení listu šéfredaktora Roháča súdruha Sabu o niektorých poznatkoch z práce s. Kříža, vedúceho tlačového odboru ÚV KSS.
246. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 951, Zasadnutie BÚV KSS 22. 5. 1957. Správa o výsledku šetrenia k listu šéfredaktora Roháča s. Sabu, v ktorom upozorňuje na činnosť s. Kříža, vedúceho tlačového oddelenia ÚV KSS.
247. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 153, Zasadnutie Sekr. ÚV KSS 20. 5. 1957. Správa o šetrení listu šéfredaktora Roháča súdruha Sabu o niektorých poznatkoch z práce s. Kříža, vedúceho tlačového odboru ÚV KSS.
248. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 951, Zasadnutie BÚV KSS 22. 5. 1957. Správa o výsledku šetrenia k listu šéfredaktora Roháča s. Sabu, v ktorom upozorňuje na činnosť s. Kříža, vedúceho tlačového oddelenia ÚV KSS.
249. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 955, Zasadnutie BÚV KSS 20. 7. 1957. Správa o výsledkoch šetrenia prípadu s. Vlastimila Kříža, bývalého pracovníka ÚV KSS.
250. Pozri napr. hlásenie ŠtB o pripravovanom vzniku nového literárneho časopisu Horizont, kde ako potenciálny zdroj informácií menuje K. Lazarovú. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 319. Správa o slovenských spisovateľoch (1956).
251. Jablonický, Jozef: Akcia Monaco. In: Politické vedy, č. 4, 1998, s. 9, 22.
252. Kultúrny život, č. 10/1959.

253. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 182, Zasadnutie Sekr. ÚV KSS 16. 1. 1956. Správa o príprave Zjazdu socialistickej kultúry.
254. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 195, Zasadnutie Sekr. ÚV KSS 18. 9. 1959. Informatívna správa o Zjazde socialistickej kultúry, jeho priebehu a záveroch pre Slovensko.
255. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 189, Zasadnutie Sekr. ÚV KSS 17. 4. 1959. Správa o stave príprav Zjazdu socialistickej kultúry.
256. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 195, Zasadnutie Sekr. ÚV KSS 18. 9. 1959. Informatívna správa o Zjazde socialistickej kultúry, jeho priebehu a záveroch pre Slovensko.
257. Kultúrny život, č. 14/1959.
258. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1001, Zasadnutie BÚV KSS 14. 2. 1959. Návrh na vytvorenie kultúrno-umeleckej rady pri Povereníctve školstva a kultúry.
259. Kultúrny život, č. 14/1959.
260. Kultúrny život, č. 24/1959.
261. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 195, Zasadnutie Sekr. ÚV KSS 18. 9. 1959. Informatívna správa o Zjazde socialistickej kultúry, jeho priebehu a záveroch pre Slovensko.
262. Tamtiež.
263. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 200, Zasadnutie Sekr. ÚV KSS 22. 1. 1960, Správa o situácii vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ.
264. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2268, a. j. 64, Správa o zjazde socialistickej kultúry (1959).
265. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 56, roky 1959–1960.
266. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2268, a. j. 64, Správa o zjazde socialistickej kultúry (1959).
267. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2275, a. j. 114, DZ za roky 1956, 1957, 1958, 1959.
268. Pravda, 23. 2. 1959.
269. Kultúrny život, č. 7/1959.
270. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2275, a. j. 114, DZ za roky 1956, 1957, 1958, 1959. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 56, roky 1959–1960.
271. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 113, Správa tlačového dozoru, prehľad najdôležitejších zásahov, posla SNR, číslo St-005/1961.
272. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 111, Správa tlačového dozoru, prehľady najdôležitejších zásahov.
273. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2268, a. j. 63, Súčasná situácia medzi kultúrnyimi pracovníkmi (1959).
274. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 56, rok 1959–1960.
275. Podrobnejšie pozri: Kaplan, Karel: Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953–1957 a 1968–1975. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993, s. 9.
276. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 56, rok 1959–1960.
277. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 200, Zasadnutie Sekr. ÚV KSS 22. 1. 1960, Správa o situácii vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ.
278. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1024, Zasadnutie BÚV KSS 3. 1. 1960, Návrh na schválenie súdruha Miloša Krnu do funkcie tajomníka ZSS.
279. Je však pravdepodobné, že išlo len o nie konkrétne úvahy. Konkrétne napríklad Ivan Mojík v rozhovore s autorom tvrdil, že o podobnej ponuke v danom období nič nevie. Rozhovor autora s Ivanom Mojíkom.
280. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 56, rok 1959–1960.
281. Po potlačení maďarského povstania v októbri 1956 sa meno Györgya Lukácsa stalo v Československu tabuizované. V Kultúrnom živote napríklad na začí-

- atku marca 1957 nesmeli byť publikované ani oficiálne vyjadrenie ministra kultúry NDR Johannesesa Bechera, ktoré predniesol na tlačovej konferencii, kde sa vyjadril, že patrí medzi najvýznamnejších historikov literatúry aj napriek výhradám k jeho politickej činnosti, pretože podľa názoru STD bol zodpovedný za činnosť Petófiho krúžku. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 54, rok 1957.
282. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 200, Zasadnutie Sekr. ÚV KSS 22. 1. 1960, Správa o situácii vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ.
283. Kultúrny život, č. 22/1956.
284. Darovec, Peter – Barborík, Vladimír: Mladá tvorba 1956–1970–1996. Časopis po čase. Levice, L. C. A. 1996, s. 6–7.
285. Kultúrny život, č. 22/1956.
286. Tamtiež.
287. V podobnom duchu písal o problematike študentských zhromaždení v máji 1956 aj Ladislav Mňačko. Kultúrny život, č. 22/1956.
288. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 140, Zasadnutie Sekr. ÚV KSS 3. 9. 1956. Návrh na schválenie súdruha dr. Milana Ferka za šéfredaktora mesačníka pre literatúru a umenie „Mladá tvorba“.
289. Darovec, Peter – Barborík, Vladimír: Mladá tvorba 1956–1970–1996. Časopis po čase. Levice, L. C. A. 1996, s. 6–7.
290. Petřík, Vladimír: Hodnoty a podnety. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1980, s. 274.
291. Zbierka vyšla až v rokoch 1966 pod názvom Chlapec, resp. Chlapec maľuje dúhu (1974).
292. Marčok, Viliam: Milan Rúfus. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1985, s. 9–30.
293. Mladá tvorba, č. 3/1956.
294. Mladá tvorba, č. 2/1957.
295. SNA, f. Povereníctvo vnútra – sekretariát (PV – sekr.), Správy STD, kr. 54, rok 1957.
296. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 56, rok 1959–1960.
297. Feldek, Lubomír: Homo scribens. Bratislava, Smena 1982, s. 29.
298. Slovenské pohľady, č. 3/1957.
299. Mladá tvorba, č. 3/1957.
300. Mladá tvorba, č. 6–7/1957.
301. Feldek, Lubomír: c. d., s. 30–31.
302. Petřík, Vladimír: c. d., s. 280.
303. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 54, rok 1957; Tamtiež, kr. 55, rok 1958.
304. Mladá tvorba, č. 1/1957.
305. Mojík, Ivan: Dnešný vzduch. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1958, s. 32.
306. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2275, a. j. 114, DZ za roky 1956, 1957, 1958, 1959.
307. Porovn.: Mojík, Ivan: Dnešný vzduch. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1959; Mojík, Ivan: Dnešný vzduch. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1969; SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 56, rok 1959–1960.
308. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 53, rok 1956.
309. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 998, Zasadnutie BÚV KSS 9. 1. 1959. Správa o rozboře časopisu Mladá tvorba.
310. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2275, a. j. 114, DZ za roky 1956, 1957, 1958, 1959.
311. Túto poviedku sa neskôr, koncom júna 1957, jej autor pokúsil „prepašovať“ do Kultúrneho života, ale vzhľadom na to, že ju STD už raz predtým zabavila, nemohla byť opublikovaná ani tam, údajne preto, lebo ohovárala ľudovodemokratické zriadenie. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 54, rok 1957.
312. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 53, rok 1956. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2275, a. j. 114, DZ za roky 1956, 1957, 1958, 1959–1960.

313. Bez ohľadu na to, že ešte pred uverejnením musel autor niektoré časti uvede-
ného článku na základe „doporučenia“ STD prepracovať. SNA, A ÚV KSS, f.
P. David, kr. 2275, a. j. 114, DZ za roky 1956–1959.
314. Mladá tvorba, č. 1/1956.
315. Mladá tvorba, č. 2/1957.
316. Tamtiež.
317. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 53, rok 1956. SNA, A ÚV KSS, f. P. David,
kr. 2275, a. j. 114, DZ za roky 1956, 1957, 1958, 1959.
318. Mladá tvorba a Milan Ferko. In: Darovec, Peter – Barborik, Vladimír: Mladá
tvorba 1956–1970–1996. Časopis po čase. Levice, L. C. A. 1996, s. 19.
319. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 944, Zasadnutie BÚV KSS 22. 3. 1957. Súčas-
ný stav medzi časťou inteligencie a návrh opatrení.
320. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 946, Zasadnutie BÚV KSS 5. – 6. 4. 1957.
Niektoré otázky práce strany medzi inteligenciou.
321. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 949, Zasadnutie BÚV KSS 25. 4. 1957. Sta-
novisko ÚV KSS k niektorým nesprávnym názorom a zjavom na ideologickom
úseku.
322. SÚA, A ÚV KŠČ, f. 01, sv. 55, a. j. 57.
323. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 954, Zasadnutie BÚV KSS 6. 7. 1957. Infor-
matívna správa zo zasadnutia Výboru ZSS 3. 6. 1957.
324. Mladá tvorba, č. 8–9/1957. Porovn.: SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 54, rok
1957.
325. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 55, rok 1958.
326. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 998, Zasadnutie BÚV KSS 9. 1. 1959. Správa
o rozbere časopisu Mladá tvorba.
327. Mladá tvorba, č. 1/1957.
328. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 55, rok 1958. SNA, A ÚV KSS, f. P. David,
kr. 2269, a. j. 134.
329. Feldek, Lubomír: c. d., s. 62–63.
330. Tamtiež, s. 64.
331. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 55, rok 1958.
332. Mladá tvorba, č. 4/1958.
333. Výrazne sa to prejavovalo v jeho esejistike a publicistike v neskoršom období, už
počas 60. rokov, napríklad v esejach „Paradoxy okolo umenia“, „Adam, Adam,
kto si?“ Pozri: Mináč, Vladimír: Súvislosti. Eseje. State. Rozhovory. Vybrané
spisy Vladimíra Mináča, zv. 6. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1976.
334. Kultúrny život, č. 26/1958.
335. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 55, rok 1958.
336. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 998, Zasadnutie BÚV KSS 9. 1. 1959. Správa
o rozbere časopisu Mladá tvorba.
337. Tamtiež.
338. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 55, rok 1958.
339. Mladá tvorba, č. 1/1957.
340. Mladá tvorba, č. 5/1957.
341. Poľský mládežnícky časopis, v rokoch 1956–1957 zaujímal radikálne prore-
formné stanoviská. V októbri 1957 bol v rámci procesu Gomulckovej tzv. malej
stabilizácie zastavený. Friszke, Andrzej: Opozycja polityczna w PRL 1945–1980,
Londýn, Aneks 1994, s. 107.
342. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 998, Zasadnutie BÚV KSS 9. 1. 1959. Správa
o rozbere časopisu Mladá tvorba.
343. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 200, Zasadnutie Sekr. ÚV KSS 22. 1.
1960, Správa o situácii vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ.
344. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 200, Zasadnutie Sekr. ÚV KSS 22. 1.

- 1960, Správa o situácii vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ.
345. Mladá tvorba, č. 4/1958.
346. Kultúrny život, č. 6/1959. Prvé sa uskutočnilo v decembri 1957 a takisto bolo jeho hlavným účelom uplatňovanie ideologickej kontroly nad literatúrou. V tom čase sa však ešte (aspoň na stránkach Kultúrneho života) objavovali náznaky nesúhlasu s takýmito postupmi, napríklad Július Noge ho spochybnil v článku nazvanom „Nebude zbytočné?“ Pozri: Kultúrny život, č. 50/1957.
347. Kultúrny život, č. 8/1959.
348. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 55, rok 1958.
349. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2275, a. j. 114, DZ za roky 1956, 1957, 1958, 1959.
350. Bílik, René: Industrializovaná literatúra..., c. d., s. 26, 30.
351. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 56, rok 1959–1960.
352. Štrauss, Tomáš: Tri otázky. Od päťdesiatych k osemdesiatym rokom. Bratislava, Pallas 1993, s. 59–60.
353. Hykisch, Anton: Prvé kroky. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1959.
354. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 56, rok 1959–1960. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2275, a. j. 114, DZ za roky 1956, 1957, 1958, 1959.
355. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 200, Zasadnutie Sekr. ÚV KSS 22. 1. 1960, Správa o situácii vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ.
356. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2246, a. j. 114, Správy o bezpečnostnej situácii na Slovensku za rok 1959.
357. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2250, a. j. 521 Správa o Ondrejovi Pavlíkovi (1958).
358. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2252, a. j. 606 Správa o akademikovi Andrejovi Pavlíkovi (1960).
359. Pavlík, Ondrej: c. d., s. 105–120.
360. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 946, BÚV KSS 5. – 6. 4. 1957 Niektoré otázky práce strany medzi inteligenciou.
361. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 972, BÚV KSS 8. 3. 1958 Informatívna správa o rokovaní straníckej skupiny pri ZSS vo veci Dominika Tatarku.
362. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2246, a. j. 110, Správy o štátnobezpečnostnej situácii v predvolebnom období (1957).
363. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 964, BÚV KSS 22. 11. 1957 List s. predsedu Zboru povereníkov Strechaja o zverejnení príspevku D. Tatarku v zborníku Martin Kukučín.
364. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 972, BÚV KSS 8. 3. 1958 Informatívna správa o rokovaní straníckej skupiny pri ZSS vo veci Dominika Tatarku.
365. SNA, A ÚV KSS, f. SÚV KSS, kr. 189, SÚV KSS 4. 5. 1959, Správa o riešení prípadu s. Dominika Tatarku.
366. Kupec, Ivan: Denník 1962–1968. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1999, s. 48.
367. Kupec, Ivan: c. d., s. 48–53. Pozri aj: SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 320. Poznatky o Jurajovi Špitzerovi a spol. (1956).
368. Predvoj, č. 21/1957.
369. Slovenské pohľady, č. 10/1957.
370. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 54, rok 1957.
371. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 320. Poznatky o Jurajovi Špitzerovi a spol. (1956); SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 322. Správa o Jánovi Smrekovi (1956).
372. SNA, f. Povereníctvo školstva a kultúry (PŠK), Sekretariát povereníka, kr. 60, inv. č. 997/1957 sekr.
373. Kupec, Ivan: c. d., s. 52–53. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 54, rok 1957.
374. Slovenské pohľady, č. 1/1959.

375. Kupec, Ivan: c. d., s. 52–53. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2268, a. j. 53. Správa o diskusii k Smrekovej knihe *Obraz sveta* (1958).
376. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 931, Zasadnutie BÚV KSS 18. 10. 1956. Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku.
377. Sekaj, Ján: *Slovensko XX. storočia: Dieťa revolúcie. Postavy a osudy* – Edo Friš. Pravda, 23. 8. 1997, s. 14.
378. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 319, Správa o slovenských spisovateľoch (1956).
379. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 922. Zasadnutie BÚV KSS 18. 5. 1956. List Byra KV KSS v Bratislave Byru ÚV KSS v Bratislave.
380. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 155, Zasadnutie Sekr. ÚV KSS 26. 7. 1957. Správa o nesprávnych názoroch, ktoré prejavili niektorí členovia strany v Slovenskom vydavateľstve politickej literatúry.
381. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 983, Zasadnutie BÚV KSS 25. 7. 1958. Správa o šetrení styku E. Friša s trockistami, jeho politické úchyľky a morálka.
382. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 956, Zasadnutie BÚV KSS 2. 8. 1957. Správa o nesprávnych názoroch, ktoré prejavili niektorí členovia strany v SVPL; SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 155, Zasadnutie Sekr. ÚV KSS 26. 7. 1957. Správa o nesprávnych názoroch, ktoré prejavili niektorí členovia strany v Slovenskom vydavateľstve politickej literatúry.
383. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 983, Zasadnutie BÚV KSS 25. 7. 1958. Správa o šetrení styku E. Friša s trockistami, jeho politické úchyľky a morálka.
384. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 956, Zasadnutie BÚV KSS 2. 8. 1957. Správa o nesprávnych názoroch, ktoré prejavili niektorí členovia strany v SVPL; SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 155, Zasadnutie Sekr. ÚV KSS 26. 7. 1957. Správa o nesprávnych názoroch, ktoré prejavili niektorí členovia strany v Slovenskom vydavateľstve politickej literatúry.
385. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 981, Zasadnutie BÚV KSS 23. 5. 1958. Správa o zavedení disciplinárneho pokračovania proti 17 členom KSS za ich účasť na trockistickej činnosti.
386. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 983, Zasadnutie BÚV KSS 2. 7. 1958. Správa o šetrení styku E. Friša s trockistami, jeho politické úchyľky a morálka.
387. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 983, Zasadnutie BÚV KSS 25. 7. 1958. Správa o šetrení styku E. Friša s trockistami, jeho politické úchyľky a morálka.
388. K podrobnej faktografii prípadu pozri bližšie: Marušiak, Juraj: Prípady „trockistických rebelov“. In: *Proglas*, 3/1994, s. 32. V tejto práci sa chcem viac ako priamym aktivitám „skupiny“ venovať širším súvislostiam celého prípadu.
389. Ďalšími dôležitými zdrojmi informácií ŠtB z prostredia intelektuálov bol agent Kriťik (informoval o J. Špitzerovi a spol.), agent Ferdinand, ktorým bol s najväčšou pravdepodobnosťou redaktor týždenníka *Sloboda J. O.* a agent Helena, ktorí poskytovali ŠtB informácie hlavne o Jánovi Smrekovi.
390. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 320. Poznatzky o Jurajovi Špitzerovi a spol. (1956).
391. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2225, a. j. 650, Protokolná kniha za roky 1953–1957.
392. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 316, Trockistická skupina – vyhodnotenie správ KS MV Bratislava. Treba v tejto súvislosti zdôrazniť, že v nijakom prípade nešlo o nijakú organizovanú skupinu, skôr o priateľský okruh.
393. Kamenec, Ivan: Novohlasistická skupina v sociálnodemokratickej strane na Slovensku. In: *Historický časopis*, 1988, č. 3, s. 488.
394. Bžoch, Adam: Karol Terebessy, osud a dielo. In: *Terebessy, Karol: Jazyk, kultúra a hlbinná psychológia*. Bratislava, Kalligram 1999, Adam Bžoch (editor), s. 15–16.
395. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2249, a. j. 415, Vyhodnotenie činnosti trockis-

- tickej skupiny „Opozícia“ (1957).
396. Podľa hlásenia bratislavskej KS MV napríklad Štefanovi Žárymu, Štefanovi Bednárovi, Dominikovi Tatarukovi, Petrovi Karvašovi, Edovi Frišovi a i.
397. O obsahu uvedených elaborátov a letákov pozri bližšie: Marušiak, Juraj: c. d. Ďalším spoľahlivým informátorom ŠtB o aktivitách Michala Tušera bol agent (agentka???) ŠtB s krycím menom Marienka, podľa zachovaných správ muselo ísť o osobu, ktorá udržiavala úzky priateľský kontakt s rodinou Tušerovcov. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 2248, a. j. 312. Správy KS MV v Bratislave o trockistoch (1956).
398. Archív Krajského súdu (A KS) v Bratislave, prípad M. Tušera a spol., 1 T 30/57.
399. SÚA, AÚV KSČ, f. 02/2, sv. 126, a. j. 163, bod 11.
400. SÚA, AÚV KSČ, f. 02/2, sv. 130, a. j. 170, bod 12.
401. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2249, a. j. 420.
402. Igor Hrušovský sa 16. 10. 1957 vyjadril o vzťahoch ku Karolovi Terebessymu aj listom Byru ÚV KSS, ktoré mu osobne vytýkalo „nedostatok bdelosti a osťažitosť v súvislosti s jeho stykmi s Karolom Terebessym“ a to, že neoznámil zavčasu okolnosti styku s ním. Hoci jeho aktivity odsúdil, argumentoval duševnou chorobou Terebessyho („vždy sa mi javil len ako psychopat, odkázaný na pravidelnú lekársku pomoc a lieky“), čím sa v skutočnosti snažil znížiť vážnosť obvinenia proti K. Terebessymu. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 963, Zasadnutie BÚV KSS 15. 11. 1957. List s. Igora Hrušovského o jeho vzťahoch ku Karolovi Terebessymu; Rozhovor autora s Elenou Várossovou.
403. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2249, a. j. 415.
404. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 983, BÚV KSS, 25. 7. 1958, Správa o vyšetrovaní styku E. Friša s trockistami.
405. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2237, a. j. 101, Trestné stíhanie – Michal Tušera a spol. (1957).
406. Archív Krajského súdu (A KS) v Bratislave, prípad M. Tušera a spol., 1 T 30/57.
407. Kvôli vyšetrovaniu Dezidera Millyho v súvislosti s týmto prípadom bolo pozastavené konanie o jeho vymenovaní za vysokoškolského profesora. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 972, Zasadnutie BÚV KSS 28. 2. 1958. Návrhy na menovanie profesorov na vysokých školách.
408. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2249, a. j. 415, Vyhodnotenie činnosti trockistickej skupiny „Opozícia“ (1957).
409. A KS v Bratislave, prípad M. Tušera a spol., 1 T 30/57. Anton Rašla bol z väzenia prepustený po odpykaní si jedného roku, ostatní štyria až na základe amnestie k 15. výročiu oslobodenia Československa sovietskou armádou 9. mája 1960. Anton Rašla bol rehabilitovaný už v roku 1964, Prezídium Najvyššieho súdu zrušilo rozsudok z roku 1958 „v časti, ktorá sa týka JUDr. Antona Rašlu“ pre porušenie zákona. Ostatní odsúdení si museli na rehabilitáciu počkať do roku 1968. V druhej polovici 70. rokov však generálny prokurátor ČSSR rehabilitačný rozsudok napadol a roku 1977 Krajský súd v Bratislave uznal Karola Terebessyho a Michala Tušera vinnými bez udelenia trestu, Jozef Ondruš a Jozef Mičudík boli oslobodení.
410. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 981, Zasadnutie BÚV KSS 23. 5. 1958. Správa o zavedení disciplinárneho pokračovania proti 17 členom KSS za ich účasť na trockistickej činnosti; SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 983, Zasadnutie BÚV KSS 2. 7. 1958. Došetrenie prípadu s. Štefana Dávada, podľa uznesenia Byra ÚV KSS z 30. 5. 1958.
411. Pri používaní pojmu „stará inteligencia“, resp. „nová inteligencia“ autor vychádza z terminológie Karla Kaplana, ktorý „novú inteligenciu“ charakterizuje ako vrstvu príslušníkov inteligencie, alebo „ľudí vykonávajúcich funkciu inteligencie“, vďaka svojej vzostup existencii komunistického režimu, pochádzajúce v

- prevažnej miere z radov robotníctva. Na druhej pod pojmom „stará inteligencia“ bola chápaná vrstva inteligencie spreď roku 1948, označovaná aj za „buržoáznu inteligenciu“ (Kaplan, Karel: Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953–1957 a 1968–1975. Praha, Ústav pro soudobé dějiny 1993, s. 9). V období 50. rokov patrila „nová inteligencia“ medzi stabilné opory komunistického režimu, hoci neskôr, v druhej polovici 60. rokov z jej radov pochádzalo mnoho aktívnych prívržencov reforiem, ktorí sa začiatkom 70. rokov stali obeťami normalizačných čistiek. Kaplan, Karel: Politická perzekuce za komunistického režimu v Československu. In: Gebauer, František – Kaplan, Karel – Koudelka, František – Vyháněk, Rudolf: Soudní perzekuce politické povahy. Statistický přehled. Praha, Ústav pro soudobé dějiny 1993, s. 17.
412. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1012, Zasadnutie BÚV KSS 11. 7. 1959, Správa povereníctva štátnej kontroly o výsledku previerky nedostatkov vo vydávaní Príručného encyklopedického slovníka vo vydavateľstve Osveta, n. p. Martin.
413. SNA, f. PV – sekr., Správy STD, kr. 55, rok 1958; SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2275, a. j. 114, DZ za roky 1956, 1957, 1958, 1959; Krajská prokuratura v Banskej Bystrici. Uznesenie o zastavení trestného stíhania obvinených doc. dr. Alexandra Hirnera a spol., Banská Bystrica 30. 1. 1969, s. 21–24. In: Osobný archív Olgy Hirnerovej. Celkovo si PRES predplatilo približne 20 tisíc ľudí. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1012, Zasadnutie BÚV KSS 11. 7. 1959, Správa povereníctva štátnej kontroly o výsledku previerky nedostatkov vo vydávaní Príručného encyklopedického slovníka vo vydavateľstve Osveta, n. p. Martin.
414. Hečko, František: Vyhlásenie v súvisi s previerkou s. dr. Alexandra Hirnera; Rázusová – Martáková, Mária: Osvedčenie, 11. 7. 1958. In: Osobný archív Olgy Hirnerovej.
415. Hečko, František: Vyhlásenie v súvisi s previerkou s. dr. Alexandra Hirnera. In: Osobný archív Olgy Hirnerovej.
416. Machala, Drahoslav: Osamelý vlk. Bratislava, Perfekt 1997, s. 27–29.
417. Klobucký, Róbert: K histórii sociológie kultúry na Slovensku (Diplomová práca). Bratislava, Katedra sociológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 1996, s. 50.
418. Príčiny osobnej averzie Karola Bacílka voči Alexandrovi Hirnerovi treba hľadať ešte v období pred rokom 1948, keď A. Hirner ešte ako pracovník Povereníctva pre školstvo a osvetu protestoval u povereníka Ladislava Novomeského proti požiadavkám Karola Bacílka na ostrážitosť voči členom KSS z radov inteligencie. Ďalší konflikt medzi Karolom Bacílkom a Alexandrom Hirnerom nastal pri poriadaní akcie Hovory s ľudom na tému Stanovisko KSČ k roľnickej otázke, na ktorej mal Bacílek tlmočiť stanovisko KSČ. Ako A. Hirner spomína, na akciu „prišiel očividne nepripravený. Improvizoval a plietol piate cez deviate, až ľudia z obecnstva, ktoré sa zišlo v hojnom počte, začalo odchádzať. Bacílek situáciu nezvládol“. A. Hirner na to reagoval tak, že požiadal predsedu ZO KSS na povereníctve, aby na ÚV KSS referoval o neúspechu podujatia so žiadosťou, aby takýchto ľudí na také významné podujatia neposielali, lebo „škodia strane a sťažujú našu prácu“. Podľa A. Hirnera „Bacílek to pokladal za neslýchanú opovážlivosť a hľadal dôvod, aby túto opovážlivosť mohol kvalifikovať ako opovážlivosť reakcie“. Hirner, Alexander: Matičná myšlienka. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1992, s. 312–313.
419. Hirner, Alexander: Vydám ťa do rúk nevedomcov! In: Kultúrny život, č. 4/1968.
420. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2275, a. j. 114, DZ za roky 1956, 1957, 1958, 1959.
421. Uznesenie Krajského súdu v Bratislave zo dňa 9. 4. 1968 o povolení obnovy trestného konania proti Alexandrovi Hirnerovi a spol., 1 Nt 85/67. In: Osobný archív Olgy Hirnerovej.
422. V hlásení mu vytykali aj to, že bol počas druhej svetovej vojny vedúcim hudob-

- ného krúžku v rámci Hlinkovej mládeže, hoci v tom období mal 9 až 15 rokov.
423. Generálnymi lektormi PRES v oblasti spoločenských vied však boli komunisti Andrej Mráz a Bohuslav Graca.
424. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1012, Zasadnutie BÚV KSS 11. 7. 1959, Správa poverenictva štátnej kontroly o výsledku previerky nedostatkov vo vydávaní Príručného encyklopedického slovníka vo vydavateľstve Osveta, n. p. Martin.
425. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 991, Zasadnutie BÚV KSS, 8. 11. 1958. Správa o príručnom encyklopedickom slovníku, ktorý vydáva vydavateľstvo Osveta, n. p. v Martine.
426. Krajská prokuratúra v Banskej Bystrici. Uznesenie o zastavení trestného stíhania obvinených doc. dr. Alexandra Hirnera a spol., Banská Bystrica 30. 1. 1969, s. 21–24. In: Osobný archív Olgy Hirnerovej.
427. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1012, Zasadnutie BÚV KSS 11. 7. 1959, Správa poverenictva štátnej kontroly o výsledku previerky nedostatkov vo vydávaní Príručného encyklopedického slovníka vo vydavateľstve Osveta, n. p. Martin.
428. Krajská prokuratúra v Banskej Bystrici. Uznesenie o zastavení trestného stíhania obvinených doc. dr. Alexandra Hirnera a spol., Banská Bystrica 30. 1. 1969, s. 21–24. In: Osobný archív Olgy Hirnerovej.
429. Rozsudok Krajského súdu v Žiline 26. – 28. 5. 1959 proti A. Hirnerovi a spol. In: Osobný archív Olgy Hirnerovej.
430. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1012, Zasadnutie BÚV KSS 11. 7. 1959, Správa poverenictva štátnej kontroly o výsledku previerky nedostatkov vo vydávaní Príručného encyklopedického slovníka vo vydavateľstve Osveta, n. p. Martin.
431. Porovn.: Rozsudok Krajského súdu v Žiline 26. – 28. 5. 1959 proti A. Hirnerovi a spol.; Obžaloba proti A. Hirnerovi a spol., Krajská prokuratúra v Žiline 28. 4. 1959. In: Osobný archív Olgy Hirnerovej.
432. Uznesenie Krajského súdu v Bratislave zo dňa 9. 4. 1968 o povolení obnovy trestného konania proti Alexandrovi Hirnerovi a spol., 1 Nt 85/67. In: Osobný archív Olgy Hirnerovej.
433. Čomaj, Ján: Kauza Encyklopédia. In: Slovo, almanach vedeckých úvah a umeleckých aktivít, jeseň 1997, s. 102–103; Uvedené skutočnosti potvrdila autorovi v osobnom rozhovore aj Oľga Hirnerová.
434. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2252, a. j. 606, Správa o akademikovi Andrejovi Pavlíkovi (1960).
435. Čomaj, Ján: Kauza Encyklopédia. In: Slovo, almanach vedeckých úvah a umeleckých aktivít, jeseň 1997, s. 104; Rozsudok Najvyššieho súdu proti A. Hirnerovi a spol. 31. 7. 1959. In: Osobný archív Olgy Hirnerovej.
436. Podľa reportáže J. Čomaja sa tento sudca priamo zúčastňoval vyšetrovania a presviedčal obvinených, aby sa k obvineniam priznali. Čomaj, Ján: Kauza Encyklopédia. In: Slovo, almanach vedeckých úvah a umeleckých aktivít, jeseň 1997, s. 103.
437. Rozsudok Krajského súdu v Žiline 26. – 28. 5. 1959 proti A. Hirnerovi a spol. In: Osobný archív Olgy Hirnerovej.
438. Rozsudok Najvyššieho súdu proti A. Hirnerovi a spol. 31. 7. 1959. In: Osobný archív Olgy Hirnerovej.
439. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 991, Zasadnutie BÚV KSS, 8. 11. 1958. Správa o príručnom encyklopedickom slovníku, ktorý vydáva vydavateľstvo Osveta, n. p. v Martine.
440. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1012, Zasadnutie BÚV KSS 11. 7. 1959, Správa poverenictva štátnej kontroly o výsledku previerky nedostatkov vo vydávaní Príručného encyklopedického slovníka vo vydavateľstve Osveta, n. p. Martin.
441. SNA, f. PŠK, kr. 174, Kolégium povereníka 30. 12. 1958, Správa o reorganizácii SVPL a vydavateľstva Osveta.

442. Mikuláš Písch navrhol využiť časť materiálu, ale zmeniť zásady prípravy slovníka a celý spôsob redakčnej práce. Opakoval Hroziencičkove argumenty, ale na druhej strane vo svojom posudku priznal, že spracované heslá videl iba „fragmentárne“.
443. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1012, Zasadnutie BÚV KSS 11. 7. 1959, Správa povereníctva štátnej kontroly o výsledku previerky nedostatkov vo vydávaní Príručného encyklopedického slovníka vo vydavateľstve Osveta, n. p. Martin.
444. Krajská prokuratúra v Banskej Bystrici. Uznesenie o zastavení trestného stíhania obvinených doc. dr. Alexandra Hirnera a spol., Banská Bystrica 30. 1. 1969, s. 21–24. In: Osobný archív Olgy Hirnerovej.
445. Osobný list A. Hirnera J. Hroziencičkovi, 6. 8. 1966; Vyjadrenie Ladislava Szántoa pre Krajskú prokuratúru v Banskej Bystrici 30. 10. 1968. In: Osobný archív Olgy Hirnerovej. Jozef Hrozienciček na Hirnerov list nikdy neodpovedal – pozn. aut. Rozhovor autora s Olgou Hirnerovou.
446. Ondrej Klokoč zastával v rokoch 1956–1958 funkciu vedúceho IV. oddelenia ÚV KSS, potom bol šéfredaktorom denníka Pravda. Vo funkcii vedúceho oddelenia ho vystriedal Viliam Šalgovič.
447. Nástupcu Povereníctva školstva a kultúry po prijatí novej Ústavy Československej socialistickej republiky.
448. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1012, Zasadnutie BÚV KSS 11. 7. 1959, Správa povereníctva štátnej kontroly o výsledku previerky nedostatkov vo vydávaní Príručného encyklopedického slovníka vo vydavateľstve Osveta, n. p. Martin; Krajská prokuratúra v Banskej Bystrici. Uznesenie o zastavení trestného stíhania obvinených doc. dr. Alexandra Hirnera a spol., Banská Bystrica 30. 1. 1969, s. 21–24. In: Osobný archív Olgy Hirnerovej.
449. V materiáloch ÚV KSS sa autorovi nepodarilo zistiť presný dátum prijatia tohto uznesenia Sekretariátu ÚV KSČ, rovnako ako pri štúdiu registrov Sekretariátu ÚV KSČ.
450. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 991, Zasadnutie BÚV KSS, 8. 11. 1958. Správa o príručnom encyklopedickom slovníku, ktorý vydáva vydavateľstvo Osveta, n. p. v Martine.
451. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1012, Zasadnutie BÚV KSS 11. 7. 1959, Správa povereníctva štátnej kontroly o výsledku previerky nedostatkov vo vydávaní Príručného encyklopedického slovníka vo vydavateľstve Osveta, n. p. Martin.
452. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 991, Zasadnutie BÚV KSS 21. 11. 1958, Návrh na začlenenie SVPL do vydavateľstva ÚV KSS Pravda a na zlepšenie riadenia vo vydavateľstve Osveta; SNA, f. Povereníctvo školstva a kultúry (PŠK), kr. 174, Kolégium povereníka 30. 12. 1958, Správa o reorganizácii SVPL a vydavateľstva Osveta.
453. Uznesenie Krajského súdu v Bratislave zo dňa 9. 4. 1968 o povolení obnovy trestného konania proti Alexandrovi Hirnerovi a spol., 1 Nt 85/67; Krajská prokuratúra v Banskej Bystrici. Uznesenie o zastavení trestného stíhania obvinených doc. dr. Alexandra Hirnera a spol., Banská Bystrica 30. 1. 1969, s. 21–24. In: Osobný archív Olgy Hirnerovej.
454. Obžaloba proti A. Hirnerovi a spol., Krajská prokuratúra v Žiline 28. 4. 1959. In: Osobný archív Olgy Hirnerovej.
455. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 991, Zasadnutie BÚV KSS, 8. 11. 1958. Správa o príručnom encyklopedickom slovníku, ktorý vydáva vydavateľstvo Osveta, n. p. v Martine.
456. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 991, Zasadnutie BÚV KSS 21. 11. 1958. Návrh na zmenu v Zbore povereníkov.
457. Uher, Ján: Na začiatku rehabilitácií. Tajomstvo Kolderovej komisie – rukopis, s. 130, 133.

458. Biľak, Vasil: Paměti Vasila Biľaka. Unikátní svědectví ze zákulisí KSČ I. Praha, Agentura Cesty 1991, s. 57–58.
459. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 993, Zasadnutie BÚV KSS 4. 12. 1958. Návrh na zmenu v Zbore povereníkov. Odôvodnenie odvolania s. Ernesta Sýkoru z funkcie povereníka školstva a kultúry.
460. Pozri bližšie: Kusá, Zuzana: Buržoázny pôvod – neprekonateľná stigma? OS, 10/98, s. 32–36.
461. Pozri napríklad: XXI. mimoriadny zjazd KSSZ, 27. I. – 5. II. 1959. In: Nová mysl, mimoriadne slovenské vydanie. Bratislava, Pravda 1959.
462. Kaplan, Karel: Stát a církev v Československu 1948–1953. Brno, Doplněk 1993, s. 163.
463. Friszke, A.: Opozycja polityczna w PRL 1945–1980. Aneks Publishers, London 1994, s. 5.
464. Porovn.: Pithart, Petr: Osmašedesátý. Praha, Rozmluvy 1990, s. 25–27; Rychlík, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992. Bratislava – Praha, Academic Electronic Press – Ústav T. G. Masaryka 1998, s. 187–212.
465. XXI. mimoriadny zjazd KSSZ..., c. d., s. 397.
466. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1003, Zasadnutie BÚV KSS 27. 2. 1959. Opatrenia na zabezpečenie záverov XI. zjazdu KSČ na úseku Povereníctva spravodlivosti.

VYSVETLENIE NAJDÔLEŽITEJŠÍCH SKRATIEK V TEXTE

BÚV KSS	Byro Ústredného výboru KSS
ČSAV	Československá akadémia vied
ČSM	Československý zväz mládeže
ČSR	Československá republika
ČTK	Československá tlačová kancelária
HSTD	Hlavná správa tlačového dozoru
JRD	jednotné roľnícke družstvo
KSČ	Komunistická strana Československa
KSS	Komunistická strana Slovenska
KSSZ	Komunistická strana Sovietskeho zväzu
NF	Národný front
POHG	Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy
PRES	Príručný encyklopedický slovník
PŠK	Povereníctvo školstva a kultúry
SAV	Slovenská akadémia vied
SND	Slovenské národné divadlo
SNR	Slovenská národná rada
STD	Správa tlačového dozoru
SÚV ČSM	Slovenský ústredný výbor Československého zväzu mládeže
SVPL	Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry
ŠtB	Štátna bezpečnosť
UK	Univerzita Komenského
ÚV	Ústredný výbor
ZČSS	Zväz československých spisovateľov
ZSS	Zväz slovenských spisovateľov
ZSSR	Zväz sovietskych socialistických republík

SUMMARY

Slovak Literature and the Power in the Second Half of the 50's

The topic of the book is the relation between the Slovak literature and the Communist Power after the XXth Congress of the Communist Party of the Soviet Union in 1956 on the background of the political development in Czechoslovakia after 1956. The crucial feature of this development was the crisis of the Communist regime in the years of 1956–1957 and strengthening of the course of political persecution as well as ideological pressure on the culture after the Hungarian revolution in October 1956.

The first chapter deals with the conflict between the Union of Slovak Writers and the weekly newspaper “Kultúrny život” (Cultural Life) on the one side and the Communist Power on the other side that took place in years of 1956–1957. Stalin’s death was the beginning of the process of the emancipation of the literature from the principles of so called “socialist realism”. This process was developed especially in Poland and Hungary. Under the impact of these countries the emancipation of the culture began in Czechoslovakia as well. The discussion among Slovak writers became more intensive after the XXth Congress of the CPSU. The journal “Kultúrny život” sharply criticized the official Communist policy. Similar discussion took place among Czech writers as well. In April 1956 the public discontent in Czechoslovakia reached its peak. People including some members of the Communist Party of Czechoslovakia demanded the removal of the politicians responsible for the policy of the so called “cult of personality”, especially Václav Kopecký, Alexej Čepička, in Slovakia Karol Bacílek and Pavol David. They demanded the rehabilitation of Gustáv Husák and other victims of the political processes with Communist politicians accused of the “Slovak bourgeois nationalism”, freedom of the press, free election and free independent political parties. The position of Slovakia in Czechoslovakia was sharply criticized. The Slovak Party leadership regarded as their main political opponents former members of the Presidium of the Communist Party of Slovakia Ondrej Pavlík and Edo Friš. By the end of May 425 Party organizations in the towns, factories or institutions demanded the extraordinary Party congress.

After the IInd Congress of the Union of Czechoslovak Writers (22nd – 29th of April, 1956) the conflict between the writers and the Communist power became public. The congress, especially in the speeches of Jaroslav Seifert, František Hrubín, Dominik Tatarka, Ladislav Mňačko etc.,

rejected authoritarian methods in the culture. Although the congress was the first public conflict with the Communist power in Central Europe after the XXth Congress of CPSU, the writers and intellectuals from the journal “Kultúrny život” didn’t give any message to the people from other social groups and they didn’t discuss the problems concerning the whole society.

The leadership of the CPCZ was discontented with the congress. Since May 1956 the Union of Czechoslovak Writers had been under the political pressure to revise its results. The National Party Conference in June 1956 condemned the Spring discussion in Czechoslovak society. According to it, in the struggle against the “class enemy” an ideology plays the crucial role. In the Summer and Fall 1956 a few groups of Slovak intellectuals demanded the continuation of the democratization of the public life. The most important representatives of the critical stream among Slovak intellectuals were Ondrej Pavlík, Juraj Špitzer, the editor of the journal “Kultúrny život”, Ivan Kupec, poet, and Ctibor Štítnický, the secretary of the Union of Slovak Writers. During the Hungarian Revolution in October and November 1956 Slovak writers didn’t support their Hungarian colleagues, on the contrary, they expressed in the official declaration their agreement with the Soviet intervention in Hungary. In April 1957 the Czechoslovak Party leadership decided for the removal of Juraj Špitzer from the journal “Kultúrny život” and for the exclusion of Ondrej Pavlík from the CPCZ. Other Slovak writers didn’t agree with this measure in spite of the pressure developed by the Slovak Party leadership.

The new impulse for the campaign against the so called “revisionism” was the plenary session of the Central Committee of the CPCZ in June 1957. At the plenary session of the Czech writers that was held after the session of the Central Committee the course and results of the congress of writers were condemned. At the plenary session of Slovak writers in December 1957 the effort of the Party leadership to approve a similar resolution failed.

The second chapter analyzes the relationship between the literature and the state power during the years of 1957–1959, under the conditions of the new campaign against the so called “Slovak bourgeois nationalism” and “acceleration of the cultural revolution”. The journal “Kultúrny život” tried to save its identity and independence under the conditions of a strong censorship. One of the important discussions in this journal was the one about the issue of modernization and the role of the folklore in Slovak culture. The crucial issue in this discussion was, however, the demand of the more intellectual freedom, strengthening of contacts with the world and the emancipation from the principles of the so called “socialist realism”. After 1956 the journal “Kultúrny život” ceased to be a pure journal about the literature, became a part of the political discourse in Slovakia and provided a limited space for the presentation

of alternative opinions. The discussions in this journal dealt not only with the cultural issues but dealt directly or indirectly with the political questions as well. The ideological pressure on the literature reached its peak in 1959. The activity of the critical stream in the Slovak literature was in this period suppressed. One of the reasons of it, except for the censorship, was the economical dependence of the writers from the Communist power. The goal of the Party leadership was the corruption of the intellectuals.

The third chapter handles the Congress of the Socialist Culture in June 1959. This congress was prepared as the demonstration of the power and success of the Communist regime in the sphere of culture. The congress preceded the plenary session of the Czechoslovak writers in March 1959 where the IInd Congress of Czechoslovak Writers was definitely condemned.

The separate chapter deals with the first period of the journal “Mladá tvorba” (Young Literature). The journal was established during the political thaw in 1956 and became a publication tribune for the several generations of artists that hadn’t have possibility to publish their works before. Since the contributors of the journal rejected the official principles of the esthetics of the so called “socialist realism”, the journal was from the first issue under the strong control of the censorship. The conflict between the Slovak Party leadership and the journal began in March 1957 and reached its peak in 1958 when a group of young poets (so called “concretists”) prepared an issue of the journal out of the control of censorship. After February 1959 they had to leave Bratislava and work on the “buildings of Socialism” in the countryside.

A special attention is devoted to individual cases of the intellectuals in the analyzed period. The separate chapter is dedicated to Ondrej Pavlík, Ján Smrek, the poet and Dominik Tatarka, the writer. The chapter about the “Action Opposition” deals with a wider context of the political process with Michal Tušera, Karol Terebessy, Anton Rašla etc., the circle of left-oriented intellectuals that demanded the further de-stalinization after the XXth Congress of the CPSU. The result of the case was the persecution of the numerous leftists and critically oriented intellectuals and Party activists including the known opponent of the official policy of the CPCZ Edo Friš that was excluded from the Party.

The political process with sociologist Alexander Hirner and comp. was aimed in reality against the Slovak non-communist intellectuals. A. Hirner was an editor of prepared “Small encyklopaedic dictionary” in the publishing house “Osveta” in the city of Martin. He was accused of preparing a political upheaval by the politically incorrect contents of the book, imprisoned and sentenced for a long period. Consequently, the prepared “Small encyklopaedic dictionary” was not published and neither the planned “Encyclopaedia of Slovakia”.

In the period of the years of 1956–1960 the relationship of the culture

and the state power had an ambivalent character. The Communist power attempted to restore the previous control over the society like in the first half of 50's, on the other side its aims were not unconditionally accepted by the intellectuals. Among the goals of the Communist regime there was the continuity with the period of the so called "stalinism", especially in term of the implementation of the principles of so called "socialist realism" and declaration of the support of the regime. The existence of the informal relations between the regime and the culture, understood as an instrument of the Communist power, caused that the culture, under the conditions of the weakening of the role of the persecutions, gained, in the limited degree, an autonomy within the structures of the political power.

After the crisis of the Communism in the Soviet block the regime tried not only to reach the consolidation of its power but it also tried to restore its civilization project. The spontaneous resistance against such officially presented project was especially obvious in the sphere of culture. Author's conclusion is that the liberalization of the Communist regime, especially in the sphere of the culture in Slovakia after 1962, was much more the result of the internal conflict within the Communist elite and their graduated decomposition than its intentional liberalization.

OBSAH

ÚVOD	5
ZVÄZ SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV, KULTÚRNY ŽIVOT A KOMUNISTICKÁ MOC (1956–1957).....	9
VZŤAH LITERATÚRY A MOCI V ROKOCH 1957–1959.....	61
ZJAZD SOCIALISTICKEJ KULTÚRY DEMONŠTRÁCIA KONSOLIDÁCIE REŽIMU A NÁSLEDNÉ MOCENSKÉ ZÁSADY PROTI KULTÚRE.....	88
PRVÉ ROKY ČASOPISU <i>MLADÁ TVORBA</i> (1956–1960).....	101
NIEKTORÉ INDIVIDUÁLNE OSUDY.....	123
AKCIA „OPOZÍCIA“	135
ZÁSADY PROTI PRÍRUČNÉMU ENCYKLOPEDICKÉMU SLOVNÍKU (PRES)	141
ZÁVER.....	159
POZNÁMKY	162
VYSVETLENIE NAJDÔLEŽITEJŠÍCH SKRATIEK V TEXTE.....	181
SUMMARY.....	182

Studijní materiály výzkumného projektu
Krise komunistického systému v Československu 1953–1957

řídí Jiří Pernes

Svazek 3

Juraj Marušiak

SLOVENSKÁ LITERATÚRA A MOC
V DRUHEJ POLOVICI PÄŤDESIATYCH ROKOV

Odpovědná redaktorka Kateřina Mikšová
V roce 2001 vydalo nakladatelství Prius, Kateřina Mikšová, Brno
pro Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze

Vydání první
Doporučená cena 165 Kč, 185 Sk
ISBN 80-902995-1-2